

ISSN 1305-5992

Türkîyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 36 Bahar 2022

ISSN 1305-5992

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 36 Bahar 2022

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Evgenia KERMELİ ÜNAL

İngilizce Editör

Tevfik Orçun ÖZGÜN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **uluslararası, hakemli** ve **sürelî** bir dergidir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA
Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71
E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <https://dergipark.org.tr/pub/turkiyat>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA
Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

15.06.2022

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Bülent GÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof.Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Serdar SAĞLAM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Prof.Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç.Dr. Sema ASLAN DEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Doç.Dr. Fahri ATASOY	Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Doç.Dr. Meltem EKTİ	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç.Dr. Serdar ERKAN	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Müzikoloji Bölümü
Doç.Dr. Serhat KÜÇÜK	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Suat ALP	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim ATABEY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Mikail CENGİZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Nagehan Ü. ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Öğr.Gör.Dr. Fatma TÜRKYILMAZ	Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Dr. Tevfik Orçun ÖZGÜN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr. Gülhan YAMAN KAHVECİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Nilay ALTUNAY	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Buğra Yiğit BOZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Meral KOÇAK	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Çiğdem KARACAOĞLAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Danışma Kurulu

AKKAYA, Doç.Dr. Nevin (Dokuz Eylül Ü.)
AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Ankara H.B.V. Ü.)
ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)
ATABEY, Dr.Öğr.Üyesi İbrahim (Ankara H.B.V. Ü.)
BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)
BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Azerbaycan Devlet İktisat Ü.)
BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)
CAN, Dr.Öğr.Üyesi Meltem (Tekirdağ Namık Kemal Ü.)
CENGİZ, Dr.Öğr.Üyesi Mikail (Hacettepe Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)
DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)
DOĞAN, Prof.Dr. Âbide (Hacettepe Ü.)
DOĞAN, Prof.Dr. Talip (Necmettin Erbakan Ü.)
DOĞANER, Doç.Dr. Yasemin (Hacettepe Ü.)
DUMAN, Dr.Öğr.Üyesi Mustafa (Uşak Ü.)
DURGUN, Doç.Dr. H. Harika (Celal Bayar Ü.)
DURMUŞ, Prof.Dr. Mitat (Kafkas Ü.)
DURMUŞ, Prof.Dr. Mustafa (Hacettepe Ü.)
DÜZCÜ, Doç.Dr. Levent (Bolu Abant İzzet Baysal Ü.)
EFEĞİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)
EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)
EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)
ERAYDIN ARGUNŞAH, Prof.Dr. Hülya (Erciyes Ü.)
ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Frankfurt Ü.)
ERENOĞLU ATAİZİ, Doç.Dr. Dilek (Eskişehir Osmangazi Ü.)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)
GÖKBULUT, Doç.Dr. Burak (Yakındoğu Ü.)
GÖKÇE, Prof.Dr. Turan (İzmir Kâtip Çelebi Ü.)
GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)
GÜNDOĞDU, Prof.Dr. Abdullah (Ankara Ü.)
GÜNGÖR, Doç.Dr. Ebubekir (Bozok Ü.)
GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)
HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetay Ü.)
KAÇALİN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)

KARACA, Prof.Dr. Şahika (Eskişehir Osmangazi Ü.)
KARAHAN, Dr.Öğr.Üyesi Ali (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Ankara H.B.V. Ü.)
KARATAŞ, Dr.Öğr.Üyesi Pınar (Hacettepe Ü.)
KARLUK, Prof.Dr. Abdüreşit C. (Yıldırım Beyazıt Ü.)
KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)
KOÇ, Prof.Dr. Yunus (Hacettepe Ü.)
KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)
KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)
MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
METİN, Prof.Dr. Tülay (Bolu Abant İzzet Baysal Ü.)
MİŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)
OKUR, Prof.Dr. Alpaslan (Sakara Ü.)
ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)
ÖZCAN DEMİR, Doç.Dr. Nilüfer (Dokuz Eylül Ü.)
ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Ankara H.B.V. Ü.)
ÖZGÜN, Dr. Tevfik Orçun (Hacettepe Ü.)
ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
POLAT, Dr.Öğr.Üyesi Ülkü (Gaziantep Ü.)
PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)
PURTAŞ, Prof.Dr. Fırat (Ankara H.B.V. Ü.)
REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
BURCU SAĞLAM, Prof.Dr. Esra (Hacettepe Ü.)
SOYDAN, Dr.Öğr.Üyesi Serpil (Ömer Halis Demir Ü.)
ŞAMAN DOĞAN, Prof.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Ankara H.B.V. Ü.)
TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)
YAMAN KAHVECİ, Dr. Gülhan (Hacettepe Ü.)
YALÇIN ÇELİK, Prof.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)
YENİASIR, Doç.Dr. Mustafa (Yakındoğu Ü.)
YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)
YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)
YILMAZ, Prof.Dr. Ayfer (Ankara H.B.V. Ü.)
ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)
ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 19, Sayı: 36, Bahar 2022

İÇİNDEKİLER

Gökay Yavrucuk

Bozkır Devletlerinde Veraset Sistemi ve Veraset Sisteminin Siyasî İstikrar Üzerindeki Etkisi
Succession in the Steppe Empires and Its Effect on Stability7

Pelin Aslan Ayar

Ömer Seyfettin'in "Bahar ve Kelebekler" Hikâyesinde Kadın Okurluğu
The Female Readership in Ömer Seyfettin's "Bahar ve Kelebekler" Story.....29

Dilara Dal

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi ve İngiliz Bahriye Misyonu
The Entrance of the Ottoman Empire to the World War I and the British Naval Mission.....45

Ozan Giray Şahin, Ali Murat Özdemir

Orta Asya Göçerlerinde Otlak ve Su Kaynakları Üzerindeki Hakimiyet ve Soy Bağı Örgütlenmesi
Domination Over Pastures, Water Resources and the Lineage Organization of Central Asian
Pastoralists.....75

İlaha Khantamirova

Kafkasötesi'nde İlk "Babi Bunt" Hareketi
The First "Babi Bunty" Riot in South Caucasia97

Hayrettin Şahin

Geleneksel Köy İş Hayatında Ortak Çalışma Alanı Kullanımlarının Toplumsal Cinsiyet
Bakımından İrdelenmesi
A Gender Analysis of the Common Grounds' Usage in a Traditional Village's Labor Life111

Mustafa Boran

Osmanlı Devleti'nde Menzil Atışlarında Genel Düzen ve Kurallar
The Organisation and Rules in Ottoman Range Archery.....133

Liping Hu

Türk Erkekleriyle Evli Olan ve Türkiye'de Yaşamakta Olan Çinli Kadınların Toplumsal Cinsiyet
Rolleri Üzerine Bir Araştırma
A Study on the Gender Roles of Chinese Women Living in Turkey and Married to
Turkish Men155

Esra Dicle

Selçuk Baran'ın Hikâyelerinde Teatrallik ve Oyun
Theatricality and Play in the Stories of Selçuk Baran.....177

Eser Kocaman Gürata

Uluslararası Öğrencilerin Türkçe Akademik Yazma İhtiyaçlarına İlişkin Uzman Görüşleri
Experts' Views on International Students' Needs in Academic Writing in Turkish.....193

Nahide İrem Azizoğlu

Ahmet Mithat Efendi Romanlarında Memuriyet ve Yönetim Algısı

The Perception of Civil Service and Administration in the Novels of Ahmet Mithat Efendi225

Buta Baghirova

Kaşkay Türkçesi Söz Varlığında Hayvancılıkla İlgili Kelimeler

Words Relating to Husbandry in the Qashqai Turkish Vocabulary243

Ekber Enveri

Salgının Huzursuzluğu: Ölüm Kaygısı ve Folklor

The Qualm of the Pandemic: Anxiety about Death and Folklore257

Mustafa Tanrıverdi

Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda General Muravyov'un Faaliyetleri (1832-1833)

General Muravyov's Mission During the Revolt of Mehmet Ali Pasha (1832-1833)273

TANITMA VE DEĞERLENDİRMELER**Ömer Güven**

Sivas Sözlüğü305

Yayın İlkeleri311

Editorial Principles315

BOZKIR DEVLETLERİNDE VERASET SİSTEMİ VE VERASET SİSTEMİNİN SİYASÎ İSTİKRAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

*Gökay YAVRUCUK***

Öz: Modern araştırmaların gösterdiği üzere bozkır devletlerinin en büyük zaafı, hanedan içindeki çatışmalardır. Bu çatışmaların arkasındaki esas sebep, her biri ülüş sahibi olan hanedan mensuplarının taht üzerinde hak iddia etmeleridir. Taht üzerindeki hakları ise bir hükümdarın her oğluna varis olma imkânını veren veraset sistemidir. Sistemin doğası gereği taht; babadan oğula, kardeşten kardeşe, amcadan yeğene ve hatta yeğenden amcaya gecebiliyordu. Bazı araştırmacılar, sistemin çok fazla alternatif üretmesinden yola çıkarak bozkır siyaset kültüründe veraset sistemi bulunmadığını düşündüler. Bu çalışmada bozkırlıların bir veraset sistemi geliştirdikleri ve bu sistemin siyasî istikrar üzerinde birincil etki yaptığı fikrinden hareketle sistemin işleyişi araştırılacaktır. Tahtın babadan oğula geçtiği dikey veraset, yalnızca hükümdarın oğullarına iktidar olma fırsatını verdiğinden çatışmayı azaltıyordu. Eğer hükümdar oğullarından birini veliaht atamışsa genellikle hiçbir çatışma görülmüyordu. Tahtın kardeşten kardeşe veya amcadan yeğene geçtiği yatay ve çapraz veraset, bazen kısa vadede çatışmaya yol açmıyordu. Fakat uzun vadede, kuzenler arasında taht kavgası yaşanması kaçınılmazdı. Bütün bu usullerin iç savaşa, bölünmeye, dış müdahaleye kapıyı açmaları veya kapatmaları dolayısıyla istikrar üzerinde birinci derecede etkisi görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Veraset, kurultay, bozkır devletleri, iç savaş, istikrar.

Succession in the Steppe Empires and Its Effect on Stability

Abstract: As modern studies depict, the weak point of steppe empires were power struggles among dynasty members. Behind these power struggles were dynasty members' own legitimacy claims on the throne. Their claims on the throne are based on a succession system that allows each one of the ruler's sons to ascend to the throne. Due to the nature of the system the throne passes on from father to son, among brothers, from uncle to nephew and vice versa. Some scholars argued that the political culture of the steppe produced no succession system, because of its many alternatives. This paper will examine the development of the succession system based on the assumption that steppe people did develop a succession system whose prime impact was to ensure political stability. Vertical succession to the throne from father to son decreased power struggles since it allowed only sons to ascend to the throne. If ruler had designated an heir apparent there was usually no conflict between his sons. On the other hand, horizontal or crosswise succession from brother to brother or uncle to nephew could temporarily cause conflict, however, succession between cousins almost inevitably led to a long term struggle. All these forms of

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 03.12.2021 - 14.03.2022

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih bölümü doktora öğrencisi. gokayyavrucuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1787-6282.

succession had an effect on the stability of the empire allowing or preventing civil wars, division or foreign intervention.

Keywords: Succession, kurultai, steppe empires, civil war, stability.

Giriş

Bozkır imparatorluklarında belirli bir veraset sistemi olup olmadığı konusu, bugün dahi devam eden bir tartışmanın konusudur. Örneğin Sencer Divitçioğlu'na göre Gök Türk Kağanlığı'nda üç veraset sistemi vardı: kang-eçi-atı, eçi-ini, eçi-ini-atı. Bu üç sistem, birbirine girdiğinde kanlı darbeler ve entrikalar görülüyordu. Lin Huiifen'e göre İşbara Kağan'a kadar düzenli işleyen bir veraset sistemi olup bu düzen, sonradan bozulmuştu (Lin, 2014, ss. 59-60). Hayrettin İhsan Erkoç ise veraset sistemi olmadığı kanısındadır (Divitçioğlu, 2000, s. 208; Erkoç, 2008, s. 41). Verasetin bozkır devletlerinde istikrar üzerinde menfi tesir gösterebilen bir sorun olduğu hatta çöküş sebepleri arasında öne çıktığı yönünde görüşler vardır. Lev Nikolayevich Gumilëv; Hunlarda unvanların babadan oğula geçmesinin hâkim boy içinde çıkar grupları oluşmasına, boy yapısının zedelenmesine ve bu yolla da boya dayanan devletin zarar görmesine yol açtığını savundu (Gumilëv, 2013, s. 173). Bahaeddin Ögel de Hun İmparatorluğu'nun M. Ö. 1. yüzyılda bölünmesinin sebeplerinden biri olarak hanedan mensupları arasındaki taht kavgasını göstermiştir (Ögel, 2015, ss. 233-234). Konuralp Ercilasun, biraz farklı olarak, çöküş sebeplerini veraset sistemindeki bozulmada aramıştır (Ercilasun, 2019, ss. 124-127). Lin Gan, Gök Türk Kağanı Taspar'ın bazı hanedan mensuplarına küçük kağan unvanı vermesinin dış müdahalenin ve bölünmenin önünü açtığını öne sürmüştür (Lin, 2014, s. 48). Öyle anlaşılıyor ki bozkır devletlerinin en önemli zaafını hanedan mensupları arasındaki çatışmalar oluşturmuyordu. Ancak alanyazında veraset-istikrar ilişkisi üzerinde bir çalışmanın eksikliği de görülmektedir. Bu çalışmada boylar üstü nitelikteki bozkır devletlerinde veraset sistemi incelenecek, sistemin ve sistemdeki bozulmanın istikrar üzerindeki etkisi örneklerin karşılaştırılmasıyla anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. Ülüşler

Bozkır devletlerinde ülke hanedanın ortak malı olduğu için hanedan mensuplarına ülüş dağıtılıyordu¹. Ülüşler, yetiştirilebilen asker sayısına göre büyükten küçüğe sıralanıyordu. En yüksek makamlar, en büyük ülüşlerdi. Düşük makama getirilen/küçük ülüş verilen hanedan mensupları, bu durumdan hoşnutsuzdu. Çünkü iktidar için girişilecek mücadelede, ülüşün büyüklüğünden kuvvet alınıyordu. Michael Drompp, Gök Türklerdeki küçük kağanları

¹ Zeki Velidi Togan, ülüş sistemini feodaliteye benzetmişti (Togan, 1981, s. 285). Hanedan mensuplarının sayısı arttıkça ülüşlerin küçüldüğünü ve ülüş sayısının arttığını tespit etmişti (Togan, 1981, s. 296). Ayrıca bu sistemin Selçuklu Sultanlığı'nda da devam ettiğini göstermişti (Togan, 1981, ss. 203, 211).

incelediği çalışmasında buna dikkat çekerek küçük kağanların hepsinin önceki kağanlardan birinin oğlu olarak tahta aday olduğunu, büyük kağanla rekabet edip bazen savaşa girdiğini göstermiştir (Drompp, 1991, ss. 104-105).

Hun İmparatorluğu'nda kayda geçen sol bilge beyleri (左賢王) Hulugu 狐鹿姑 (Judihou Chanyu 且鞮侯單于 oğlu. HS: 94A: 3778), Xulüquanqu 虛閭權渠 (Hulugu Chanyu oğlu HS: 94A: 3787), Woyanqudi Chanyu'nun 握衍胸鞮 ismi kaydedilmemiş olan oğlu (HS: 94A: 3790), Hutuwusi 呼屠吾斯 (Huhanye'nin abisi. HS: 94B: 3796), Huhanye'nin oğullarından Qiemixu 且麋胥 (HS: 94B: 3807), Qiemoche 且莫車 (HS: 94B: 3809), Nangzhiyasi 囊知牙斯 (HS: 94B: 3809), Yu 輿 (HS: 94B: 3827); Wuzhuliu Chanyu'nun 烏珠留 oğlu Le 樂 (HS: 94B: 3810), Huduershi'nin 呼都而尸 oğulları Wudadihou 烏達鞮侯 (HHS: 89: 2942) ve Punu 蒲奴 (HHS: 89: 2942) olarak görülüyor. Sağ bilge beyleri, Wuwei Chanyu'nun 烏維 kardeşi Goulihu 响犁湖 (SJ: 110: 2916; HS: 94A: 3775), Wuwei Chanyu'nun soyundan gelen Tuqitang 屠耆堂 ve adı kaydedilmemiş olan babası (HS: 94A: 3789), Huhanye'nin bir oğlu Zhulouqutang 銖婁渠堂 (HS: 94B: 3797), diğer oğlu Nangzhiyasi sonradan sol bilge beyi oldu (HS: 94B: 3807), Wuzhuliu Chanyu'nun kardeşi Yu 輿 (HS: 94B: 3810), Wulei Chanyu'nun kardeşi Lulun 盧渾 (HS: 94B: 3827). Sol luli beyleri Laoshang Chanyu 老上 oğlu Yizhixie 伊稚斜 (SJ: 110: 2907; HS: 94A: 3767), Hulugu Chanyu'nun oğlu Huyandi 壺衍鞮 (HS: 94A: 3782) ve adı verilmeyen diğer oğludur (HS: 94A: 3783). Yizhixie Chanyu, M.Ö. 119'da Han ordusuyla yaptığı savaşta muhafızlarıyla birlikte güçlkle kaçabilmişti. O esnada sağ luli beyi, chanyu öldü sanarak kendini chanyu ilan etmiş ancak Yizhixie'nin yeniden ortaya çıkmasından sonra eski görevine geri dönmüştü (SJ: 110: 2910; HS: 94A: 3770). Hulugu Chanyu, ölmek üzereyken kardeşi sağ luli beyini veliaht ilan etmek istemişti (HS: 94A: 3781). Demek ki sağ luli beyi de hanedan mensubuydu. Judihou Chanyu'nun 且鞮侯 küçük oğlunun sol büyük general olduğu biliniyor (HS: 94A: 37778). Judihou Chanyu'nun kendisi de önceden sol büyük duwei idi (SJ: 110: 2917; HS: 94A: 3776). Hulugu Chanyu'nun üvey annesinden olan kardeşi, sol büyük duwei idi (HS: 94A: 3781).

Gök Türk Kağanlığı'nda yabgular, şadlar ve küçük kağanlar ülüş sahipleriydi. Şadların 10 bin askeri, yabguların ve küçük kağanların daha fazla askeri vardı. İşbara Kağan, kardeşi Chuluohou'yu (處羅侯) yabgu atamıştı (SS: 84: 1870-1871; Liu, 2011, s. 79). Chuluohou da tahta çıktığı zaman İşbara'nın oğlu Yongyulü'yü (雍虞閭) yabgu yapmıştı (SS: 84: 1870-1871; Liu, 2011, s. 80). *Jiu Tangshu*'ya göre Batı Gök Türklerinden Si Yabgu (肆葉護), önceki kağanlardan birinin oğluydu (JTS: 194B: 5182; Chavannes, 2013, s. 55). Ashina Mishe'nin (阿史那彌射) unvanı da Bağatur Yabgu (莫賀咄葉護) idi (Erkoç,

2008, ss. 104). İleriş Kağan, kardeşi Duoxifu'yu (咄悉匐) yabgu atamıştı (Erkoç, 2008, s. 107). İşbara Kağan, tahtı Anluo'dan (菴羅) devraldığında Anluo, kendini ikinci kağan (第二可汗) ilan etti. Mukan'ın kağanlığı iki kez engellenen oğlu Daluobian'ın (大邏便) sitemi üzerine ona apa kağan (阿波可汗) unvanı verildi (SS: 84: 1865; Liu, 2011, s. 66). Aynı dönemde bir başka hanedan mensubu olan Tanhan da (貪汗) kağan unvanını kullanıyordu (SS: 84: 1868; Liu, 2011, s. 73). Rangan da (染干) Tuli Kağan (突利可汗) unvanını kullanıyordu (SS: 84: 1872; Liu, 2011, s. 83). İllig Kağan, tahta çıktığında yeğeni Shenbobi'yi (什鉢苾) Tuli Kağan yaptı (JTS: 194A: 5160; Liu, 2011, ss. 195-196; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 22). Chebi, nesillerdir korunan bir küçük kağan unvanını devralmıştı (JTS: 194A: 5165; Liu, 2011, s. 207; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 30). Kapgan Kağan, 699'da oğlunu küçük kağan yapmıştı (JTS: 194A: 5169-5170; Liu, 2011, s. 226; Togan, Kara ve Baysal, 2006, ss. 42-43). Batı Gök Türklerinden Tong Yabgu Kağan'ın amcası Moheduohou Quli Qipi Kağan (莫賀咄侯屈利俟毗可汗) önceden küçük kağandı (JTS: 194B: 5182; Chavannes, 2013, s. 55). İşbara Yiligulu Mohe Şad, İşbara Kağan (伊利俱盧設莫何沙鉢略可汗) unvanıyla anıldı. Muhtemelen önceden şad idi (SS: 84: 1865; Liu, 2011, s. 66). Amcasının oğlu da Diqin Şad (地勤察) idi (SS: 84: 1868; Liu, 2011, s. 73). Shibi Kağan'ın kardeşi Silifu Şad (俟利弗設) idi (JTS: 194A: 5154; Liu, 2011, s. 179; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 5). Chuluo'nun oğlu Aoshe Şad (奧射設), kardeşi Börü Şad (步利設) idi (JTS: 194A: 5154; Liu, 2011, s. 180; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 5; JTS: 194A: 5154; Liu, 2011, s. 181; Togan, Kara ve Baysal, ss. 5-6). İllig Kağan, Qimin'in 3. oğlu olup önceden Bağatur Şad (莫賀咄設) idi (JTS: 194A: 5155; Liu, 2011, s. 181; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 6). İllig Kağan'ın yeğeni Sunishi, İşbara Şad idi (Liu, 2011, s. 193). Shibi Kağan, oğlu Shenbobi'yi (什鉢苾) Nibu Şad (泥步設) atamıştı (JTS: 194A: 5160; Liu, 2011, ss. 195-196; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 22). *Jiu Tangshu*'ya göre Kapgan Kağan, kardeşi Duoxifu'yu (咄悉匐) sol kanat şadı (左廂察/tölis şad), yeğeni Bilge'yi sağ kanat şadı (右廂察/tarduş şad) yapmıştı (JTS: 194A: 5169-5170; Liu, 2011, s. 226; Togan, Kara ve Baysal, 2006, ss. 42-43). Bilge Kağan da kendi yazıtında bunu doğrulamaktadır. Kendisi tahta çıktığında da kardeşi Köl Tigin'i sol kanat şadı yani tölis şad yapmıştı (JTS: 194A: 5173; Liu, 2011, s. 239; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 51). Ashina Simo (阿史那思摩), Türk'e değil Soğd'a benzediği için şad yapılmamıştı (JTS: 194A: 5163; Liu, 2011, s. 203; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 30).

Kısa süren Xueyantuo (薛延陀) Kağanlığı'nda kağanın oğlu tarduş şad (大度設) idi. Uygur Kağanlığı'nda kağanın oğlu ve varisi, Tay Bilge Tutuk Yabgu idi (JTS: 195: 5198; Mackerras, 1972, s. 56). Bayan Çor; büyük oğlunu tarduş

yabgu, küçük oğlunu tölis şad tayin etti. Cengiz, dört oğlunun her birine birer ulus vermişti. Sınırlar genişledikçe sonraki kağanlar da bunu devam ettirdi. Öyle ki Cüveynî, Moğol İmparatorluğu'nda ülkenin hanedanın ortak malı olduğunu iddia ederek buna kanıt olarak Mengü Kağan'ın kardeşlerine ulus dağıtmasını gösterir (Cüveynî, 2013, s. 95; Juvaini, 1958, s. 42).

2. Veliht Atama ve Kurultay

Hükümdar, hayattayken veliaht atayabiliyordu. Bunu veliahtlık makamına atama yaparak veya söz ile yapabiliyordu. Veliht makamı, en büyük ülüştü. Çünkü ülüşler, gerek kurultayda gerekse taht kavgasında güç kaynağı oluyordu. Hun İmparatorluğu'nda sol bilge beyliği (左賢王) veliaht makamıydı (SJ: 110: 2892; HS: 94A: 3751; Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, s. 8; Otkan, 2018, s. 67; Ercilasun, 2019, ss. 126 ve 208; Gumilëv, 2013, s. 90). Gök Türk ve Uygur kağanlıklarında veliaht makamı, tarduş şad veya yabgu idi. Mukan Kağan, ölmeden önce oğlunun değil, kardeşi Taspar'ın tahta geçirilmesini vasiyet etmişti (SS: 84: 1864; Liu, 2011, s. 64). İşbara Kağan da kendi oğlunu çekingen bulduğu için kardeşi Chuluohou'yu yabgu tayin etmişti (SS: 84: 1870-1871; Liu, 2011, s. 79). Daha sonra Chuluohou, yeğeni Yongyulü'yü yabgu yaptı. Cengiz Kağan, yaşlandığı ve artık varisini seçmesi gerektiği hatırlatıldığında oğullarını toplamıştı ve müzakere ederek onları Ögeday'ın, tahtı miras almasına ikna etmişti (Temir, 2016, ss. 174-181).

Bozkır geleneğinde veliahtın dahi kurultaydan onay alması gerekiyordu. Cengiz'in ölümünden sonraki yıl (1228), Kerulen nehri üzerindeki Kode'u adasındaki kurultayda Cengiz'in vasiyetine uygun olarak Ögeday seçildi (Temir, 2016, ss. 190-191). *Tarih-i Cihangüşa*'ya göre Güyük; akıllı, bilgili ve yiğit biriydi. Ayrıca kardeşlerinin aksine yaşça büyük ve tecrübeli olduğu için kurultayın onayını almıştı (Cüveynî, 2013, s. 235; Juvaini, 1958, s. 251). Wushilu Chanyu (烏師廬單于), çocuk yaşta tahta çıkmış ve 3 yıl sonra da ölmüştü. Kurultayda Chanyu'nun oğlu henüz bebek olduğundan amcası Goulihu'nun tahta çıkması uygun görülmüştü (SJ: 110: 2916; HS: 94A: 3776). Judihou Chanyu öldüğünde sol bilge beyi (veliaht) olan oğlu, kurultaya katılmadığı için kardeşi chanyu seçildi. Kardeşinin çağrısıyla sonradan gelip Hulugu Chanyu unvanıyla tahta çıktı (HS: 94A: 3778). Rouranların (柔然) ilk kağanı Shelun (社崙) öldüğünde oğlu küçük olduğundan kurultayda kardeşi Hulü'nün (斛律) kağan olmasına karar verildi (WS: 103: 2291). Mukan Kağan, bir cariyeden doğan oğlu Daluobian'ın (大邏便) kağan olmasını istemediğinden Taspar'ı varis göstermişti. Taspar öldüğünde kurultay, Daluobian'ın kağanlığını onaylamaya yakındı. Shetu (攝圖), onun yerine Taspar'ın asil bir kadından doğmuş oğlu Anluo'nun kağan yapılmasını önermiş ve kurultayda karar değişmişti (SS: 84: 1865). 795'te Uygur kağanı Kutlug Bilge Kağan, veliaht bırakmadan öldüğünde kurultay toplanıp öksüz kaldığında kağan tarafından

evlat edinilmiş olan Ediz (趺跌) boyundan Kutlug'u (骨咄祿) kağan seçmişti (XTS: 217A: 6126; Mackerras, 1972, ss. 107, 109).

Kurultayın geleneklere uygun olmayan bir şekilde toplanıp hükümdar seçmesi, az da olsa rastlanan bir durumdur. Xulüquanqu Chanyu, başa geçtiğinde sol büyük qiuqu'nun (左大且渠) kızı zhuanqu yanzhi'yi (顛渠闕氏) eş olarak almayıp cariyeye durumuna düşürmüştü. 9 yıl sonra chanyu ölmek üzereyken küçük düşürülmüş olan kadın, kardeşiyle birlikte hazırladığı planla -usulünce bir kurultay yapılmadan- sağ bilge beyi Tuqitang'ı Woyanqudi Chanyu adıyla tahta çıkardı (HS: 94A: 3789). Güyük Kağan öldüğünde kurultay, Kerulen'den uzakta, Batu'nun kontrolünde toplandı. Güyük'ün hatunu Oğul Kaymış ve oğulları, Batu ile çekişme durumunda olduklarından kurultaya katılmadılar. Timur Noyan'a vekalet verdiler. Mengü, kağan kaldırıldığında ise itiraz ettiler (Cüveynî, 2013, s. 243). Bu sebeple kurultay, yeniden toplandı. Ağırdan alarak herkesi beklettikleri hâlde sonunda Mengü'yü tanımak zorunda kaldılar (Cüveynî, 2013, s. 244).

3. Dikey Veraset

Dikey veraset, hükümdarlığın babadan oğula geçmesini ifade eder. Nesiller geçtikçe hanedan mensuplarının sayısının artmasına ve hanedanın dallanmasına rağmen hükümdarlığın tek bir daldan devam etmesinin birtakım faydaları vardır. Kardeşler ve kuzenler arasındaki taht kavgalarına imkân vermediğinden istikrar sağlar. Ayrıca sadece hükümdarın oğulları, tahta aday oldukları için belirsizliği ve çekişmeleri sınırladığından öngörülebilir bir siyasî ortam oluşturur.

Modu Chanyu'nun (冒頓) tahta çıkışından Yizhixie'nin tahtı gasp edişine kadar geçen 83 yılda toplamda 3 kişi chanyu oldu ve hiçbir taht kavgası yaşanmadı. Onca yılın istikrarlı geçmesinde chanyuların uzun ömürlü olmaları da doğrudan etkili olmuştur. Çünkü dikey verasetin en kırılgan olduğu husus, hükümdarın yetişkin varis bırakmadan ölmesidir. Ardından yatay veraset yani tahtın kardeşten kardeşe geçmesi görülebilir. Böylece dikey veraset, kalıcı olarak bozulabiliyordu. Yizhixie, tahtı zorla ele geçirdiyse de istikrarı devam ettirebildi. Çünkü 13 yıl tahtta kaldı ve yerini 9 yıl hüküm sürecek oğlu Wuwei aldı. Dikey veraset, Wuwei'nin küçük yaştaki oğlu Wushilu'nun tahta çıkıp sadece 3 yıl sonra ölmesiyle bozuldu. Önce büyük amcası Goulihu, onun 1 yıl sonra ölmesi üzerine diğer amca Judihou tahta çıkarıldı (SJ: 110: 2916; HS: 94A: 3775-3776; Otkan, 2018, s. 90; Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, ss. 34-35). Bu şekilde yatay verasetin önü kesin olarak açılmış oldu çünkü Yizhixie'nin aksine Goulihu ve Judihou, tahtı zorla değil kurultay onayıyla devraldılar.

Rouran Kağanlığı'nda taht, iç savaş durumu olmadıkça hep babadan oğula geçti. Oysa ilk kağan Shelun'dan sonraki üç kağanın hiçbiri dikey verasetle gelmemişti. Shelun öldüğünde kardeşi Hulü, tahta çıkarıldı çünkü Shelun'un oğlu küçüktü (WS: 103: 2291). Kağanlığın tek yatay veraset örneği de bu oldu.

Hulü'nün abisinin oğlu Buluzhen (步鹿真), darbe yaparak onu öldürüp tahta çıktı (WS: 103: 2292). Ancak rakip gördüğü Datan (大檀), onu öldürerek tahtı ele geçirdi (WS: 103: 2292; Kırilen, 2016, ss. 139-140). Bu tarihten sonra tam 78 yıl, dikey veraset sorunsuzca işledi. Sistemi bozan oldukça önemli bir durum oldu. Doulun Kağan, fevri idam kararları vermekle kalmayıp Gaoche (高車) boylarından Hulülerin beyi olan Afuzhiluo'nun (阿伏至羅) isyan etmesine yol açmış; üstelik ona defalarca yenilmişti. Kötü gidişatı gören devlet adamları, onu öldürüp amcası Nagai'yi (那蓋) tahta çıkardılar (WS: 103: 2296). Nagai'den sonra dikey veraset, bir başka ilginç olaya kadar yeniden işleyebildi. 508'de tahta çıkan Chounu'nun (醜奴) oğlu Zhuhui kayb olduğunda onu “gökten indirerek” geri getiren Diwan (地萬) adlı şaman kadın, kağan üzerinde müthiş bir tesir sahibi olmuştu. Sonradan Zuhui (祖惠) büyüdüğünde esasen Diwan'ın kendisini kaçırmış olduğunu söyleyince Diwan, kağanı onu öldürmeye dahi ikna edebilmişti. O esnada Afuzhiluo, bir kez daha ortaya çıkarak bazı Rouran topraklarını işgal etti. Yenilen Chounu, savaştan döndüğünde devlet adamları onu öldürerek kardeşi Anagui'yi tahta çıkardı (WS: 103: 2298; Kırilen, 2016, ss. 166-168).

Gök Türk ve Uygur kağanlıklarında hiçbir zaman dikey veraset sistemi uygulanamadı. Moğol İmparatorluğu'nda ise Cengiz'den sonra Ögeday ve Güyük, dikey verasetle tahta çıktılar.

4. Yatay ve Çapraz Veraset

Yatay veraset, tahtın bir kardeşten diğerine intikal etmesini, çapraz veraset ise amcadan yeğene yahut yeğenden amcaya geçmesini ifade etmek kaydıyla hükümdarın geride yetişkin varis bırakmadan öldüğü durumlar haricinde yatay ve çapraz veraset; hanedan mensupları arasında çekişmeye, düşmanlığa ve nihayet devletin bölünmesine yol açan bir sorun oluyordu. 585'te ölen İşbara Kağan, oğlu Yongyulü'nün çekingen olması sebebiyle kardeşi Chuluohou'yu varis göstermişti. Chuluohou, yatay verasetin iç çatışmaya ve bölünmeye yol açtığını düşündüğünden başta bunu şu sözlerle reddetti: “Mukan Kağan'dan beri kardeşi abisine, gayrimeşru oğlu meşru olana tercih ettik. Atalarımızın töresine karşı geldik. Birbirimize saygımız kalmadı. Sen tahta çıkmalısın, ben önünde tereddütsüz eğilmeliyim” (SS: 84: 1870; Liu, 2011, ss. 79-80). Neticede Yongyulu amcasını tahta çıkmaya ikna etti ama Chuluohou'nun sözleri, bozkır geleneğinde kurallı verasetin dikey veraset olduğunu, yatay ve çapraz verasetin uzun vadeli etkilerini ilk ağızdan açıklayan bir vesika olarak kaldı.

Yetişkin varisin olmadığı durumlarda tahtın kardeşe veya amcaya geçmesi, kaçınılmaz ve kısa vadede makul bir çözüm oluyordu. Wuhsilu öldüğünde oğlu küçük olduğundan amcası Goulıhu, o da 1 yıl sonra ölünce kardeşi Judıhou, tahta çıkarıldı (SJ: 110: 2916; HS: 94A: 3775-3776; Onat, Orsoy ve Ercilasun,

2004, ss. 34-35). Shelun öldüğünde oğlu küçük olduğundan kardeşi Hulü, tahta çıkarıldı (WS: 103: 2291). Bumin'den sonra tahta çıkan oğlu Keluo (科羅), kısa süre sonra ölünce diğer kardeşi Mukan tahta çıkarıldı (ZS: 50: 909; Liu, 2011, s. 19). Bunlar, Hayrettin İhsan Erkoç'un işaret ettiği gibi çocuk yaşta tahta çıkmanın uygun bulunmamasıyla ilişkili olup makul tercihlerdir (2008, s. 38). Çünkü çocuk hükümdar, büyüyene kadar iktidarını annesi ve bakanlar kullanıyor ve genellikle sorumluluktan uzak şekilde, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerinden yeni sorunlar yaratıyorlardı. M.Ö. 105'te Wuwei Chanyu öldüğünde yerini alan oğlu Wushilu'nun yaşı küçük olduğundan Çinliler ondan Çocuk Chanyu diye bahseder. Kayıtlara göre öfkeli bir tabiatı olan Wushilu, savaşı ve öldürmeyi çok seviyordu. Sol büyük duwei'si, chanyunun bu durumundan yılmış ve Han Hanedanı ile iş birliği yaparak onu öldürmek istemiş ama başarısız olmuştu (SJ: 110: 2914; HS: 94A: 3775; Otkan, 2018, ss. 88-89; Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, ss. 33-34). MÖ 85'te küçük yaşta tahta çıkan Huyandi Chanyu'nun annesinin kötü kararları sebebiyle ülke karışmış ve halk, Han ordularının saldırmasından korkmuştu. Wei Lü'nün (衛律) şehir kurup erzak depolayarak önlem alma girişimi ise şehri koruyamayacaklarını anlamaları üzerine yüzlerce hendek kazılıp binlerce ağaç kesildikten sonra durdurulmuştu (HS: 94A: 3782). Oysa Hulugu Chanyu ölmek üzereyken "Benim oğlum küçüktür, devleti yönetemez. Yerimi kardeşim alsın" diye vasiyet etmişti. Yanzhi ve çevresindekiler, bu vasiyeti saklamışlardı (HS: 94A: 3781-3782). Chanyunun vasiyeti, verasetin öncelikle babadan oğula doğru işleminin tercih edildiğini düşündürüyor. Wushilu Chanyu öldüğünde oğlu küçük olduğu için kardeşinin tahta geçirilmesi de öncelikle dikey verasetin tercih edildiğini gösteriyor. Hunlar, bu tecrübelerden ders çıkarmış gibi görünüyor. Huhanye Chanyu, Huyan Beyi'nin (呼衍王) iki kızını almıştı. Bunlardan biri, zhuanqu yanzhi idi ve onun doğurduğu oğullar daha asildi. MÖ 31'de Huhanye ölmeden önce zhuanqu yanzhiden doğan Qiemoche'yi yaşı küçük olduğu halde varis yapmak istemişti. Zhuanqu yanzhi, oğlunun yaşının küçük olmasından dolayı devlet adamlarına söz geçiremeyeceğinden endişelenerek ablasının yetişkin yaşa gelmiş oğlu Diaotaomogao'nun (雕陶莫皋) tahta çıkarılmasını önermişti. Ablasıyla bir aile olduklarını, çocukları arasında da ayırım yapmadıklarını yani iktidar kavgası yapmayacaklarını vurgulamıştı. Huhanye, Qiemoche'nin bakanların yardımıyla işleri yürütebileceğini, sırf yaşı büyük diye daha düşük konumdaki abisini tahta çıkarmanın da başka türlü sorunlar yaratacağını söylemişti. Çözümü, Diaotaomogao'nun kardeşi büyüdüğünde tahtı devretmesi şartıyla varis yapılmasında buldular (HS: 94B: 3806-3807). Bilge Kağan öldüğünde yerini oğlu Yiran Kağan (伊然) aldı. O da kısa sürede ölünce yaşı küçük olmasına rağmen Dengli Kağan tahta çıkarıldı. Tonyukuk'un kızı olan annesi Yusi Tarkan'la ilişkisi vardı ve devlet işlerine müdahil oluyordu. Onun eylemlerinin

neticesi olarak Bilge'nin iki kardeşinden biri olan sol şadı, tuzak kurup öldürdüler. Bunun üzerine diğer kardeş olan sağ şad, Dengli Kağan'a saldırıp onu öldürerek kendini Ozmış Kağan ilan etti (JTS: 194A: 5177-5178; Togan, Kara ve Baysal, 2006, s. 61). Böylece Gök Türk Kağanlığı'nın çöküş süreci başladı. Ögeday öldükten sonra eşi Töregene Hatun, Moğol beylerinden kurultay yapılmaya kadar vekâlet aldı. Hatunun kağanın maiyetine karşı önceden gelen bir kını vardı. Gücü eline geçirdiğinde Sahip Yalavaç ve Cinkay'ı ortadan kaldırmak istedi (Cüveynî, 2013, ss. 228-229; Juvaini, 1958, ss. 240-241). Töregene, düzeni öyle bozmuştu ki kurultay daveti gönderdiğinde Güyük dahi icabet etmedi (Cüveynî, 2013, s. 230; Juvaini, 1958, s. 244).

Hükümdarın, kardeşini varis göstermesinin oğlunun yaşından başka sebepleri de olabiliyordu. Huhanye'nin evlendiği Çinli prenses Wang Zhaojun'un oğullarından hiçbiri tahta çıkarılmamış, Huhanye onları aday göstermeyi bile düşünmemişti. Huhanye'nin oğulları, birbiri ardına tahtı devralırken Wang Zhaojun'un oğulları, hep dışarıda bırakılmıştı. Bir süre sonra oğullarını tahta çıkarmaktan umudunu yitiren prenses, Han imparatoruna mektup yazarak Çin'e geri dönmek istemişti. Mukan Kağan, *Suishu*'ya göre gelenekleri bozarak oğlu Daluobian'ı değil kardeşi Taspar'ı varis yapmıştı. Taspar dahi ölmek üzereyken oğlu Anluo'ya tahtı bırakırken Mukan'ın Daluobian'ı varis yapmadığını hatırlatmış, ona karşı dikkatli olmasını öğütlemişti (Liu, 2011, ss. 64-66). Daha önce de değinildiği üzere İşbara Kağan, oğlu Yongyulü çok çekingen olduğu için kardeşinin tahta çıkmasını istemişti. Bundan uzun vadede pek büyük bir sorun çıkmadı ama İşbara'nın tahta çıkışı, bir bölünme sürecine yol açmıştı. Chuluohou'nun daha önce aktarılmış olan sözlerinde “gayrimeşru olanı meşru olana tercih etmek” ile kastettiği Daluobian olabilir. Cariyeden doğduğu için kağan olamayan Daluobian, batı kağanı Tardu'nun yardımıyla İşbara'yı devirmeye çalışmıştı. Türkler kendi aralarında yaptıkları savaşlarla gittikçe zayıflamış; İşbara Kağan, Sui imparatorunun himayesini istemek zorunda kalmıştı. *Jiu Tangshu*'ya göre Ashina Simo, Türk'ten çok Soğd'a benzediği için yani etnik kökeni şüpheli bulunduğu için kağan yapılmamıştı.

Yatay veya çapraz veraset, kötü yönetim karşısında devlet adamlarının gösterdiği tepki halinde de zuhur edebiliyordu. Sol büyük duwei'nin Wushilu'yu öldürmek istemesi, bu türden bir girişim sayılabilir (SJ: 110: 2914; HS: 94A: 3775; Otkan, 2018, ss. 88-89; Onat, Orsoy ve Ercilasun, 2004, ss. 33-34). Douhun Kağan'ın devlet adamlarınca öldürülüp Nagai'nin tahta davet edilmesi de (WS: 103: 2296), Chouun'un öldürülüp Anagui'nin tahta çıkarılması da bu türdendir (WS: 103: 2298; Kırilen, 2016, ss. 166-168). Tun Bağa Tarkan², Alp Külüg Bilge Kağan'a ve Soğd danışmanlarına menfi gözle bakan devlet adamlarını kendi tarafına çekerek kağanı öldürüp, Alp Kutlug

² Tun Bağa Tarkan bazı kaynaklara göre Böğü Kağan'ın dayısı, bazılarına göre ise üvey kardeşidir. Bk. (Almas, 2013, s. 144).

Bilge Kağan adıyla tahta çıktı (JTS: 195: 5208; XTS: 217A: 6121; Mackerras, 1972, ss. 779-780). Woyanqudi'nin tahta çıkarılışı, yanzhi ve kardeşinin başında olduğu bir grup devlet adamının ölen chanyunun vasiyetini saklamasının sonucuydu (HS: 94A: 3789). Güyük Kağan'ın ölmesinden sonra bilhassa Batu etrafında birleşenler, Güyük'ün hatunu ve oğulları karşısında Mengü'yü destekleyerek çapraz verasete, tahtın amcaoğluna geçmesine yol açtılar. Güyük'ün oğulları Hoca ve Naku, Mengü'nün kağan kaldırıldığı kurultay şölenlerle devam ederken suikast düzenlemeyi denediler fakat tesadüf eseri olarak plan, açığa çıktı (Jackson, 2010, ss. 168-169). Sebebi belirtilmemiş olmakla birlikte Batı Gök Türk hükümdarı Si Yabgu Kağan, Nushibilerin liderlerinin kurduğu komployla devrildi ve Nishu (泥孰), tahta çıkarıldı (JTS: 194B: 5183; XTS: 215B: 6058; Chavannes, 2013, s. 56).

Yatay verasetin en uç örneği olarak Huhanye Chanyu'nun ardından tam 77 yıl boyunca yatay veraset işledi. Yani sırayla Huhanye'nin 6 oğlu tahta çıktı (Ercilasun, 2019, ss. 211-212). Bu süre zarfında bir iç savaş görülmemiş olması, son derece ilginç bir durumdur. Çünkü yatay ve çapraz veraset, tahtın meşru taliplerinin yani her biri hükümdar oğlu olanların sayısının artmasına, amcaoğulları arasında bir çatışma ve rekabet olmasına yol açar. Huhanye'nin ardından başlayan yatay verasetin çatıştırıcı etkisi, Huhanye'nin torunu Yu'nun Wudadihou Chanyu adıyla tahta geçtikten sonra rakiplerini ortadan kaldırmaya girişmesinde belirdi. Bu açıdan yatay verasetin uzun süre sorunsuz işlemesi, esasen kaçınılmaz taht kavgasının ötelenmesinden ibaret görülebilir.

5. Veraset-İstikrar İlişkisi

Bozkır devletinin kuruluş süreci; bir lider etrafında birleşmeyi, fetihleri ve kurumlaşmayı içeren uzun bir süreçtir. Liderliğin istikrarlı bir şekilde yürütülmesi gerekir. Kurucu lider, süreç tamamlanmadan ölürse verasetin sorunsuz işlemesi önemlidir. Bumin, kağanlığını kurduktan çok kısa bir süre sonra öldü. Tahta geçen oğlu, Keluo Kağan da kısa sürede öldü. Buna karşın bir iktidar savaşı ve otorite boşluğu olmaksızın Mukan Kağan'ın tahta geçmesi, kuruluş sürecinin sekteye uğramasını önledi. İleriş Kağan da benzer bir şekilde kağanlığı yeniden kurduktan kısa bir süre sonra öldü. Fakat Kapgan Kağan, tahtı sorunsuz bir şekilde devralarak kuruluş sürecini sürdürdü. Cengiz Kağan zaten devleşmiş olan imparatorluğunu oğullarına bizzat paylaşmış, varisini seçmiş ve diğer oğullarının da rıza göstermelerini sağlamıştı. Kuruluş sürecinde görülen taht kavgaları, hızlı bir dağılmaya yol açabiliyordu. Tanshihuai (檀石槐) öldükten sonra oğlu Helian (和連), düzeni sürdüremediği için bağlı boyların yarısı ayrıldı. Helian, Beidi'de yapılan bir savaşta ölünce iki oğlu Kuitou ve Qianman arasında taht kavgası başladı ve daha fazla boyun devletten ayrılmasına yol açtı (HHS: 90: 2994). Xueyantuo (薛延陀) Kağanlığı'nın kurucusu Yinan (夷男), 646'da öldükten sonra devleti ikiye bölündü. Yemang,

Tulishi (突利失) Kağan adıyla doğu tarafını aldı. Yeğenin oğlu Si Yabgu (肆葉護) Kağan ise batı tarafını yönetti. Tulishi'nin Tang himayesine girmek istemesi üzerine devlet adamları onun öldürülmesini sağlayarak bütün Xueyantuoları Si Yabgu Kağan idaresinde birleştirdiler. Fakat o da önemli bakanları öldürterek yeni huzursuzluklara yol açtı. Bağlı boyların ayrılması neticesinde tek başına kaldı. Duomozhi'nin (咄摩支) Xueyantuoları tekrar birleştirme denemesi de Tang Hanedanı'nın engellemesiyle karşılaştı ve kağanlık dağıldı (JTS: 199B: 5348). 647'de, Yinan'ın ölümünden sadece bir yıl sonra Uygur, Bayırkı, Tongra, Bugut, Duolange, Sijie, Ediz, Qibi, Diejie, Hun, Huxue dahil 11 boy, Tang Taizong'a "Yantuo kağanı büyük devlet yönetmeyi beceremedi, boylar dağıldı" şeklinde mesaj göndererek taht kavgasının bozkırda yarattığı bezginliği anlatmışlardı (Ekrem, 2015, ss. 202-203).

Veraset sisteminin oturtulamaması, taht kavgalarının sıklaşmasına bağlı iç huzursuzluğun devleti istikrarsızlaştırmasına yol açıyordu. Rouran Kağanlığı kurulduktan sonra veraset ancak Shelun'un üvey babası Datan'dan sonra oğlu Wuti'nin tahta çıkmasıyla düzene girdi. Hulü, abisinin oğlu Buluzhen tarafından kurulan bir komplo sonucu öldürüldü ve Buluzhen tahta çıktı. O da Datan'ı rakip olarak görmüş ve öldürmek istemişti. Beklediğinin aksine Datan, onu öldürdü ve tahta çıktı. Batı Gök Türk Kağanlığı'nda veraset, hiçbir zaman düzene giremedi. Taht; kardeşten kardeşe, yeğenden amcaya, amcadan yeğene geçti. Ek olarak, hanedanın farklı dallarından kimseler günün şartlarından istifade ederek kağanlık iddia edebildiler. Hanedanın iki farklı dalından Batı Gök Türk kağanları çıktı. İstemi'nin oğlu Tardu ve onun ardılları bir dalı oluştururken, Mukan'ın oğlu Daluobian ve ardılları diğer dalı oluşturdu. Tardu'nun 603'te Tiele boylarının isyanıyla devrilip tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Daluobian'ın torunu Chuluo, kağan oldu. 611'de Chuluo, Sui Hanedanı'na sığınırken Tardu'nun torunu Shegui, kağanlığı ele geçirdi. Bu şekilde kağanlık, Tardu soyunda kalmış olmakla birlikte bir veraset düzeni oluşmadı. Shegui'den sonra kardeşi Tong Yabgu, tahta çıktı. Halkı huzursuz eden idare anlayışıyla yarattığı karşıtlık neticesinde amcası Moheduo, onu devirdi. Moheduo'dan sonra ise Tong Yabgu Kağan'ın oğlu Si Yabgu, tahta çıktı. Onu da devlet adamları devirerek yerine Moheduo'nun oğlu Nishu'yu tahta çıkardılar. Bir süre sonra ülke, Nishu ve Dielishi arasında ikiye bölündü.

Yatay veraset, taht üzerinde denk düzeyde hak sahibi olan aday sayısını arttırdığından bölünme riski taşıyordu. Geçmişte yatay veraset örnekleri varsa bir hükümdar öldüğünde onun oğullarının yanı sıra kardeşleri de taht üzerinde hak iddia edebiliyorlardı. Huhanye Chanyu öldükten sonra 77 yıl boyunca 6 oğlunun sırayla tahta çıkmış olması, önünde sonunda amcaoğulları arasında bir taht kavgası olacağını haber veriyordu. Huhanye'nin tahta çıkan son oğlu Yu (Huduershi Daogao Ruodi Chanyu), sol luli beyine, rakip olarak gördüğü sol bilge beyine saldırmasını emretmişti. Ayrıca sol bilge beyinin oğlu Zhiyasi'yi

öldürmüştü. Bunun ardından Bi, taht üzerinde hak iddia ettiğini açıklayan bir mektup yazarak chanyu'ya gönderdi. Chanyu öldükten sonra oğlu, sol bilge beyi Wudadihou Chanyu tahta çıktı. Onun da kısa sürede ölmesi üzerine Huduershi Chanyu'nun diğer oğlu Punu, tahta çıktı. Wuzhuliu Chanyu'nun oğlu olan Bi, derhal Han Hanedanı ile gizli temas kurdu. Bu temas açığa çıktıktan sonra chanyu, onu kurultaya katılmak üzere Longcheng'e ulaştığında ele geçirip öldürmeyi planladı. Bi, bunu öğrenerek erken davrandı ve kendini II. Huhanye Chanyu ilan ederek Han Hanedanı'na sığındı. Böylece Hun İmparatorluğu, MS 48'de ikinci kez ve kalıcı olarak bölündü (HHS: 87: 2942). Gök Türk Kağanlığı'nın bölünme sürecinde de verasete dair bir çatışmanın etkisini görüyoruz. Mukan'dan sonra vasiyeti üzerine oğlu Daluobian yok sayılarak kardeşi Taspar, tahta çıkarılmıştı. Taspar'dan sonra Daluobian, kağan kaldırılacakken amcası Shetu'nun müdahalesi neticesinde Taspar'ın oğlu Anluo, kağan oldu. Daluobian'ın tehditleri üzerine toplanan ikinci kurultayda Shetu, İşbara Kağan olarak tahta çıkarıldı. Mukan'dan sonra kardeşi Taspar, tahta geçtiğine göre diğer kardeşi Shetu'nun da tahta geçebilmesi olağandı. İltəriş Kağan öldüğünde oğlu Bilge, henüz 8 yaşında olduğundan tahta İltəriş'in kardeşi Böğü/Kapgan geçti. Kapgan'ın yeğeni Bilge'yi değil, oğlu İnel'i varis ataması her biri kağan oğlu olan kuzenler arasında taht kavgasını başlattı (JTS: 194A: 5174). Bilge Kağan Yazıtı incelendiğinde Bilge'nin, amcasını kendisi yetişkin oluncaya kadar tahta sahip çıkacak bir emanetçi gibi gördüğü anlaşılıyor. Bilge, kendi meşruiyetini babasının meşruiyetiyle aynı şekilde ilahî temel üzerine kurmuştu³. Amcasının tahta çıkışını ise bu temelden yoksun şekilde, kendisi 8 yaşında olduğu için törenin gereği olarak açıklamıştı (Thomsen, 2011, ss. 136-139; Tekin, 1998, ss. 66-67; Ergin, 2012, ss. 38-39). Amcasının kağanlığı süresince yaptığı işleri, kendisiyle birlikte yaptığını yazdı. Bütün bunların ardından tahtın ona değil İnel'e bırakılması, Bilge açısından kabul edilebilir değildi. Aslında Böğü Kağan unvanını kullanan amcasından Kapgan Kağan diye bahsetti. Böylece evvelce düşük bir meşruiyet atfettiği amcasını tümünden gayrimeşru saydığı gibi taht için mücadeleye girdiği kuzeni İnel'den hiçbir şekilde bahsetmedi. Bu olayda yatay veraset açısından çarpıcı olan bir başka unsur, Köl Tigin'in kardeşi Bilge'nin tahta çıkmasını koşulsuz desteklemiş olmasıdır (JTS: 194A: 3173).

Veraset konusundaki anlaşmazlıklar ve hoşnutsuzluklar, gadre uğradığını düşünen hanedan mensuplarının ülüşleriyle birlikte Çin'e sığınmaları sebebiyle güç kaybına yol açabiliyordu. Üstelik bu ayrılıklar, kalanlar arasında adalet

³ BKD 10'da İltəriş'in "Türk Bodun adı sanı yok olmasın" diye Türk Tanrısı ve Yer-suları tarafından tahta çıkarıldığı yazar. BKD 21'de Bilge'nin de aynı şekilde "Türk Bodun adı sanı yok olmasın", diye Tanrı ve Yer-sular tarafından tahta çıkarıldığı yazar. Bk. (Thomsen, 2011, ss. 132-135 ve 144-145; Tekin, 1998, ss. 64-65 ve 68-69; Ergin, 2012, ss. 36-37 ve 42-43).

duygusunu sarsarak yeni hoşnutsuzluklara kapı aralıyordu. Hulugu Chanyu, tahta geçmesine rıza gösteren kardeşini sol bilge beyi olarak atamıştı. Kardeşi kısa süre sonra ölünce yeğeni Xianxianchan'ı sol bilge beyi yapmayıp oldukça düşük bir makam olan sol rizhu beyliğine getirmişti. Sonradan Woyanqudi, tahta çıktığında zaten sol bilge beyi olamadığı için kırgın olan Xianxianchan'ın iki kardeşini idam etti. Bunun üzerine Xianxianchan, ülüşünü alıp Han Hanedanı'na sığındı. İllig Kağan, tahta çıkarken yeğeninın gönlünü almak için ona Tuli Kağan unvanı vermişti. Fakat zamanla onu rakip görmeye başladı. Xueyantuo isyanını bastırmayı başaramadığı gerekçesiyle Tuli'yi hapsedirdi. Ancak aldığı tepkiler üzerine hapisten çıkardı. Tuli, hemen Tang Hanedanı'na sığındığı gibi Taizong'u İllig Kağan'a saldırmaya ikna etmeyi de denedi.

Hak sahipleri arasındaki taht kavgaları arasında taraflardan birinin dış destek arayışına girmesi, kendisi için avantaj sağlasa da devletin bağımsızlığı üzerinde menfi tesir gösteriyordu. Beş Chanyu Dönemi'nin kazananı Huhanye, kardeşi Hutuwusi'nin kendini Zhizhi Chanyu ilan etmesinin ardından ilk muharebede başarısız oldu. MÖ 53'te sol yizhizi'nin Han Hanedanı'na tabi olarak dış destek alması önerisini tartışmaya açtığında devletin ileri gelenleri rıza göstermediler. İki kardeş arasındaki taht kavgası, devleti zayıflatsa bile birinin kazanacağını ve hükümdarlığın onun soyundan devam edeceğini, Han'a boyun eğecek kadar büyük bir zaaf içinde olunmadığını savundular. Huhanye, nihai kararını Han desteği istemekten yana verdi. Aldığı siyasî destek ve hediyeler, ona bağlı olan Hunların huzurunu ve refahını arttırdı. Zhizhi'nin MÖ 36'da Chen Tang'ın beklenmedik saldırısı sonucunda ölmesiyle güç, Huhanye'nin elinde toplandı. Buna karşın Hunlar, Han Hanedanı'nın güdümüne girdi. Hun chanyuları, Han imparatorunun verdiği mühürleri kullanmaya başladılar. Han tahtını gasp eden Wang Mang, Hunların tam vassallığa geçmesi gerektiğine hükmederek üzerinde "Xin Hanedanı'na bağlı Hun Chanyusu Damgası" yazan mühür gönderdi. Böylece Huhanye'nin Han Hanedanı'na bağlanmasından endişe duyanlar, endişelerinde haklı çıktı. Yıllar sonra Huhanye'nin torunu Bi, aynı yolu izledi. Kendini II. Huhanye Chanyu olarak takdim ederek Han Hanedanı'na sığınan Bi'nin bu tercihi, Çinli devlet adamlarına göre itaat etmekteki kararlılığını göstermişti. O yıllarda Kuzey Hunlarının büyük bir kıtlıkla karşılaşması üzerine bazı guduhoular Güney Hunlarına iltica etti ve hemen hüsrana uğradı. Han elçilerinin resmî törende Bi'yi küçük düşürmeleri üzerine çoğu, yeniden kuzeye döndü.

583'te İşbara Kağan, çok büyük bir yağma hareketi başlatmıştı. Sui orduları, art arda yenilgiler alınca İmparator, moralleri yükseltmek için bir ferman yayınladı. Bu fermanda "Gök Türk ordusunda beş kumandan vardır. Komutayı ele geçirmek için kardeşler birbiriyle kavga ederler; babalarla amcaların birbirine güveni yoktur, evde hiç kimse bir diğerine güvenmez" diyordu (Liu, 2011, s. 70). Batı ve Doğu Gök Türk devletleri birlikte düşünüldüğünde Tardu,

Daluobian, İşbara, Anluo, Chuluohou ve Tanhan birbiriyle çekişme durumunda bulunduğu bilinen kağanlar ve küçük kağanlar olarak dikkat çekmektedir. Zhangsun Sheng'in planı uyarınca aralarındaki rekabet körüklenerek İşbara Kağan, yalnızlaştırıldı. Doğal felaketlerin ve kıtlıkların da etkisiyle İşbara, Sui Hanedanı'na bağlanarak destek istemeye mecbur kaldı. Bu karardan sonra uzun vadede Gök Türklerin kendi aralarındaki rekabet, neredeyse bütünüyle Sui Hanedanı'nın yönlendirmesiyle şekillendi. Bu gidişatı değiştirmeyi deneyen Dulan Kağan, Sui ordularına yenildikten başka kendi maiyetince öldürülerek ortadan kalktı. Onunla birlikte hareket eden Tardu ise Tiele isyanı neticesinde her şeyini kaybederek ortadan kayboldu. Bu şekilde iki yeni isim, öne çıktı. Batı Gök Türklerinde Çinli olan annesi üzerinden tehdit edilen Chuluo Kağan ve Doğu Gök Türklerinde bütün benliğiyle Sui'ye bağlanan Qimin Kağan tahta çıktılar. Chuluo bir süre için Sui etkisine direnmeyi denediysen de muvaffak olamayarak iktidarını kaybedip Çin'e sığınmaya mecbur kaldı. Qimin ise kendi kendini asimile etmek için Sui imparatorundan izin isteyecek kadar sadakat gösterdi.

Sonuç

Bozkır devletlerinde veraset sistemi vardı. Bir hükümdarın tüm oğulları, tahtı talep edebiliyordu. Bu sebeple tahtın babadan oğula veya kardeşten kardeşe geçmesi, sistemin gereği idi. Sistem, ideal hâliyle işlediğinde taht, hükümdarın oğullarından birine geçiyordu. Veraset sisteminin bir parçası olarak veliaht makamları vardı. Bundan bağımsız olarak hükümdarın belirli bir kişinin tahtı devralmasını vasiyet etmesi mümkündü ve vasiyet, kurultayın seçimi üzerinde oldukça etkili oluyordu. Ancak işleyiş, çoğu zaman ideal olmaktan uzaktı. Önceki bir hükümdarın oğlu olmak, kişiye tahta talip olma hakkını veriyordu. Bundan dolayı taht; babadan oğula, kardeşten kardeşe, amcaoğlundan amcaoğluna, yeğenden amcaya veya amcadan yeğene geçebiliyordu.

Hanedan mensuplarına ülüşler dağıtılıyordu ve ülüşler, sahiplerinin taht üzerindeki iddiasını güçlendirebiliyordu. Kapgan, tahtı Bilge'ye değil İnel'e bıraktığında Köl Tigin, kendi ülüşünden topladığı orduyla savaşa girerek kardeşi Bilge'yi tahta çıkarmıştı. Taspar'ın ölümünden sonra Shetu, ülüşünden aldığı güce dayanarak önce Anluo'nun tahta çıkmasını sağlamış, sonra tahtı ondan devralmıştı. Mengü'nün tahta çıkmasını sağlayan, büyük ulusuydu herkesi tedirgin eden Batu idi.

Kuruluş sürecinde verasetin sorunsuz işlemesi ve kurucunun ardıllarının güven vermesi gerekiyordu. Çünkü bu süreçte devlet, çok kırılgandı. Xianbei Chanyuluğu, Tanshihuai'nin ölümünden sonraki taht kavgalarıyla kısa sürede dağıldı. Yinan'ın ölümünden sonra Xueyantuo Kağanlığı da aynı kaderi paylaştı.

Veraset sisteminin kuruluş sürecinde oturtulmadığı, buna karşın devletin varlığını sürdürebildiği durumlarda taht kavgaları, sürekli çalkantı ve

istikrarsızlık yaratabiliyordu. Rouran ve Batı Gök Türk kağanlıkları, veraset sistemini oturtamadıkları sürece taht kavgaları ve entrikalarla yıprandılar.

Dikey verasetin süreklilik kazanması, taht kavgalarını azaltıcı etki yarattığından devletin istikrarı üzerinde olumlu etki yapıyordu. Hun İmparatorluğu'nda Yizhixie hariç tutulduğunda dikey veraset, 100 yılı aşkın süre işledi. Rouran Kağanlığı'nda ise Datan'dan sonra dikey veraset, Nagai istisna olmak üzere düzgün işledi ve iç çatışmalar azaldı. Dikey verasetin etkinliği, hükümdarların uzun ömürlü olmalarıyla ilişkilidir. Çünkü hükümdar yaşadıkça varisi de yetişkin yaşa gelerek tecrübe ve güven kazanma fırsatı buluyordu. Çocuk yaşta tahta çıkmalar, az görülmekle birlikte çocuk hükümdarın annesinin yahut bazı devlet adamlarının nüfuz kazanmasına ve sorumluluk hissetmeksizin kendi arzu ve çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine imkân sağladığı için iç huzursuzluk kaynağı olabiliyordu. Huyandi küçük yaşta tahta çıktığı ve annesi idarede kötü olduğu için Hunlar, güvenlik endişelerine kapılmışlardı. Gök Türk Kağanlığı'nın Bilge'nin ölümünden sonra hızla çökmesinde aynı durum doğrudan etkilidir.

Hükümdarların tahta çıkmalarından kısa süre sonra ölmeleri durumunda taht kavgaları sıklaştığı gibi pek çok kişiyi birbirine düşman ettiği için kırılganlık yaratıyordu. Güyük'ün kronik hastalıklarına rağmen kağan yapılması ve kısa sürede ölmesi, Ögeday'ın oğullarının Mengü'ye suikast düzenlemeye çalışmasına kadar varan iç çatışmalara yol açmıştı.

Bir hükümdarın oğlu olan herkesin tahta talip olabilmesi sebebiyle yatay veraset -bazı durumlarda kısa vadede sorun yaratmamakla birlikte- uzun vadede taht kavgasına girenlerin sayısını arttırıyor, bu kişilerin her biri başka çıkar gruplarıyla birleştiğinden iç bölünmelere yol açıyordu. Taht üzerindeki çekişmede başarısız olanların ülüşleriyle birlikte Çin'e sığınmaları parçalanmaya sebep olabiliyordu.

Taht kavgası, taraflardan birinin dış destek araması vasıtasıyla devletin bağımsızlığının yitirilmesine neden olabiliyordu. Hun İmparatorluğu'nun iki kez bölünmesinde tam olarak bu durum gözlenmiştir. İllig Kağan ile arası açıldıktan sonra Çin'e kaçan Tuli ise Tang imparatorunu Gök Türklere saldırmaya ikna etmeyi denemişti.

Tablo 1. Hun İmparatorluğu'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvan	Tevarüs Yöntemi
?	Douman 頭曼	?	?	?
M.Ö. 209	Modu 冒頓	Oğlu	?	Darbe
M.Ö. 174	Laoshang 老上	Oğlu	?	?
M.Ö. 161	Junchen 軍臣	Oğlu	?	?
M.Ö. 126	Yizhixie 伊稚斜	Kardeşi	?	İç savaş
M.Ö. 114	Wuwei 烏維	Oğlu	?	?
M.Ö. 105	Wushilu 詹師廬	Oğlu	?	?
M.Ö. 102	Goulihu 句黎湖	Amcası	Sağ bilge beyi	Seçim
M.Ö. 101	Judihou 且鞮侯	Kardeşi	Sağ büyük duwei	Seçim
M.Ö. 96	Hulugu	Oğlu	Sol bilge beyi	Veliht
M.Ö. 85	Huyandi	Oğlu	Sol luli beyi	EntriKa
M.Ö. 68	Xuluquanqu	Kardeşi	Sol bilge beyi	?
M.Ö. 59	Woyanqudi	Wuwei soyundan	Sağ bilge beyi	EntriKa
M.Ö. 58	Huhanye 呼韓邪	Xulüquanqu oğlu	?	İç savaş
M.Ö. 58	Tuqi 屠耆	Woyanqudi'nin amcaoğlu	Rizhu beyi	İç savaş
M.Ö. 57	Hujie 呼揭	?	Hujie beyi	İç savaş
M.Ö. 57	Cheli 車犁	?	Sağ yujian beyi	İç savaş
M.Ö. 57	Wujie 烏藉	Li Ling oğlu	Wujie duwei	İç savaş
M.Ö. 56	Runchen 閼振	Tuqi'nin amcaoğlu	Xiuxun beyi	İç savaş
M.Ö. 56	Zhizhi 鄯支骨都侯	Xulüquanqu oğlu	Sol bilge beyi	İç savaş
M.Ö. 31	Fuzhulei 復株累	Huhanye oğlu	?	Veliht
M.Ö. 20	Souxie 搜諧	Kardeşi	Sol bilge beyi	Veliht
M.Ö. 12	Cheya 車牙	Kardeşi	Sol bilge beyi	Veliht
M.Ö. 8	Wuzhuliu 烏珠留	Kardeşi	Sol bilge beyi	Veliht
M.S. 13	Wulei 烏累	Kardeşi	?	EntriKa
M.S. 18	Huduershı Daogao 呼都而尸道皋	Kardeşi	Sol bilge beyi	Veliht
M.S. 46	Wudadihou 烏達鞮侯	Oğlu	Sol bilge beyi	Veliht

Tablo 2. Güney Hun İmparatorluğu'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvan	Tevarüs Yöntemi
M.S. 46	II. Huhanye (Bi 比)	Wuzhuliu oğlu	Sağ yujian rizhu beyi	Bölünme
M.S. 56	Qiufuyoudi 丘浮尤鞮	Kardeşi	Sol bilge beyi	Veliaht
M.S. 57	Yifayulüdi 伊伐於慮鞮	Kardeşi	?	?
M.S. 59	Xitongshizuhoudi 醯 僮尸逐侯鞮	Bi oğlu	?	?
M.S. 63	Qiuchuche 丘除車	Qiufuyoudi oğlu	?	?
M.S. 63	Huyeshizuhoudi 胡邪尸逐侯	Xitongshizuhoudi oğlu	?	?
M.S. 85	Yituyulüdi 伊屠於閭鞮	Yifayulüdi oğlu	?	?
M.S. 88	Xiulanshizuhoudi 休蘭尸逐侯鞮	Bi torunu	?	?
M.S. 93	Anguo 安國	Yifayulüdi oğlu	Sol bilge beyi	?
M.S. 94	Tingdushizuhoudi 亭獨尸逐侯鞮	Xitongshizuhoudi oğlu	?	İç savaş
M.S. 98	Wanshishizuhoudi 萬氏尸逐鞮	Huyeshizuhoudi oğlu	?	?
M.S. 124	Wuzhihoushizuhoudi 烏稽侯尸逐鞮	Kardeşi	?	?
M.S. 128	Quteruoshizhujiu 去特若尸逐就	Kardeşi	?	?
M.S. 143	Hulanruoshizhujiu 呼蘭若尸逐就	?	?	Han hükümdarı tarafından atandı
M.S. 147	Yilingshizhujiu 伊陵尸逐就	?	?	?
M.S. 172	Tuteshizhujiu 屠特若尸逐就	?	?	?
M.S. 178	Huzheng 呼徵	Oğlu	?	?
M.S. 179	Qiangqu 羌渠	?	Sağ bilge beyi	Han generali tarafından tahta çıkarıldı
M.S. 188	Tezhishizuhou 持至尸逐侯	Oğlu	Sağ bilge beyi	?

Tablo 3. Kuzey Hun İmparatorluğu'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvan	Tevarüs Yöntemi
M.S. 46	Punu 蒲奴	Wudadihou'nun kardeşi	Sol bilge beyi	?
?	Youliu 優留	oğlu	?	?
M.S. 88	Bei 北	Kardeşi	?	?
M.S. 91	Yuchujian 於除鞬	kardeşi	Sağ luli beyi	?
M.S. 94	Fenghou 逢侯	Oğlu	Rizhu beyi	Ayrılık-isyan

Tablo 4. Xianbei İmparatorluğu'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvan	Tevarüs Yöntemi
156	Tansihuai 檀石槐	-	-	-
178-183	Helian 和連	Oğlu	?	?
?	Kuitou 魁頭	Oğlu	?	?
?	Budugen 步度根	Kardeşi	?	?

Tablo 5. Rouran Kağanlığı'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvan	Tevarüs Yöntemi
4. yy sonu	Qiudoufa 丘豆伐可汗	-	-	-
409	Hülü 斛律	kardeşi	?	Seçim
414	Buluzhen 步鹿真	Yeğeni	?	Darbe
414	Datan 大檀	Shelun'un üvey babasının oğlu	?	Darbe
429	Wuti 吳提	Oğlu	?	?
444	Tuhezhen 吐賀真	Oğlu	?	?
464	Yucheng 予成	Oğlu	?	?
485	Doulun 豆輪	Oğlu		
508'den önce	Nagai 那蓋	Amcası	?	Darbe
?	Futu 伏圖	Oğlu	?	?
511-12	Chounu 醜奴	Oğlu	?	?
520'ler	Anagui 阿那瓌	Oğlu	?	Darbe

Tablo 6. I. Gök Türk Kağanlığı'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvanı	Tevarüs Yöntemi
552	Bumin 土門	-	-	-
552	Keluo 科羅	Oğlu	?	?
553	Mukan 木汗	Kardeşi	?	?
572	Taspar 他鉢	kardeşi	?	?
581	Anluo 菴邏	Oğlu	?	Seçim
581	Işbara 沙鉢略	Amcası	Şad	Seçim
587	Chuluohou 處羅侯	Kardeşi	Yabgu	Veliiaht
588	Dulan 都藍	Yeğeni	Yabgu	Veliiaht
600	Qimin 啟民	?	Küçük Kağan	Tang imparatoru tarafından kağan kaldırıldı
609	Shibi 始畢	Oğlu	?	Veliiaht
619	Chuluo 處羅		?	?
621	İllig 頡利	Kardeşi	Şad	Seçim

Tablo 7. Batı Gök Türk Kağanlığı'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvanı	Veraset Yöntemi
583	Apa	Mukan oğlu	Küçük Kağan	Bölünme
587	Nili 泥利	Apa oğlu	?	?
604	Chuluo 處羅	Oğlu	?	?
610	Shegui 射匱	Tardu torunu	?	İç savaş
617	Tong Yabgu 統葉護	Kardeşi	?	?
630	Quli Sibi 屈利俟毗	Amcası	Küçük Kağan	Darbe
630	Si Yabgu 肆葉護	Yeğeni	Yabgu	Darbe
632	Duobi 咄陸	Quli Sibi oğlu	?	Darbe
634	Dielishi 啞利失	Kardeşi	?	Bölünme
638	Yipi 乙毗沙鉢羅葉護	Yeğeni	?	Nushibi boylarının desteği

Tablo 8. II. Gök Türk Kağanlığı'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvanı	Tevarüs Yöntemi
681	İlteriş	-	-	-
683	Kapgan	Kardeşi	?	?
716	İnel	Oğlu	Küçük Kağan	Veliht
716	Bilge	İlteriş oğlu	Küçük Şad	İç savaş
734	Yiran 伊然	Oğlu	?	Veliht
734	Dengli	Kardeşi	?	?
742	Ozmiş	Kardeşi	?	?

Tablo 9. Uygur Kağanlığı'nda Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvanı	Tevarüs Yöntemi
745	Kutlug Bilge Köl	-	-	-
747	Bayan Çor	Oğlu	?	İç savaş
759	Bögü	Oğlu	?	Veliht
779	Tun Bağa	Tartışmalı	Tarkan	Darbe
789	Külüg Bilge	Oğlu	?	İç savaş
795	Alp Kutlug Külüg Bilge	Evlatlığı	?	Seçim

Tablo 10. Tuyuhun Devletinde Veraset

Tarih	Adı	Akrabalığı	Eski Unvanı	Tevarüs Yöntemi
?	Tuyuhun 吐谷渾	-	-	-
317	Tuyan 吐延	Oğlu	-	?
329	Yeyan 葉延	Oğlu	-	?
351	Suixi 碎奚	Oğlu	-	?
371	Shilian 視連	Oğlu	-	?
390	Shipi 視羆	Oğlu	-	?
400	Wuheti 烏紇提	Kardeşi	-	?
405	Shuluogan 樹洛干	Yeğeni	-	?
417	Acai 阿豺	Kardeşi	-	?
424	Mugui 慕瓚	Yeğeni	-	?
436	Muliyen 慕利延	Kardeşi	-	?
452	Shiyin 拾寅	Shuluogan'ın oğlu	-	?
481	Duyihou 度易侯	Oğlu	-	?
490	Fulianchou 伏連籌	Oğlu	-	?
529	Heluozhen 呵羅真	Oğlu	-	?
530	Fofu 佛輔	Oğlu	-	?
534	Kualü 夸呂	Oğlu	-	?
591	Shifu 世伏	Oğlu	-	?
603	Fuyun 伏允	Kardeşi	-	?

Kısaltmalar

HS: *Hanshu* (漢書)

HHS: *Hou Han-shu* (後漢書)

JTS: *Jiu Tangshu* (舊唐書)

LS: *Liao-shi* (遼史)

SJ: *Shiji* (史記)

SS: *Suishu* (隋書)

WS: *Weishu* (魏書)

XTS: *Xin Tangshu* (新唐書)

ZS: *Zhoushu* (周書)

Kaynakça

- Ala-ad-Din Ata-Malik Juvaini. (1958). *The History of the World Conqueror* (J. A. Boyle. Çev.). Manchester: Manchester University Press.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Almas, T. (2013). *Uygurlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ban Gu. (班固). (1988). *Hanshu* (漢書). Beijing (北京): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri* (M. Koç, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler (Kut, Küç, Ülüg)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Drompp, M. R. (1991). Supernumerary Sovereigns: Superfluity and Mutability in the Elite Power Structure of the Early Türks (Tu-jue). G. Seaman ve D. Marks (Ed.), *Rulers From the Steppe. State Formation on Eurasian Periphery* içinde (ss. 92-115). Los Angeles.
- Ekrem, E. (2015). Çin Kaynaklarında Dokuz Oğuz Meselesi: Sayısal Yapısı. T. Gündüz ve M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 189-220). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Ercilasun, K. (2019). *Türk Tarihinde Asya Hunları Birinci Hâkimiyet Dönemi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erkoç, H. İ. (2008). *Eski Türklerde Devlet Teşkilâtı (Gök Türk Dönemi)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Fa Yen (范曄). (1973). *Hou Hanshu* (後漢書). Shanghai (上海): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Gumilëv, L. N. (2013). *Hunlar* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Jackson, P. (2010). *The Mission of Friar William of Rubruck His Journey to the Court of the Great Khan Möngke 1253-1255*. London: Ashgate Publishing Company.
- Kırilen, G. (2016). *Göktürklerden Önce Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Lin Huifen. (林慧芬). (2014). Tujue Di Yi Hanguo Kehan Jisi de Bianzhi (突厥第一汗國可汗繼嗣的變質)". *Zaoqi Zhongguo Shi Yanjiu* (早期中國史研究), 6(1), 29-69.
- Linghu Defen. (令狐德芬). (1974). *Zhoushu* (周書). Beijing (北京): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Liu, M. (2011). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Liu Xu (劉昫). (1975). *Jiu Tangshu* (舊唐書). Shanghai (上海): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Mackerras, C. (1972). *The Uighur Empire According to the T'ang Dynastic Histories A Study in Sino-Uighur Relations 744-840*. Canberra: Australian National University Press.
- Onat, A., Orsoy, S. ve Ercilasun, K. (2004). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Otkan, P. (2018). *Tarihçinin Kayıtları'na (Shiji) Göre Hunlar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ouyang Xiu (歐陽修). *Xin Tangshu* (新唐書). Shanghai (上海): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sima Qian (司馬遷) (1973). *Shiji* (史記). Shanghai (上海): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Temir, A. (2016). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Togan, İ., Kara, G. ve Baysal, C. (2006). *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a "Türkler" Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş Cild I En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Wei Shou (魏收). (1974). *Weishu* (魏書). Beijing (北京): Zhonghua Shuju (中华书局).
- Wei Zheng (魏征). (1982). *Suishu* (隋書). Beijing (北京): Zhonghua Shuju (中华书局).

ÖMER SEYFETTİN'İN “BAHAR VE KELEBEKLER” HİKÂYESİNDE KADIN OKURLUĞU*

*Pelin ASLAN AYAR***

Öz: Ömer Seyfettin'e göre Türkçülük hareketi siyasetten toplumsal yaşayışa, dilden okuma yazma alışkanlıklarına kadar hayatın her noktasında köklü bir değişimi içermeli ve bu değişim içinde millilik, temel gaye hâline getirilmelidir. Yazar, konuşma diliyle arasındaki mesafeyi kapatmış bu dille milleti modernleştirecek mevzuları işleyen kitapların yazılması gerektiğini savunur. Bu doğrultuda yazmak, onun için kendi idealindeki modernleşme projesini ve toplumda aksak bulduğu sorunlara dair çözüm önerilerini çok daha geniş kitlelere anlatabilmek demektir. Yazarlar artık dili ve içeriği ile faydasız olan, mevcut toplumun sorunlarına dair hiçbir şey söylemeyen Şark etkisindeki eserlerden farklı, yeni eserler yazmalı ve Garp taklitçiliğinden de kurtulmalıdır. Ömer Seyfettin, öngördüğü yeni ve ideal toplumda okuma alışkanlıklarının da değişmesini talep eder. Ona göre toplumun geneli tarafından anlaşılacak bir dille, millî zevk ve terbiyeye uygun, çağın getirdiği sorunlara değinen, toplumsal problemlere çareler arayan eserler okunmalıdır. Bu tarz eserlerin sayısının yeterince tatmin edici bir seviyede olmadığını düşünen yazar, 1911'de bu amaçla kaleme aldığı *Bahar ve Kelebekler*le hem yeni lisanı, yeni edebiyatı örnekler hem de arzuladığı modern toplumda kadının edinmesi gereken yeni konumu okuma eylemiyle ilişkilendirerek değerlendirir. Bu bağlamda bu makale, modernleşme reformlarıyla değişen ve dönüşen Osmanlı'da zihin ufuklarını genişleten, başka yaşam biçimlerinin olabirliğinin farkına varan yeni nesil kadının, bu farkındalığı okuma edimi üzerinden nasıl kazandığına, okumanın işlevine odaklanır ve Ömer Seyfettin'e göre “doğru” eserin nasıl tanımlandığını, “doğru” okumanın neden son derece önemli olduğunu *Bahar ve Kelebekler* üzerinden tartışır.

Anahtar kelimeler: Ömer Seyfettin, “Bahar ve Kelebekler”, kadın okurluğu, farkındalık, II. Meşrutiyet.

The Female Readership in Ömer Seyfettin's “Bahar ve Kelebekler” Story

Abstract: According to Ömer Seyfettin, Turkism must realize radical changes in all parts of life from political and social life, to writing and reading practices; and nationalism must be its main target. He purports the authorship of books whose language is close to colloquial dealing with issues about the modernization of the nation. Writing in this fashion meant that he would be able to explain to a much wider audience his ideal modernization project and to propose solutions to the problems he finds unsystematically dealt with in society. According to his opinion, authors must write new literary works different from the influence of Eastern literature whose language and content are no longer useful to society and

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 12.08.2021 - 15.02.2022

** Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli, Türkiye. aslan.pelin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8877-1739.

should eradicate works imitating Western literature. Moreover, Ömer Seyfettin calls for change in reading practices for his envisaged new, ideal society. According to him, literary works should be read in a language understood by the general public, with content appropriate to national taste and education, addressing the problems brought by the age, and seeking solutions to social problems. Thinking that such works have yet to reach a sufficient level, in 1911 he writes a story, “Bahar ve Kelebekler” which is an example of the new language, the new literature he advocated. In his story, he also evaluates the new place women should have in his ideal modern society associating them with readership. In this context, this article focuses on how Ömer Seyfettin, in this story, defined what “correct work” means and how important “correct reading” is for the new generation women who expanded their mental horizons and realized the possibility of other life styles in the ever transforming, though the modernization reforms, Ottoman Empire.

Keywords: Ömer Seyfettin, “Bahar ve Kelebekler”, woman readership, awareness, Second Constitutional Period.

Giriş

II. Meşrutiyet sonrası geliştirilen düşünce hareketlerinin başında Ömer Seyfettin’in *Genç Kalemler* dergisinde yayınladığı “Yeni Lisan” makaleleriyle cisimleşen Milliyetçilik, Türkçülük gelir. Mevcut dilin “eski”, “anlaşılmaz” hatta “ölü” kabul edildiği, dilde Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtularak sadeleşmenin hedeflendiği bu makalelerde Ömer Seyfettin sadece dille değil, edebiyatla ve genel anlamda toplumun durumuyla ilgili tespitlerde bulunup çeşitli çözümler ileri sürer. Ona göre Eski edebiyat, İran; Tanzimat sonrasında gelişen edebiyat ise Fransız taklididir. Eski edebiyat, ahlaka aykırı hatta “iğrenç”; Türkçenin tamamen sunileştirildiği, tatsız ve manasız salon edebiyatı olarak nitelendirdiği Garp etkisindeki edebiyat ise çalıntı eserlerle doludur ve her iki edebiyatın da artık geride bırakılıp millî ve millete faydalı bir edebiyat anlayışının benimsenmesi elzemdir (Argunşah, 2001b, ss. 103-104). İçinde bulunulan çağda zaferler sadece ordularla değil ilim, fen ve edebiyatta gösterilecek ilerlemeyle de kazanılabilir (Argunşah, 2001b, s. 112). Ömer Seyfettin, makalelerinde ilan ettiği millî dil, millî edebiyat ve çağı yakalamış bir toplum projesi içine okur-yazarlık meselesini de dâhil eder. Yeni lisanla yazılacak kitapların herkes tarafından anlaşılacağını, daha çok sevilip daha çok satacağını savunur ve çağdaşı genç yazarlara seslenerek “Dünküleri taklit etmekte devam ederseniz, bir gün nihayet onlar gibi meyus olarak yazı yazmaya tövbe edecek, ‘otuz milyonun lisanı’ diye telif ettiğiniz kitabın beş yüz satılmadığını, kâğıt parasını çıkaramadığını görerek müteessir olacaksınız.” (Argunşah, 2001b, ss. 112-113) uyarısında bulunur. Yazar, yeni lisanla yazılmış ve toplumu geliştirecek mevzuları işleyen “doğru” eserleri okuyacak yeni bir edebiyat kamusu oluşmasını arzular. Ona göre Osmanlı’da mevcut hâliyle

kitaplar, okurlarla buluşmamakta; okurlara temas edecek kitaplar da yazılmamaktadır.

Ömer Seyfettin, hangi eserlerin okunup okunmadığı hakkındaki yargılarını kendi okurluk deneyimi ve beğenisini genel bir ölçüt olarak kabul ederek Ruşen Eşref ile yaptığı röportajda açıklar. Çocuk yaşta zevk alarak okuduğu, kendisini edebiyata yönlendiren divanların bugün artık ancak hususi bir eğitim sonucu okunabilecek durumda bulunduğunu ve genel okur kitlesi için devrinin kapandığını öne sürer: "(...) bugün artık edebiyat-ı atıkamıza hiç taraftar kalmadığı için bu bahse bile değmez sanırım. Divan edebiyatı! İşte nihayet edebiyat tarihi için bir saha!" (Birinci ve Sağlam, 2002, s. 159). Divanlardan sonra da okunmaya değer çok fazla eser yoktur. Namık Kemal'den iyiyi, güzeli, doğruyu öğrenmiş; Abdülhak Hâmid'i anlamamış, Rezaizade Mahmut Ekrem'in Nijat için yazdıklarını beğenmiş, Tevfik Fikret'in *Rûbab*'ını okumuş, Halit Ziya'nın eserlerini teknik açıdan çok takdir etse de dilini skolastik bulmuş, genel olarak Servet-i Fünun neslinin dilin önemini kavrayamadıklarından başarısızlığa uğradıklarını iddia etmiştir (Birinci ve Sağlam, 2002, ss. 159-160). Zikrettiği isimlerin hiçbirinin onun idealindeki yazarlıkla, ürettikleri eserlerin de idealindeki "doğru" eserlerle örtüşmediği aşikârdır. Nitekim kendisi de mevcut edebiyatı, "çorak" olarak etiketleyerek çorak edebiyatın "şenlenmesi" (Birinci ve Sağlam, 2002, s. 160) için eser üretiminin artması gerektiğini savunur. Yazara göre hızlı bir şekilde "millî, milletin mizaç, terbiye ve temayülüne uygun" (Argunşah, 2001b, s. 160) eserler ortaya konmalıdır. Hem yeni lisanla yazılacak hem millileşmeye hizmet edecek hem de günün meselelerini ele alarak toplumun modern dünyayı yakalamasını sağlayacak doğru eserler zaman kaybetmeden üretilmeli, *Genç Kalemler*'in teoride ortaya koyduğu fikirler, pratiğe dökülmelidir. Böylece yazarlar, kendi modern devlet ve vatandaşlık tahayyüllerini kitapları aracılığıyla ortaya koyarken yazılanlar, herkes tarafından anlaşılacağı için kitaplar çok satacak ve yazarlar, emeklerinin karşılığını maddi olarak da alabilecek (Argunşah, 2001b, s. 112). Tüm bunlar sayesinde yazarlık da okurluk da canlı ve etkileşimli bir hâle gelecektir. İşte Ömer Seyfettin'in bu amaçlarla kaleme aldığı ilk hikâye, *Bahar ve Kelebekler*dir. Hikâye, 21 Nisan 1911'de (8 Nisan 1327) "Yeni Lisanla" ibaresiyle *Genç Kalemler* dergisinin ikinci cildinin birinci sayısında yayımlanır. Hikâyenin iki karakteri de kadındır ve Ömer Seyfettin, hikâyede II. Meşrutiyet sonrası değişen yeni sosyo-politik ortamda kadınların durumunu ele alır. Zaten 1909'daki "Müstakbel Validelerine" yazısıyla kadın konusuna dair yazmaya başlamış ve Türk kadınının çağdaşlaşmasının ne denli önemli olduğunu vurgulamıştır.

1910'da *Hüsün ve Şiir*'de yayınladığı "Maarif ve Kadınlar" ve "Kadınlar ve Maarif" başlıklı yazılarıyla kadınları bir milletin ilerlemesindeki ölçüt olarak konumlandırmıştır. O, medeniyette yükselebilmek için kadınların eğitim yoluyla zihinsel dönüşümlerini gerçekleştirmeleri gerekliliğinin

kaçınılmazlığını vurgular hatta bilgisiz kadınların yer aldığı medeniyetlerin çökmeye mahkûm olduğunu öne sürer (Argunşah, 2017, s. 60). Yazar, *Bahar ve Kelebeklerde* de ilerleme hedefleyen bir siyasi söyleme rağmen bu ilerlemeden payını alamayan kadınların durumunu ele alır. Hâkim anlatıcı aracılığıyla modernleşmenin siyasi bir hedef hâline geldiği, toplumsal yapının değiştiği ve kadınların zihinsel dönüşümlerinin belli bir aşamaya ulaştığı böyle bir zamanda Osmanlı'nın kapalı toplum yapısında sıkışıp kalmış “yeni” kadın ile yeni durumdan hoşnut olmayan “eski” kadın üzerinden sadece modernleşmenin kadın cephesindeki yansımalarına değil, kadınların okurluğuna dair görüşlerini de dile getirerek okunması gereken eserlerin tematik dünyası konusundaki fikirlerini de paylaşır. Bu bağlamda bu yazının amacı, okumanın kadının zihinsel dünyasını aydınlatmadaki rolüne ve bu aydınlanma sonucu sorgulanan kadının kimlik inşasındaki işlevine yakından bakmak, bunu yaparken de Ömer Seyfettin'in kendi okuma tercihlerini göz önünde bulundurarak zihin dünyasındaki “ideal” Türk kadını için nasıl bir okurluk önerdiğini ve bu okumanın “doğru” bir biçimde yapılmasının neden son derece hayati olduğunu *Bahar ve Kelebekler* üzerinden tartışmaya açmaktır.

1. Değişen Çağa Rağmen Kadınların Değişmeyen Koşulları

II. Meşrutiyet'in özgürlükçü, eşitlikçi ve ilerlemeci bir gelişmeyi arzulayan siyasi söyleminde kadınlar artık “başlı başına bir değer” ve “insan” olarak önemsenir ve kadınlara haklarını verme gerekliliği dillendirilir. Türkçüler de bu görüşleri açıkça savunur (Sancar, 2020, s. 91). Osmanlı'nın modernleşen eğitim ve sosyal kurumlarından yararlanarak medeniyet anlamında değişmiş, dönüşmüş ve gelişmiş bir düzeye eriştiklerini savunan erkekler, kendilerine kıyasla kadınların modernleşen dünyaya ayak uyduramadıklarını düşünür ve bu konuda çözümler önerirler (Sancar, 2020, s. 84). Ömer Seyfettin de bu Türkçü aydın erkeklerin önde gelenlerinden biridir. O da kadın ilerlemesini tıpkı çağdaşları gibi Argunşah'ın ifadesiyle “erkeğin medeniyet yolunda verdiği mücadeleye ve nesillerin doğru yetiştirilmesine daha doğru ve etkin bir katkıda bulunmak” (2017, s. 62) amacıyla desteklese de *Bahar ve Kelebeklerde* neslin biricik eğitimcisi olarak anneliğe ya da erkeğin yanında onu doğru temsil etmeye vurgu yoktur. Hikâyeye, kadına çoktan kavuşmuş olması gerekirken hâlâ mahrum kaldığı haklarını hatırlatma amacı taşır. Bunu da eski ve yeni kadının yaşamından kesitler göstererek gerçekleştirir.

Bahar ve Kelebekler, güzel ve davetkâr bir nisan gününde dışarıdaki havaya aldırmandan ev içinde öylece susup duran eski ve yeni kadının tanıtımıyla açılır. Kadınlardan biri doksan yedi yaşındaki büyük nine, diğeri ise on sekiz yaşındaki genç torundur. Hikâyesini aktardığı karakterleri yorumlayan, onlarla ilgili yargılarını saklama gereği duymayan hâkim anlatıcının genç kız için henüz hikâyenin hemen başında ifade ettiği “Genç, esmer kız, yeni neslin son Türk kadınlarının, o asla tatmin edilemeyecek olan ebedî kederiyle bulutlanan siyah

gözlerini kitabından ayırmayarak" (Argunşah, 2001a, s. 115) şeklindeki sözleri, görevinin Ömer Seyfettin'in metin içindeki sözcülüğünü yapmak olduğunu ilan eder niteliktedir. Yazarın Türkçülük hareketiyle birlikte yeşertilmeye çalışılan yeni hayatta, değişen koşullarda, yukarıda değinildiği üzere, kadınların durumu konusunda tavrı bellidir ve okurlarının da kendisi gibi tavrı almalarını ister. Erol Köroğlu, Ömer Seyfettin'in oluş hâlinde ele aldığı millî kimlik aracılığıyla okurlarını millet olma yolunda yönlendirirken bunu kolayca hissedilmeyen bir Tanrısal anlatıcı üzerinden duyguların eğitilmesiyle gerçekleştirdiğini ileri sürer (2006, s. 144). *Bahar ve Kelebekler*de de yazar, duyguların eğitimini her aşamada göz önünde bulundurarak kadın kimliğine dair görüşlerini okurunun da zihnine zerk etmeye çalışır. Bu yüzden hikâyede durumlara, büyük ninenin de genç kızın da hâkim anlatıcının da gözünden bakılır. Gökhan Reyhanogulları, odak değişimini tematik derinliğe bağlı olarak anlatıcının her aşamada konum değiştirmesi şeklinde yorumlar. Ona göre anlatıcı, ilk konumunu büyük nineden yana alır. Hikâye ilerledikçe anlatıcı, genç kızdan yana konumlanır ve daha derin bir tavrı alır. Anlatıcının son ve üçüncü konumu ise iki karakterden birini desteklemek veyahut eleştirmek şeklindeki ilk iki konumundan ayrılarak yazarı temsil eden kendi düşünsel tavrını ortaya koymayı amaçlar (2020, ss. 134-158). Anlatıcının konum değiştirmesi, Ömer Seyfettin'in ona yüklediği ideolojik işlevden kaynaklanır çünkü onun bu hikâyedeki temel hedefi, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı'nın modernleşme sürecinde kadın haklarının açıkça ifade edilen konuların başında yer almasına rağmen bu konuda henüz hiçbir ilerleme kaydedilememiş olmasını eleştirmektir.

Yazar, bu eleştirisini genç kızın odağından olaylara bakan anlatıcısı aracılığıyla net bir şekilde ifade eder:

Hayalinden, bir sene evvelki gürültüleri, sevinçleri, nutukları, tiyatroları, konferanslarıyla Meşrutiyet'in ilanı geçiyor, hâlâ edebî tükenmez el şakırtılarını, alkış kâbuslarını iştir gibi oluyordu. O günler kendileri için ne mes'ut idi. Bir an, bu siyah, sıkı esareten azat edileceklerini, insanlık hakkına nail olacaklarını ümit etmişlerdi. Ah, bu ümit, nasıl çabucak sönmüş, söndürülmüş; bu hayal, nasıl, ne feci bir surette kırılmıştı... Düşünüyor, ağlamak istiyor, titriyordu. Lakin... Lakin, istikbalden bir şey ümit edemezler miydi? Türk kadınlığı, bir gün yüksek idrakiyle, altı asırlık tesadüfî, tabii bir ıstıfa sayesinde harika hâline gelen hüsnüyle, zekâsıyla, bir Avrupalı kadın gibi insanlık sahnesine çıkararak, ihtiramalar, perestişler önünde yükselmeyecek miydi?... Bugünkü tevekkül, daha ne kadar devam edebilirdi? (Argunşah, 2001a, s. 122)

Meşrutiyet'i ilan eden siyasi irade, söylem düzeyinde kadın haklarından bahsetse de, alıntıda verildiği gibi, rejim değişikliği üzerinden bir sene geçmesine rağmen zihnini özgürleştiren, ev dışı bir yaşamın farkına varan, erkeklerle eşit bir biçimde hayatın içinde olması gerektiğini anlayan kadın için değişen bir şey olmamış, vaatler yerine getirilmemiş, somut ve tatmin edici

girişimlerde bulunulmamıştır. Oysa günün modernleşen Türk kadını, “Avrupalı” hemcinsleri gibi insanlık sahnesindeki yerini almak arzusunda. Hikâye merkezine bu sorunu yerleştirip değişen çağa rağmen koşulları değişemeyen bir genç kadını bu kadınların temsilcisi olarak okura sunarken, okumayı hem sorunun derinliğini kavratır hem de kadınların bu sorunu fark etmelerini sağlayan bir eylem olarak ortaya koyar.

2. Yeni Kadının Değişmeyen Koşullarına “Frenkçe” Kitaplar Aracılığıyla Uyanması

Kitaplar, o dönemin kadınlarını Avrupalı hemcinslerinin yaşantılarından haberdar eder. Bu dönemi çalışan Senem Timuroğlu, üst orta sınıf kadınlarının okuyarak farklı yaşam biçimlerinden haberdar olduğu, romanlarda romantik aşkla tanıştığı bilgisini verir (2020, s. 153). Kitaplarda anlatılan, kadınların mahrum kaldığı dış dünya oldukça başkayken kadınlar, bu dünyaya dâhil olamamanın sıkıntısını duyar ve hüznünü yaşar. Bu bağlamda kitaplar, kadınlara hem dayatılmış rollerle örülü ev içi yaşamın alternatiflerini gösterirken, onları aydınlatırken hem de bu ev içi yaşama katlanmanın yegâne yolu olur. *Bahar ve Kelebekler*deki genç kız da “pencereden çiçek, kır kokuları, deniz, dalga fısıltıları getiren, tatlı bir nisan rüzgârına” (Argunşah, 2001a, s. 115) hiç aldırmadan gözlerini ayırmaksızın “siyah maroken kaplı bir kitap” (Argunşah, 2001a, s. 115) okur. Anlatıcı, “Arkasındaki, görmek istemediği şu pencerenin dışındaki gürültülü, kokulu bahara, niçin bu kadar yabancı duruyordu.” (Argunşah, 2001a, s. 117) diyerek genç kızın mutsuzluğunu, kendi istediği biçimde karışamadığı için tüm güzelliğiyle ve karmaşasıyla uyanan dış dünyaya küskünlüğünü, onu izlemek değil aslında yaşamak istediğini okura açıkça belli eder. Bu yaşantıdan mahrum genç kız, ninesiyile sohbet etmek ya da başka bir ev uğraşısıyla meşgul olmak yerine kendisini okumaya vermiştir. Davetkâr bahar karşısında pasif bir seyirci olmayı reddederken büründüğü ruh hâliyle dış dünya ile kitaplar üzerinden ilişki kurmayı tercih eder görünmektedir. Kitabına dalmışken ninesinin kendisine seslenmesiyle okuma eylemini durduran genç kızın elindeki kitap, bir romandır. Genç kız hem okuma eyleminin bölünmesinden hem de ninesinin sorduğu sorulardan hoşnutsuzdur. Ninesinin romanın neden bahsettiği sorusunu “Hiç.” (Argunşah, 2001a, s. 116), “Fransızca bir roman işte...” (Argunşah, 2001a, s. 117) gibi cevaplarla geçiştirmesi sadece okuma eyleminin kesintiye uğramasından duyduğu hoşnutsuzluğu göstermez, eski nesle ait olan ninesinin yenileşen ve değişen bir dünyada kadınların durumunu anlatan bir kitaba bigâne kalacağını düşündüğünü, bu anlamda okuma alışkanlıklarının çoktan değiştiğini de gösterir. Genç kızın “Sevinçten, saadetten mahrum kadınlar” yani “Biz... Türk kadınları...” (Argunşah, 2001a, s. 117) açıklamalarıyla tanıttığı kitap, Pierre Loti'nin *Les Désenchantées* (Mutsuz Kadınlar) adlı kitabıdır. Kitapta anlatılanlara genç kızın kendisini kaptırması, romandaki kadınlarla duygudaşlık

kurması seçilen kitabın dünyası ile yakından ilintilidir. Haremden Avrupa'ya kaçan hariciye memuru Nuri Bey'in kızları Zinnur ve Nuriye hanımlar; küçük yaşta çarşafa girerek dış dünyadan soyutlanmak, haremden kapalı kalmak, tercihleri sonucu olmayan evliliklere mahkûm edilmek gibi kadınların Osmanlı'da gördükleri aile ve toplum baskısını, kendi olmalarına izin verilmeyişinin mutsuzluğunu Pierre Loti aracılığıyla dünyaya duyurmak istemişlerdir. Fransız gazeteci Marc Hélys ile iş birlikleri sonucunda Pierre Loti ile görüşmüşler ve dinlediklerini roman hâline getiren Pierre Loti, 1906 yılında oldukça ses getiren romanı *Les Désenchantées*'i yayınlamıştır. Roman, Osmanlı'nın modern devlet olma yolunda adımlar attığı bir dönemde eğitim alıp zihin dünyalarının sınırlarını genişleten üç kadının ev yaşamına hapsoluşlarının yarattığı hayal kırıklığını ve kadınların yaşadıkları mutsuzluğu anlatır (Timuroğlu, 2020, ss. 151-152).

Hikâyedeki genç kız da tıpkı *Les Désenchantées*'in anlattığı kadınlar gibi ümitsizdir. Kapalı, تنها bir odada, anlatıcının deyimiyle bu "süslü mezarda" (Argunşah, 2001a, s. 124) tatminsiz bir yaşam sürdürmektedir. İçinde bulunduğu çağın tanık olduğu ilerlemeci anlayış, onun yaşantısında bir ilerlemeye yol açmamış; sosyal ve kamusal hayatta ona özgürleşmeyi getirmemiştir. Kitaplarla, okuduğu sayfalarla aydınlanan zihni, özgürleşen ruhu ve bedeni yine bu odanın içinde sıkışıp kalmıştır. Anlatıcı da genç kızın içinde bulunduğu ruh hâlini anlar ve ona hak vererek bir kez daha hikâyesinin temel meselesini ortaya koyar:

Kendileri, yeni nesil, okudukça, anladıkça, erkeklere yaklaştıkça, iptidâî kadınlıklarından, dişilikten uzaklaşıyorlar, ruhlarda bir isyan, bir ihtilal tutuşuyor, eski kadınlığın zevkle, saadete vesile addettiği dişilik kayıtları, kendilerine ateşten, demirden bir zincir gibi geliyordu. Hususî bir mabet gibi sessiz ve meçhul duran evlerine hapishane nazarıyla bakıyorlar, siyah çarşafı, kalın peçeleri ezici, soldurucu, vahşî, merhametsiz, esaret örtüleri telâkki ediyorlardı. Fakat haksız mıydılar? Mademki "terakkiden" içtinab kabil değildi ve terakki ise, mutlaka değişmek, mutlaka eskiye benzememek idi, o hâlde, asırlarca evvelki Türk kadınlığı da iptidâî, mebnâî hâlinde kalamazdı. Kuklalıktan, bebeklikten, masumiyetten, hâsılı dişilikten çıkacak, hakikî kadın hâline gelecek, erkeklere tefevvuk etmese bile, müsavi bulunacak, bütün mânâsıyla insan, insan olacaktı... (Argunşah, 2001a, s. 121).

Bu noktada evlerinde özel ve modern eğitim alma imkânına sahip üst orta sınıf Osmanlı kadınları için başka dillerde okudukları kitaplar, kadınlığın verili tanımlarını sorgulamaları açısından aydınlatıcı kaynaklar olmuştur. Erkeklerle ne denli eşitsiz bir konumda bulduklarını, geleneksel normların onları nasıl sıkıştırılmış ve çıkışsız bir alana hapsedtiğini kitaplar aracılığıyla sorgular hâle gelmişlerdir. Ki bu noktada genç kızın evde umutsuzca geçirdiği günlere karşın cinsiyeti belirtilmemişse de Paris'te tahsil görmesinden erkek olduğu anlaşılan

kardeşinin varlığı, kadının ve erkeklerin eşitsiz yaşamını belli eden bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Erkekler, Avrupa’da aydınlanma şansı elde ederken kadınlar, bedenlerinin ve yaşamlarının ipotek altında tutulduğunu fark etmişlerdir. Alıntıda vurgulandığı gibi “kuklalık”, “bebeklik”, “masumiyet” kavramlarıyla ilişkilendirilen dişilik artık onları tatmin etmez; kadınlar artık konforlu bir yaşam içinde süse indirgenmiş bir varlık, erkeği rahatlatan, ona hizmet eden bir figür olmaktan başka oluş biçimlerini kitaplar sayesinde keşfetmişlerdir. Genç kızdan yana tavır alan anlatıcı, uyanmış ve aydınlanmış kadınların eve hapsolmek yerine sosyal yaşamda erkeklerle eşit bir biçimde yer almak istediklerini ancak bunu vaat eden siyasi söyleme rağmen beklenen yenileşme ve değişimin hâlâ gelmemesini eleştirir. Zinnur ve Nuriye kardeşlerin yaşadığı mutsuzluk, Meşrutiyet’in ilanına rağmen hâlâ devam etmektedir. Hikâyedeki genç kız, bu açıdan yazarın sesini duyurmak istediği, hüsrana, hayal kırıklığına uğrayan yeni kadının temsilcisi olarak konumlandırılır.

Genç kızın hüsrana ve hayal kırıklığına uğramasının nedeni, aydınlanmış zihnini yansıtacak yaşam alanı bulamamasıyken ninesi onun, okuduğu kitaplardan ötürü bu durumda olduğunu düşünür: “Ah, işte hep bu kitaplar onları zehirliyor, onları solduruyordu. Onları, bahara, saadete yabancı bırakıyordu.” (Argunşah, 2001a, s. 117) ve düşüncelerini torununa açıkça söyler: “Şimdi siz, Frenk mürebbiyeler elinde büyüyor, kendi lisanınızın güzelliklerini tanımıyor, başka memleketlerin, başka şeylerini öğreniyorsunuz. Onlara benzemek istedikçe, kendi benliğinizden uzaklaşıyor, etrafınızdan nefret ediyor, hakikaten sevinçten, saadetten mahrum kalıyorsunuz. Ah!.. At elinden o kitabı!” (Argunşah, 2001a, s. 117). Burada kullandığı sözlerden hareketle anlatıcının Ömer Seyfettin’in temsilciliğini bir süre için nineye bıraktığı düşünülebilir; nine, sitem yoluyla, hatta sert bir serzenişle Batı etkisiyle kendilikten, özden uzaklaşıp yabancı etkisine kapılmanın vahim sonuçlar doğurduğunu ifade eder. Genç kızın okuduğu kitap her ne kadar Osmanlı kadınının durumunu anlatsa da hem yabancı biri tarafından yazılmış hem de ideal erkeği, Batılı erkek üzerinden anlatmıştır. Timuroğlu, Osmanlı erkek aydınlarının Türk kız kardeşlerin Pierre Loti ile iş birliğini tasdik etmediklerini hatta bunu bir ihanet kabul ettiklerini belirtir ve *Les Désenchantées*’te Türk kızları için Batılı erkeğin en iyi seçenek gibi gösterilmiş olmasını da hazmedemediklerini ekler (2020, s. 163). Jön Türk lideri Ahmet Rıza da romandaki Doğulu kadın ve harem algısını eleştiren yazılar yayımlar (Timuroğlu, 2020, s. 164). Kitabın Türkçü erkek aydınlar tarafından sevilmediği, hoş karşılanmadığı ortadadır. Ömer Seyfettin de bu isimlerden biridir. İnci Enginün, Ömer Seyfettin’in Osmanlı Türk ve Müslüman toplumunu Pierre Loti’nin bakış açısıyla değerlendirmeyi gülünç bularak böyle bir yaklaşımla açıktan açığa alay ettiğini belirtir (2020). Ömer Seyfettin, hikâyesindeki karaktere onaylamadığı bir yazarın kitabını hararetle okutarak okumanın doğru tercihlere yönelik olmadığı sürece iyi sonuçlar vermeyeceğini nine üzerinden anlatır. Ancak bu, nineyi net bir biçimde kendisinin temsilcisi

olarak konumlandığı anlamına da gelmez. Durmuş'un da ifade ettiği üzere, yazarın genç kızdan mı nineden mi yana tavır aldığı hikâyede açık değildir (2018, s. 898). Tavrını ele aldığı meseleye göre belirleyen yazar, ninenin *Les Désenchantées* tarzı kitaplar yüzünden yeni neslin karşı karşıya kaldığını öne sürdüğü kendi lisanının güzelliğine varamamak, Frenk etkisine girerek millî benlikten uzaklaşmak gibi tehlikelerin varlığı konusunda nineyle hemfikirdir. Ek olarak yazara göre *Les Désenchantées*, içerik açısından da uygun ve doğru bir kitap değildir. Mücadele yerine umutsuzluğu aşıl原因an böyle bir roman, genç kızda olduğu gibi okuru olumsuz duygulara sevk eder. Daha da mühimi, Frenk mürebbiyelerin büyüttükleri üst orta sınıf ailelerin çocuklarına önerdikleri ya da okudukları bu tarz kitaplar, onların kendilerine ve yaşadıkları koşullara yabancılaşmalarına neden olur. Ninenin ifade ettiği üzere gençler, okudukları yabancı kitaplardaki hayatlara özenir, o hayatları yaşayanlara benzemek isterler ve kendi gerçekliklerini kavramaktan uzaklaşırlar. Bu da millî modern bir yapı oluşturmak isterken bu yapıyı daha baştan çökertecek bir tehlikedir. Ömer Seyfettin de nine gibi genç kızın okuduğu bu tarz kitapları doğru ve uygun bulmaz, desteklemez ancak unutmamak gerekir ki nineden farklı olarak o, faydalı ve anlamlı içeriklere sahip modern, Batılı kitapların okunmasına karşı değildir.

Les Désenchantées, nine aracılığıyla okunmaması gereken kitaplardan biri olarak ilan edilse de genç kız, kitabını okumakta ısrarlıdır: "Peki, büyük nineciğim, dedi, bu kitabı atayım. Okumayayım. Sonra bize müebbet ve yıkılmaz bir hapisane olan bu sıkıcı evin içinde, bu sıkı mevkufiyetin yalnızlığı içinde çıldırayım mı? Okuyor, eğleniyor, biraz teselli buluyorum" (Argunşah, 2001a, s. 117). Bu yaklaşımla kitap, eve kapatılmış kadınlar için vakti daha çekilebilir kılmanın bir yolu olarak belirir. Ömer Seyfettin'in "çorak" edebiyat vurgusuyla birlikte düşünüldüğünde yazarın hikâyenin alt metninde yeni neslin keyifle okuyacağı kitapların yerli yazarlar tarafından hâlâ yazılmamış olmasının okurları, başka seçenek olmadığı için *Les Désenchantées* gibi kitaplara mecbur bıraktığı imasında bulunduğu düşünülebilir. Genç kızın *Les Désenchantées* sayesinde "teselli bulması" da dikkat çekicidir; o, bu kitap sayesinde hemcinslerinin de kendisiyle aynı duygulardan muzdarip olduğunu öğrenip yalnız hissetmekten biraz da olsa uzaklaşır. Sibel İrzık, Jonathan Culler'in "Bir Kadın Olarak Okumak" yazısında kadınların okudukları kitaplara yönelik değer yargılarının oluşumunda kendi deneyimlerinin önemli bir rol oynadığından bahsettiğini belirtir (2005, s. 41). Kadın olarak okumak ve kadın olma deneyimi arasındaki bu açık bağ, feminist eleştiride "kadın okur hipotezi"nin ilk aşamasyken ikinci aşamada bu durum, kadın olarak okumanın kadından bir çifte talepte bulunduğunu, ondan hem verili kadın kimliğine başvurmasını hem de bu durumun yaratılmasına neden olan estetik ve siyasal varsayımları açığa çıkarmasını bekler (Argunşah, s. 43). Buna karşılık Simone de Beauvoir, Kate Millet gibi feminist yazarlar, çalışmalarında kadın olarak okumak diye özel bir

durumdan bahsetmek yerine “kadın hâline getirilmek” durumunu öne çıkararak metinleri kadınlık bilinciyle değil çok daha boyutlu bir biçimde; tarih, toplum, siyaset ve psikoloji kuramları eşliğinde yorumlamanın önemine işaret ederler. Bu manada tarihsel ve kültürel bağlamları göz önüne alarak ataerkil kültürün ve söylemin ürettiği kadın mitlerinin yanlışlığını ortaya koyan bir okuma önerirler (Argunşah, ss. 44-45). Hikâyede de genç kız her ne kadar teselli bulma, evde geçirdiği vakti eğlenceli kılma gibi nedenlerle okuyor olsa da, yukarıda alıntılanan kısımda görüldüğü üzere, genç kızın yaptığı okumanın onun içinde bulunduğu durumu yaratan koşulları da düşündüren, onlara karşı eleştirel bir tutum geliştirmeye meydan veren bir boyutunun bulunduğu okurlara bildirilir. *Les Désenchantées*’i okuyan genç kız, kitapta anlatılanlarla kendisini yeniden kurar. Okumak, onu “iptidâi kadınlık” tanımını sorgulamaya ve bu tanıma biçimlendiren koşullara dışarıdan bakmaya yönlendirir. Anlatıcının vurguladığı gibi, “dişilikten” uzaklaştırarak ona kadın “olma” süreçlerini yeniden düşündürür. Her ne kadar hikâyede aktif bir direniş görülme de kadınların ruhlarında “bir isyan”, “bir ihtilal” tutuşturur. Ev, çarşaf, peçe gibi kendilerini kamusal hayattan silen, görünmez kılan her türlü dayatmaya, her türlü esarete karşı koymaları için onları uyandırır ve bilinçlendirir. Onları “kukla”, “bebek”, “masum” gibi sıfatlarla aciz kılan tüm söylemlere karşı direniş sergilemeye teşvik eder. Bir özne olarak kendilerini gerçekleştirmelerini; zihinleri, bedenleri ve yaşamları üzerindeki erkek egemen sistemin getirdiği kısıtlamaları kabul etmemeleri gerektiğini ve eşitlik talebinin insani bir hak olduğunu gösterir. Böylece Ömer Seyfettin, yeni nesil kadınların “okudukça, anladıkça” (Argunşah, 2001a, s. 121) tüm bunların farkına varacağını açık bir biçimde ortaya koymuş olur. Genç kızda ya da onun odağından bakarak genç kızın konumunu yorumlayan anlatıcıda bu düşünceleri tetikleyen kitap, tüm olumsuzluğuna rağmen *Les Désenchantées* gibi durmaktadır. Ömer Seyfettin, hikâyesinde yazarı ve içeriği açısından onaylamadığı bir kitap olarak *Les Désenchantées*’i genç kızın düşüncelerini şekillendiren temel unsur olarak konumlandırmaz ama genç kıza kendi koşullarıyla yüzleştiren, içinde bulunduğu durumu irdeleyen bir içeriğe sahip olması *Les Désenchantées*’e, yazar istemese de, genç kıza kadın kimliğinin inşa sürecini sorgulatmış; genç kızın değişen çağa, değişen koşullara rağmen kendisinin değişmeyen durumuna uyanmasına, olanı biteni fark etmesine aracılık etmiştir.

3. Koşullar Değişirken Eski Kadının Uyanmamaktaki Israrı, Uykuyu Bölen Kâbus: “Frenkçe” Kitaplar

Ömer Seyfettin, yabancı etkisine yönelik eleştirileri konusunda zaman zaman nine ile aynı görüşleri paylaştığından anlatıcısını ondan yana konumlandırırsa da bu, nineyi “doğru”, “ideal” kadın örneği olarak kabul ettiği ve anlatıcı rolünü onda sabitlediği anlamına gelmez. Aksine hikâyede nine, genç kızın yaşadığı çağda yönelebileceği bir kible olarak sunulmaz. Hikâyede nineye yönelik

suçlayıcı bir tavır olduğu iddia edilemez ama yeni nesil, biraz da zamanında aydınlanmamış eski nesil yüzünden bu hâldedir. Bu, ninenin farkında olduğu bir durum değildir; tersine o, kendi neslini savunur: "Sevinçten ve saadetten mahrum kadınlar, Türk kadınları mı? dedi, hayır hayır, hayır. Türk kadınları asla sevinçten, saadetten mahrum değildirler. Sevinçten, saadetten mahrum olanlar sizsiniz. Şimdiki kadınlar... Siz bozuldunuz. Siz büyük annelerinize benzemediniz" (Argunşah, 2001a, s. 117). Nine, kendi çağdaşları mesut ve neşeli iken yeni nesil kadınlarının hırçın, kederli ve tahammülsüz olmalarını "zehirleyici kitaplar" okumalarına bağlar. Belirtmek gerekir ki nine, okumaya değil okunan kitaplara öfke duyar. Zira zamanında kendisi de bolca okumuştur:

Kibar, büyük efendiler, kızlarına Fârîsi öğretir, Câmi dersi gösterirlerdi. Tuhfe-i Vehbî'yi okuturlardı. Fuzûlî'nin, Bakî'nin gazellerini ezberlerdik. "Mesnevi"yi anlardık. Mükemmel seci'ler, kafiyeler yapar, kocalarımızla müşâere eder, hafızamıza, zekâmıza, nüktelerimize onları hayran ederdik. O vakit, bir kadın için en büyük medih, "fâzıla, edibe, şâire, âkile..." idi (Argunşah, 2001a, ss. 117-118).

Ömer Seyfettin'in kendi okuma deneyiminde bir zamanlar, Eski edebiyat eserlerini okuduğu ancak yirminci yüzyılda artık bu eserleri çağın sorunlarına cevap vermede işlevsiz, dili ve içeriği açısından uygunsuz bulunduğu daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda büyük ninenin okudukları artık diriltilmesi mümkün olmayan, diriltirse de yazarına, okuruna ve topluma bir katkı sağlayamayacak eserlerdir. O eserler başka bir çağa, yaşamın başka bir ritimde aktığı ve çoktan geçmişte kalan bir zamana aittirler:

Seksen sene evvelki hayatı birden hatırlıyordu; o vakit, erkeklerden ayrı bir kadınlar âlemi vardı ki şimdi tamamıyla dağılmıştı. Bu âlem pek genişti. Binlerce kadın birbiriyle konuşur, görüşür, eğlenirdi. Kendilerine mahsus eğlenceleri, zevkleri vardı. Moda yoktu... Annelerinin esvaplarını kızları giyer, büyük ninelerinin mücevherlerini torunlar takardı. (...) Erkekler, yalnız kadınlarını tanırlar, işlerinden sonra erkence evlerine gelirler, zevcelerine, doyulmaz aşk ve muhabbet sahneleri ibdâ ederlerdi... Kiraathaneler, gazinolar, birahaneler, kulüpler, tiyatrolar, kafeşantanlar, bekârhaneler, bütün bu Türk erkeklerini eşlerinden ayıran; zavallı Türk kadınlarını تنها evlerde unutulmuş bir bekeği gibi bırakan felâket mahalleri yoktu. (...) Ne oyunlar, ne âdetler, ne zevkler vardı ki, bugün hepsi tamamıyla unutulmuştu. Bugün Frenkçe okumak, mütemediyen esvap değiştirmek, moda yapmak çılgnlıklarından, soğukluklarından, boş bir tekebbürden, mânasız ve münasebetsiz bir tefevvuk iddiasından başka bir şey yoktu... Alafrangalık, bir veba gibi içimize girmiş, dudaklarımızın tebessümünü silmiş, ferâcelerimizi parçalamış (...). Eşyamızı, esvaplarımızı değiştirirken, ruhlarımızı da değiştirmişti; her şey yalan, her şey sahte, her şey taklit oldu. Saadet uzak bir hayale, yetişilmez bir hülyaya inkılâp etti. Âdetlerimizle beraber sevinçlerimiz de söndü (Argunşah, 2001a, ss. 117-118).

Görüldüğü üzere, ninenin aktardıkları ancak modernleşme öncesine ait, toplum yapısının daha kapalı olduğu, o kapalı yapının kendine has eğlence ve âdetlerini ürettiği bir zamanın içinde anlamlı olabilir. Söz konusu zaman dilimi, Batı tarzı kurum ve mekânların imparatorlukta açılmadığı, Batılı yaşayışın ve Batılı dünya görüşünün Osmanlı'ya sızmadığı, Batı etkisinin hissedilmediği bir döneme işaret eder. Nineye göre böyle bir dönemde toplumsal yaşayış, kadınlar için de erkekler için de yeterli ve tatmin edicidir ama Batılılaşma ile o dönemin büyüğü bozulmuştur. Ninenin Batılılaşma algısı, bu anlamda Ömer Seyfettin'den oldukça farklıdır. Ömer Seyfettin'in aksine o, Mitat Durmuş'un ifade ettiği üzere, "köhneleşmiş", "sürdürülemez" Doğu'nun temsilcisi olarak (2018, s. 894) değişen dünyada eskinin ısrarcılığı gibi kabul edilemez bir tavır sergiler. Eski yaşamını güzel bir rüyaymışçasına anlatır ve bu rüyadan uyandırıldığına kızgındır. Türkçeye ve Türk terbiyesine aykırı bir eylem olarak "Frenkçe okumak", nineye göre eskinin güzelliğini yitirmesinde, rüyanın kâbusa evrilmesinde en büyük paya sahiptir. Hâlbuki ninenin gençlik zamanında okumak, yukarıdaki alıntıda gösterildiği gibi, yerli eserlerle sınırlıdır ki Ömer Seyfettin'in ninenin "yerli" olarak kabul ettiği eski edebiyatın, Doğu edebiyatının etkisine bakışının son derece olumsuz olduğu vurgulanmıştı. Ninenin mutlulukla ifade ettiği üzere onun zamanında okumak ve okunan eserler; bilinç düzeyinde bir genişlemeye, farkındalık yaratmaya hizmet etmez. Genç kadınlar; seciler, kafiyeler yaparak kocalarını kendilerine hayran bırakmak, kocalarıyla hoş vakit geçirmek için okurlar; kendileri için değil. O neslin kadınları okumanın zihin açabilen, verili kimlikleri ve toplumun işleyiş düzenini sorgulatabilen, yeni görme biçimleri kazandırabilen bir eylem olabileceğinin farkında bile değildirlen. Bunların farkında olmamak o neslin tipik bir temsilcisi olan büyük nine için bir eksiklik de değildir çünkü o, toplumun mevcut işleyiş düzenine uyum sağlamış, o işleyişin kadın ve erkeklerle yüklediği cinsiyet rol ve beklentilerini sorgulamadan kabul etmiş, farklı şekillerde yaşanıp yaşanamayacağını yani başka yaşam alternatiflerini hiç merak etmemiş, dünyası ona verilenlerle sınırlı olduğundan bu dünya ona yeterli ve tatmin edici gelmiştir. Ona göre kendisinin şimdiki zamandan memnuniyetsizliğine, torunun torunu gibi nice genç kadının ıstırabına, karamsarlığına, bedbahtlığına neden olan en etkili şey ise yanlış eserlerin, Frenkçe eserlerin okunuyor olmasıdır. Aslında ninenin bunu kavraması, okumanın zihniyet değiştirici bir edim olduğunu fark etmesi anlamına gelir. Ancak o, değişen zihniyete uyum sağlayamayacak kadar yaşlıdır ve yaşlılık da onu katılaştırmıştır. Okumanın erkeklerin belirlediği sınırlar içerisinde hapsolmek zorunda olmadığını, bilinçli bir okumanın kadının konumunu üreten tarihsel, toplumsal ve psikolojik süreçleri görür kılacağını ve bu yolla kadın kimliğini yeniden inşa edebileceğini kavrayamaz. Değişimi fark edemeyecek ve uyum sağlayamayacak kadar mazide saplanıp kalmıştır. Hikâyenin başında uyuklar hâlde olan, sürekli esneyen ninenin bu anlamda hikâye sona ererken

gözlerinin kapanması ve uyumaktaki ısrarı, onun hiçbir şekilde değişimin bir parçası olamayacağını göstererek eski nesil kadının bu çağda kendisine bir yer bulamayacağını kez daha vurgular. Ninenin temsil ettiği eski nesil kadınlar yanlış eserlere yönelmeleriyle yeni devrin okurları olmaktan da son derece uzaktırlar.

4. “Gözlerini Dikerek” veya “Gözlerini Kapayarak” Tenha Odalarda Hapsolan Kadın Olmaktan Kurtulmak için “Doğru” Okumak

Mitat Durmuş, dünkü nesli temsil eden büyük ninenin geçmişteki saadeti şimdiki toplumda bulamadığı, bugünkü nesli temsil eden genç kızın da Frenk mürebbiyeler elinde, Türk dil ve terbiyesinden uzakta büyüdüğü için yabancılaşarak toplumun ötekileri hâline geldiklerini öne sürer (Durmuş, 2021). Ona göre her iki kadın da kendilik bilincine varamamıştır. Durmuş, hikâyedeki örtük göndermeleri takip ederek Ömer Seyfettin'in okurdan Doğu'yu temsil eden nine ya da Batı'yı temsil eden genç kızıdan başka bir temsil biçimi bulmasını talep ettiğini öne sürer ve bu temsiliyet, “Doğu'yu temsil eden değerlerle Batı'yı temsil eden değerlerin köhnemişliğe, süreksizliğe, güçsüzlüğe ve köksüzlüğe kapı açmasına olanak sunmayan bir yapı” üzerine inşa edilmelidir (2018, s. 901). Durmuş'un sözünü ettiği yeni yapıyı, bu makaledeki okumak odağını takip ederek yorumlamak da mümkündür.

Hikâyenin sonuna gelindiğinde okur, artık büyük oranda anlatıcının sesiyle baş başa kalır zira kelebek falının moral bozucu çıkmasından sonra genç kız gözlerini kitaba dikmiş, büyük nineyse uykuya dalmıştır. Her iki karakter de hareketsiz, durağan bir pozisyondayken Ömer Seyfettin'i temsil eden anlatıcı, yeniye anlamaya asla yanaşmayan ninenin de dış dünya modernleşerek köklü bir değişim sürecinden geçerken bu değişimin bir halkası olamayan genç kızın da talihinin yaşadıkları ev, “bu kapalı تنها oda... Bu muhteşem süslü mezar” (Argunşah, 2001a, s. 124) olduğunu söyler. Gözlerini kitaba diken genç kız da gözlerini yuman büyük nine de böylece eşitlenir gibi görünür. Ancak genç kızın “asî ve anarşist memelerine” bastırmasından, “içinden dudaklarına yükselen kalbî ihtilâli”nden bahsedilmesinden, ninenin “hayattan ziyade ölüme ve nisyana ait bir hatıra” şeklinde betimlenmesine rağmen genç kıza canlı bir benzetmeyle “çiçek” (Argunşah, 2001a, s. 124) denmesinden hikâye karakterlerinin tüm tatminsizliklerine ve çaresizliğine karşın hikâyenin en azından genç kadın okurlarının aynı tatminsizlik ve çaresizliği paylaşmaması beklenir. Çünkü anlatıcı asi bedeni özgür bırakmanın, isyanı bastırmamanın, çiçeği soldurmamanın yolunu okurlara işaret etmiştir: “Doğru” okumak. Bunu hikâyedeki genç kız yapamamıştır ama dışarıdaki kadın okur yapabilir. Buradaki okumak, sadece yazılı bir metinle sınırlı olan okumak anlamına da gelmez. Ömer Seyfettin, hayatı doğru okumayı kasteder.

Hikâyede hayatı doğru okumak, kelebek falı üzerinden verilir. Nine hayatın akışından okunan kitaplara kadar her şeyin değiştiği bu çağda eski devirlerdeki gibi yaşamadığı, genç kız çağın ondan bir kadın özne olarak kendini var etmesini beklemesine rağmen kapalı bir odada nesneleştiği için küskün ve umutsuzken kelebek falı, her ikisini daha da karanlık bir geleceğe inandırır. Genç kız, kendinden esirgenenlerin, haklarının farkına varmış olmasına karşın mahrum kaldığı hayat için mücadele etmek yerine kelebeklerin yalan söylemediğine kani olur: “(...) kelebeklerin yalan söylemediğine, zavallı yeni neslin, şimdiki Türk kadınlığının talihinin ancak felaket, keder, ölüm olduğuna, ebediyen siyah kefenini yırtamayacağına, tesettürden kurtulamayacağına, evlerin, boş, تنها duvarları arasında, meçhul çiçekler gibi, açmadan, doğmadan öleceğine kanaat getirir gibi oluyordu...” (Argunşah, 2001a, s. 123). Genç kızın düşüncelerinin hemen ardından anlatıcının yorumu gelir. “Mâzi, bâtil itikatlar, o kadar kuvvetli, müthiş idi ki, bütün idrake, bütün ilme, bütün fenne, bütün hakikate galebe çalıyor, tahavvül kanununun o muhayyel nazarî kuvvetini esasından kırıyordu” (Argunşah, 2001a, s. 123). Ömer Seyfettin, mazi ve batıl itikatlar güçlü olduğu, insanın akılcı düşünmesinin önünde engel teşkil ettiği, hayat onlar üzerinden “yanlış” okunduğu sürece ilerlemenin olmayacağını gösterir. Ona göre maziye ya da dayanaksız inançlara göre hareket etmek, kadınları daha da umutsuz bir noktaya sürükler. Çağın mecbur kıldığı ilerlemeyi, değişimi ve dönüşümü gerçekleştirebilmek için akılcılıktan ayrılmamanın, hayatı doğru eserlerden doğru bir biçimde okumanın, kitapların dışındaki gerçek dünyayı aklın rehberliğinde yorumlamanın kadınlar için tek kurtuluş yolu olduğunu ima eder.

Sonuç

Ömer Seyfettin, *Bahar ve Kelebeklerde* II. Meşrutiyet’le birlikte önemli bir gündem meselesi hâline gelen kadın sorununu ilerleme çağının gerektirdiği biçimde, kadının medeni hayatta erkeklerle eşit haklara sahip olmasının kaçınılmazlığı üzerinden ele almıştır. Konu, dönemin ortak konularından olsa da alışlagelmiş tavra bu hikâyede rastlanmaz; kadın, millete katılacak ve onun devamını sağlayacak çocukları yetiştiren annelik üzerinden değil sadece kadın olması, insan olması açısından önemsenir. Meşrutiyet’in erkek yöneticileri, kadın haklarını yüksek sesle dillendirse de hikâyedeki genç kızın zaten haklarının farkında olduğu, Meşrutiyet’i de bu hakları nihayet teslim edeceği için coşkuyla karşıladığı anlaşılır. Genç kızdaki bu farkındalık, hikâyede de ifade edildiği üzere “okudukça”, “anladıkça” gelişmiştir. Bu noktada okumak eylemi, hikâyenin merkezinde yer alır ve hikâyeyi yorumlamada etkin bir rol oynar. Genç kız, Batılı eserler okuyarak hemcinslerinin Avrupa’da insanlık sahnesine çıktığından haberdar olmuş; *Les Désenchantées*’i okuyarak da kendi koşullarıyla yüzleşmiştir. Bir Fransız yazarın eseri Ömer Seyfettin’e göre içeriği ve uyandırdığı duygular açısından yabancılaştırıcı ve bu anlamda uygunsuzdur.

Ancak genç kız, yazarın onaylamamasına rağmen bu ve benzeri kitaplar sayesinde yaşadığı çağa ve o çağın çok gerisindeki kendi koşullarına uyanmıştır. Bu bağlamda okumak, Ömer Seyfettin'in dünya görüşünün onaylamadığı bir kitap üzerinden bile olsa hikâyede aydınlatıcı bir eylem olarak belirlemiştir. Okur için bu çıkarım mümkün görünse de yazar, doğru okumanın doğru eserler üzerinden yapılması gerektiğinin altını önemle çizer. Ona göre artık ne ninenin kendi gençlik zamanında okuduğu –ki zamanında da sadece eğlenmeye hizmet eden– Doğulu eserler ne de Türk zevk ve terbiyesinden uzak Frenk eserler, kadınlara ışık olabilecek niteliktedir. Ninenin devri zaten artık kapanmıştır ama genç kız da önünde açılan yeni devre dâhil olamamıştır. Şüphesiz başta siyasi olmak üzere bu dâhil olamamanın birçok başka nedeni vardır ama Ömer Seyfettin, bir yandan da genç kadınlara “doğru” duyguları aşılacak, onları aklın rehberliğinde “doğru” yolu gösterecek milli eserlerin yokluğunu da ima eder gibidir. Böyle eserler yazıldıkça ki *-Bahar ve Kelebekler*, söz konusu eserlere örnek teşkil etmek amacıyla yazılmıştır- kadın okurlar, sorunlarına gerçekçi ve akılcı bir şekilde yaklaşmanın gerekliliğini o eserler sayesinde idrak edecekler; hikâyede gösterildiği üzere kelebeklerden fal tutmak yerine hayata atılmanın yolları üzerinde düşünmeyi ve mücadele etmeyi öğreneceklerdir. Nitekim Ömer Seyfettin, “Genç Kızlarımız İçin Altı Derste Tabii Yazmak Sanatı” adlı seri yazılarında doğru eserler okumaya bir kez daha vurgu yapacaktır. 1918’de kaleme aldığı seride “Yazmaya Heves Etmeden Okumak” başlıklı yazısında hayatı doğallığıyla yansıtan eserlerin okunmasını, yapıcı kusursuz bile olsa anlam yönünden güçlü olmayan, boş eserlerden uzak durulmasını salık verir (Akt. Özbayrak, 2020, s. 95).

Kaynakça

- Argunşah, H. (Haz.). (2001a). *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri: Hikâyeler I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Argunşah, H. (Haz.). (2001b). *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri: Makaleler I*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Argunşah, H. (2017). Ömer Seyfettin’de Millî Kimliğin İnşasında Kadın. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatında “Kadın” Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (ss.55-79). Ankara: Kibatek Yayınları.
- Birinci, N. ve Sağlam N. (Haz.). (2002). *Ruşen Eşref Üneydin Bütün Eserleri Röportajlar I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Durmuş, M. (2018). Ömer Seyfettin’in Bahar ve Kelebekler Adlı Öyküsünde Doğu ve Batı Kadını Karşıtlığından İdeal Kadına. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 890-901.

- Durmuş, M. (2021). Ömer Seyfettin'in Anlatılarında Bağlamını Geleneksel Yanılsamadan Kurtaramamış Öteki. *Çağını Kurgulayan Yazar: Ömer Seyfettin, Çağrılı Çevrimiçi Ulusal Sempozyum*. Kars: Kafkas Üniversitesi. 20.12.2021 tarihinde <https://www.youtube.com/channel/UCLHWXFB4OqmH5RnHGltqeBQ> adresinden erişildi.
- Enginün, İ. (2021). *Loti'nin Türklere Bakışı ve Edebiyatçılarımızın Yorumu*. 27.02.2021 tarihinde <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80378/inci-engunu.html> adresinden erişildi.
- İrzık, S. (2005). Öznenin Vefatından Sonra Kadın Olarak Okumak. S. İrzık ve J. Parla (Der.), *Kadınlar Dile Düşünce* içinde (ss. 35-56). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köroğlu, E. (2006). Ulusu Sokaktan Tahayyül Etmek: Ömer Seyfettin'in Öykülerinde Milliyetçilik, Gündelik Hayat, Duygular. H. Argunşah ve A. Demir (Haz.), *Ömer Seyfettin'i Yeniden Okumak* içinde (ss. 137-155). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Özbayrak, M. (2020). Ömer Seyfettin'in Türk Kadını Dergisinde Uzaktan Eğitim Dersi: Genç Kızlar İçin Doğal Yazmak Sanatı. *Hars Akademi*, 1, 83-97.
- Reyhanoğulları, G. (2020). Anlatıcının Konumuna Bağlı Olarak "Bahar ve Kelebekler" in Simgesel Değeri. *Hars Akademi*, 1, 134-158.
- Sancar, S. (2020). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timuroğlu, S. (2020). *Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ VE İNGİLİZ BAHRİYE MİSYONU*

*Dilara DAL***

Öz: Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in 1908'de ilanından sonra Osmanlı donanmasında bahriye müşaviri ve donanma kumandanı unvanıyla görevlendirilen son İngiliz danışman olan Amiral Arthur Henry Limpus'un İzmit Körfezi'nde inşa edilmesi kararlaştırılan yeni deniz üssüne yönelik faaliyetleri ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakip Osmanlı Hükümeti'ndeki hizmet döneminin sona eriş süreci ele alınmıştır. Bu dönemde Tersane-i Amire'nin mevcut durumu itibarıyla gerek donanmada mevcut savaş gemilerinin gerekse İngiltere'de inşa edilmekte olan *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotlarının tamir ve bakımlarına yönelik ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olması nedeniyle İzmit Körfezi'nde yeni bir deniz üssünün inşa edilmesi için geliştirilen projenin İngiliz Armstrong ve Vickers inşaat şirketlerinden oluşan grup ve Bahriye Nezareti'nin iş birliği ile hayata geçirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. İngiliz Hükümeti'nin Temmuz 1914'te *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotlarına el koyması ve bunu müteakip Osmanlı Hükümeti'nin Ağustos 1914'te *Goeben* ve *Breslau* isimli Alman muharebe kruvazörlerini satın alması ile başlayan süreçte Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz bahriye misyonu, İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı tarafsızlığının korunması adına yürüttüğü diplomatik mücadelede aktif rol oynamıştır. Bu süreçler, Amiral Limpus'un İngiltere Ulusal Denizcilik Müzesi Caird Arşivi'nde muhafaza edilen kendisine ait evrakı temel kaynak alınarak analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Amiral Arthur Limpus, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, donanma, İzmit, Winston Churchill, *Reşadiye*, *Sultan Osman-ı Evvel*, *Goeben*, *Breslau*.

The Entrance of the Ottoman Empire to the World War I and the British Naval Mission

Abstract: After the proclamation of the Constitutional Monarchy in 1908, Admiral Arthur Henry Limpus was the last British adviser appointed as the naval adviser and the commander of the navy to the Ottoman Ministry of Marine. This study examines his efforts to establish a new naval base in the Gulf of İzmit and the end of his service period in the Ottoman Government after the outbreak of World War I. As the Imperial Naval Arsenal's condition was far from meeting the repair and maintenance needs of both the naval warships and of the *Reşadiye* and *Sultan Osman-ı Evvel* dreadnoughts under construction in Britain, important steps were taken to realize a project for the establishment of a new naval base in the Gulf of İzmit with the cooperation of Armstrong-Vickers group and the Ministry of Marine. During the process that started with the confiscation of the

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 11.08.2021 - 26.01.2022

** Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. dilaradal@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3912-0731.

Reşadiye and *Sultan Osman-ı Evvel* dreadnoughts by the British Government in July 1914 and the purchase of the German battlecruisers *Goeben* and *Breslau* by the Ottoman Government in August 1914, the British naval mission led by Admiral Limpus played an active role in the British Government's diplomatic campaign for the preservation of Ottoman neutrality. Based on Admiral Limpus' private documents kept in the Caird Archive of the British National Maritime Museum the paper examines these developments.

Keywords: Admiral Arthur Limpus, Ottoman Empire, Britain, Navy, Izmit, Winston Churchill, *Reşadiye*, *Sultan Osman-ı Evvel*, *Goeben*, *Breslau*.

Giriş

19. yüzyıl boyunca savaş gemisi tasarımı, Sanayi Devrimi ve bahri mühimmat teknolojisinin gelişimine paralel olarak rüzgâr gücüne dayalı ahşap yelkenlilerden buhar gücünü esas alan modern savaş gemilerine doğru bir dönüşüm geçirdi. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Osmanlı İmparatorluğu, deniz harbinde yaşanan bu dönüşüme ayak uydurmaya gayret ederken İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve mali problemler, zaruri hale gelen modernleşme çabalarının önündeki en belirgin engel konumundaydı. Kırım'ın 1783 tarihinde Rusya tarafından ilhakını müteakip Rus Karadeniz filosunun teşkil edilmesi ve Mora İsyanı sonrasında 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması, Boğazların ve Osmanlı kıyılarının güvenliği için büyük bir tehdit arz ediyordu. İngiltere ve Fransa müttefikliği sayesinde kazanılan Kırım Harbi, bu tehdidi bir süre için bertaraf etmiş olsa da bahri reformları derhal etkin kılmamanın zaruriyetini gözler önüne sermişti. Bu anlamda deniz bilgi ve teknolojileri bakımından en yetkin ülke konumundaki İngiltere'nin model alınması, yapılacak ıslah faaliyetlerinde İngiliz subayların aktif rol oynamasıyla sonuçlandı. 1861'de tahta çıkan Sultan Abdülaziz, kapsamlı bir modernizasyon programı uygulayarak Osmanlı donanmasını Avrupa'nın üçüncü büyük bahri gücü haline getirmesine rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın deniz cephesi, Rus donanmasının üstünlüğüne sahne oldu. Savaş sonrası bahriye dairesi, ikinci planda değerlendirilerek donanma uzun müddet atıl tutuldu ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda etkin bir varlık göstermedi.

Devletlerarası bloklaşmaların belirginleştiği ve olası bir cihan harbinin ayak seslerinin duyulmaya başladığı 1900'lerin başında ilan edilen II. Meşrutiyet, Osmanlı iç siyasetinde yeni bir dönemin başladığını ifade ederken, teknik açıdan rakiplerinin son derece gerisinde kalmış durumdaki Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi için rota yeniden İngiltere'ye çevrildi. Filonun güçlendirilmesi ve subay ve askerlerin eğitimi hususunda proje geliştiren birer teknik danışman olarak görev yapan Amiral Douglas Gamble (1909-1910) ve Amiral Hugh Williams (1910-1911)'in görev süreleri dolmadan istifa etmeleri sebebiyle Osmanlı Hükümeti, Ocak 1912'de tekrar İngiltere'ye başvurdu ve Bahriye Nazırı Winston Churchill tarafından seçilen Amiral Arthur Limpus, 25

Mayıs 1912'de Osmanlı Bahriye Nezareti'nde bahriye müşaviri ve donanma kumandanı olarak görevine başladı. Mukavelenamesi gereği Osmanlı Devleti ile başka bir devlet arasında savaş vuku bulduğunda Amiral ve diğer İngiliz subaylar, donanmada istihdam edilemeyeceği için İngiliz bahriye misyonu Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nın devam ettiği dönemde filoda aktif görev almamış; çalışmalarını bahriye teşkilatının reorganizasyonu, eğitimi ve *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotlarının İngiltere'deki inşa süreci üzerinde yoğunlaştırmıştır¹. Limpus Paşa'nın Osmanlı Hükümeti'ndeki hizmet döneminde ortaya koyduğu çalışmalar, bunlarla sınırlı kalmamış ve Tersane-i Amire'nin mevcut durumu ile işlevsiz olması sebebiyle İzmit Körfezi'nde yeni bir deniz üssünün inşasına yönelik projesi uygun bulunmuştur. Limpus, bu hususta İngiliz Armstrong ve Vickers inşaat firmaları ile Osmanlı Hükümeti arasında bir anlaşma yapılması için büyük çaba sarf etmiş ve İngiliz firmalarıyla teşkil edilen iş birliği, İstanbul üzerinde gitgide artan Alman nüfuzuna karşı İngiliz Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde elde ettiği en önemli başarısını temsil etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikle yeni deniz üssünün İzmit Körfezi'nde tesisi için Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz ıslah heyetinin sunduğu proje ve Limpus Paşa'nın Bahriye Nezareti'ne sunduğu raporlar analiz edilerek bu hususta Bahriye Nezareti nezdinde atılan adımlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise İngiltere'de inşa edilmekte olan *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotlarına İngiliz Hükümeti tarafından I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gerekçesiyle el konulmasının ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya yanında savaşa girmesinin engellenmesi amacıyla İngiltere tarafından ortaya konan mücadelede Limpus Paşa başkanlığındaki İngiliz bahriye misyonunun nasıl bir rol oynadığı analiz edilmiştir.

1. Yeni Deniz Üssü: İzmit Körfezi

Amiral Limpus'un hizmet döneminin hemen başında işe koyulduğu en mühim mesele, İzmit Körfezi'nde yapılacak tersane üzerine olmuştur. Bu hususta 22 Mayıs 1912'de hazırladığı raporda Haliç'teki İstanbul Tersanesi'nin Osmanlı donanmasının üssü konumunda değerlendirilmekten oldukça uzak bir durumda bulunması sebebiyle yeni bir tersanenin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Amirale göre yeni deniz üssünün konumu denizden gelecek bir saldırı için kolay ulaşılabilir bir mevkide olmamalı, karadan gelecek bir saldırıya karşı kolaylıkla savunulabilmeli ve dost gemilerin gece ve gündüz erişimine elverişli olmalıydı. Korunaklı bir limana, havuz ve tersaneye sahip olmalı ve telgraf

¹ Limpus Paşa ve heyetinin Osmanlı donanması hizmetine alınış süreci ve görev müddetleri boyunca bahriye politikası, teşkilat yapısı ve eğitim hususunda gerçekleştirdiği çalışmalar hususunda ayrıntılı bilgi için bk. Dal, D. (2021). Stratejik İş Birliği ve Askerî Danışmanlık Kapsamında Osmanlı Donanmasında Amiral Limpus Misyonu (1912-1914). *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(38), 441-479.

yoluyla Bahriye Dairesi ile doğrudan iletişimi sağlanmalıydı. Ayrıca silah, mühimmat, kömür depoları ile tamir ve bakım malzemelerine denizden erişime elverişli, su kaynakları açısından yeterli ve sağlık şartları iyi olmalıydı. Deniz trafiği açısından yoğunluk arz etmemesi gereken bu bölge, top ve torpedo talimlerine de uygun bir noktaya konumlanmalı ve su gücünden faydalanarak bir elektrik istasyonunun inşası ve işletimine müsait olmalıydı (Limpus'tan Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-1, 22 Mayıs 1912).

Limpus, İzmit Körfezi'nin lokasyonunun bu şartların birçoğunu karşıladığını düşünüyordu. Bahriye Doktoru Halim Bey'in raporuna göre sağlık şartları, yaz sezonunda olumsuzdu ancak sivrisinek yavrulama alanlarının kontrol altına alınmasıyla bu sorun çözümlenebilirdi. Bahriye Dairesi'nden daha evvel iletilen rapor doğrultusunda İzmit Körfezi yakınındaki Gölcük Burnu'nda yer alan Çiftlik, yeni deniz üssünün inşa edileceği yer olarak belirlenmişti. Bu hususa dair ilk müzakerelerin 29 Temmuz 1910'da başladığını ve 1 Nisan 1912'de İzmit Körfezi'nde karar kılındığını belirten Limpus Paşa, Bahriye Dairesi'ndeki efrad ile de konuyu tekrar müzakere ettiğini ve bu konum üzerinde fikir birliğine varıldığını aktarmıştır. Amiral ayrıca havuzun ve tersanenin konumu için bu hususta teşkil edilmiş olan komisyonun tavsiyesine uygun olarak Gölcük Burnu'nun belirlenmesi gerektiğini vurgulamış ve bu büyük projenin ancak Armstrong veya Pearsons gibi bu hususta tecrübeli şirketlerle iş birliği halinde yapılması gerektiğini savunmuştur. Armstrong firmasının daha iyi bir seçim olacağını kaydeden Limpus, tersane ve havuz inşasının her biri için farklı firmaların seçilebileceğini de eklemiştir. İnşaat firmalarının çalışmalarına Osmanlı Bahriyesi adına nezaret etmek, inşaat firmalarının ihaleye gireceği projenin taslağını hazırlamak ve Türk mühendisleri inşaat müddetince eğiterek gelecekteki projeler için hazır hale getirmek amacıyla bir inşaat mühendisinin görevlendirilmesi gerektiğini savunan Limpus, bu hususta İngiltere'den tecrübeli bir mühendisin getirilmesi için Bahriye Nazırı Hurşid Paşa'ya yardımcı olabileceğini belirtmiştir (Limpus'tan Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-1, 22 Mayıs 1912). 5 Haziran 1912'de Ümit Burnu'ndaki deniz üssünün inşasına nezaret eden ve kendisinin bizzat tanıdığı inşaat mühendisi Macfarlane'in bu proje için uygun olduğu ve senelik 990 İngiliz sterlini maaşla istihdam edilebileceği yönündeki önerisini ifade etmiştir. Almanya'nın dünyanın en güçlü ve etkili ordusuna sahip olduğunu ve bu sebeple Osmanlı ordusuna Alman subayların danışmanlık etmesinin oldukça mantıklı olduğunu kaydeden Limpus, bahri meseleler için de dünyanın en güçlü donanmasına sahip olan İngiltere'nin tercih edilmesi gerektiğini ve proje için istihdamı zaruri olan danışmanların kendi ülkesinden seçilmesinin en doğru adım olacağını belirtmiştir (Limpus'tan Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-1, 5 Haziran 1912; Limpus'tan Macfarlane'e, RMG, Caird Archive, LIM-8-1, 20 Haziran 1912).

Bahriye Nazırı Hurşid Paşa tarafından uygun bulunan rapor, 28 Mayıs 1912'de Sadaret'e gönderilmiştir. Hurşid Paşa, İngiltere'ye sipariş edilen ve inşası devam eden dretnot cinsi savaş gemisi haricinde ikinci bir zırhlı geminin siparişine de karar verilmesi sebebiyle bunların tamir ve bakımlarının gerçekleştirilmesi için otuz bin ton kaldırma kapasitesine sahip yeni bir havuzun inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla kurulan komisyonun yaptığı incelemeler sonucunda mevcut havuzların boyutları bu gemiler için yetersiz bulunmuş ayrıca İstanbul Limanı'nın gittikçe artan nakliyatı ve izdihamı göz önüne alınarak yeni gemilerin tamir ve bakımlarının şehrin ortasında yer alan bir tersanede yapılmasının imkansız olacağı kanaatine varılmıştır. Bu nedenle Marmara Havzası dâhilinde münasip bir mevkide yeni bir tersane ve havuz inşası ve Tersane-i Amire'nin de aşamalı bir şekilde yeni tersane mevkiine taşınmasına karar verilmiştir. Bu hususta bahriye müşaviri Amiral Limpus Paşa ve İngiliz mühendislerin de tavsiyesi ile İzmit Körfezi'nde yer alan Değirmendere ve Kazıklı mevkileri arasındaki Gölçeğiz Burnu'nun proje için elverişli bulunduğu kaydedilmiş; sazlık ve gölden ibaret olan arazinin İstimlak Kanunnamesi'ne uygun olarak istimlak edilmesi ve arazide mevcut bataklıkın kurutulması için Nafia Nezareti'nin bilgilendirilmesi istenmiştir. Bunun yanı sıra Bahriye Dairesi bütçesinde proje için yeterli meblağ bulunmadığından ve projenin aciliyetine istinaden proje bütçesinin Maliye Nezareti'nden gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, BEO, 463-304684-2, 28 Mayıs 1912). Proje, 12 Haziran 1912'de Meclis-i Vükela'da görüşülerek uygun bulunmuş ve Hurşid Paşa'nın belirttiği hususlar için ilgili Nezaretlerin bilgilendirilmesine karar verilmiştir (BOA, MV, 165-82, 12 Haziran 1912).

Bu bağlamda firmalarla da iletişime geçen Limpus Paşa, İzmit Körfezi'nde inşa edilecek havuz için birtakım bilgiler talep edildiğini iletmiştir. 19 Haziran'da arz ettiği rapora göre özellikle yeni savaş gemileri hususunda büyük önem arz eden projede gecikme yaşanmaması için havuzun boyutları, derinliği, rıhtım duvarı ve havuz girişinin genişliğine ilişkin bir plan, inşa alanı ve rıhtım duvarı için gerekli olan vinç aksamının kaldırma kapasitesi, işçiler için konaklama tesisleri, ödemenin nakit mi yoksa hazine bonusu şeklinde mi yapılacağı gibi soruların acilen yanıtlanması gerekiyordu. Eğer bölgede su kaynakları yetersizse alternatif başka bir bölgenin de belirlenmesi yararlı olacaktı. Raporun devamı, Limpus'un bu projede bir İngiliz firmasıyla çalışılması için Nezareti ikna etmeye çalıştığını göstermektedir. Nitekim başka bir ülkenin ihaleye dâhil edilmesi sonucu projeyi üstlenmek için düşük bir teklifin verilebileceğinin, proje başladıktan sonra da yüksek ücretler talep edilebileceğinin hesaba katılması ve bu sebeple tecrübeli ve güvenilebilir bir firmayla çalışmanın son derece mühim olduğunun altını çizmiştir. Proje için bütçenin çok yüksek olduğuna dikkat çekerek harcanan her kuruşun doğru amaçla kullanıldığına emin olunmasının Bahriye Dairesi'nin temel yükümlülüğü olduğunu

vurgulamıştır (Limpus'tan Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-1, 19 Haziran 1912).

İzmit Körfezi'nde inşa edilecek yeni deniz üssü için çalışmalar devam ederken Bahriye ümerasından Fırkateyn Kaptanı Safvet Bey ve Yüzbaşı Cemal Bey, 27 Haziran 1912'de Hurşid Paşa'ya bir rapor vererek deniz üssünün İzmit Körfezi yerine Erdek Körfezi'ne inşa edilmesini önermiş ve gerekçelerini şu sözlerle ifade etmişlerdir (Safvet Bey ve Cemal Bey'den Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-2, 27 Haziran 1912):

Var olan havuzlarımızın işlevsiz olması sebebiyle yeni inşa edilen gemiler için bir havuz ve tersane inşa edileceği ve bunun için İzmit Körfezi'nin güney kıyılarının seçildiği hususunda söylentiler mevcut. Bildiğiniz üzere İstanbul ülkenin gücü ve ruhu; siyaset, ticaret ve sanatın da merkezidir. Ancak her şeyin bir yerde toplanması askeri ve siyasi bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde son derece tehlikelidir. Şayet şehir düşerse bütün ülke altüst olur ve kendini savunmak için parmağını bile kıpırdatamaz. Bu nedenle deniz üssümüzün İstanbul'un ortasına ya da Çanakkale Boğazı yakınlarına değil güvenli ve mahfuz bir alanda teşkil edilmesini arzu ediyoruz. Eski atalarımızın yürüdüğü güvenli yoldan yürüyemedik ve yakın dönemden bize kalan kötü mirasa biraz daha katlanmak zorunda kalacağız. Şimdi, zenginliklerimizin ve gücümüzün yetersizliği nedeniyle Marmara sularında yeni tersaneyi kurmak zorunda bırakıldık, bu da yüz yılda yapılanları yüz haftada yapmamızı engelliyor. İzmit Körfezi bu amaca uygun bulundu ancak on yıl sonra elverişsiz bulunacak. Marmara Denizi'nde bir deniz üssü fikri, Boğazlar üzerinde mutlak hâkimiyetimiz sağlanmadan akla gelemmez. Bu nedenle bu üssün daha uzak, daha güvenli ve daha geniş bir mevkiye konumlandırılması düşüncesindeyiz. Eğer Marmara Denizi'nde karar kıldıysak neden paramızı bataklık, dar ve çamurlu sulara gömüyoruz? Bizim önerimiz Erdek Körfezi'dir. İzmit Körfezi kadar güvenli olan Erdek Limanı, daha geniş olması hasebiyle hız ve atış gibi talimler için müsaittir. Hava, su ve iklim şartları gayet uygun olup bölge taş ve kereste açısından bolluk arz etmektedir. Ayrıca İstanbul ve Akdeniz arasındaki yol üzerinde bulunmaktadır.

1 Temmuz 1912'de Hurşid Paşa tarafından Bahriye Birinci Dairesi'ne gönderilen rapor, 2 Temmuz'da Proje komisyonuna havale edilmiş ve 3 Temmuz'da Bahriye Mektebi direktörü Sermed Bey de Erdek Körfezi fikrini desteklediğini bildirmiştir. Komisyon başkanı Rüstem Paşa, bu öneri hususunda Amiral Limpus Paşa'ya danışılmasına karar verildiğini belirtmiş ve rapor, 30 Temmuz 1912'de Rüstem Paşa tarafından Limpus Paşa'ya iletilmiştir (Bahriye Birinci Dairesi'nden Rüstem Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-2, 2 Temmuz 1912; Sermed Bey'den Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-8-2, 3 Temmuz 1912; Rüstem Paşa'dan Hurşid Paşa'ya, RMG, Caird Archive,

LIM-8-2, 28 Temmuz 1912²; Rüstem Paşa'dan Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-8-2, 30 Temmuz 1912). Limpus Paşa'nın bu hususta Hurşid Paşa'ya yazdığı resmi bir yazı bulunamamasına karşın kendi özel evrakındaki notları, Erdek önerisinin daha iyi bir plan olarak değerlendirilebilmesi için öne sürülen gerekçeleri yetersiz bulunduğunu göstermektedir. Kerestenin İzmit Körfezi'nde kâfi miktar bulunduğunu ve içme suyunun Erdek Körfezi'nde daha elverişsiz olduğunu belirterek Erdek Körfezi'nin denizden gelebilecek bir saldırıya karşı kolaylıkla savunulabilecek özellikte olmadığını ve kurulması düşünülen elektrik istasyonu için su gücünün elverişsiz olduğunu bildirmiştir (RMG, Caird Archive, LIM-8-2, Tarihsiz). Projenin İzmit Körfezi mevkiinde devam ettirilmesi, Limpus Paşa'nın bu hususta komisyonu da bilgilendirdiğini ve Erdek fikrinin uygulamaya konulmadığını göstermektedir.

Amiral Limpus, 3 Ekim 1912'de donanmanın ıslahı hususunda Bahriye Nazırı'na kapsamlı bir rapor sunmuş ve bu rapor, 2 Kasım 1912'de Harbiye Nezareti'ne takdim edilmiştir. Burada İzmit Körfezi projesine de değinen Limpus Paşa, subay ve askerlerin eğitim ve talimlerinin gereği gibi yapılabilmesi için proje hususunun acilen karara bağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. İstanbul'daki deniz ticaret hacminin giderek artması ve İzmit'te yeni bir üs inşa edildikten sonra Haliç tersanesine donanma için lüzum kalmayacağı göz önüne alınarak Haliç'teki havuzların ticaret gemileri tarafından kullanılmasının Hükümet için de yararlı olacağını vurgulamıştır. Bunların bakımsızlık ve kullanılmama gibi sebeplerle kıymetten düşmesinin önüne geçmek için İzmit Körfezi deniz üssü projesi hususunda karar verilmesi ve Haliç'te de gerekli operasyonların başlatılması gerektiğini kaydetmiştir (A.MKT.MHM, 742-15, 2 Kasım 1912).

22 Haziran 1913'te Bahriye Nezareti'den Sadaret Makamına gönderilen tezkere, projenin hala hazırlık aşamasında olduğunu göstermektedir. Projenin yürütülmesi için Limpus Paşa aracılığıyla Armstrong Vickers firmaları ile görüşülmüş ve hazırlanan proje taslakları, Şura-yı Bahriye tarafından tetkik edilmiştir. A projesi olarak isimlendirilen proje, İzmit Körfezi'nde yeni savaş gemilerinin tamir ve bakımları için bir sac havuz inşası ve Haliç'teki havuzların savaş ve ticaret gemilerini tamire muktedir hale getirilmesi hususlarını kapsamaktaydı. Proje teklifi, Şura-yı Bahriyece onaylanmış ve bütçenin tahsisi için teklif şartları, Sadaret'in onayına sunulmuştur (BOA, BEO, 4191-314283-2, 22 Haziran 1913). Firmaların sunduğu teklif şartlarına göre İzmit Körfezi'nde inşa edilecek sac havuz, İngiltere Bahriye Nezareti'nin Portsmouth Limanı'nda yeni inşa ettirdiği havuza denk ve 40 bin ton kaldırma kapasitesine sahipti ve havuz çevresine bazı imalathaneler de inşa edilecekti. Tahmini maliyetler,

² Aynı belgede Rüstem Paşa başkanlığındaki proje komisyonunu oluşturan üyeler şu şekilde sıralanmaktadır: Albay Osman Ramiz, Mühendis Albay Albert Blake, Fabrikalar ustası T. Gray, Yüzbaşı Mehmed Raşit, İnşaat Mühendisi Asım bin Faizi.

havuz için 500.000-550.000 İngiliz sterlini, işçilere mahsus binalar için 50.000-60.000 İngiliz sterlini ve Haliç'teki havuzların teçhizat ve tamirâtı için 100.000-150.000 İngiliz sterlini olarak belirlenmişti. İnşaata sarf edilmiş sermaye için %7 oranında kâr payı belirlenecek ve yirmi beş sene zarfında sermayeyi eşitlemek adına bahriye bütçesinin senelik masrafından hesaplanarak imha akçesi ödenecekti. Havuzların işletimi, ortak menfaatler esasına göre düzenlenecek; işçilik ve inşaat malzemelerinin toplam masrafına belli bir yüzdelik eklendikten sonra kâr, gayri safiden düşülerek geriye kalan meblağ iki parti arasında dağıtılacaktı. Haliç'teki havuzların işletiminden elde edilecek gelir sayesinde Osmanlı Hükümeti, ödemelerin bir kısmından kurtulacak ve projenin tatbiki ile sarf edilecek sermaye, teminatsız tahvil veya imtiyazlı hisse senedi halinde çıkarılacak ve her birinin miktarı, sonraki bir tarihte belirlenecekti (BOA, BEO, 4191-314283-2, 22 Haziran 1913).

1 Temmuz 1913'te Meclis-i Vükela'da müzakere edilen A projesi, uygun bulunarak teklif şartları ve belirtilen maliyetlerin katı bir karara bağlanması amacıyla firmalar ile iletişime geçilmesi ve temsilcilerinin acilen İstanbul'a getirilmesi hususunda Bahriye Nezareti'ne bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV, 178-79, 1 Temmuz 1913). Meclis-i Vükela'da 1 Aralık 1913'te konu tekrar müzakere edilmiş ve 2 Aralık 1913 tarihinde yayınlanan irade neticesinde İngiliz Armstrong ve Vickers inşaat şirketlerinden oluşan grup tarafından ve Bahriye Nezareti'nin iştirakıyla Müsterekü'l-Menfaa Havuzlar ve Tersaneler ve İnşaat-ı Bahriye Şirket-i Şahane-i Osmaniye adında bir anonim şirketin kurulmasına karar verilmiştir (BOA, MV, 232-1, 1 Aralık 1913; BOA, MV, 237-124, 2 Aralık 1913)³. Böylelikle İzmit Körfezi'nde inşa edilecek deniz üssünün İngiliz inşaat firmaları ve Bahriye Nezareti'nin iş birliği ile gerçekleştirileceği kesinlik kazanmıştır. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, anılarında, kendi döneminde yapılan bu anlaşma yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra tamirde olan gemilerin büyük bir dikkatle onarım ve bakımlarının yapılmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek şirketin İngiliz temsilcileri ile fabrikalar ve inşaat mahalleri hususunda hazırlanan ön projeler hususunda fikir birliği içinde olduklarını vurgulamıştır (Cemal Paşa, 2001, s. 118). Anlaşma, yabancı basın tarafından da ilgiyle takip edilmiş ve İngiliz bahriye misyonu ile firmaların başarısı, şu sözlerle ifade edilmiştir (*Manchester Guardian*, 3 Aralık 1913, s. 10):

Türk tersanelerinin reorganizasyonu için Türk Hükümeti tarafından Armstrong-Vickers grubu ile bir sözleşme imzalandı. Sözleşme, Haliç'teki havuzlar ve tersanenin düzenlenmesi ile İzmit Körfezi'nde bir havuz ve deniz üssü inşaatı ile ilgilidir ve bu, Türk denizciliğinin

³ Vickers firmasını temsilen Sir Vincent Caillard ve Armstrong firması adına Sir Charles Ottley Nisan 1914'te İstanbul'a gelmiş ve 28 Nisan 1914'te Osmanlı Sultanı tarafından kabul edilmişlerdir (BOA, İ.MBH, 15-28, 27 Nisan 1914).

gelişiminde yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Hükümet, Haliç'teki tersane ve havuzları mevcut tüm makine ve binalarla birlikte Armstrong-Vickers grubuna tevdi etmiştir. Siyasi açıdan imtiyazın önemi, İngiliz bahriye misyonu ile birlikte ele alındığında büyüktür. Türkiye, donanmanın gelişmesi konusunda kendisini adeta İngiltere'nin eline teslim ediyor ve diğer yabancı grupların güçlü muhalefetine rağmen İngilizlerin önerileri günü kazandı. Meselenin çözümüyle bağlantılı olarak iki nokta özel olarak vurgulanmayı hak ediyor - en küçük yolsuzluk belirtisinin olmaması ve müzakerelerin yürütüldüğü hız ve iyi niyet.

Osmanlı Hükümeti ve Armstrong-Vickers grubu ile yapılan anlaşma, İngiliz basınında coşkuyla karşılanırsa da İngiliz Hükümeti'nin müşterek şirketin kuruluşundaki muhtemel siyasi etkisi tartışılmış;⁴ 22 Aralık 1913'te Hariciye Nazareti'nden Sadaret'e gönderilen bir yazı, bu durumun Almanya'nın da tepkisini çektiğini göstermiştir. İstanbul Almanya Sefareti, şirket mukavelenamesinin birinci maddesinde şirketin kuruluş amacının yalnız savaş gemilerinin değil ticaret gemilerinin de inşası ve tamiri olarak belirlendiği ve bu maddenin ne amaçla ticaret gemilerini de kapsayacak hale getirildiğinin bir yazı ile izah edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca dördüncü maddede şirketin taahhüt edeceği siparişler hususunun kayıtsız şartsız karara bağlanmasının şaşkınlık yarattığı, şirketin şimdilik üstlenemeyeceği siparişleri de bırakmamak amacıyla havuz ve tersane inşaatının tamamlanmasına kadar tehir etmesinin

⁴ Bu babda New York Times Gazetesi'nde 10 Ocak 1914'te "Savaş İşleri" başlığıyla yayınlanan makale ilginçtir: "Yabancı hükümetlerden büyük sözleşmeler sağlamak için İngiliz Hükümeti'nin İngiliz savaş malzemesi üreticilerine verdiği siyasi yardımla ilgili bazı ilginç gerçekler yayınlandı. Örneğin, Armstrong-Vickers grubu Osmanlı Bahriye Nazareti'nden bir kontrat elde etti ve Osmanlı Hükümeti, Armstrong ve Vickers'a Haliç'teki havuz ve tersanenin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi ve İzmit'te bir deniz üssü kurulması talimatını verdi. Bu teşebbüs için gerekli sermaye, İngiliz direktörlerin çoğunlukta olduğu karma bir Osmanlı-İngiliz yönetim kurulu tarafından idare edilen bir Osmanlı şirketinin tahvil ihraç etmesi yoluyla elde edilecek. Şirkete, otuz yıllık bir süre zarfında Osmanlı Hükümeti için tüm tamir işlerini yapma münhasır hakkı verilecek ve şirket bunun karşılığında, tersanelerin ve atölyelerin reorganizasyonunu üstlenecek ve on iki yıl sonunda Haliç ve İzmir'deki tersaneler, her cins gemi ve her boyutta buhar makinesi inşa edebilecek hale gelecek. Kontrata göre sermaye, imtiyaz sahipleri tarafından sağlanır ve Sivas vilayetinin aşar vergisi gelirlerinin ipoteği ile güvence altına alınır. Reuters, konunun siyasi yönünü "yabancı hükümetlerden gelen güçlü muhalefete rağmen ve tabii ki İngiliz Hükümeti'nin desteğiyle İngiliz tekliflerinin günü kazandığı" sözleriyle ima ediyor. Gemiler ve tersaneler için para savurmanın aşırı vergilendirilmiş, savaştan tükenmiş, sanayi bakımından geri kalmış ve güçsüz bir toprak için ve muazzam kaynaklara sahip bir ülkenin yoksulluğun eşliğinde olan insanları için en iyi şey olup olmadığı Başbakanın ilgisini çekmiş gibi görünmüyor. Türkiye milli serveti değil, tebaasının günlük ekmeğini işletmelere yöneltiyor, üstelik üretken olmayan yıkıcı girişimlere. Hoş bir gösteri değil." (New York Times, 10 Ocak 1914, s. 8).

düşündürücü olduğu kaydedilmiştir. Yine dördüncü maddede imali taahhüt edilen gemilerin makinelerinden başka top ve mühimmatının başka memleketlerden daha müsait şartlarla temin edilebileceği dikkate alınmaksızın Hükümetin bunları İngiltere'den sipariş etmeye mecbur tutulduğu ve bu sebeple mukavelenamenin İngiltere lehinde ve rakip memleketler aleyhinde bir mahiyeti haiz olduğu belirtilmiştir. Buna dayanarak Bab-ı Ali'den bu hususta bilgi alınacağı ve Almanya'nın Ticaret Muahednamesi ile güvenceye alınmış olan serbest rekabeti ihlal edebilecek sözleşmeleri kabul edemeyeceği beyan edilmiştir (BEO, 4191-314283-4, 22 Aralık 1913).

Osmanlı donanmasına ait tersanelerin işletim hakkının uzun müddet İngiliz firmalara verildiği kontrat, İngiltere Hükümeti ve Amiral Limpus'un önemli bir başarısı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Limpus Paşa, bunun Osmanlı donanmasının hizmetindeyken elde ettiği bir başarı olduğunun altını çizerek İngiliz Hükümeti'nin kurulan şirket üzerinde hiçbir etkisinin bulunmadığını ve gerek Osmanlı Hükümeti'ni gerekse İngiliz firmalarını ikna etmek için büyük çaba sarf ettiğini vurgulamıştır (Rooney, 1998, s. 13). Amiral, kontratın İngiliz firmaları ile imzalanmasına aracılık ederek İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti üzerindeki etkisinin artmasına sebep olacak bir adım atmış olsa da Tersane-i Amire'nin durumu göz önüne alındığında projenin donanmanın en acil ve zaruri ihtiyacı olduğu da göze çarpmaktadır. Limpus Paşa'nın Bahriye Nezareti'ne de sıklıkla hatırlattığı gibi böylesi bir projenin deniz harp sanayii alanında en gelişmiş devlet olan İngiltere'ye verilmesi mantıklıdır. 1914 yılı ortalarına doğru inşaatın başlaması hedeflenerek inşaat arazisinin kamulaştırılmasına yönelik çalışmalara başlanmıştır. Ancak bütün bu çabalara rağmen I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifak kurması sonucunda şirket mukavelenamesi 24 Kasım 1914'te yayınlanan irade ile feshedilerek proje rafa kaldırılmıştır. Bu hususta aynı tarihte Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen tebligatta, şirketteki İngiliz uyruklu görevliler ile Armstrong ve Vickers firmalarının şirket idare meclisi üyesinin savaş durumu nedeniyle vazifelerini terk etmeleri gerekçe gösterilmiş ve sözleşme şartlarına işaret edilerek şirketin devamlılığının imkânsız olduğu vurgulanmıştır. Bahriye Nezareti tarafından da şirkete el konulması zaruri görülerek bu nedenle proje komisyonu ve Meclis-i Vükela kararıyla şirketin feshine ve bu durumun firmalara tebliğ edilmesine karar verilmiştir (BOA, HR.İD, 1320-50, 24 Kasım 1914).

2. Osmanlı Gemilerine El Konulması ve İngiliz Bahriye Misyonu'nun Durumu

İzmit deniz üssünün tesisi ve Tersane-i Amire'nin reorganizasyonu için Aralık 1913'te Armstrong-Vickers grubuyla anlaşmaya varılması, Osmanlı Hükümeti üzerindeki İngiliz nüfuzunun arttığının göstergesiydi. Donanmayı yeniden

yapılandırma çalışmaları çerçevesinde Amiral Williams'ın aksine bahriye müşaviri Limpus Paşa'nın dretnot alımına yönelik keskin bir muhalefet göstermemesi de Hükümetin bahri politikasına paralel bir tutum olarak algılanmıştı. Nitekim hizmet döneminin ilk günlerinden itibaren özellikle İzmit'te inşa edilecek deniz üssü için büyük gayret sarf eden Limpus Paşa, projenin temel amacını da yeni inşa edilen dretnot cinsi gemilerin tamirini ve bakımlarını gerçekleştirmek için zaruri olan tesislerin gemiler, İstanbul'a ulaşmadan evvel kurulması olarak beyan etmişti. Ağustos 1911'de Vickers firmasına sipariş edilen ve *Reşadiye* adı verilen dretnot cinsi gemi, Balkan Savaşları sebebiyle ancak 3 Eylül 1913'te denize indirilebilecek duruma gelmiş; aynı tarihlerde Brezilya Hükümeti'nin satışa çıkardığı ve halen Armstrong firmasının New Castle-upon-Tyne'daki tersanesinde inşa halinde olan *Rio De Janeiro* dretnotu da Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınmıştı. Temmuz 1914'te *Reşadiye* ile birlikte *Sultan Osman-ı Evvel* adı verilen bu yeni geminin de filoya dâhil edilmesi planlanıyordu (Gilbert, 2015, s. 190; Güvenç, 2008, ss. 59-60, 65-66, 77-80; Richter, 2013, s. 2).

Bununla birlikte Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan tahtının veliahtı Prens Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da uğradığı suikast, Almanya'nın Sırbistan ile ittifak halinde olan Rusya'ya ve ardından Fransa'ya savaş ilan etmesi ve Ağustos 1914'te İngiltere'nin de Fransa'nın yanında savaşa dâhil olmasıyla sonuçlandı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş müddetince tarafsızlığını korumasını istiyor ancak Hükümet üzerinde gittikçe artan Alman nüfuzu karşısında bunu uzun müddet muhafaza edemeyeceğinden endişe duyuyordu. Osmanlı tarafsızlığının garanti edilemediği ve Avrupa'nın büyük savaşın eşiğinde olduğu bu dönemde iki güçlü savaş gemisinin İngiltere'den çıkarılmasını riskli bulan Bahriye Nazırı Churchill, Temmuz 1914'te *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel*'e el konulmasına karar verdi. Bu karar, Armstrong-Vickers grubuyla yapılan anlaşma sonrası İstanbul'da İngiltere'den yana esmeye başlayan rüzgârın yönünü tam tersine çevirdi ve 1914 yılı Ağustos ayı, İngiliz Hükümeti'nin gerek Osmanlı bahriyesindeki İngiliz heyeti gerekse İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin Alman bloğuna dâhil olmaması adına ortaya koyduğu diplomatik bir mücadeleye sahne oldu.

Bu gelişmelerin hemen başında Amiral Limpus, İngiltere'den yola çıkacak ve Osmanlı Hükümeti'ne teslim edilecek olan *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotu ile 1 Ağustos 1914'te buluşup, gemiyi İstanbul'a getirmek amacıyla bir tatbikat gezisi düzenleyerek filo ile birlikte 22 Temmuz 1914'te Marmara Denizi'ne açıldı (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 26 Ağustos 1914)⁵. Churchill ise 28 Temmuz 1914'te verdiği talimatla Osmanlı donanması

⁵ Bu tarih bazı kaynaklarda 27 Temmuz 1914 olarak verilmiştir (Richter, 2013, ss. 2-3; Gilbert, 2015, s. 191). Ancak Limpus Paşa'nın 26 Ağustos 1914'te Bahriye Nazırı

için inşa edilen dretnotların İngiliz bahriyesi mevcudu arasında gösterilmesine karar verdi ve bu gemilere İngiliz Hükümeti tarafından el konulmasının hukuki ve mali sonuçlarını tetkik ettirmeye başladı. 29 Temmuz'da *Sultan Osman-ı Evvel* gemisinde görevlendirilen mürettebatın bir bölümü, gemiyi teslim almak için İngiltere'ye vardı ve *Reşid Paşa* gemisiyle Tyne Nehri'nin kıyısında beklemeye başladı (Güvenç, 2008, ss. 119-121; Gilbert, 2015, s. 191). Aynı gün İngiliz bahriyesi, Dışişleri Bakanı Edward Grey vasıtasıyla *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotunun henüz tamamlanmamasına karşın, kömür ikmali yaptığı ve en kısa sürede İstanbul'a doğru yola çıkmaya hazırlandığı yönünde bilgilendirildi ve Churchill, gemi inşa firmalarının her türlü erteleme yoluna başvurması ve geminin yola çıkmasının engellenmesi emrini verdi. 30 Temmuz'da gemiye İngiliz askerleri çıkarıldı ve 31 Temmuz 1914'te —yani İngiltere henüz savaşa dâhil olmamışken— Bakanlar Kurulu, *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel* gemilerine el konulması kararını onayladı (Gilbert, 2015, ss. 191-192).

Osmanlı Hükümeti tarafından büyük tepkiyle karşılanan bu durum karşısında Bahriye Nazırı Cemal Paşa, İngiliz Heyeti'nin Osmanlı hizmetinden çekilmesi durumunda Armstrong-Vickers grubuyla yapılacak anlaşmanın feshedileceğini ve Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'ye yeni bir gemi siparişi vermeyeceğini ifade etti (Güvenç, 2008, ss. 120-121, 128). İngiltere'nin bu hamlesi, Almanya'ya beklediği fırsatı vermişti. Nitekim 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya arasında ittifak antlaşması imzalandı ve 3 Ağustos 1914'te Almanya Akdeniz filosunda yer alan *Goeben* ve *Breslau* isimli gemilere Amiral Souchon⁶ komutasında İstanbul'a gitmeleri emredildi. Souchon'un Berlin'den aldığı talimat, en kısa sürede İstanbul'a varması ve Osmanlı Hükümeti'ni imzalanan ittifak antlaşması temelinde Almanya yanında savaşa dâhil olmaya mecbur etmesi yönündeydi (Gilbert, 2015, s. 192; Cemal Paşa, 2001, s. 138; Güvenç, 2008, ss. 130-131; Beckett, 2012, ss. 40-41). Bu gemilerle ilgili 1 Ağustos'ta Almanya İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, Sadrazam Said Halim Paşa ile bir görüşme yaparak Rusya'nın İstanbul Boğazi'na yönelik bir saldırı yapacağına dair duyumlar aldığını ve Osmanlı donanmasının Alman gemileriyle güçlendirilmesi hâlinde Rusya'nın böyle bir girişime cesaret edemeyeceğini belirtmişti. Teklif kabul edilmesine rağmen Bulgaristan'ın durumu belli olana dek erteleneceği yönünde bilgi verilen Wangenheim, Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı İstanbul'a doğru hareket eden

Churchill'e gönderdiği rapor, filonun 22 Temmuz 1914'te denize açıldığını göstermektedir.

⁶ Almanya Akdeniz filosu kumandanı Amiral Souchon, ittifak antlaşması imzalanmadan evvel 15 Mayıs 1914'te muhabere kruvazörü *Goeben* ile birlikte Alman İmparatoru'nun Osmanlı Sultanına dostluk mesajını iletme üzere İstanbul'a gelerek, 16 Mayıs 1914'te Sultan tarafından kabul edilmişti (BOA, İMBH, 15-42, 10 Mayıs 1914).

Goeben ve *Breslau*'un Çanakkale Boğazı'ndan girişine izin verilmesi için ikna etmeye çalıştı (Richter, 2013, s. 9). Bu iznin çoktan verildiği ve İngiliz gemilerinin Çanakkale Boğazı'na girişinin yasaklandığı cevabı, gemilerin 6 Ağustos'ta rotayı Messina Boğazı'ndan Çanakkale Boğazı'na çevirmeleriyle sonuçlandı. 10 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a ulaşan gemiler, 11 Ağustos 1914'te Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınarak *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* isimleri ile Osmanlı donanmasına dâhil edildi. Bu kararın gerekçesi olarak da İngiltere'nin el koyduğu dretnotlara karşı Adalar Denizi'nde Yunanistan ile eşit şartlarda mücadele etme zorunluluğu gösterilmişti (Gilbert, 2015, ss. 192-193; Güvenç, 2008, ss. 138-139; Beckett, 2012, ss. 42-43; Richter, 2013, ss. 10-12). Konu, 12 Ağustos 1912'de İngiltere Bakanlar Kurulu'nda ele alındı ve Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını korumak ve İngiltere'ye karşı savaşa dâhil olmayacağını göstermek için bu gemilerdeki tüm Alman subayları ve askerleri, derhal ülkelerine geri göndermesi gerektiğine karar verildi. Ayrıca Çanakkale Boğazı'nın girişindeki İngiliz filosu takviye edilerek filoya *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli'nin* Boğaz'dan çıkışına izin verilmemesi talimatı gönderildi (Richter, 2013, s. 12; Gilbert, 2015, s. 193).

Yaşanan tüm bu gelişmeler, Amiral Limpus ve heyeti açısından şok ediciydi. Gösterilen gayretler meyvesini vermiş ve İzmit'te inşa edilecek deniz üssü ve Haliç Tersanesi'nin reorganizasyonu için İngiliz firmalarla yapılan antlaşma, Limpus Paşa'nın donanma programının planladığı seyir üzerinde gitmesiyle sonuçlanmıştı. Bununla birlikte önce *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel*'e el konulması, ardından *Goeben* ve *Breslau*'un Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınması, İngiliz danışma heyetini oldukça zor bir durumda bırakmıştı. Limpus Paşa'nın Bahriye Nazırı Churchill'e 26 Ağustos 1914'te ilettiği rapora göre 15 Ağustos'ta, telgrafla Bahriye Nezareti'ne çağırılmış ve hiçbir açıklama yapılmadan kendisinin yerine bir Türk fırkateyn kaptanının görevlendirildiği ve kendisinin ve heyetindeki İngiliz subayların hiçbir gemiye binmemesinin istendiği bildirilmişti. Limpus Paşa, bu şekilde görevden çektilmesinin İngiltere'nin ve Almanya'nın savaş halinde olmasından kaynaklandığını düşünüyordu zira *Goeben* ve *Breslau*'un devralınmasında İngiliz bahriye misyonununun Türkiye için Almanlarla birlikte çalışması beklenemezdi (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 26 Ağustos 1914). Aynı gün Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya "gizli" sıfatıyla gönderdiği yazıda bu gemilerin filoya dâhil edilmesine şu ifadelerle tepki gösterecekti (Limpus'tan Cemal Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-100, 15 Ağustos 1914):

Yavuz Sultan Selim ve *Midilli* ile ne yapacağımı bilmiyorum. Bu gemilerin subaylarına ve askerlerine ne olduğunu da bilmiyorum. Kablosuz telgraf cihazlarıyla donatılmış Alman gemilerinin Marmara'da gelip gittiğini fark ettim. Size öneririm ki eğer muharip güçlerin gemilerine yönelik muamelenizde bahriye müşavirimize biraz daha fazla güvenirseniz, sizi muharip güçleri rencide edecek eylemlere karşı

uyarabilir. Türkiye, savaşan taraflardan herhangi birini kızdırsa, kendisini felaketle sonuçlanacak bir çatışmanın içinde bulabilir. Türkiye'nin böyle bir olasılıktan kaçınmak istediğine inanıyorum. Donanma Danışmanınız size yardımcı olabilir. Bunu yapmak istiyor. Ama Siz, bahriye müşavirimize ne yaptığınızı söylemediğiniz sürece, bilgi ve tecrübesini sizinle paylaşamaz. Mevcut koşullarda *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* Türkiye tarafından çok ucuza satın alınmalı ve Türkiye, bu Avrupa savaşının sonunda, filodaki diğer gemiler gibi *Sultan Osman*, *Reşadiye*, *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli*'yi de iyi durumda bulmalıdır. Yunanistan bu kadar kısa sürede böylesine büyük gemilerden oluşan bir kuvvet bulmakta büyük zorluk çekecektir. Öte yandan, Türkiye uzlaşmaya yanaşmazsa, kendisini bir tarafında güçlü bir düşmanla ve diğer tarafında yardım olmaksızın sadece vaatlerle bulacaktır. Bahriye müşaviriniz Size bunları anlatmak için büyük çaba sarf ediyor çünkü Bahriyenizde size iyi tavsiyelerde bulunabilecek çok sayıda subayın olmadığını biliyor ve ayrıca bu subayların sizden çok korktuğuna inanıyor ki onlar, Ekselanslarının görüşlerine zıt olduğunu düşündükleri tavsiyelerde bulunmaya cesaret edemezler. Her halükarda bu gemiler Çanakkale Boğazı'nda kaldığı müddetçe rahat edemeyeceğim. Onları Erdek'e getirin. Son savaşta bir Yunan denizaltısı Çanakkale Boğazı'na girdi. İngiliz savaş gemilerinin şu anda Çanakkale Boğazı'nda beklediğini biliyorum. Korkarım ki, savaşan taraflara ait gemiler, bu iki yeni geminin tarafsız bir güce aktarıldığı haberini almadan önce, bu gemilerin başına bir kaza getirecek.

Limpus Paşa için bu gemilerin İstanbul'da bulunması hem Osmanlı tarafsızlığının korunması hem de bahriye misyonunun geleceği için son derece tehlikeli bir durumdu. Gemiler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından satın alınmış olsa dahi Çanakkale Boğazı'ndan çıkmaları durumunda İngiliz filosu tarafından yapılacak herhangi bir müdahale, Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'ye karşı Almanya yanında savaşa girmesine neden olabilirdi. Kendisinin bu tarihlerde İngiliz bahriyesi ile yaptığı yazışmaların da göstereceği üzere Limpus Paşa, *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli*'nin satın alınışından sonra bu ihtimali bertaraf etmek ve İngiliz bahriye misyonunun devamlılığını sağlamak için elinden geleni yapacaktı. Misyonun geleceği üzerine düşünceleri aslında daha önce, Mart 1914'te başlamıştı. 10 Eylül 1914'te İngiltere İstanbul Büyükelçisi Mallet'e gönderdiği mektupta bu süreci ayrıntılarıyla anlatmıştır. Buna göre Mart 1914'te İngiliz Bahriyesi, Limpus Paşa'yı kesin bir dille Osmanlı Bahriye Nezareti'ndeki görevine devam etmesi ve bunun Büyük Britanya'nın çıkarları doğrultusunda olduğu hususunda bilgilendirmiş ve Limpus Paşa'nın, Haziran 1914'te Londra'da Hariciye Nazırı Grey, Bahriye Nazırı Churchill ve Battenberg Prensi Louis ile yaptığı görüşmeler, bu isteği doğrulamıştı. 6 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'daki İngiliz maslahatgüzarı Henry Beaumont'dan Avrupa'daki olağandışı durum nedeniyle kendisi için yeni talimatlar almasını rica etmiş ve Beaumont'un Churchill'e çektiği telgraf, 9

Ağustos 1914'te şu şekilde yanıtlanmıştı: “Olduğun yerde kalmalısın.” 10 Ağustos'ta Sadrazam Said Halim Paşa'nın İngiliz bahriye misyonunun yeni şartlar altında da devam ettirilebilmesi hususunu tetkik ettiğini öğrenen Limpus Paşa, 14 Ağustos'ta Churchill'den “Gayret et ve bekle, Goeben ve Breslau'un transferinin iyi niyetli olduğundan emin ol” şeklinde yeni bir telgraf mesajı almıştır. Mektubunda bu durumun, misyonun geleceği hususunda kendisinde yarattığı intibayı şu ifadelerle açıklamıştır (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 10 Eylül 1914):

Son iki buçuk yıl boyunca Bay Churchill ve diğerleri ile yaptığım konuşmalardan şu sonuca varmış bulunuyorum ki, Türklere donanmalarını kendileri için değerli kılma görevinde yardım etme arzusunun yanı sıra, İngiliz Hükümeti'nin Türk meselelerinin en azından küçük bir bölümünde İngiliz nüfuzunu sürdürme umudu ve niyeti vardır. Örneğin Türk donanmasında ve bir donanmanın bağlı olması gereken gemi inşa ve onarım ve tedarik sanayilerinde. Ve Nisan 1912'den beri, bu özel alandan veya faaliyetlerden özellikle dışlanmak istenen rakibin Almanya olduğuna kesin olarak ikna oldum. Yakın zamana kadar İngiliz bahriye misyonunun çalışmalarının bu bölümünde oldukça başarılı olduğunu söylemek doğrudur. İngiliz bahri etkisi büyüdü, beğenildi ve artıyordu. 2 veya 3 Ağustos tarihlerinde Türk gemilerine el konulması, Almanlar tarafından İngiliz bahriye misyonu da dâhil olmak üzere genel olarak İngilizlere karşı bir kuvvetli bir tepkiye neden oldu veya kullanıldı.

Limpus Paşa, *Goeben ve Breslau* satın alındıktan sonra Almanların emrine iki modern geminin verilmesinin yanı sıra bu gemilere İngiliz bahriye misyonuna⁷ karşı potansiyel bir misyon yerleştirildiğini ifade ederek Alman subaylardan ve askerlerden bu avantajı kullanmaları ve onu en üst düzeye çıkarmalarının istendiği ve Türklerin, Alman eğilimleri ile tanınan ve tüm kara ve deniz kuvvetlerinin Başkomutanı haline getirilen Enver Paşa'yı seferber etmelerinin de Almanların işlerini kolaylaştırdığını belirtiyordu (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 10 Eylül 1914). Gemiler satın alındıktan sonra, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya gemilerin kendi kumandasına gönderilmeleri halinde donanmadan alacağı subay ve mürettebatı, bir ay içinde bu modern gemileri idare edebilecek duruma getireceğini ifade etmiş; Cemal Paşa ise Alman amirallerin ve mürettebatının yorgun olduklarını ve gemileri ne zaman boşaltacaklarının bilinmediğini dile getirerek bu gerçekleşene kadar gemilere verilecek subay ve asker listelerinin hazırlanmasını talep etmişti (Cemal Paşa, 2001, s. 155).

⁷ İngiliz bahriye misyonu aynı tarihte 10 deniz subayı, 2 üst düzey sivil, Heybeliada Bahriye Mektebi'nde 3 İngilizce öğretmenini (tümü aynı dönemde İngiltere'de izinli), 1 küçük sivil görevli, 7 küçük zabıt ve 2 üstün ustabaşı olmak üzere toplam 25 kişiden oluşuyordu (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 10 Eylül 1914).

17 Ağustos'ta Limpus Paşa, Churchill'den yeni bir mesaj aldı. İngiltere Bakanlar Kurulu'nun *Yavuz Sultan Selim ve Midilli*'deki Alman subaylara ve askerlere yönelik talebini kabul ettirmek ve Osmanlı tarafsızlığını garanti altına almak adına yazılan bu mesajının, Limpus Paşa tarafından bizzat Enver Paşa'ya iletilmesi isteniyordu (Churchill'den Limpus'a, RMH, Caird Archive, LIM-100, 17 Ağustos 1914):⁸

Bir hata yapmayacağınızı umuyorum, bunun sonucu sadece Türkiye'yi Türkiye'ye verdiğiniz hizmetlerin faydalarından mahrum etmek ve İkinci Balkan Savaşı'nda elde edilen başarıların sonuçlarını silmek olabilir. Katı ve dürüst tarafsızlık, Türkiye'nin bu avantajlara sahip olmasını sağlayacaktır. Alenen veya gizlice şimdi Almanya'nın yanında taraf olmak, sizin için, yoldaşlarınız için ve Anavatanınız için felaketlerin en büyüğü olacaktır. İngiliz, Fransız, Rus ve Japon donanmalarının Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya kıyasla ezici üstünlüğü, dört müttefikin dünyanın herhangi bir yerinden istedikleri yere neredeyse sınırsız sayıda asker taşımalarını mümkün kılıyor. Ve kendilerini Türkiye tarafından bir çatışmanın ortasında bulmaları durumunda; darbelerini kalpten nasıl vuracaklarını bilecekler. Öte yandan, Avusturya-Macaristan'ın yenilmesi durumunda bir barış antlaşmasının olası koşullarını müzakere etmiş olan Sir Edward Grey'in, Türkiye'nin tarafsızlığını kararlılıkla sürdürmesi halinde bütünlüğün korunmasına saygı duyduğunu beyan ettiğini biliyorum. Osmanlı İmparatorluğu, Doğu sorunuyla ilgili bu nitelikteki herhangi bir eylemin temel koşullarından birini oluşturacaktır. Size, Talat ve Cavid Bey'e karşı her zaman sahip olduğum kişisel saygım ve Würzburg'daki ilk tanışmamızdan beri takip ettiğim kariyerinize hayranlığım, çok geç olmadan size bu dostluk sözlerini ifade etmeme izin veriyor.

Limpus Paşa, mesajı aynı gün Enver Paşa'ya ileterek aldığı cevabı İngiliz Büyükelçisi Mallet'e bildirmiştir. Buna göre Enver Paşa, Winston Churchill'i iyi tanıdığını, onunla aynı fikirde olduğunu ve mesajına teşekkür ettiğini ifade ederek İngiltere'den *Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel* dretnotlarının Osmanlı Hükümeti'ne geri verileceğine dair bir açıklama yapılmasının zaruriyetine işaret etmiştir⁹. Limpus, İngiliz Büyükelçisi'ne bu yanıtın telgrafla iletilmesi halinde

⁸ Mesajda yer alan Osmanlı toprak bütünlüğünün korunacağına dair kısım, Hariciye Nazırı Sir Edward Grey tarafından eklenmiştir (Gilbert, 2015, s. 193).

⁹ Enver Paşa, görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Satın alınan gemilerimize el konulması ve böyle bir anda iki başka geminin bize satılması, doğal olarak İngiltere aleyhinde çok güçlü bir kamuoyuna neden oldu ve Almanya'ya yönelik dostluk duygusu buna orantılı olarak arttı. Halkınıza, bize ve dünyaya, oldukça üzgün olduğunuzu, bu alıkoymanın kalıcı olmadığını ve Türkiye'ye tam değer ve bir miktar tazminatın hemen öngörüleceğini açıkça belirtmelerini söyleyin. Gemilerin en kısa sürede ve iyi bir biçimde restore edileceği ve güvenli bir biçimde Türk sularında

şifre kodunun Almanların elinde olmadığından emin olup olmadıklarını sormuş ve denetimin büyük ölçüde Almanların kontrolü altında olduğuna inandığını belirtmiştir. Ayrıca 17 Ağustos sabahı başka bir Osmanlı nazırından - muhtemelen Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan- İngiliz savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı izlediğini ve *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* Alman bayrağı altında boğazın dışında görünürse Türk kalelerinin bombalanacağını öğrendiğini kaydetmiştir. Bu habere inanmadığını ve bunun İngiltere'den gönderilen talimatlara uygun olmadığını vurgulayan Limpus, gemiler bu şekilde gönderildiğinde tarafsızlığın ihlali ortaya çıkacak olsa da bunu müteakip, Türk kalelerinin bombalanması durumunda Türkiye'ye meseleyi açıklama ya da oldukça haklı bir "mücbir sebep" iddiasında bulunma fırsatı verilemeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca kaleleri bombalamanın hiçbir askeri amacı olumlu etkilemeyeceğini, şok edici bir cephane israfına yol açacağını ve İngiltere aleyhine provokasyon malzemesi yapılacağını belirterek bu olası durumu engellemeye çalışmıştır (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 17 Ağustos 1914).

Enver Paşa'nın cevabının 18 Ağustos 1914'te Büyükelçi Mallet vasıtasıyla Churchill'e ulaştırılmasının ardından Churchill, gemilerin iadesi hususunda İngiliz Hükümeti'nin öne sürdüğü şartları açıklayan bir mesaj daha göndermiştir. 20 Ağustos'ta İngiliz Büyükelçiliği'nde görevli Esmond Ovey tarafından Halifax Bey vasıtasıyla Amiral Limpus'a iletilen bu mesajın üst yazısında Cemal Paşa ile ilgili bir not da bulunmaktadır: "Bay Churchill'in sizden Bahriye Nazırı (Cemal Paşa)'na Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafi (sanırım her iki telgrafi da kastediyor) göstermenizi rica ettiği bir telgraf daha aldık. Bay Churchill, ayrıca şayet Ekselanslarını tanıma lütfuna nail olsaydı, doğrudan ona hitap edeceğini de söylemenizi rica etti." (Ovey'den Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-100, 20 Ağustos 1914). Churchill, doğrudan bahriyeyi ilgilendiren bu mesele hususunda sadece Harbiye Nazırı'nı muhatap almasının Bahriye Nazırı Cemal Paşa'yı öfkeliendirmesinden çekinmiş olmalıydı. Enver Paşa'ya gönderdiği ikinci mesajında uzlaşma şartlarını şu şekilde ifade etmişti (Ovey'den Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-100, 20 Ağustos 1914):

Gemileri alıkoymak zorunda kaldığım için derin bir üzüntü duyuyorum çünkü onların satın alınması için gerekli olan paranın toplanmasının tüm Türkiye'ye ilham verdiği vatansızlığın farkındayım. Bir asker olarak, savaş zamanı askeri ihtiyaçların neler gerektirdiğini iyi bilirsiniz. Majestelerinin¹⁰ Hükümetine aşağıdaki öneride bulunmaya hazırım.

görüneceği ilan edilsin." (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 17 Ağustos 1914).

¹⁰ Limpus Paşa'nın Britanya Ulusal Denizcilik Müzesi, Caird Arşivi'nde muhafaza edilen kendisine ait evrakında bulduğumuz mesajın orijinal nüshasında

1. İki gemi, savaşın sonunda, bizim tersanelerimizde tamir edildikten sonra ve masrafları bize ait olmak üzere Türkiye'ye teslim edilecektir.
2. İkisinden birinin batması halinde İngiltere, barış ilanından hemen sonra Türkiye'ye değerinin tamamını ödeyecektir.
3. Ayrıca, bir hakem tarafından belirlenecek diğer küçük masraflar da dâhil olmak üzere, (gemileri teslim almak için) mürettebatın İngiltere'ye gönderilmesiyle ortaya çıkan ek masrafları Türkiye'ye derhal ödeyeceğiz.
4. Gemilerin teslimatında meydana gelen gecikme nedeniyle Türkiye'ye verilecek tazminatı ise her biri için günde bin sterlin olmak üzere haftalık taksitler halinde ödeyeceğiz.

Bu düzenleme, son Alman subay ve denizcinin Osmanlı topraklarından ayrıldığı gün yürürlüğe girecek ve Türkiye, savaşan tarafların hiçbirini desteklemediği ve sadık ve kati bir tarafsızlığı sürdürdüğü sürece yürürlükte kalacaktır. Bu koşulları kabul edecek misiniz?

Limpus Paşa, mesajı aldıktan sonra Mallet'e bir bilgi notu yollamış ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile 19 Ağustos'ta yaptıkları görüşmeden bahsetmiştir. Cemal Paşa'nın Çanakkale Boğazı çıkışında bekleyen İngiliz filosundan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek kendisinden *Goeben* ve *Breslau*'un artık var olmadığını, *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli*'nin birer Türk gemisi olduğunu ve Çanakkale Boğazı'nda hiçbir Alman gemisi bulunmadığını İngiliz Büyükelçisi'ne iletmesini rica etmiş; yanlış anlaşılmalara ve üzücü olayları önlemek için İngiliz gemilerinin bilgilendirilmesi ve biraz daha uzakta tutulmasını istemiştir. *Yavuz* ve *Midilli* hususunda başka bir bilgi alamadığını kaydeden Limpus Paşa, gemileri Türk subaylara devretmek için mürettebatın küçük bir kısmının kalmasına bir ay izin vermenin makul olacağını düşündüğünü eklemiş ve Türk tarafsızlığının korunacağına inandığını belirterek İngiliz Hükümeti'nin herhangi bir sert eyleminin sadece Almanya'nın işine yarayacağını vurgulamıştır (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 20 Ağustos 1914).

Limpus Paşa, Churchill'in ikinci mesajını aldığı gün, Cemal Paşa ile yaptığı görüşmenin de göstereceği üzere Alman subayların ülkelerine geri gönderileceğine, Türkiye'nin *hayatta kalması için tek çaresi* olduğuna inandığı tarafsızlığını koruyacağına ve İngiliz bahriye misyonunun görevine devam edeceğine dair ümidini korumaktaydı. Ancak 26 Ağustos'ta Churchill'e gönderdiği ayrıntılı rapor, bu ümitlerin Ağustos ayı sonuna doğru tükenmeye

“Majestelerinin Hükümeti” olarak tercüme ettiğimiz kısım “Gouvernement de Sa Majesté Britannique” yani “Britanya Majestelerinin Hükümeti” olarak yer almaktadır. Ancak burada şartlar, Osmanlı Hükümeti'nin onayına sunulduğu için yanlış yazıldığı düşünüldüğü için “Majestelerinin Hükümeti” olarak değerlendirilmiştir.

başladığını gösteriyordu. Nitekim burada yer alan ifadeler, Enver Paşa'nın ikinci mesajı göremediğine ya da görmek istemediğine işaret eder nitelikteydi:

Daha önce de rapor edildiği gibi 17 Ağustos Pazartesi günü çok iyi karşılanan mesajımı ilettim; hiç olmazsa öyle görünüyordu. Ama mesajı alan kişi o akşam “hastalandı” ve bildiğim kadarıyla, ben de dâhil olmak üzere birkaç kişi onu görmeye çalışmasına rağmen, o zamandan beri hiçbir İngiliz tarafından görülmedi. 24 Ağustos Pazartesi günü aradım ve doktorun aslında yanında olduğu ve 23 Ağustos Pazar günü ameliyat edildiğine dair bir mesaj aldım. 25 Ağustos Salı günü Birleşik Devletler Büyükelçisini gördüm ve bana ayağından küçük bir operasyon geçiren Enver'i yakın zamanda gördüğünü söyledi. Gerçekten hasta mı, yoksa istenmeyen öğütlerden mi kaçınıyor bilmiyorum. Kanıtım, zayıf olsa da, ilk görüşü destekliyor. Ama General Liman von Sanders'in 24 Ağustos Pazartesi günü Enver'in evine benden bir dakika önce girdiğini ve görünüşe göre orada kaldığını biliyorum.

Anlaşıldığı kadarıyla Enver Paşa, ilk mesajı aldığı 17 Ağustos günü hastalandığını ifade etmiş ve sonrasında Limpus Paşa ile tekrar görüşmemiştir. Bu hususta Amiral Limpus, Enver Paşa'nın hastalığı bahane etmediği ve gerçekten hasta olduğu yönünde görüş bildirirse de kimseyi kabul etmemesine rağmen Sanders'in ziyaretinin uzun sürmesi kafasında birtakım soru işaretleri yaratmıştı. Raporunun devamında bahsettiği 20 Ağustos ile 26 Ağustos 1914 tarihleri arasında yaşanan gelişmeler, endişelerini muhtemelen daha da arttırmış olmalıydı zira aynı raporda o güne dair hissiyatını şu sözlerle ifade ediyordu: *İstanbul'un neredeyse tamamen Almanların elinde olduğunu düşünüyorum.* Verdiği bilgilere göre 26 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'da 70 Alman kara subayı bulunuyordu ve buna Sofya üzerinden gönderilen 28 kişi daha eklenecekti. *Goeben* ve *Breslau*'un mürettebatının büyük bir kısmı, hâlâ İstanbul'da bulunuyordu. Yakın zamanda Osmanlı İmparatorluğu dışında herhangi bir telgraf kurulumunun Osmanlı topraklarında veya sularında bulunmasını yasaklayan bir kanun çıkarılmasına rağmen üç Alman gemisinin (*Korkovado*, *General* ile adı ve konumu bilinmeyen başka bir gemi) antenleri hala yukarıdaydı ve *Korkovado* Alman Büyükelçiliği ile saat başı iletişim içindeydi. Limpus Paşa bu geminin, talimatları doğrudan Norddeich'den aldığı düşünüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üst düzey yönetimine dair izlenimlerini paylaşan Limpus, Enver Paşa'nın Almanya ile savaşa girmeyi amaçladığını, Cavid Bey'in tarafsızlıktan yana olduğunu; Talat Paşa ve Sadrazam Said Halim Paşa'nın buna katıldığını ve Cemal Paşa'nın Fransa'ya meyilli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre siyasetçiler ve halkın büyük kısmı, “küçük bir azınlık” olarak nitelendirdiği İttihat ve Terakki Cemiyeti üst yönetiminin Alman yanlısı politikasına karşı tamamen zıt görüşlere sahipti ancak orduda Almanya'nın nüfuzu devam ettiği sürece yapılabilecek çok fazla şey yoktu (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 26 Ağustos 1914). Seferberlik devam ediyordu ve bu, İmparatorluğun mali tablosuna

olumsuz yansıyacaktı¹¹. Türkiye'nin yol ayrımında olduğunu ve çok kısa bir süre içinde rotasını Almanya ile birlikte çizip çizmeyeceğine karar vereceğine işaret eden Limpus Paşa, bu kararın Üçlü İtilaf için olmasa da Türkiye için önemli olduğunu vurgulamış ve Türkiye'ye yardım etmek için çalışmaya devam ettiğini kaydetmiştir. Bu hususta yaptığı müzakerelerde İngiltere'nin yapabileceği olası eylemleri¹² dile getirmekten titizlikle kaçındığını ifade eden Limpus Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen tarafsız kalması ve seferberliğini ticaretin ve çalışmanın devam etmesine izin verecek ölçüde gevşetmesi hâlinde İmparatorluğu kurtarmanın mümkün olduğunu ve *her zaman olduğu gibi şimdi de Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılmaya değer olduğuna inandığını* belirtmiştir (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 26 Ağustos 1914).

3. İngiliz Bahriye Misyonunun Osmanlı Hükümeti'ndeki Hizmetinden Ayrılışı

Enver Paşa'nın Churchill'in mesajını görmeyi hastalık gerekçesiyle de olsa reddetmesi, Osmanlı donanmasındaki Alman subayların ve askerlerin geri gönderilmemesi ve sayılarının gün geçtikçe artması,¹³ Amiral Limpus'un

¹¹ “Mekan askerlerden arındırılıyor; onları giydirebilecekleri veya silahlandırabilecekleri şüpheli. İstanbul'daki faytonların, ordudaki eksiklikleri kapatmak için koşum takımları çıkarıldı. Edirne'ye kadar olan birlikler esas olarak buradan besleniyor. Buradaki gıda maddeleri tükenmenin eşiğinde. İç kısımlarda ulaşım, atlara, sığırlara ve araçlara el konulması nedeniyle pratik olarak mevcut değil. Sir Adam Block (Düyun-u Umumiye İdaresi Başkanı) mali durum hakkında son derece kötümser bir tavırla konuşuyor. Hem üreticilerin hem bunu biriktiren mekanizmanın ve kamu borcu gelirlerinin son derece düzensiz olduğunu ve son seferberlikle birlikte alt üst hale geldiğini söylüyor. Borç gelirlerinde yıl için % 25'lik bir düşüş bekliyor ve son 3,5 milyonluk savaş kredisi de dâhil olmak üzere düşünebildiği her şeyi hesaba katarak bu yıl için toplam açığın 2 milyon yerine 15 milyona kadar çıkacağını tahmin ediyor. Meclis-i Mebusan da 1914-1915 yılları için harcamaların geliri aşacağını kabul etti.” (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100 (26 Ağustos 1914).

¹² “El konulan gemileri ödeme yapmaksızın tutmak, Arap ve Basra Körfezi sorunlarını Türkiye aleyhine kışkırtmak, Yunanistan'ı İzmir ile Çanakkale Boğazı arasında bir çıkarma yapmaya teşvik etmek, Boğazların güney tarafındaki kaleleri almak, torpidobotların Marmara'ya girişine izin vermek, önce Gelibolu Yarımadası'nın irtibatını kesmek ve (İstanbul'u) aç bırakmak ve kısa süre sonra İstanbul ile Güney arasındaki tüm iletişimi kesmek.” (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100 (26 Ağustos 1914).

¹³ 22 Ağustos 1914'te *Reşadiye* ve *Sultan Osman-ı Evvel* dretnotlarının mürettebatı olarak belirlenen subaylar ve askerler, İstanbul'a dönmüş ve bundan bir gün sonra, 28 Alman subay İstanbul'a gelmiştir. 26 Ağustos 1914'te ise Büyükelçi Mallet, İngiliz bahriyesini 90 Alman subayın ve askerinin Sofya üzerinden İstanbul'a gelmekte olduğu yönünde bilgilendirmiştir (Gilbert, 2015, ss. 195-196).

gayretlerinin aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dâhil olma ihtimalinin arttığını gösteriyordu. 27 Ağustos 1914'te Limpus Paşa'ya gönderilen bir yazı, bunu kanıtlar nitelikteydi. Yazı, Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından Limpus Paşa'nın doğrudan Sadrazam Halim Paşa'ya gönderdiği ve bir nüshasını da Cemal Paşa'ya sunduğu bir rapor¹⁴ nedeniyle gönderilmişti. Cemal Paşa, Limpus Paşa'nın bahriye müşaviri olarak yalnızca bahriyenin reorganizasyonundan sorumlu olduğunu; raporlarında doğrudan Sadaret'i muhatap alamayacağını; bunların içeriğinin Osmanlı Hükümeti'nin dış politikası hususunda olamayacağını ve bu konuların Limpus Paşa'nın yetki alanının dışında olduğunu belirtiyordu¹⁵. Limpus Paşa, yapabileceği çok fazla şey kalmadığını Cemal Paşa'ya verdiği cevaba şu ifadelerle yansıtacaktı (Limpus'tan Cemal Paşa'ya, RMG, Caird Archive, LIM-100, 29 Ağustos 1914):

Bunu ifade ettiğiniz nazik tavrınız için teşekkür ederim. Ancak bu mektubun içeriğini üzüntüyle karşılıyorum, çünkü Ekselanslarının teknik meseleler dışında hiçbir fikrimi veya tavsiyemi istemediğini bana açıkça gösteriyor. Anlıyorum ve isteğinize saygı göstereceğim. Bu arada, Tarabya'daki kızımın hastalandığını öğrendim ve izninizle, iyileşene kadar öğleden sonraları sık sık Tarabya'ya gitmeyi arzu ediyorum.

Cemal Paşa, Limpus Paşa'nın isteğini kabul etmiş ve diğer İngiliz subayların donanmada bulunmasının mürettebatla bir anlaşmazlığa sebebiyet verebileceği gerekçesiyle onların da tersanede görevlendirilmek üzere Bahriye Dairesi'ne gönderilmelerini istemiştir (Cemal Paşa, 2001, ss. 155-156). Böylelikle misyon tamamen donanmadan uzaklaştırılmış ve yetki alanları, büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

¹⁴ Cemal Paşa, anılarında raporun içeriğini şu şekilde açıklamıştır: “Donanmamızın ve ordumuzun halini ileri sürerek Osmanlı Hükümeti'nin kesinlikle tarafsızlığını koruması gerekeceğini ve yeni gelen gemileri idare yetisi kazanmak için Osmanlı zabıt ve mürettebatının en az üç beş senelik bir talim ve terbiyeye muhtaç olduklarını bildiriyordu.” (Cemal Paşa, 2001, s. 155).

¹⁵ “Hükümet-i seniyyenin umur ve siyaset-i hariciyesine temas eder bazı mütalaatı havi ve vesatet-i senaveri ile makam-ı sadarete takdim olunmak üzere ita' olunan takriri mütalaa eyledim. İşbu takririnizin tahrir ve takdimini iki nokta-i nazardan şayan-ı tenkid görürüm. 1. Zat-ı valaları umur-ı bahriye müşaviri ve bahriye nazırının maiyeti memurusunuz. Her neye müteallik olursa olsun rapor ve takrirlerinizde ancak bahriye nazırını muhatap ittihaz edebilirsiniz. 2. Takrirleriniz yalnız umur-ı bahriyenin ıslah ve tekâmülüne müteallik olmak lazım gelib hâlbuki bu defaki takririniz kuvve-i bahriye-i devletin istilzam eyleyeceği siyaset-i hariciye-i devlete müteallik mütalaaat-ı diplomasiyeyi havi bulunmağla belki daire-i salahiyet ve iktidarınızdan hariç mesailendir. Bu gibi hususat-ı mühimmeye imtina edilmesi ricasıyla teyid-i muvalat eylerim.” (Cemal Paşa'dan Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-100, 27 Ağustos 1914).

Limpus Paşa'nın özellikle Ağustos'un son iki haftasında gönderdiği raporlar ve 27 Ağustos 1914'te İstanbul'daki ateşe-militer Cunliffe-Owen'ın İngiltere Hariciye Nezareti'ne gönderdiği rapor, o esnada İngiliz Hükümeti'nin Çanakkale Boğazı'na girmeye yönelik bir operasyon planladığını gösteriyordu. Karada kesin bir Alman zaferi gerçekleşmedikçe ve Romanya'nın durumu belli olana kadar tarafsızlık hususunda Osmanlı Hükümeti'nin ikna edilebileceği kanısında olan Limpus Paşa, böyle bir operasyonun Almanya'nın eline verilecek büyük bir fırsat olacağı yönünde görüş bildirmişti. Osmanlı donanmasındaki Alman subayların ve askerlerin ülkelerine geri gönderilmesi ihtimalinin giderek azaldığına dikkat çeken Cunliffe-Owen ise, Türk filosunun da yeniden yapılandırıldığı hesaba katıldığında, Boğazlara sadece donanma ile değil kara ordusu ile de desteklenen bir kuvvetle girilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ona göre böylesi bir eylemi, Basra Körfezi veya Suriye'de gerçekleştirmek çok daha kolay olacaktı (Gilbert, 2015, s. 197). Limpus Paşa, 30 Ağustos 1914'te Churchill'e bir rapor daha gönderdi. Osmanlı donanmasına yanlarında 90 ila 140 civarında asker ve işçi ile birlikte birkaç Alman subayının daha geldiğini belirterek mayın tarama gemilerinin inşa edildiği ve cephanenin Almanya'dan ücretsiz olarak getirildiği bilgisini veriyordu. Enver Paşa'nın 17 Ağustos gününden bu yana iki hafta boyunca halk arasında görülmediğini; İstanbul'da basın, malzeme tedariki, iletişim gibi alanlar ile Hariciye Nezareti'nin tamamen Almanya kontrolünde olduğunu vurgulamış ve bu olumsuz tabloya rağmen Osmanlı tarafsızlığının sağlanabileceği ve bu hususta çalışmaya devam edeceğini bildirmişti (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 30 Ağustos 1914).

Churchill'in İstanbul'daki durum hususundaki bu raporlarla birlikte İmparatorluğun Almanya yanında savaşa gireceğine dair kanaati kesinleştikçe Ağustos 1914 sonunda bu durumun İngiltere'ye getireceği avantajları tetkik etmeye başladığı görülmektedir. Bu anlamda Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İtilaf Devletleri bloğuna dâhil edilmesi hem Osmanlı'nın yenilmesi hem de bu devletlerin Avusturya-Macaristan üzerinde de baskı oluşturması anlamına gelebilirdi. Churchill, bunu sağlamanın en etkin yolunun Çanakkale Boğazı'na bir amfibi harekât düzenlemek olduğunu düşünüyordu. Bu amaçla Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Yunanistan liderlerine hitaben bir mektup yazarak Liberal Parti Milletvekili Noel Buxton'ın kardeşi Charles Buxton'ı bölgeye gönderdi. Çanakkale harekâtı için Japonya'dan destek alınmamasına rağmen Yunanistan'ın iş birliği içinde olacağını belirtmesi üzerine, ordu ve donanmadan harekât için görüş istendi. Askeri Operasyonlar Direktörü Tümgeneral Callwell, İngiliz bahriyesinin altı hafta içinde 40-50 bin askeri belirlenen noktalara taşımak için gerekli hazırlığı yapabileceğini ancak seferberlik halinde olan Osmanlı ordusunun gücü hesaba katıldığında bu operasyonun uygulanabilir nitelikte olmadığını bildirmişti. Churchill ise Yunan ordusunun Gelibolu Yarımadası'nı ele geçişi müttekip Çanakkale Boğazı'nı

İngiliz-Yunan birleşik donanmasına açması, bu donanmanın Marmara'da Türk-Alman donanmasını yenerek Rus Karadeniz filosu ve Rus ordusuyla birleşmesi yoluyla tüm duruma hâkim olunabileceğini düşünüyordu. 2 Eylül 1914'te İngiltere Bakanlar Kurulu, Çanakkale Boğazı'ndan çıkmaları durumunda Osmanlı gemilerinin batırılmasına karar verdi ve Hariciye Nezareti tarafından planlanan harekât için Rus desteğinin sağlanamadığı bildirildi. İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Francis Elliot ise Yunan başbakanı Venizelos ile yaptığı görüşmeden sonra gönderdiği raporda Bulgaristan'ın İttifak grubuna katılması ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'ı işgal etmesi ihtimalinin de göz önünde tutulması gerektiğini bildirmişti. Elliot, Osmanlı İmparatorluğu'na Yunanistan'a saldırımları durumunda İngiltere'nin Yunanistan'a destek vereceği yönünde bir uyarının yapılmasının yeterli olacağını düşünüyordu (Gilbert, 2015, ss. 197-202).

Bu ihtimal, Limpus Paşa'ya da bildirilmiş olmalıydı zira Paşa, 5 Eylül 1914'te Churchill'e gönderdiği raporda Osmanlı donanmasının yoğun bir hazırlık içinde olduğunu ve bunun Yunanistan'a karşı yapıldığına inandığını belirtiyordu. Harbiye Nezareti tarafından savaş ilan edilirse İngiliz bahriye misyonunun çekilmesi ve derhal İngiltere'ye geri çağırılması gerektiğini vurgulayan Limpus Paşa, bunun gerçekleşmesi durumunda talimat beklemeksizin görevi bırakıp bırakamayacağını sormuştur. Osmanlı donanmasında sadece Türk mürettebat görevlendirilirse Yunanlıların destek olmaksızın başarılı olacaklarını; *Goeben* ve *Breslau*'da Almanlar görevlendirilirse ve diğer gemilere de Alman topçular yerleştirilirse Yunan direnişinin sonuç vermeyeceğini kaydetmiştir. Boğazın çıkışında bekleyen İngiliz filosuna da değinen Limpus, *Goeben* ve *Breslau*'un Boğazdan Osmanlı bayrağı altında çıkmaları durumunda filonun çok mühim bir karar vermek zorunda kalacağına dikkat çekmiştir. O an gemiler arasında kurulacak bir sinyal iletişiminin işe yaramayacağını, bu hususta derhal bir karar verilerek filoya bildirilmesi ve Osmanlı Hükümeti'ne bu gemilerin çıkışının yaratacağı sonuçların net bir biçimde açıklanması gerektiğini vurgulamıştır. *Goeben* ve *Breslau*'un Boğaz'dan Osmanlı bayrağı ile çıkacaklarını belirten Limpus Paşa, bu nedenle açılacak ateşin Osmanlı Hükümeti'ni hedef alacağını ve bu durumun Almanya tarafından memnuniyetle karşılanacağını da belirterek Churchill'in bu yönde bir karar almasını önlemeye çalışmıştır (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 5 Eylül 1914).

Churchill'in Çanakkale harekâtı için müzakereleri istediği yönde bir seyir izlemiyor, Rusya ve Japonya'nın desteğini alamamasının yanı sıra harekât başladıktan sonra Romanya'nın durumunun ne olacağı da garanti edilemiyordu. Bu durumda Limpus Paşa'nın da ifade ettiği gibi Osmanlı tarafsızlığının korunması ve bunun Başbakan Herbert Henry Asquith'in de vurguladığı gibi ılımlılık yerine uyarı mahiyetli eylemlerle güvence altına alınması daha uygun olacaktı (Gilbert, 2015, s. 200). Herhangi bir Osmanlı gemisinin Boğaz'dan

çıkması durumunda batırılması, bu yönde atılacak adımlardan biriydi ancak Limpus Paşa'nın da vurguladığı gibi bu yönde bir eylemin, Osmanlı Hükümeti nezdinde uyarıdan ziyade savaş ilanı olarak algılanma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıydı. Bu durumda Churchill'in elinde son ve mühim bir koz kalmış oluyordu: Limpus Paşa ve İngiliz bahriye misyonu. 7 Ağustos 1914'te Hallifax Bey'den Amiral Limpus'a gelen bir mektup ise durumun misyon için de gitgide zorlaştığını ortaya koyuyordu (Hallifax'tan Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-100, 7 Eylül 1914):

Bu sabah *Yadigâr-ı Millet* muhribinin komutanı Binbaşı Raif Efendi beni görmeye geldi. Sohbetimiz sırasında gözleri yaşlarla doldu ve belli ki derin bir duygu hali içindeydi. Bana artık her Türk gemisinde eğitimci olarak bir Alman deniz subayı bulunduğunu söyledi. Gemisi, *Goeben*'in üçüncü topçu subayını taşıyor. Raif Efendi, bu adamın herkese bağırıp küfrettiğini, subaylar ve askerlerin ondan nefret ettiğini söyledi. Eğer kaçınılabilirse kimse onunla konuşmuyormuş. Raif Efendi, onu yerinde tutmak için her fırsatı değerlendirdiğini ve Alman subayın geminin kaptanı olmadığını anlamasını sağladığını belirtti. Raif Efendi'nin bana anlattığına göre, Filonun her gemisinde Alman subaylara karşı aynı türden bir duygunun var olduğunu düşünüyorum. Gemilerin idaresinde Alman müdahalesine bilfiil rahatsızlık gösterilen bir-iki vakadan bahsetti. Ayrıca *Goeben*'in tüm teknelerini ve teknelerinin mataforalarını Messina'da bıraktığını ve açılan ateş sonucu hasar görmediğini, *Breslau*'un sancak tarafında *Gloucester*'den bir atış aldığını ve sadece hafif hasara neden olduğunu, Messina'dan yola çıktıktan sonra iki ateşçinin kazan dairesindeki ısı nedeniyle öldüğünü belirtti. *Breslau*'un kondansatörlerinin sorun çıkardığını ancak denizde tamir edildiğini söyledi. Enver Bey komuta etmek için *Goeben*'e bindiğinde, kendisini ya Alman Amiral'e ya da "Çok erken geldiniz" diyen Alman kaptana rapor ettiğini belirtti. *Goeben*, Amiral Souchon gemide olduğu halde, şimdi Türk bayrağı ve bir Türk kumandanın bayrağını dalgalandırıyor. Sözde başkomutan Arif Bey, kendi komodor flamasını Barbaros'ta dalgalandırıyor. Alman subaylar hala Alman üniforması giyiyorlar. Bazıları kısa bir süre için Almanya'ya gitmekten bahsediyor. Ona Alman subayların Türk gemileriyle savaşıp savaşmayacakları gibi tüm plan ve fikirlerinden söz edip etmediklerini sordum. Herhangi bir Alman subayı ile kişisel olarak konuşmaktan mümkün olduğunca kaçındığını söyledi. Filodaki tüm Türk subayları ve askerler arasında Almanlara karşı güçlü bir duygu olduğunu anlıyorum. Raif Efendi, kazanlarda yangınların hafif olduğunu, tüpleri temizleme vb. gibi bir şanslarının olmadığını, tüm programların çok kötü ayarlandığını söyledi. *Goeben*, *Breslau* ve muhrip filosu genellikle Marmara'da keşif tatbikatları yapıyor.

Limpus Paşa, mektubu alır almaz İngiliz Büyükelçisi Mallet'a bir yazı göndermiş ve durum hususunda İngiliz Hükümeti'nin alması gerektiğine inandığı tutum üzerine görüşlerini bildirmiştir. İngiliz bahriye misyonu

donanmadan uzaklaştırılırken Alman subayların ve askerlerin Osmanlı gemilerindeki mevcudiyetlerinin devam ettirilmesinin İngiliz misyonuna yapılmış bir hakaret olduğunu ifade eden Limpus Paşa, görevini mümkün olduğu kadar devam ettirmesi yönünde aldığı talimata uygun davranacağını ve hiçbir tahkir veya hakaretin talimatlar değiştirilmediği müddetçe istifasına sebep olamayacağını vurgulamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız bir devlet olarak yükümlülükleri uyarınca firari gemilerdeki Alman subayların ve askerlerin derhal gözaltına alınması veya yedi gün içerisinde karaya çıkarılması gerektiğine işaret eden Limpus Paşa, *Goeben* ve *Breslau* Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınmış olsa dahi gemilerin hâlâ Alman mürettebatın elinde olduğuna işaret ederek Osmanlı Hükümeti'nin bu şekilde İngiltere'ye karşı dostça olmayan bir eylemden sorumlu olduğunu açıklamıştır. Hükümetin tarafsızlık yükümlülüklerini yerine getirme hususunda güçsüz olabileceği ihtimalinin de göz önüne alınması ve İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'na bu hususta yardım etmesi gerektiğini vurgulamış; bununla birlikte *Goeben* ve *Breslau*, Çanakkale Boğazı'ndan çıkacak olursa düşman devletlere yapılacak muamelenin bunlar, Osmanlı bayrağı altında olsalar dahi uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 7 Eylül 1914)¹⁶.

Limpus'un önerilerine paralel olarak 8 Eylül 1914'te Bahriye Nazırı Churchill, *Goeben* ve *Breslau*'un Boğaz'dan çıkmaları durumunda batırılmaları emrini vermiştir (Gilbert, 2015, s. 201). Limpus Paşa, aynı gün Churchill'e Halifax Bey'in mektubunun ekli olduğu bir rapor daha göndermiştir. *Goeben*'in gelişinden bu yana Almanya'dan gönderilen işçi, asker ve kıyı savunma topçularının sayısının yaklaşık 800'e yükseldiğini ve çoğunun Boğazlardaki kalelere yerleştirildiğini ifade etmiş; Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın el konulan gemiler nedeniyle İngiltere'ye hâlâ öfkeli olsa da Almanya ile savaşa girme fikrine karşı isteksiz olduğunun altını çizerek *donanmanın, gerçekte tüm deniz ve kara kuvvetlerinin başkomutanı olarak Enver Paşa'nın ve Almanların kontrolünde olmasıyla, neredeyse önemsiz olan mevcut konumuna içermeye başladığını* kaydetmiştir. Halifax Bey'in mektubunda belirttiği Osmanlı donanmasında var olan Alman karşıtı hissiyatın aslında orduda ve halkın büyük bölümünde de mevcut olduğunu belirterek, Almanya'ya karşı bir isyanın her an başlayabileceğini ifade etmiştir. Limpus Paşa'ya göre bu noktada tartışılması gereken, Almanların devrilemeyecek kadar sağlam bir tutuma sahip olup olmadıklarıdır. Bu soruyu raporunda şu ifadelerle yanıtlamıştır (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 8 Eylül 1914):

¹⁶ Limpus Paşa, Halifax Bey'in mektubunu aldıktan sonra 5 Eylül 1914 tarihinde Churchill'e gönderdiği raporun aksine gemilerin batırılması yönünde görüş bildirmiştir.

Şahsen ben öyle olmadığını düşünüyorum. Sabır ve Almanya'nın aleyhine olan olaylar, Alman küstahlığına duyulan kinle birleştiğinde, bu, Türklerin İngiltere veya Fransa ile mevcut efendilerinden kurtulmanın yollarını tartışmalarına neden olabilir. Ama yine de, Almanların herhangi bir başarısının ya da Romanya'nın Almanlara katılmasının Türklerin Almanlara katılmasını belirleyeceğini düşünüyorum. Almanya'nın çabası artık Türkiye'yi Yunanistan'a saldırtmaya yönelik görünüyor. Marmara'daki nakliye gemilerinde askerler seyir halinde, (sayıları) sanırım pek fazla değil. Türk gemileri¹⁷ aceleyle Tersane ellerinden çıkarılıyor.

Osmanlı donanmasının Alman mürettebat olmaksızın *Goeben* ve *Breslau* filoya dâhil edilse bile başarısız olacağını düşünen Limpus Paşa, *Goeben* ve *Breslau*'un Osmanlı bayrağı altında Çanakkale Boğazı'ndan çıkmaları durumunda düşman devlet gemisi muamelesi göreceğinin Osmanlı Hükümeti'ne net bir biçimde ifade edilmesinin caydırıcı olacağını altını çizmiştir (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 8 Eylül 1914). Churchill, Limpus'un aksine Alman nüfuzunun bir isyan gerçekleşse bile Osmanlı Hükümeti'nden çıkarılamayacağına inanıyordu. Bu nedenle 9 Eylül 1914'te Limpus Paşa'ya bir telgraf göndererek İngiliz bahriye misyonunun çekilmesine karar verdiğini açıkladı (Gilbert, 2015, s. 202):

Türk Donanması Alman entrikaları tarafından felç edildiğine göre, Bahriye, görevinizin sona erdiğini düşünüyor. Siz ve subaylarınız, Türk Donanmasının etkinliğini onu etkili bir savaş silahı haline getirecek bir düzeye çıkarmak için sadakatle çalıştınız. Bu çabaların başarı ile taçlandırılmamış olması sizin suçunuz değil. Görevinizin mütemadi hayal kırıklıklarına sabır ve sadakatle katlandınız ve şimdi sizi Kraliyet Donanması'na uygun olmaktan çıkan bir pozisyondan kurtarabildiğim için mutluyum.

Churchill, bu mesajın Cemal Paşa'ya da gösterilmesini istemiş ve İngiliz bahriye misyonunun geri çekilmesi kararını Osmanlı Hükümeti'nin önüne koyarak bu sert kararın Osmanlı tarafsızlığının korunması adına Hükümet nezdinde işe yarayabileceğini ummuştur. 10 Eylül 1914'te ise Büyükelçi Mallet, Limpus Paşa'dan misyonun geri çekilmesi hususunda görüş bildirmesini istemiş ve Osmanlı tarafsızlığının korunabileceğine dair inancı hala sağlam olan Paşa, bu husustaki fikirlerini şu şekilde dile getirmiştir (Limpus'tan Mallet'e, RMG, Caird Archive, LIM-100, 10 Eylül 1914):

İngiliz bahriye misyonunun şu anki durumu, kuraldışı ve itibar kırıcıdır. Bu nedenle, benimsenecek uygun ve onurlu tutumun misyonun geri çekilmesi olacağı kolaylıkla kabul edilebilir. Ancak, tek seferlik

¹⁷ Limpus Paşa'nın raporuna göre torpido gambotu *Peyk-i Şevket* 8 gün, hafif kruvazör *Hamidiye* 15 gün ve hafif kruvazör *Mecidiye* 28 gün içinde hazır olacaktı (Limpus'tan Churchill'e, RMG, Caird Archive, LIM-100 (8 Eylül 1914).

rakiplerimizin ve mevcut düşmanlarımızın memnuniyetle karşılayacağı şeyin misyonun bir kerede geri çekilmesi olduğunu belirtmeye cesaret ediyorum. Kesinlikle dört yıldır çalıştıkları şey bu. Büyük Britanya'nın buraya yetenekli bir bahriye misyonu yerleştirerek korumaya çalıştığı şey buydu. Benim hissim, hakaretin şimdilik göz ardı edilmesi gerektiğidir. Misyon, geri çekilmemelidir. Burada düşmanlarımızın yenilgisini, savaş alanının diğer bölümlerinden daha fazla kabul etmemeliyiz. Benim hissim, düşmana inatçı bir yüz çevirmek ve buradan çıkarılana dek beklemektir. Durum hiç şüphesiz iç karartıcıdır, ancak aldığım tüm talimatlar karşısında ve yenilgi kabul edilene ve İngiltere'den yeni talimatlar alınana kadar, benim düşüncem burada devam etmemiz gerektiğidir. Büyük Britanya ve müttefiklerinin başarısı şüphe götürmez. Nihayetinde yerel bir kontrol olan bu durumu, bir yenilgi olarak değerlendirmek istemiyorum. Bu tür herhangi bir eylem, davamızın nihai ve genel başarısını makul bir şekilde geciktirebilir ve muhtemelen hem şimdi hem de sonrasında diğer İngiliz çıkarlarının pozisyonuna zarar verebilir. Örneğin, diğer İngiliz danışmanların, genel olarak İngiliz tüccarların ve burada yaşayan İngilizlerin pozisyonu ve özellikle çok önemli olan Tersaneler ve Havuzlar Şirketi'nin konumu. Zaten yeni Alman rejiminin Donanma için son derece tatsız olduğuna dair göstergeler var. Bana öyle geliyor ki, uygun zamanda Türkiye'nin tarafsızlık yükümlülüklerinin (Almanları) gözaltında tutmayı veya en azından daha fazla gecikmeden ülkelerine geri gönderilmelerini gerektirdiğine dair dostane bir uyarı işe yarayabilir.

Limpus Paşa, misyonun devam ettirilmesi yönünde görüş bildirmesine karşın o esnada İngiltere Büyükelçiliği, Hariciye Nezareti ve Bahriye Nezareti arasında Çanakkale harekâtını komuta etmesi için Limpus Paşa'nın görevlendirilmesine dair görüşmelerin başlatılması, misyonun görevden çekilmesi kararının kesinleştiğini gösteriyordu. İngiliz Büyükelçisi Mallet, Hariciye Nazırı Grey'e görevi itibarıyla Osmanlı donanması ve Çanakkale savunma hatları hususundaki uzmanlığı tartışılmaz olan Limpus Paşa'nın planlanan Çanakkale harekâtının komutası için en doğru seçim olacağını ifade etmiş; bununla birlikte bunun yerine Paşa'nın Malta'ya gönderilmesine karar verilirse bunun Osmanlı Hükümeti nezdinde dostane bir tutum olarak algılanacağını ve bu şekilde Hükümetin, İngiltere'nin barıştan yana olduğuna ikna edilebileceğini ifade etmiştir. Churchill ise buna tam zıt bir görüş belirterek Grey'i, Limpus Paşa'nın İngiltere Akdeniz filosunun komutasına getirilmesine ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile uzlaşmanın hâlâ sağlanabileceğine dair inancı ve Mallet'ın raporlarının tesiriyle Grey, Limpus Paşa'nın geçici olarak Malta Tersanesi Kumandanlığı'na atanmasına karar vermiştir (Gilbert, 2015, s. 202-204; İngiliz Bahriyesinden Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-100, 20 Eylül 1914). 14 Eylül 1914'te Reuters Ajansı İstanbul muhabiri tarafından karar, kamuoyuna şu ifadelerle açıklanmıştır:

İngiliz Hükümeti, Amiral Limpus komutasındaki İngiliz Bahriye Misyonunu geri çağırdı. Karar, subayların son derece popüler olduğu ve Türk donanması için yaptıkları iyi çalışmaların takdir edildiği İngiliz Kolonisi üyeleri arasında acı bir intiba yarattı. Kararın Büyük Britanya'nın sayısız Türk dostları tarafından da büyük bir üzüntüyle karşılanacağı kesindir. Geri çekilme kararı ne İngiliz Kolonisi ne de İngiliz subayların kendileri için şaşırtıcı değildir. Nitekim *Goeben* ve *Breslau* olayları karşısında bu kadar uzun süre kalmaları gerektiği ve bu gemilerde hala Alman mürettebatın bulunduğu gerçeği şaşkınlık vericidir. Buna ek olarak, her Türk savaş gemisinde artık bir Alman subayı bulunuyor ve bu şartlar altında, neredeyse hiçlik konumuna indirgenmiş olan Amiral Limpus ve subaylarının devam eden varlığı, İngiliz bahriye subayları için onursuz ve yakışsız olacaktır.

Limpus Paşa ve İngiliz bahriye misyonunun Osmanlı donanmasındaki iki buçuk yıllık hizmet dönemi bu şekilde sona ermiş ve misyon, 18 Eylül 1914'te *Hussar* gemisiyle Malta'ya gönderilmiştir (*Hussar* Gemisi kumandanı Binbaşı Rogers'tan Limpus'a, RMG, Caird Archive, LIM-100, 18 Eylül 1914). İngiliz Hükümeti'nin bu kararının ardından Osmanlı İmparatorluğu, 22 Eylül 1914'te Almanya'ya başvurarak Amiral Souchon'un Limpus Paşa'nın yerine aynı şartlar dâhilinde ve bir yıl müddetle Osmanlı donanması hizmetine alınmasını talep etmiş ve bu talebin, 24 Eylül'de Alman İmparatoru nezdinde uygun bulunduğu bildirilmiştir (BOA, HR.SYS, 2269-3, 22 Eylül 1914).

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı donanmasında görevlendirilen İngiliz bahriye misyonları, dretnot çağının öne çıkan bahri güçlerinden biri olmaktan oldukça uzak konumdaki Osmanlı İmparatorluğu için özellikle Yunanistan ve Rusya'ya karşı Ege ve Karadeniz hâkimiyetinde üstünlük kurmayı amaçlayan Osmanlı bahri politikasının gerçekleşmesini sağlayacak temel unsurlardan birini temsil ediyordu. İngiltere açısından ise bu misyonlar, Osmanlı ordusunda ve İstanbul'daki Alman nüfuzuna karşı İngiliz etkinliğinin artırılması için kullanılacak en önemli araç konumundaydı. Rusya'nın özellikle 1913'ten evvel sergilediği muhalefete rağmen İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yönde yaptığı başvuruları kabul ederek Amiral Gamble, Amiral Williams ve son olarak Amiral Limpus misyonlarını İstanbul'a göndermesinin temel sebebi de buydu. Bu misyonlar arasında görevlerinden istifa ederek ülkelerine dönen Amiral Gamble ve Amiral Williams'ın aksine Amiral Limpus misyonu şüphesiz en başarılı olanıydı. Osmanlı Bahriye Nezareti ile kurduğu pozitif diyalogu özellikle Cemal Paşa Bahriye Nazırı olarak atandıktan sonra daha da geliştiren Amiral Limpus, hayata geçirilmesi zaruri hale gelen İzmit Deniz Üssü projesinin İngiliz Armstrong-Vickers inşaat firmaları iş birliği ile gerçekleştirilmesi adına firmalar ile Osmanlı Hükümeti

arasında bir köprü vazifesi görerek kendi hizmet döneminin de en mühim başarısını elde etmişti.

Hizmet dönemini kapsayan 1912-1914 yılları arasında Trablusgarb ve Balkan Savaşları'nın devam ettiği süreçte mukavelenamesi gereği filoda aktif görev alamayan İngiliz bahriye misyonu için 1914 yılı, esasen yeni bir dönemin de başlangıcını ifade ediyordu. Savaş döneminin sona ermesi, Cemal Paşa ve Limpus Paşa iş birliği ile Bahriye Nezareti içerisinde yer alan reformlara muhalif grubun uzaklaştırılması ve Şura-yı Bahriye'nin kaldırılarak bahriye teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi, İngiltere'de inşa edilen iki dretnot cinsi geminin teslim zamanının yaklaşması ve İzmit Deniz Üssü projesinin kabul edilmesi misyonun donanma programının uygulanması adına uygun zeminin hazır olduğu anlamına geliyordu. Bununla birlikte 1914 yılı ortalarında patlak veren I. Dünya Savaşı, ittifak arayışı içerisinde olan tüm devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu için de dengelerin alt üst olmasıyla sonuçlandı. İngiltere Hariciye Nazırı Grey'in aksine Osmanlı toprak bütünlüğünün ve tarafsızlığının korunmasının İngiliz çıkarları için daha uygun olduğunu düşünen Bahriye Nazırı Churchill, Amiral Limpus misyonunu özellikle İngiltere'de inşa halinde olan Osmanlı gemilerine el konulması kararının ardından İngiliz ve Osmanlı diplomatik ilişkilerinin stabil hâle getirilmesi ve muhtemel bir Osmanlı-Alman ittifakına engel olunması amacıyla kullanılan etkin bir araç haline getirdi. Ancak 1914 yılı Ağustos ayı başında Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'nın imzalanması ve bunu müteakip iki Alman gemisinin Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınması, Amiral Limpus misyonunun Osmanlı donanmasındaki etkinliğinin minimum düzeye çekilmesiyle sonuçlandı. Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya Limpus Paşa aracılığıyla sunduğu tekliflerin kabul edilmemesi, donanmada sayıları gittikçe artan Alman subayların ve askerlerin geri gönderilmemesi ve İngiliz bahriye misyonunun adeta işten el çektirilmesi Churchill'in de Osmanlı İmparatorluğu hususundaki siyasetini değiştirmesine neden oldu.

1914 yılı Ağustos ayının bu gergin atmosferi içerisinde hükümetini neredeyse günbegün yazdığı raporlarla bilgilendiren Limpus Paşa, son ana dek görevinden ayrılmak istemediğini ve Osmanlı tarafsızlığının korunması adına elinden gelen çabayı göstereceğini ifade etmiş, özellikle *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adı verilen ve mürettebatlarında Alman subayların ve askerlerin yer aldığı gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan çıkması durumunda gerçekleşebilecek olası bir çatışmaya engel olmak için gerek İngiliz Hükümeti'ni gerekse Osmanlı Bahriye Nezareti'ni defaatle bilgilendirmişti. Eylül ayının başlarına doğru Osmanlı Hükümeti'nin artan Alman baskısı karşısında yeterli güce sahip olamadığı ve yardıma ihtiyaç duyduğu yönündeki son raporları da sonuçsuz kaldı. Nitekim Churchill'in Osmanlı donanmasına İngiliz bahriye misyonuna adeta karşı bir misyon gibi yerleştirilen Alman mürettebatının geri döneceğine dair ümitleri

oldukça azalmıştı. İngiliz Hükümeti, Çanakkale Boğazı'na gerçekleştirilecek amfibi bir harekâta dair müttefik güçlerle müzakerelere başladığı dönemde Amiral Limpus misyonu da görevden alındı ve Malta'ya gönderildi. 1840'lardan itibaren Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinde kilit rol oynayan bahriye misyonlarının sonuncusu da bu şekilde tamamlanmış oldu.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO) 463-304684, 4191-314283

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD), 1320-50

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS) 2269-3

İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH) 15-28, 15-42

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV) 165-82, 178-79, 232-1, 237-124

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM) 742-15

İngiliz Ulusal Denizcilik Müzesi Caird Arşivi (RMG)

Limpus Evrakı (LIM) 8, 100

Gazeteler

Manchester Guardian, 3 Aralık 1913.

New York Times, 10 Ocak 1914.

Basılı Eserler

Beckett, I.F.W. (2012). *The Making of the First World War*. New Haven: Yale University Press.

Cemal Paşa, (2001). *Hatıralar* (A. Kabacalı, Haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dal, D. (2021). Stratejik İş Birliği ve Askerî Danışmanlık Kapsamında Osmanlı Donanmasında Amiral Limpus Misyonu (1912-1914). *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(38), 441-479.

Gilbert, M. (2015). *Winston S. Churchill, The Challenge of War, 1914-1916*. Michigan: Hillsdale College Press, Rosetta Books.

Güvenç, S. (2008). *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Drednot Düşleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Richter, H. (2013). The Impact of the Confiscation of the Turkish Dreadnoughts and of the Transfer of Goeben and Breslau to Constantinople upon the Turkish Entry into WWI. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 15, 1-16.

Rooney, C.B. (1998). The International Significance of British Naval Missions to the Ottoman Empire, 1908-14. *Middle Eastern Studies*, 34(1), 1-29.

ORTA ASYA GÖÇERLERİNDE OTLAK VE SU KAYNAKLARI ÜZERİNDEKİ HAKİMİYET VE SOY BAĞI ÖRGÜTLENMESİ*

*Ozan Giray ŞAHİN, Ali Murat ÖZDEMİR***

Öz: Göçer üretim tarzı altında yaşayan toplumsal formasyonlarda temel üretim aracı olan hayvanlar canlı oldukları için üretim aracının yeniden üretimi hem üretim aracından yararlanmanın ön şartıdır hem de öncelikli bir sorundur. Sorunun belirleyici etkileri, göçer toplumlari üretim aracının yeniden üretiminin merkezinde olduğu bir formda örgütlenmeye zorlar. Otlak ve su kaynakları üzerindeki hâkimiyet ile soy bağı örgütlenmesi de anılan etkinin bir sonucu olarak diyalektik bir ilişki içerisinde, birlikte gelişmişlerdir. Göçerler üretim araçlarını hayatta tutabilmek için otlak ve su kaynakları peşinde sürekli ve düzenli bir hareketlilik içinde yaşadıkları için aynı veya farklı zamanlarda aynı otlak ve su kaynaklarını paylaşmak zorunda kalacak olan üretici birimler arasında soy bağı ilişkileri gelişmiştir. Soy bağı ilişkileri ile birbirlerine bağlanan söz konusu topluluklar ise toprak ve su kaynakları üzerinde kolektif bir hâkimiyet geliştirmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Göçebe çobanlar, hayvancılık, toprak mülkiyeti, soy bağı örgütlenmesi, hareketli üretim aracı.

Domination Over Pastures, Water Resources and the Lineage Organization of Central Asian Pastoralists

Abstract: Since the means of production in social formations operating in a nomadic mode of production are animated, their reproduction and utilization is a priority issue. Moreover, as the reproduction of livestock is seminal, it becomes central in the social organization of nomadic societies. Thus, the domination over pastures and water resources and lineage organization developed together in a dialectical manner. Nomads living in constant and regular movement in pursuit of pastures and water resources to keep their means of production alive, developed kinship relations between productive units which would share the same pasture and water resources either simultaneously or in different times. Hence communities, linked together by kinship relations, achieved a collective dominance over pastures and water resources.

Keywords: Pastoral Nomads, Pastoralism, Land Ownership, Kinship Organization, Moveable Means of Production.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 13.10.2021 - 02.02.2022

Elinizdeki çalışma, Hacettepe Üniversitesi-Anadolu Üniversitesi Kamu Hukuku Ortak Doktora Programı kapsamında Prof. Dr. Ali Murat Özdemir danışmanlığında yürütölen “Gök-Türklerde Devletin Normatif Kuruluşu” adlı tez çalışmasından türetilmiştir.

** Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku, Eskişehir, Türkiye. ozangiraysahin@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9221-676X
Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye. alimurat@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8073-2081

Giriş

Orta Asya göçerlerinde toplumsal yapı, toprak üzerinde kolektif mülkiyet ile sürüler üzerinde aile/oba mülkiyeti pratiklerinin (çelişkileri ile birlikte) bileşimine dayanmaktadır (Avcıoğlu, 1983, s. 740, Khazanov, 2015, s. 228; Lefébure, 1979, s. 4; Markov, 2010, ss. 58-59; Neupert, 1999, s. 417; Vladimiritsov, 1987, ss. 90-91; Yakubovskiy, 1955, s. 24). Söz konusu yapı, maddi servetin asli kaynağı ve göçer toplumsal formasyonların yeniden üretimlerinin dayanağı olan yaşam stokunun yeniden üretim gereksinimi etrafında şekillenmiştir (Divitçioğlu, 2004, s. 187; Eberhard, 1945, s. 487). Yaşam stokunun yeniden üretimi gereksiniminin belirleyici etkisi başta hâkim üretici pratik seti olan hayvancılık olmak üzere göçer ekonomisine ikincil düzeyde eklenen üretici pratiklerini anılan belirleyici etki etrafında örgütler (Eberhard, 1943, s. 22). Bir üretim aracı olmasının yanı sıra canlı da olan hayvanın merkezinde olduğu bir ekonomide hayvandan ürün elde edebilme, hayvanın bir üretim aracı olarak sürü formu içerisinde yeniden üretilmesine yani hayatta tutulmasına bağlıdır. Bu bağlamda göçer ekonomisinde üretim aracının doğa ve toplumsal ilişkilere bağlı olarak edindiği sürü formu içinde yeniden üretimi, üretim aracından yararlanmanın bir ön koşulu olarak temel bir belirleyiciliğe sahiptir. Elinizdeki çalışma, anılan belirleyicilik ışığında göçerlerde otlak ve su kaynaklarına erişim sorununa yönelik çözümler ile göçer toplumsal örgütlenmesinin temelinde yatan soy bağı örgütlenmesinin ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Sürüler üzerinde aile hâkimiyeti, toprak üzerinde kolektif hâkimiyete dayanan (Divitçioğlu, 2004, s. 173) göçer üretim tarzında¹ yaşam stokunun yeniden

¹ *Göçer Üretim Tarzı* kavramı (Divitçioğlu, 2004, ss. 171-190) Orta Asya toplumlarının örgütlenme biçimlerini açıklama sürecinde, Sovyet antropoloji/tarih çalışmaları içerisinde geliştirilmiştir. Orta Asya göçebelerinin toplumsal örgütlenme modellerinin açıklanması sürecinde Fransız Yapısalcı Antropolojisi, Erken Devlet, Feodalite/Step Feodalitesi ve ATÜT yaklaşımları hâkimdir. Gennadiy Evgenyeviç Markov'un (Геннадий Евгеньевич Марков) başını çektiği ve esasında azınlıkta kalmış bir diğer açıklama önerisi ise göçer toplumların ekonomik yapılarının, maddi servetin dayanağı olan üretim aracının canlı olmasına bağlı olarak bağımsız bir üretim tarzı altında değerlendirilmesi gerektiğidir. Söz konusu öneri, temelde erken devlet, feodalite ve ATÜT modellerinin tarım toplumlarına uygulanabileceği, maddi servetin asli dayanağının toprak olmadığı koşullarda açıklama kabiliyetinin kaybedileceği varsayımına dayanmaktadır. Anılan öneriyi takip eden çalışmalar, özellikle göçebe toplulukları incelerken üretim aracının özgün niteliklerini hesaba katma gerekliliğini vurgularlar. Literatürümüzde anılan kaygıyı merkeze alan çalışmalar Doğan Avcıoğlu, Halil Berktaş ve Sencer Divitçioğlu gibi yazarlar tarafından üretilmiştir. Elinizdeki çalışma ve bilhassa çalışmanın türetildiği tez çalışması da söz edilen çerçevede bozkır göçerlerinin özgün bir üretim tarzının aktörleri olarak ele alınması

üretim gereksinimlerinin belirleyiciliği etkilerini üretim araçları üzerindeki hâkimiyet rejimi üzerinde olduğu kadar ve onun dolayısıyla, üstyapı kurumlarına (siyasi ve kültürel toplumsal yapılara) da taşıyacaktır. Çalışmamız kapsamında ele alacağımız soy bağı örgütlenmeleri de bahsi geçen belirleyici etkilerin izlerini taşımaktadırlar. Elinizdeki çalışma, anılan ilişkinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, öncelikle göçer toplumda üretim araçları ve bilhassa toprak üzerindeki hâkimiyetin açıklanması ile başlayacaktır. Anılan aşamada ilk olarak göçer toplumda üretim araçları üzerindeki hâkimiyetin genel çerçevesi çizilecektir. Genel çerçeve çizildikten sonra ise toprak üzerindeki hâkimiyet rejimi, yaşam stokunun yeniden üretim gereksiniminin belirleyiciliğinin merkezde olacağı bir yapı içinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde otlak ve su kaynaklarına erişim sorunu ile göçer soy bağı örgütlenmesi arasındaki ilişkinin açıklanması amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç doğrultusunda otlak ve su kaynaklarına erişim sorununa yönelik bir çözüm olan toprak üzerindeki kolektif hâkimiyet rejiminin göçer toplumunun siyasi örgütlenmesi üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Otlak ve su kaynaklarına erişim sorununun göçer üretici birimlerini bir araya gelmeye zorlayan yapısının siyasal örgütlenmedeki etkilerinin soy bağı örgütlenmesi üzerindeki belirleyiciliği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Anılan süreç dâhilinde soy bağı örgütlenmesinin otlak ve su kaynaklarına erişim sorunu bağlamında aileden boylar üstü yapılanmalara uzanan bir düzlemde nasıl biçimlendiğinin betimlenmesi, ikinci bölümün temel motifi olacaktır. Son olarak, yaşam stokunun yeniden üretim gereksiniminin baskın belirleyiciliği altında göçer toplumunun otlak ve su kaynaklarına erişim sorunu ile siyasal örgütlenmesi arasındaki diyalektik ilişkinin kısa bir dökümü yapılacaktır.

1. Otlak ve Su Kaynakları Üzerinde Hâkimiyet

Göçer üretim tarzında yaşam stokunun yeniden üretim gereksiniminin belirleyiciliği otlak ve su kaynakları ile sürülerin yeniden üretimi arasında sürekli bir denge kurulmasını gerektirmektedir. Göçer üretim tarzında maddi yaşamın yeniden üretiminin temel dayanağı olan yaşam stoku, temelde canlı varlıklardan oluşmakta ve bu bağlamda üretim aracının kaybedilmesi önemli bir sorun haline gelmektedir. Yaşam stokunun toprağın aksine kaybedilen, ölen ve kendisinden yoksun kalınması hem daha kolay hem de sonuçları bağlamında daha şiddetli olan niteliği, göçer ekonomilerde üretim aracının korunmasını öncelikli ve baskın bir sorun haline getirir. Yaşam stokunun yeniden üretiminin anılan öncelikli ve baskın özellikleri, göçer toplulukları sürekli yeni keşiflere

gerektiğini önermektedir. Göçer üretim tarzı kavramı da anılan gerekçe ile tercih edilmiş ve kullanılmıştır.

zorlayacak ve anılan keşifler² de göçer üretim tarzının özgün karakterinin temelini yerleştirecektir.

Göçer ekonomisinde maddi yaşamın yeniden üretiminin asli dayanağının yaşam stoku olması, göçerleri yaşam stokunu korumak adına üretim ilişkilerinde üretimden ziyade üretim aracının yeniden üretimine ağırlık vermeye zorlar. Söz konusu zorunluluğun sonucu ise göçer ekonomisinin sadece hareketli üretim araçlarına dayanarak geçim ekonomisinin sınırlarını aşmakta zorlanmasıdır. Göçerler ne kadar büyük sürüler beslerlerse beslesinler üretim aracından yararlanmanın temelde üretim aracının doğrudan (hayvanın kesilmesi) yahut gelecekteki yeniden üretim katsayısının düşürülmesi (yavrularını besleyeceği sütün kullanılması) yoluyla ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. Söz konusu gereklilik ve üretim aracının yeniden üretim süreçlerinin tarım toplumlarına nazaran çok daha kırılabilir olması, göçer toplumları üretim araçları ile olan ilişkilerinde yararlanma ve koruma arasında çelişkili bir konumda bırakılmaktadır (Benjamin, 2018, s. 19; Khazanov, 1981, s. 156). Sadece hayvanlara yaslanan bir iktisadi pratikler düzlemi, yoksulluğa razı olmadığınız ve toplumu sürekli kıtlık tehdidi altında yaşamaya ikna etmediğiniz müddetçe ilgili toplumun geçimini sağlamaya olanak verse bile asgari geçim düzeyinin aşılmasında yetersizdir (Benjamin, 2018, s. 19; Di Cosmo, 2010, s. 10; Khazanov, 1981, s. 156; 2015, ss. 162-163; Klyashorniy, 2018, s. 69; Markov, 2010, s. 53). Söz konusu durumun temelinde otlak-su-yaşam stoku dengesi ile yaşam stokunun canlı olmasına bağlı olarak yaşam stokunu koruma ve yeniden üretme ile ondan yararlanma arasındaki çelişkili ilişki yatmaktadır (Khazanov, 2015, s. 163). Böyle bir düzlemde sürülerin büyümesi, geçim ekonomisi sınırlarının aşılmasını ve servet biriktirme olanağını doğrudan doğruya mümkün kılmamaktadır. Hatta sürülerin büyümesi, sürekli daha fazla otlak, su kaynağı ve emek gücü yutan bir

² Söz konusu keşiflere verilebilecek temel bir örnek de göçer üretim tarzında avcılığın kitlesel niteliğidir. Toplumsal formasyonun protein ihtiyacının karşılanması sürecinde yaşam stokunu feda etmekten kaçınmak durumunda olan göçerler, kitlesel avlara başvurmuşlar ve böylece yaşam stokunun korunması ile toplumsal formasyonun protein ihtiyacının karşılanması arasındaki çelişkiye yönelik bir çözüm geliştirmeye çalışmışlardır (Divitçioğlu, 2015, s. 53; Eberhard, 1945, s. 487).

Göçer üretimin yaşam stokunun yeniden üretimi gereksinimi ile yaşam stokunun maddi yaşamın yeniden üretimi için kullanılması arasındaki çelişkiye karşı geliştirdiği bir diğer çözüm de “göçer üretim tarzının yaratıcı tamamlanmamışlığı” olarak da adlandırabileceğimiz hayvancılık dışındaki üretim pratikleri ve başka toplumlarda üretilen artığa olan yapısal bağımlılıklarıdır. Söz konusu bağımlılık, somut pratiklere göçerlerin istekli ve yetkin tacirler olmaları ile (çoğu kez ticaretin yerleşik toplumlarca engellenmesinden kaynaklanan) yağma-akın-haraç üçgeninde gelişen dış sömürü ilişkilerinin göçer üretim tarzının yapısal bir unsuru olması (Avcioğlu, 1985, s. 535; Di Cosmo, 2010, s. 11; Divitçioğlu, 2005b, s. 88; Hassan, 2011, s. 41) biçiminde tercüme edilmiştir.

döngüyü tetiklediği ve otlak/su kaynaklarının daha hızlı tükenmesine yol açtığı için geçim ekonomisinin sürdürülebilmesini bile tehlikeye atabilmektedir (Di Cosmo, 2010, ss. 10-11; Khazanov, 2015, ss. 169-172). Tüm bunlar bir de göçer hayvancılık yoluyla temellük edilebilecek şeylerin son derece sınırlı olmasıyla birlikte değerlendirildiğinde göçer ekonomisinin asgari geçim düzeyinin ötesinde kendine yetmekte zorlanması (Bell-Fialkoff, 2000, s. 182; Khazanov, 2015, s. 175; Thompson, 2004, s. 48) ve göçer toplumun kendini yeniden üretebilmek adına göçer hayvancılık dışında üretim pratiklerine bağımlı oluşu olguları karşımıza çıkmaktadır (Benjamin, 2018, s. 19; Biran, 2007, s. 8; Di Cosmo, 2010, s. 10; Khazanov, 1981, s. 156; Wolf, 2019, s. 44). Söz konusu bağımlılık, göçer ekonomisinin ya kapsamadığı yahut kapsasa bile ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığı üretim alanlarında göçerlerin yerleşik komşuları ile ticaret yahut dış sömürü ilişkileri kurmak zorunda olmalarını beraberinde getirmektedir (Bell-Fialkoff, 2000, s. 182; Biran, 2007, s. 8; Khazanov, 1981, s. 157; 2015, s. 350; Klyashorniy, 2018, s. 16; Thompson, 2004, s. 48; Vladimiritsov, 1987, s. 277). Gelineen noktada göçer toplumsal formasyonların bozkırda gezinen ve dış dünyadan izole topluluklar olmadıklarının altını çizmek mümkündür. Göçerler birbirleri ve özellikler de yerleşik komşuları ile yapısal ve simbiyotik ilişkiler kuran ve bu bağlamda toplumsal yapının anılan ilişkilerin belirleyici etkileri altında geliştiği bir düzlemde yer almaktadırlar (Atabekov ve Yusupov, 1996, s. 23; Di Cosmo, 2005, s. 391).

Yaşam stokunun korunması ve yeniden üretimi gereksiniminin belirleyiciliği altında otlak ve su kaynakları ile sürü boyutları arasındaki denge arayışı da yukarıda sayılan zorunluluklar bağlamında göçer üretim tarzına özgü bir mülkiyet ve örgütlenme anlayışı ile neticelenmiştir. Anılan dengenin kurulması gereksinimi göçer üretim ilişkilerinde göç düzenlerinden üretim araçları üzerindeki hâkimiyete kadar pek çok alanda etki sahibidir. Söz konusu etki, sürüler söz konusu olduğunda sürü boyutlarının sınırlanması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Sürülerin boyutlarının sınırlanması, sürüler üzerindeki doğrudan hâkimiyetin sürülerin yeniden üretim gereksinimlerini karşılamak için gerekli olan görece bağımsızlığı haiz üretici birimlere yani ailelere aktarılması ile takip edilir. Otlak ve su kaynakları üzerindeki hâkimiyet de söz konusu aileler aracılığıyla kullanılmaktadır. Aileler biçiminde örgütlenmiş göçer üretici birimlerinin toprak ile girdikleri ilişkinin niteliği ise toprağın asli üretim aracı olmaktan ziyade tamamlayıcı bir üretim aracı olması bağlamında hem sürülerin yeniden üretim gereksinimi hem de sürüler üzerindeki hâkimiyet rejimi ekseninde biçimlenmektedir. Otlak ve su kaynakları, sürünün yeniden üretimi için gereksinilen kaynak dengesinin belirleyiciliği altında kullanılmakta ve sahiplenilmektedir.

Göçerlerde toprak, üretim sürecine (su boylarındaki iptidai tarım faaliyetleri ve bahçecilik dışında) en temelde otlak olarak dâhil olmaktadır. Toprağın otlak

olarak kullanılma rejimi ise bozkır koşulları ve sürülerin nitel-nicel özelliklerince belirlenmektedir. Toprağın otlak olarak üretim ilişkilerine dâhil olması, toprağın üretim ilişkilerindeki pozisyonunun maddi servetin asli kaynağı olmaktan ziyade maddi servetin asli kaynağı olan sürülerin yeniden üretimi için kullanılan bir kaynak olması anlamına gelmektedir. Toprağın üretim ilişkilerine yaşam stokunun yeniden üretimi dolayısıyla dâhil olması, tamamlayıcı bir üretim aracı olduğunu gösterir. Anılan ilişki dolayısıyla toprak üzerinde özgün bir hakimiyet ilişkisi doğar ve bunun yerleşik toplumlarınkine benzer bir mülkiyet-hâkimiyet ilişkisiyle sonuçlanması beklenemez (Avcıoğlu, 1985, ss. 438-439). Avrupa merkeziliğin etkisinin de hesaba katıldığı bir düzlemde Batı-kapitalist toplumsallığının kökenlerinin genel olarak toplumsallığın kökeni olarak bize sunulduğu mevcut literatür ve bilimsel ideoloji, yukarıda anılan toplumsallaşma pratiklerini kuramsal hesapların dışında bırakmaktadır. Sayılan gerekçeler, göçer toplumların toprak ile ilişkisini onların nesnel koşullar düzlemine göre yeniden düşünmeyi bize bir gereklilik olarak sunmaktadır.

Toprağın maddi servetin asli dayanağı olmaması durumu, Orta Asya göçerlerinden kalan yazıtlarda esirlerden, sürülerden ve yağmalardan sıklıkla bahsedilmesine rağmen ne yapı içinde ne de komşularla olan ilişkilerde toprak ele geçirmeye değinilmemesinde de görülebilmektedir (Markov, 2010, s. 48). Toprak, şayet zenginlikle ilişkilendirilecekse bu, sürüleri hesaba katarak ve toprağın tamamlayıcı ikincil karakterini göz önünde bulundurarak mümkün olabilir. Zengin boylarda yahut aile mülkiyetinin geliştiği durumlarda, zengin ailelerde büyük topraklara hâkim olma hali gözlemlenebilmektedir. Ne var ki söz konusu hâkimiyet, doğrudan bir nitelik arz etmemektedir. Bu durum, daha ziyade söz konusu üretici birimin hâkimiyeti altındaki sürülerin büyüklüğünün bir sonucudur ve dolaylı bir niteliğe sahiptir (Kradin, 2008, s. 108).

Göçerlerde maddi servetin asli kaynağı sürülerdir ve sürüler hareket halindedir. Sürülerin yeniden üretim gereksinimi, çobanların otlak ve su kaynaklarının peşinde sürüleriyle birlikte hareket etmesiyle sonuçlanır (Divitçioğlu, 2005a, s. 191; Eberhard, 1996, s. 76; Kradin, 2015, s. 20; Markov, 2010, s. 29; Peacock, 2015, s. 23). Bozkır koşulları ile sürü kompozisyonlarının bileşimi, her bir üretici birimin sürekli bir yerde sürülerini otlatmasını olanaksız kıldığı için göçer ekonomisinde üretici birimler, belirli otlak alanları arasında mevsimlik-düzenli bir şekilde hareket halindedirler. Sürülerin yeniden üretimi için hareket zorunluluğu, otlaklar üzerinde bireysel ya da ailevi hâkimiyeti olanaksız kılmaktadır. Belirli bir otlak, benzer kompozisyonlara sahip sürüleri sürekli besleyememekte ve bu bağlamda sürülerin toplumun hakimiyeti altındaki otlak alanları arasında sürekli hareket halinde olması gerekmektedir. Otlak, tarlanın aksine ürünün kaynağı değil, üretim aracının yeniden üretiminin kaynağıdır. Bu haliyle biriktirilebilen, saklanabilen yahut yeniden üretimi denetlenebilen bir

kaynak olarak kullanılamaz (Nachinshonhor, 2013, s. 154). Ayrıca belirtmek gerekir ki Orta Asya meralarında verimlilik de belirli bir düzenlilikte seyretmemektedir.

Bozkır koşullarında sürüleri besleme faaliyeti, durmaksızın verimli otlakları aramak gerekliliğini beraberinde getirmektedir (Khazanov, 2015, ss. 58-59; Konagaya ve Maekawa, 2013, ss. 10-11). Otlakın anılan özellikleri nedeniyle göçer çobanlar, öncelikle mevsimler tarafından belirlenen bir döngüde otlaklar arasında hareket etmek durumundadırlar (Agacanov, 2003, s. 131; Markov, 2010, s. 73). Otlak ve su kaynaklarına erişim, anılan gereklilik doğrultusunda belirli bir yerden ziyade belirli bir hareketlilik içinde bir başka deyişle göçerlik dairesinde belirlenmektedir. Göçer üretici birimler, bir toprak parçası üzerinde hâkimiyet kurup söz konusu toprak parçasına dayanarak sürülerini besleyememektedir. Tarım toplumlarındaki görece statik ilişkisinin aksine göçerlerin toprakla ilişkisi, sürülerin ihtiyaçları doğrultusunda sürekli güncellenmektedir.

Göçerlerin toprakla kurdukları dinamik ilişkinin niteliği, yaşam stokunun yeniden üretim gereksinimine diğer bir deyişle verili otlak-su kaynağı bileşimi ile sürüler arasındaki dengeye bağlıdır. Nesnel koşulların ilişkiye dâhil olma sürecinde sürülerin boyutları, öncelikli belirleyen olarak öne çıkmaktadır. Sürülerin gerek nitel bileşimi gerekse de boyutları ve buna bağlı olarak nüfusun nicel büyüklüğü, verili otlakların onları besleyebilmesine bağlıdır (Bell-Fialkoff, 2000, s. 182; Honeychurch ve Amartuvshin, 2007, s. 40). Bu bağlamda bir üretici birimin verili otlak-su bileşimi ile kuracağı ilişki, bakmak zorunda olduğu sürülerin bileşimi ve boyutlarınca belirlenmektedir.

Sürüler büyüdükçe otlaklardan yararlanma süreleri, mevsimin kısıtlarına da ek olarak kısılacaktır. Büyük sürüler otlakları tükettikçe topluluk, yeni otlaklar ve su kaynakları bulmak için hareket edecektir. Anılan ilişki dolayısıyla nüfus ve sürüler arttıkça otlak ihtiyacı artacak; bu ise hem toplulukların daha geniş alana yayılmaları hem de daha geniş çaplı göç döngülerine girmeleri ile neticelenecektir (Ahincanov, 2014, s. 181; Bogolyubskiy, 1959, s. 49; Nachinshonhor, 2013, s. 150). Sürü boyutları ve kompozisyonu, doğayla kurulan ilişkinin doğrudan türevi olarak kabul edilemez. Boyut ve kompozisyon hem göçebeler arasındaki (çoğu kez esnek) birliğin hem de çevre toplumlarla kurulan ilişkinin gerekliliklerine göre değişebilir. Belirli koşullarda sürülerin boyutlarının büyümesi, hareketi sürekli hale getirmekte ve göç döngülerini uzamda daha geniş bir alana yaymaktadır (Markov, 2010, s. 19). Söz edilen zorunluluklar, sürülerin tek bir otlakta otlamasının olanaksızlığı ve bu bağlamda otlaklar arasındaki hareketin zorunluluğu ile birleştiğinde göçer toplumlarda toprak üzerindeki hâkimiyetin niteliği üzerinde belirleyici etkiler gösteren egemen eğilimler belirlenebilir hâle gelmektedir.

Sürülerin yeniden üretim gereksiniminin göçer üretici birimleri zorunlu bir biçimde içine soktuğu göç döngüleri, otlaklardan yararlanmanın dinamik bir değişken olan yaşam stokunun yeniden üretimi gereksinimi ile belirlendiği noktada belirli toprak parçaları üzerinde kalıcı hâkimiyet kurmayı olanaksız hale getirebilecektir. Göçer üretici birimler, yaşam stokunun yeniden üretimi gereksinimi çerçevesinde sürekli yeniden güncellenen koşullar altında hareket etmekte ve göç döngüsü içinde yer alan otlak ve su kaynaklarından belirli zaman dilimleri içinde yararlanıp ardından yeni otlak ve su kaynakları için yola koyulmaktadırlar. Birden fazla üretici birimin, farklı sürü bileşimlerine sahip olduğu durumlarda söz konusu alanlar ve rotalar iç içe geçmekte ve bu durum, tüm bozkır boyunca tüm üretici birimlerin sürekli ve düzenli olarak belirli otlaklar arasında gidip geldiği karmaşık bir etkileşimler matrisi ile neticelenmektedir. Anılan matris içerisinde her üretici birim, sürülerini besleyebilecek otlaklar peşinde hareket etmekte ve hatta çoğu zaman bir üretici birimin sürülerinin nitel-nicel bileşimi gereği yararlanmadığı ve terk ettiği bir otlak, onlar geri gelene kadar bir başka üretici birim tarafından kullanılabilir. Söz konusu koşullar, bozkırdaki ekonomik hareketlilik matrisinin hücrelerinin birbirinden bağımsız olmadığını ve periyodik olarak iç içe geçtiğini; dolayısıyla göçer toplumdaki iletişim usullerinin, yönetim mekanizmalarının ve diğer kurumların Avrupa merkezci yazının tasavvurundan çok daha karmaşık ve gelişkin olabileceği gerçeğinin göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir.

Tarif edilen düzen dâhilinde toprak üzerindeki hâkimiyetin yalnızca ailevi ya da bireysel mülkiyet yoluyla biçimlenmesi, sürülerin yeniden üretimi önünde ciddi bir engel olacak ve göçerleri, sonu göçer üretim tarzına dayanan toplumsallığın ortadan kalkması ile neticelenebilecek çatışmalara zorlayabilecektir. Söz konusu denkleme bir de göçer toplumunun bağımsız, son kertede kendine yeterli ve temelde söz konusu yeterliliğe eklenen ve görelî bağımsızlığı korumaya yeterli askerî kabiliyeti haiz olan üretici birimlerden müteşekkil olduğu ve bu bağlamda da otlaklara erişim sorununun bir merkezden kesin ve daimi olarak nihayete erdirilmesini mümkün kılacak bir sınıf egemenliğinin temellerinin oluşmadığını da eklememiz gerekmektedir.

Tüm bu sayılan koşullar altında göçer üretim tarzında, toprak üzerinde, toprağa dayalı feodal toplumlardakine benzer şekilde aile-kişi hâkimiyeti kurmak toplumsal formasyonun kolektif yeniden üretimi gereksinimleri ile çelişeceği için hâkimiyet ilişkileri, beslenme alanı üzerinde ve hareketli üretim araçlarının merkez teşkil ettiği bir düzende kurulmak durumundadır (Divitçioğlu, 2005a, s. 208, Thompson, 2004, s. 50). Söz konusu çerçeve bağlamında, göçer toprak hâkimiyeti rejimi, üretim araçlarının hareketliliği ve toplumun kandaş kuruluşunun (bk. Hassan, 2011) bir araya geldiği bir noktada ağırlıklı olarak

kolektiftir (Divitçioğlu, 2005a, s. 209; Kafalı, 2005, s. 43; Markov, 2010, s. 61; Seroşevsky, 2019, s. 131).

Erken Hun dönemine baktığımızda, toprak üzerindeki hâkimiyetin yukarıda anlatılanları doğrular biçimde kişiler-aileler üzerinden değil, akraba toplulukları üzerinden kurulduğunu görebilmekteyiz (Gumilev, 2003, s. 42). Akraba toplulukları, dilsel/sosyal iletişim, güvenlik ve asayişin sağlanması, sözlerin tutulması, planlama, dayanışma, kültürel yakınlık ve benzeri konularda gerekli yoğun etkileşimi diğer örgütlenme ilkelerinden daha etkin gerçekleştirebilme avantajı sunarlar. Daha sonra gelişmiş biçimlerini göçer üretim tarzının gelişmiş evrelerinde görebileceğimiz bu sosyalleşme pratiği, step toplumlarında belirleyici bir özellik olarak karşımıza çıkan üretim araçlarının yeniden üretimi gereksinimi etrafında üretici birimlerin birden fazla otlak alanına ve bağlı su kaynaklarına erişim gereksinimlerinin toprak üzerindeki hâkimiyet rejimi üzerindeki etkisine tekabül etmektedir.

Toprak üzerindeki hâkimiyet kolektif olduğu için bir göçer topluluğunun üzerinde yaşadığı ve hâkim olduğu topraklar, o topluluğun bütününe aittir. Bu bağlamda da ailelerin, obaların, ak ve kara budunun yahut göçer önderliğinin toprak üzerinde yapının bütününe rağmen tasarruf yapma olanağı yoktur. Mo-Tun'un (Mete) kendisinden önce atını sonra eşini isteyen Tung-hu'ların taleplerini kabul etmesine karşın toprak istendiğinde bunu reddedip savaşa gitmesine ilişkin rivayet (Sima Qian, 2010, s. 47) de bu bağlamda anlaşılmalıdır. Mesele Hunların toprağa yerleşik bir toplumunkine benzer bir değer atfetmelerinden ziyade bir göçer önderin yapının kolektif hâkimiyetinde olan topraklar üzerinde tasarruf etme hakkının olmaması ve buna ek olarak, töre gereği, yapının hâkimiyetindeki otlakları korumakla mükellef olmasıdır (Klyaştorıny, 2018, s. 44). Göçer toplumunun temelde bütünüyle askerî bir formda örgütlenmesi ve egemen bir sınıfın ortaya çıkmadığı koşullarda Şanyü'nün toplumun geri kalanına boyun eğdirebilecek, toplumdan ayrıklaşmış bir silahlı güce sahip olmaması hususları birlikte düşünüldüğünde Mo-Tun'un tepkisinin sertliği de anlaşılabilir.

Göçer toplumsal formasyonlarında toprakların kolektif hâkimiyete konu olmasına ilişkin törel sınırlar, Iduk Yer-Su kültüründe görülebilmektedir. Iduk yer ve su, yerin ve suyun kutsallaştırılmasına ve bu yolla kolektif otlak ve su kaynakları üzerindeki kolektif hâkimiyetin inanç düzlemine tercüme edilmiş biçimine tekabül etmektedir (Czeglédi, 1982, s. 19; Hassan, 2011, ss. 87-88). Iduk yer ve su, Tengri'de aşkın bir içerimi olan dolayısıyla da üzerindeki hâkimiyetin Tengri'ye ait olduğu suları, otlakları, yaylakları, kışlakları ve avlakları kısacası göçerlerin toprak ve suyla ilişkiye girme biçimlerine göre toprak ve su birlikteliklerinin alacağı biçimleri kapsar. Toprak ve suyun Iduk yer-su olarak kutsallaştırılması ile Tengri arasındaki ilişki, göçerlerin boylar üstü bir yapılanma içine girdikleri durumlarda boyların topraklar üzerindeki

kolektif hâkimiyetleri ile üleş pratiklerini feodal beneficarum-feudum benzeri pratiklerine dönüşmekten korumaya yönelik sınıfsal reflekslerinin töre ve inanç birlikteliğinde normatif-dinsel pratiklere (bk. Özdemir, 2008) dönüştürülmesine tekabül etmektedir. İduk yer-su kültü, Tengri'ye terk edilen, onun mülkü olduğu kabullenilen toprak ve suyun, Tengri'nin kolektif varlığınca kapsanan göçer budunun kolektif hâkimiyetine kalacağına dair bir güvencedir. Bu bağlamda da iduk yer-su ile kastedilen temelde belirli bir göçer topluluğun kolektif hâkimiyetine konu olan otlakların ve su kaynaklarının bütünüdür (Czeglédi, 1982, s. 19). Mülkiyet, kolektif bir aşkınlık olan Tengri'de oldukça budunun kolektif hâkimiyet dairesi içinde kalmakta ve otlaklar ve sair kaynakların üleşilmesi de -Tengri'ye ait olan mülkiyetin aktarılması söz konusu olamayacağı için- yararlanma hakkının aktarılması ile sınırlı kalmaktadır (Divitçioğlu, 1992, ss. 157-159; 2005, s. 82).

Göçer toplumunun kolektif hâkimiyeti altında bulunan otlak ve su kaynakları, hâkimiyeti kullanan yapının unsurları olan üretici birimlere bir erişim hakkı tanınması yolu ile tahsis edilir. Buradaki taksim, bir mülkiyet devrinden çok otlaklardan yararlanma hakkının verilmesi niteliğindedir ve otlaklar arasındaki hareket zorunluluğuna bağlı olarak sınırlayıcı değildir. Toprak üzerindeki mülkiyetten ziyade yararlanma hakları taksim edildiği için hâkimiyet, akraba topluluğunda kalmaktadır. Hâkimiyetin akraba topluluğuna ait olması durumu, akrabalık ilişkileri çerçevesinde üretici birimlere, toprak ve su kaynaklarından yararlanma süreçlerinde ortaya çıkabilecek çatışmaları da önleyebilecek şekilde paylaşım ilişkileri kurma olanağı getirmektedir. Söz konusu olanak/zorunluluk hem sürüleri kontrol eden toplumsal emeğin hem de sürülerin yeniden üretiminde önemlidir. Bu kapsamda göçer grupları (obalar, aşiretler), bir yandan sürülerin yeniden üretimi gereksinimi uyarınca su kaynaklarını birlikte kullanılabilen ya da otlak ihtiyacı hâsıl olduğunda törel normlar çerçevesinde başka obalara tahsis edilmiş otlaklardan yararlanabilmekte; diğer yandan evlilikler, anlaşmalar, gruplaşmalar yoluyla (diğer hususlar yanında) toplumsal yeniden üretimi gerçekleştirebilmektedirler.

Her uruk, aşiret ya da aile, kendisine taksim edilen otlaktan, otlığın boyun kolektif mülkiyetinin bir uzantısı olması sebebiyle yararlanabilmektedir. Boylar arası ve üstü örgütlenmeler ortaya çıktığında taksim, bu kez boylar arası ve üstü düzeylerde yapılmaktadır. Bunun nedeni toprak üzerindeki kolektif mülkiyetin soy bağına dayalı olarak genişlemesidir. Göçer topluluklar, birbirleri ile soy bağı ilişkisi kurarak bir araya geldikçe kurulan soy bağı ilişkilerinin sadece tikel tarafları değil tüm yapıyı bağlamasına paralel olarak ortak bir törel alan oluşur. Anılan törel alan, soy bağına bağlı ilişkilerin bir araya geleceği bir zemindir. Toprak üzerindeki kolektif hâkimiyet de esasında soy bağına dayalı olduğu için akrabalık birliği genişledikçe toprak üzerindeki hâkimiyet alanı da aralarında soy bağı ilişkisi kurarak bir araya gelen unsurlar nispetinde genişleyecektir.

Aralarında soy bağı ilişkileri olan boylar, soy bağı ilişkilerine tabi unsurların yayıldığı alanlarda otlaklardan ve su kaynaklarından ortak olarak yararlanmakta ve boy içindeki düzenleme pratikleri, boylar arası düzleme taşınmaktadır. Anılan durum, *Hudûdü'l-Âlem*'de Oğuzlar ve Kimeklerin savaşmadıkları dönemlerde birbirlerinin hâkimiyet alanlarındaki otlakları kullandıkları ve Kimeklerin, kışları Oğuzların topraklarına göç ettikleri biçiminde kayıt altına alınmıştır (Agacanov, 2003, s. 219; Ahincanov, 2014, s. 160; Anonim, 2020, s. 55). Söz konusu kayıt, otlaklara ve su kaynaklarına kolektif erişim düzeneklerinin boy düzleminden, boylar arasında kurulan soy bağı ilişkileri dolayısıyla, boylar arası düzleme taşınmasının bir örneğini teşkil etmektedir.

2. Soy Bağı Örgütlenmesi ve Otlaklara Erişim Hakkı Sorunu

Göçer toplumlarda soy bağı örgütlenmesi, otlaklar ve su kaynakları üzerindeki kolektif hâkimiyet yahut sürüler üzerinde aile hâkimiyetinde olduğu gibi yaşam stokunun yeniden üretimi gereksiniminin belirleyici etkilerini üzerinde taşımaktadır.

Soy bağı ilişkileri temel üretici birimler olan aileleri boylar üstü yapılanmalara kadar uzanan bir düzlemde akraba toplulukları biçiminde örgütlemektedir. Söz konusu ilişkiler, üretici birimleri göçer topluluğun orun-ülüş mekaniklerinde somut bir biçimde tespit edebildiğimiz bir hiyerarşik düzen içinde bir araya getirir. Bu bağlamda soy bağı ilişkileri, göçer topluluğu bir araya getiren temel mekanizmadır ve basitçe biyolojik akrabalık ilişkisinden ötede akrabalık ilişkilerini de kapsayan fakat esasen toplumsal formasyonun üzerinde somutlaştığı toplumsal ilişkilere denk düşmektedir. Bahsi geçen mekanizma, birbirinden görelî olarak bağımsız hareket eden temel üretici birimleri, üretim aracının niteliğinden ötürü söz konusu görelî bağımsızlıklarını ve hareket serbestilerini koruyarak sosyal yapılara dâhil etmektedir. Aileleri boylara, boyları da birbirlerine; bir araya gelen unsurların görelî otonomilerini zedelemeyen ve zorlu yapısal uyum süreçleri gerektirmeden bağlamaktadır. Söz konusu süreç, toplumsal örgütlenme düzeyinde göçer ailelerini uruklar, boylar ve boylar üstü yapılanmalara bağlayacak soy bağı ilişkilerini kurar. İktisadi düzlemde ise sürekli büyüyen sürülerin yeniden üretilebilir birimler halinde yeni üretici birimlere paylaşılması ve üretici birimlerin otlak ve su kaynaklarına erişim sorunlarının düzenlenmesi işlevlerini üstlenir.

Soy bağı örgütlenmesi ve süreçlerinin soyutlanması ile birlikte ortaya çıkan esnek yapılanma bir yandan üretici birimlerin üretim araçları üzerindeki hâkimiyetleri ve üretim aracının yeniden üretim gereksinimi çerçevesinde talep edilen görelî bağımsızlığı korumakta diğer yandan da söz konusu unsurları bütünsel bir yapı içinde bir araya getirmektedir. Normatif ifadesini törede politik ifadesini ise boylar arası iş birliği düzeninde bulan bu bütünsel yapı, göçer siyasal örgütlenme modelinin en bütünsel-kapsayıcı katmanına ve temel

biçimine tekabül etmektedir. Söz konusu temel biçim, toplumsal formasyonun maddi anlamda yeniden üretilmesinin koşullarınca belirlendiği ölçüde asli niteliktedir. Anılan asli niteliğe bağlı olarak boylar arası iş birliği düzeni, boylar üstü yapılanmaları öncelikle ve onları aşmaktadır. Öyle ki boylar üstü yapılanmalar, tasfiye olsa bile boylar arası iş birliğine dayanan törel düzen devamlılığını koruyabilmektedir (Hassan, 2017, s. 97; Togan, 2019, ss. 155-156).

Göçer toplumunda sürüler büyüdükçe beslenebilecek nüfus ve nüfus büyüdükçe bakılabilecek hayvan sayısının artması beklenmektedir. Ama yukarıda belirtildiği üzere göçer sürülerin ve üretici birimlerin boyutları, erişilebilen otlak-su kaynakları tarafından sınırlanmıştır. İşte bu noktada sürülerin boyutları ile otlak ve su kaynaklarına erişime ilişkin düzenlemeler, toplumsal örgütlenmeye ilişkin bir problem olarak karşımıza çıkar. Akraba toplulukları, sürülerini yeniden üretim sınırlarını aşmayacak boyutlarda ailelere üleştirmek ve aileler ile sürülerin erişebilecekleri ve koruyabilecekleri otlakların sınırlarını belirleyip söz konusu unsurların anılan sınırlar içerisinde kalmalarını sağlamak zorundadırlar. Söz konusu zorunluluk kapsamında ilk olarak evlenme yoluyla kurulan yeni aileleri, onlara sürülerin paylarına düşen kısmını vermek suretiyle asıl aileden ayırma yolunu seçmişlerdir. Anılan mekanizma dolayısıyla ortaya çıkan yeni aileler, büyüyen sürülerden paylarına düşeni alarak asıl aileden ayrılmakta ve kendi otlak-su kaynağı-göç döngülerini oluşturmaktadırlar.

Ailelerin ayrılması, sürülerin yeniden üretimi için gerekli sınırların korunmasını mümkün kılrsa da artan üretici birimlerin sürekli otlak ve su kaynağı arayışı içinde olması bu kez de erişilebilir nitelikte olan otlak ve su kaynaklarının paylaşılması sorununu öne çıkarır. Belirli bir bölgedeki göçer ailelerinin sayısı arttıkça üretici birimlerin otlak ve su kaynaklarına erişme talepleri ve çabaları, karşı karşıya gelmeye başlar. Şayet otlak ve su kaynaklarına erişim sorunlarına ilişkin ortada bir düzenleme yoksa göçer toplulukların kesişen göç rotaları bağlamında sürekli bir çatışma içinde olması gibi bir tehlike söz konusudur (Markov, 2010, s. 59).

Düzenleme, çatışmaları ortadan kaldırmayacaktır. Fakat yine de bozkırda belirli toplulukların kullandığı ve içindeki karmaşık göçlerin düzenlendiği alanların ortaya çıkması bağlamında çatışma süreçlerinin düzenlenmesi mümkündür. Göç düzenlerinin göçer toplumsal formasyonlarının yeniden üretim gereksinimleri etrafında düzenlenmesi gereksinimi, bu bağlamda göçer üretici birimlerin otlak ve su kaynaklarına erişim sorununun aynı otlak ve su kaynaklarından yararlanma ihtimali olan ve birbirleri ile soy bağı ilişkileri kurmuş olan üretici birimleri kapsayan bir yapı dâhilinde düzenlenmesi ile sonuçlanmaktadır (Beattie, 2005, s. 102; Markov, 2010, s. 54). Belirli bir akrabalar birliğini oluşturan hareketli üretici birimlerin otlak ve su kaynaklarına erişim haklarının düzenlenmesi içinse otlak ve su kaynakları üzerinde tikel üretici birimleri aşan

bir tasarruf olanağı gereklidir. Şayet bir akrabalar topluluğu unsurlarının otlak ve su kaynakları üzerinde çatışan menfaatlerini düzenleyecekse o zaman otlak ve su kaynakları üzerindeki hâkimiyetin menfaatleri çatışan unsurlardan ziyade çatışan menfaatleri düzenleyecek unsur yani akrabaların kolektif birliği olarak boy yahut boy birlikleri nezdinde tecessüm etmesi gerekecektir. Anılan gereksinimin bir sonucu olarak sürüler üzerinde aile mülkiyeti söz konusu iken otlak ve su kaynakları üzerinde kolektif hâkimiyet söz konusudur (Agacanov, 2003, s. 156; Ahincanov, 2014, s. 247; Galaty, 2005, s. 625).

Göçer üretim tarzı bağlamında sürülerin aile/oba düzleminde bakılması gerekliliğinin bir sonucu olarak aile/oba, üretimin temel birimi olarak sürüleri üzerinde doğrudan hâkim olup kendi göç döngüleri içinde hareket etmekte, sürüleri ile birlikte hareket ettiği için kendi geçimlik üretimini sürdürebilmekte (Markov, 2010, s. 73) ve son olarak toplumun bütünüyle silahlı olması bağlamında kendi askerî gücüne sahip olabilmektedir. Ailenin anılan özellikleri, göçerlerin aile düzleminde asgari düzeyde kendilerine yetebilmeleri ve geçimlerini sürdürebilmeleri anlamına gelmektedir (Di Cosmo, 1999, s. 14). Otlak ve su kaynaklarına erişimin ve göçlerin düzenlenme gereksinimi ve üretim araçlarının korunma gereksinimi ile göçer üretim tarzının tek yanlı uzmanlaşmaya dayanan yapısal kısıtları ise aile/obaları, birbirleri ile soy bağına dayanan fakat aile/obaların bağımsız göç düzenlerini içeren ittifaklar kurmaya itmektedir (Ahincanov, 2014, s. 206, Beattie, 2005, s. 99; Hodder ve Hutson, 2010, s. 114; Khazanov, 1981, ss. 158-159). Anılan soy bağı ilişkileri genişledikçe urukları, boyları ve boylar arası ve üstü yapılanmaları meydana getirmektedirler (Frachetti, 2009, s. 26). Göçer üretim tarzında mündemiç olan sürüler üzerinde aile mülkiyeti ve sürülerin yeniden üretimi için aile ve obaların görelilik olarak bağımsız bir düzende hareket edebilmeleri gereksinimi ise söz konusu yapılanmaların tarım toplumlarına nazaran daha esnek bir formda ortaya çıkmalarına neden olmaktadır (Markov, 2010, s. 55).

Örgütlenmenin otlaklar ve su kaynakları bağlamındaki temeli, göçerlerin sürülerini beslemek için sürekli hareket etmek zorunda olması ve bu hareketliliğin de otlaklar ve su kaynakları tarafından belirlenmesidir. Temelde coğrafya ile ilişkileri yerleşik topluluklar kadar katı olmasa da göçerlerin de belirli rotalara gereksinimleri vardır ve savaş, kıtlık yahut benzeri bir durumda olağan göç döngülerini sürdürmeleri olanaksız yahut tehlikeli hale gelmediği sürece de söz konusu belirli göç alanlarına sahiptirler ve soy bağı birimi tarafından belirlenen bu alanlarda serbestçe hareket ederler (Markov, 2010, ss. 73-74). Göç alanlarının belirli olduğu bir düzlemde ve ilgili sınırlar dâhilinde hareket bütünüyle üretici birim olan ailenin inisiyatifindedir ki bu da üretici birimlerin görelilik olarak bağımsız karakterinin bir göstergesidir (Markov, 2010, s. 54). Görelilik olarak bağımsız göçer üretici birimler, otlak ve su kaynaklarından yararlanma süreçlerinde sürekli birbirleri ile karşı karşıya gelme yani belirli bir

otlak ve su kaynağı için çatışma tehdidi altındadırlar. Böyle bir düzlemde belirli göç düzenlerinin sürdürülmesi önemli bir sorundur. Gerek çatışmaların kendisi gerekse de sürekli çatışma halinin göç düzenlerini sürekli olarak bozma ihtimali otlak ve su kaynaklarına erişimi belirli bir düzenlilik düzeyinde tutacak bir örgütlenmeyi göçer toplumsal formasyonlarının yeniden üretimi için gerekli kılmaktadır (Irons, 1979, s. 365; Markov, 2010, s. 60). Aksi takdirde göçer üretici birimler hem otlak ve su kaynaklarına erişememekten hem de erişebilmek için savaştan kaynaklanan bir basınç altında zaten kırılğan olan yeniden üretim süreçlerine yönelik daha fazla tehditle karşı karşıya kalacaklardır.

Temel üretici birim olan göçer ailesi sürüleri üzerinde doğrudan hâkimiyete sahip bir birim olarak asgari geçimlik düzeyinde kendine yeterli olmakla birlikte sadece sürülerine dayanarak kendine yetme olanaklarına sahip değildir. Sürülerin maddi yaşamın yeniden üretiminin temel dayanağı olması ile yaşam stoğunun topraktan farklı olarak kaybedilen, tükenen bir üretim aracı olması arasındaki çelişki, bir göçer topluluğunu sadece sürülerine dayanarak yaşamını sürdürmeye kalktığında yaşam stoğunu tüketme tehlikesi ile karşı karşıya bırakacaktır. Ek olarak tek tek aileler düzleminde sürdürülen bir yaşam, sürüleri koruma gereksinimi bağlamında da zorluk çıkarmaktadır. Temelde sürüler, az sayıda çobanla idare edilebilse de otlakların ve sürülerin korunması hâkim olunması gereken alanın genişliği ve hareketli olmaya bağlı olarak duvarlar ve çitler gibi yapılardan yararlanamama bağlamında yerleşik bir topluluğun tarlalarını korumasından daha güçtür (Peacock, 2016, s. 71). Anılan güçlükler, göçer ailelerini başka aileler ile soy bağı ilişkileri kurarak bir araya gelmeye zorlar (Aynakulova, 2006, s. 99; İnan, 1948, ss. 131-132; Markov, 2010, s. 59). Üretici birimlerin otlak ve su kaynaklarına erişimleri sürecinde otlak ve su kaynaklarının sınırlarının belirsizliği ölçüsünde birbirleri ile mücadele etmek zorunda kalmaları da aralarında akrabalık ilişkisi olan üretici birimleri akrabalar birliği olarak belirli bir bölgedeki otlak ve su kaynaklarına kolektif hâkimiyet dolayısıyla sahip çıkmaya zorlar (Agacanov, 2003, s. 157; Markov, 2010, s. 60).

Ailelerin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan akraba toplulukları, kendilerini oluşturan üretici birimlerin iktisadi varlıklarını koruyabilmeleri için gerekli olan otlak ve su kaynaklarına erişimi sağlamak ve korumak zorundadır. Burada belirli bir otlak ve su kaynağının onu koruma noktasında yetersiz kalabilecek göçer ailesini aşan bir yapı dolayısıyla sahiplenilmesi hem yapının erişebildiği otlak ve su kaynaklarının korunmasına olanak vermesi hem de akrabalar birliği içinde otlak ve su kaynaklarının paylaşımının düzenlenmesini sağlamaktadır. Otlak ve su kaynaklarına erişim sorunu ve yaşam stoğunun yeniden üretim gereksiniminin birlikteliği üretici birimlerin soy bağı ilişkileri dolayısıyla bir araya gelmelerini teşvik eder (Ahincanov, 2014, s. 209; Markov, 2010, s. 59). Soy bağı ilişkileri, otlak ve su kaynaklarının yapının kolektif hâkimiyeti ile

sahiplenilmesini ve korunmasını mümkün kılmakta ve böylece aralarında soy bağı ilişkileri kurmuş olan göçer üretici birimlerin sürülerinin yeniden üretimi süreçlerini, tüm yapı için güvence altına alabilme olanağı sunmaktadır (Markov, 2010, s. 69). Yapı ortaya çıktıktan sonra ise aynı kolektif hâkimiyet rejimi bu kez de yapı içindeki üretici birimlerin otlak ve su kaynaklarına erişimi sorununun çatışmaya başvurmadan kaçınmayı olanaklı kılan bir şekilde çözülmesi için gerekli düzenlemelerin aracı olarak üretici birimlerin ve sürülerin yeniden üretim gereksinimi çerçevesinde bir kez daha devreye girmektedir.

Göçer toplumsal örgütlenmesinin temelde boy düzleminde kurulduğu hatırlandığında yukarıda bahsi geçen örgütlenmenin de nihayetinde boy düzlemine taşınacağı söylenebilecektir. Ailelerin göç rotalarının düzenlendiği bir düzlemde boylar için belirli göç alanları söz konusu olacaktır. Ne var ki mesele sadece aileler arasındaki göç yolları ile otlak ve su kaynaklarına erişim olanaklarının düzenlenmesi ile sınırlı değildir. Çünkü göçerler, birbirlerinden izole olmuş şekilde karşılaşma olanağı olmayan aileler halinde yaşamamakta (Markov, 2010, s. 56); bozkır, pek çok aile ve boy tarafından paylaşılmaktadır. Otlak ve su kaynakları arasında sürekli hareket eden üretici birimler, bozkırda iç içe geçmiş rota ve göç alanlarından müteşekkil bir matris ortaya çıkarmaktadır. Söz konusu matriste içerilen kesişme noktaları ise muhtemel çatışma ihtimalleri olarak göçer toplumu söz konusu matrisi işler halde tutacak düzenlemeleri keşfe zorlamaktadır. Anılan noktada boyların hâkim oldukları göç alanlarının kullanımının birden fazla boyun içinde olduğu bir düzlem dâhilinde de düzenlenmesi gerekecektir. Otlak ve su kaynaklarına erişiminin göçer ekonomisinin kırılğanlığı söz konusu olduğunda tarım toplumlarına nazaran çok daha yakıcı bir sorun olduğu bir düzlemde otlakların, su kaynaklarının ve sair iktisadi olanakların paylaşılması meselesi göçer toplulukları birbirleri ile karşı karşıya getirecek ve onları birbirleri ile çatışmak durumunda bırakacaktır (Di Cosmo, 1999, s. 15; Markov, 2010, s. 59). Söz konusu çatışma halî göçer toplulukları sürekli bir tehdit altında tutacak ve zaten yeterince kırılğan olan toplumsal üretim döngülerini daha da istikrarsız hale getirecektir (Di Cosmo, 1999, s. 15).

Anılan istikrarsızlık düzlemi, göçer toplulukları birbirleri ile soy bağı ilişkisi kurmaya zorlamış olmalıdır. Göçer topluluklar işleyen soy bağı ilişkilerine sahiptirler ve söz konusu ilişkiler tüm göçerlerin birbirleri ile sürekli bir savaş halinde olamayacağını er ya da geç çatışma alanında soy bağına dayanan belirli birlikteliklerin somutlaşacağını (elbette otlaklar için savaş vermektedirler ama söz konusu çatışmalar her boyun diğer tüm boylarla savaştığı bir boy boyun kurdudur düzeyinde değildir) bize gösterecektir. Çatışma alanında aileler ve boyların bir araya gelebilme olanaklarının temelinde soy bağı ilişkilerinin soyut bir düzlemde kurulabilmesi yatmaktadır. Göçer soy bağı ilişkilerinin farklı soy

dizilerini bağlamaya olanak veren yapıları ve soy bağı ilişkilerinin ritüellere bağlı olarak soyut ilişkiler düzleminde kurulabilmesi hem soy bağı ilişkilerinin güncel olduğu bir düzlemde bir çatışma çıkması halinde yapının korunmasını sağlamakta hem de çatışma anında ve süresince soy bağı düzeninin çatışmaya göre yeniden biçimlenmesine imkân vermektedir (Beattie, 2005, s. 100). Çatışmalar sonucunda unsurlar birbirlerine karışmakta, yeni ittifaklar ortaya çıkmakta, galipler mağlupları kendilerine bağlamaktadır. Galibiyetler, yenilgiler ve değişken ittifaklar farklı hiyerarşik düzlemlerde yeni soy bağı ilişkileri ile (ittifak, yenilenin yenene bağlanması gibi) neticelenmekte ve çatışmalar boyunca soy bağı ilişkileri düzlemi genişleme olanağı bulmaktadır (Anthony, 2009, s. 47).

Yukarıda belirtilen süreçler sonucunda ortaya çıkan soy bağı örgütlenmeleri otlak ve su kaynakları üzerindeki kolektif hâkimiyet dolayısıyla söz konusu unsurlara erişim sorununu yapının tikel unsurları için düzenleme olanağına sahiptirler. Otlak ve su kaynakları üzerindeki hâkimiyetin kolektif niteliğine bağlı olarak söz konusu düzenleme faaliyeti de kolektif bir nitelik arz edecektir. Düzenleme sürecinin kolektif niteliği ise toylarda karşımıza çıkar. Yapının unsurlarını bir araya getiren toylarda, hazır bulunan unsurların yaşlıları yani aksaçlılar, otlak ve su kaynaklarına erişim ve yapının bütününe ilgilendiren diğer hususlarda kararlar alırlar (Markov, 2010, s. 59).

Anılan yapı bağlamında çatışma alanları aileler ve boylar arasında kurulan ittifaklarla belirlenmektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da çatışma düzeyidir. Bir soy bağı birimi, iç çelişki ve çatışmalardan münezzeh olmadığı için soy bağı örgütlenmesi göçer üretim tarzının ön-sınıflar arası çatışmalarına sahne olur. Ama söz konusu soy bağı birimi bir bütün olarak bir başka soy bağı birimi ile çatışmaya girdiğinde soy bağı ilişkileri ve törenin bütünselliği söz konusu soy bağı biriminin unsurlarını aralarındaki çatışmayı ertelemeye ve mensubu oldukları soy bağı biriminden yana taraf olmaya zorlayabilmektedir (Beattie, 2005, ss. 100-101). Törenin bütünsellik bağlamında akrabalar arasındaki çatışmaları ertelemeye zorlayan bu etkisi, özellikle boy birliklerinin ortaya çıkışı ve sınıf mücadelelerinin şiddetlendiği dönemlerde kendisini gösterecektir.

Bu noktada karşımıza otlak ve su kaynakları için birbiri ile sürekli bir savaş halinde olan atomize üretim birimlerinden ziyade hâkimiyet alanlarında göç döngülerini ve kaynak paylaşımını düzenleyen ve diğer yapılarla gerektiğinde çatışan gerektiğinde ise ittifak kuran yapılar çıkacaktır. Çatışma süreçleri boyunca zaferler, yenilgiler ve ittifaklar, soy bağı ilişkilerini genişlettikçe göçlerin örgütlenmesi ve kaynakların paylaşılmasına ilişkin örgütlenme genişleyen soy bağı ilişkileri boyunca yayılacaktır. Bu bağlamda göçer siyasal örgütlenmelerinde yersellik de belirli bir soy bağı örgütlenmesi düzeyinin üzerinde hâkimiyet kurduğu otlak ve su kaynakları bütünü olarak ortaya çıkar

(Markov, 2010, ss. 59-60). Söz konusu yersellik, göçlerin düzenliliği sürdüğü müddetçe sabit kalacaktır. Sima Qian bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Hsiung-Nu’lar sürülerinin peşinde hareket ederler. Duvarlı şehirleri ve sabit ikamet yerleri yoktur. Tarımla da uğraşmazlar ama yine de toprakları çeşitli önderlerin kontrolünde olan bölgelere bölünmüştür.” (2010, s. 43) Benzer bir ifade, Çov-şu’da T’u-küe’ler için de kullanılmaktadır: “Her ne kadar T’u-küe’ler sürekli bir yerden bir yere göç edip yer değiştiriyorlarsa da her birinin kendi toprağı, ülkesi vardı.” (Mau-Tsai, 2019, s. 23) Alıntılarda da görüldüğü üzere göçerler, temelde belirli bir yerde sabit olarak yaşamasalar ve tarımla uğraşmasalar da belirli otlaklara sahiptirler ve otlakların kullanımına ilişkin bir düzenleme söz konusudur. Fakat iklim ve diğer topluluklarla ilişkilerin göçerlerin otlak kullanım düzenlerini sürekli değiştirdiği göz önünde alındığında söz konusu yerselliğin tarım toplumlarındaki denli sabit olmayacağı da hesaba katılmak zorundadır. Çünkü göçer toplumlar söz konusu olduğunda toplumsal kuruluşu belirleyen unsur yani maddi servetin ve toplumsal formasyonun yeniden üretiminin temel dayanağı, toprak değil hareket halindeki üretim araçlarıdır. Toprak burada yaşam stoğunun yeniden üretim süreci bağlamında analize dâhil edilebilecek olan bir bağımlı değişkendir ve dolayısıyla bahsi geçen gereksinim uyarınca göçer topluluklarının yersel unsurunun somut görüngüsü sürekli olarak değişebilmektedir (Markov, 2010, s. 60).

Yukarıda anlatılanlar ışığında otlak ve su kaynaklarının paylaşımının aileleri aşan bir boyutu olduğunu ve otlak ve su kaynaklarını paylaşmaya dayalı örgütlenmenin çatışma süreci içinde boylar arası bir karakter kazanmaya başlayacağını söylemek mümkündür. Göçerlerin söz konusu örgütlenme sürecinde kullandıkları ideolojik dolgu ise soy bağı pratikleridir. Nasıl ki ailelerin otlaklar ve su kaynaklarını bir yapının unsurları olmaya dayanan bir uzlaşma içinde kullanmaları onlar arasındaki soy bağı ilişkilerinden türüyorsa benzer bir biçimde boylar arasındaki ilişkiler de çoğu zaman soyut ve hukuki olan ve bu bağlamda da kan hısımlığını gereksinmeyen soy bağı ilişkileri sayesinde olanaklı olmaktadır (Markov, 2010, s. 55). Birbirleri ile soy bağı ilişkisi kuran boylar, en temelde bütünleşik bir yapının unsurları haline geldikleri için otlaklar ve su kaynaklarının tam da bütünleşik bir yapının kolektif hâkimiyetinde olmaları sebebiyle paylaşılabilirliği ve böylece göç alanlarının görece çatışmasız bir düzlemde belirlenebilmesi mümkün olmaktadır. Söz konusu örgütlenme geç bronz çağında, aralarında soy bağı ilişkisi olan yahut bu ilişkinin kurulduğu toplulukların dönemsel şenlik ve ziyafetlerde bir araya gelerek mevsimsel göç döngülerini kararlaştırmalarında somutlaşan bir örgütlenme ile neticelenecektir (Popova, 2009, ss. 315-316). Sürülerin büyümesi ile birlikte uzayan göç döngüleri nedeniyle gitgide daha fazla göçer topluluğu otlak ve su kaynakları üzerinde çatışmaya başlayacak ve çatışmalar sonucunda ortaya daha geniş soy bağı ağları ortaya çıkarak söz

konusu paylaşım ve göç düzenlemesinin daha geniş alanlar nispetinde gerçekleştirildiği bir düzeneğe vücut verecektir. Önce aileler ve aile grupları arasında işlemeye başlayan bu iş birliği ve paylaşım mekanizması, soy bağı ilişkileri gelişip genişledikçe boyları da kapsar hale gelecek ve böylece boylar arası iş birliği düzeneğine evrilecektir.

Sonuç

Orta Asya göçerleri temelde hayvancılıkla iştigal ederler. Üretim aracının canlı olduğu göçer ekonomisinde üretim aracından yararlanabilmek ancak onun hayatta tutulmasıyla mümkündür. Merkezinde yaşam stoğunun bulunduğu bir düzlemde üretim ilişkileri, üretim aracından yararlanmaktan daha fazla üretim aracının yeniden üretim gereksinimi etrafında biçimlenmektedir (Divitçioğlu, 2015, ss. 59-60). Anılan nedenlerden ötürü yaşam stoğunun yeniden üretim gereksinimi göçer toplumlarda maddi servetin üretim koşul ve süreçleri üzerinde baskın bir etken olarak önem kazanmaktadır. Yaşam stokunun yeniden üretim gereksiniminin hâkim belirleyen olduğu bir düzlemde ise toplumsal formasyonun iktisadi yahut siyasi veçheleri, toplumsal formasyonu biçimlendiren pratik ve süreçler anılan belirlenim ilişkisi altında biçimlenmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız üzere üretim araçları üzerindeki hâkimiyet ve soy bağına dayalı örgütlenme arasındaki ilişki de anılan belirleyici etkileri bünyesinde taşımaktadır.

Yaşam stoğunun yeniden üretim gereksinimi göçer toplumları sürüler üzerinde aile hâkimiyetine dayanan bir örgütlenmeye zorlarken eş zamanlı olarak otlak ve su kaynaklarına dönemsel erişim sorunları da toprak üzerindeki hâkimiyetin kolektif bir nitelik kazanması ile neticelenmiştir. Otlak ve su kaynaklarına erişim sorununun belirleyiciliği altında toprak üzerindeki hakimiyet kolektif bir nitelik edinmekte ve söz konusu kolektif hâkimiyet dairesinde otlak ve su kaynaklarına nasıl erişileceği sorununu da beraberinde getirmektedir.

Otlak ve su kaynakları üzerindeki hâkimiyetin kolektif olduğu bir düzlemde üretici birimlerin söz konusu kaynaklara erişim sorununun çözümü karşımıza soy bağı örgütlenmesini çıkarmaktadır. Göçer üretici birimleri, kolektif hâkimiyetin soy bağına dayalı bir parçası olarak yararlandıkları otlak ve su kaynakları ile doğrudan hâkim oldukları sürüler arasındaki ilişkinin kurulması aşamasında ortaya çıkan çatışmalar ve ittifaklar aracılığıyla belirli akraba grupları dâhilinde örgütleneceklerdir. Akraba toplulukları bir yandan hâkimiyetleri altındaki otlak ve su kaynaklarını bir araya getirecekler ve böylece otlak ve su kaynakları üzerindeki hâkimiyet, akraba toplulukları dolayısıyla kurulacaktır. Anılan noktaya geldiğinde erişim sorunu da soy bağı hiyerarşisi içinde çözümlenecektir.

Soy bağı ilişkileri temel üretici birimler olan aileleri bir araya getirir. Aileler bir araya gelirken hâkimiyetleri altındaki otlak ve su kaynaklarını birlikte

kullanabilmek ve hareket alanlarını geliştirebilmek için otlak ve su kaynakları üzerinde kolektif bir hâkimiyet kurarlar. Kolektif hâkimiyet sayesinde yapının kolektif potansiyeli mevcut otlak ve su kaynaklarının korunması ve yeni otlak ve su kaynaklarının ele geçirilmesi için kullanılırken, birbirinden bağımsız hareket eden üretici birimlerin aynı otlak ve su kaynağı için çatışmasını önleyecek bir erişim düzeni de mümkün hale gelir. Otlak ve su kaynakları üzerinde kolektif bir hâkimiyet kurmuş olan akraba toplulukları göç düzenlerinin kesiştiği durumlarda karşı karşıya gelmektedirler. Ortaya çıkan paylaşım sorunu ise ya çatışma ya da ittifak yolu ile çözülmektedir. Yukarıda sayılan süreçlerin sonucunda ise karşımıza gerek çatışma gerekse de ittifak yoluyla genişlemiş ve böylece hâkimiyet alanını da genişletmiş olan akraba toplulukları çıkmaktadır.

Akraba toplulukları bir araya geldikçe aşiretler ve boyları oluştururlar. Söz konusu genişleme/genleşme süreci bir araya gelen unsurların kolektif hakimiyetleri altındaki otlak ve su kaynaklarının da oluşan yeni yapının kolektif hakimiyet alanına dahil olması ile neticelenmektedir. Söz konusu ilişkinin sonucunda akraba topluluklarının genişlemesi, yapının kolektif hakimiyet alanının genişlemesi ile birlikte ilerlemektedir. Zaman içinde söz konusu akraba toplulukları bozkıra hâkim bir dizi büyük boy ve boy birliğini oluşturacaktır. Akraba topluluklarının büyümesi, tek başına otlak ve su kaynaklarına erişim sorununu çözemeyecektir. Akraba topluluklarının hâkim olduğu otlaklar ve artan nüfus oranında sürüler de büyüyeceğinden (evlenme yoluyla kurulan yeni aileler sürekli olarak denkleme yeni sürüler ve yeni büyüme olanakları katacağından), göçer toplulukların otlak ve su kaynağı arayışları sürekli bir hal alacaktır. Anılan noktada otlak ve su kaynaklarına erişim sorunu artık aile ve aşiret düzenini aşarak boylar arası bir karakter edinir. Çatışma dahil her nevi sosyal ilişkinin boylar arası bir karakter edindiği bu düzende otlak ve su kaynaklarına erişim sorununun çözümü ya boylar arasındaki çatışmalara ya da ittifaklara yol açacaktır. Böylece boylar, otlak ve su kaynaklarına erişebilme yolunda gerek çatışma gerekse de ittifak yoluyla soy bağı ilişkilerini genişletmek durumunda kalacaklardır. Söz konusu genişleme, son kertede, Orta Asya göçerlerine özgü karmaşık ve gelişkin bir soy bağı örgütlenmesi olan “boylar arası iş birliği” düzenine tekabül etmektedir. Nihayetinde belirtmek gerekir ki çalışma boyunca ele alınan süreçler, çok geniş alanları kapsayan bozkır yaşamındaki hareketlilik matrisine dahil olan üretici birimlerin toplumsal ve uzamsal bütünlüğünün karmaşık ve gelişkin yordamlarla düzenlendiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Agacanov, S. G. (2003). *Oğuzlar* (E. N. Necef ve A. Annaberdiyev, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2014). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar* (K. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Anonim. (2020). *Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib* (A. Duman ve M. Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2020.
- Anthony, D. W. (2009). The Sintastha Genesis: The Roles of Climate Change, Warfare, and Long Distance Trade. B. K. Hanks ve K. M. Linduff (Ed.), *Social Complexity in Prehistoric Eurasia: Monuments, Metals and Mobility* içinde (ss. 47-73). New York: Cambridge University Press.
- Atabekov, A. ve Yusupov, H. (1996). Ancient Iranian Nomads in Western Central Asia. J. Harmatta, N. Puri ve G. F. Etemadi (Ed.), *History of Civilisations of Central Asia Volume II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilisations 700 B.C. to A.D. 250* içinde (ss. 23-33). Dijon: Unesco Publishing.
- Avcıoğlu, D. (1983). *Türklerin Tarihi İkinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcıoğlu, D. (1985). *Türklerin Tarihi Birinci Kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aynakulova, G. (2006). Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri. *Milli Folklor*, 18(72), 95-106.
- Beattie, J. (2005). *Other Cultures: Aims, Methods and Achievements in Social Anthropology*. Routledge.
- Bell-Fialkoff, A. A. (2000). Nomadic Migrations Nomads and Their Origins. A. Bell-Fialkoff (Ed.), *The Role of Migration in the History of the Eurasian Steppe* içinde (ss. 181-187). London: Macmillan.
- Benjamin, C. (2018). *Empires of Ancient Eurasia: The First Silk Roads Era, 100 BCE-250 CE*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biran, M. (2007). *Chinggis Khan*. Oxford: Oneworld.
- Bogolyubskiy (Боголюбский), S. N. (С. Н.) (1959). *Proiskhozhdeniye i Preobrazovaniye Domashnikh Zhivotnykh (Происхождение И Преобразование Домашних Животных)*. Moskova: Sovyetskaya Nauka (Советская наука).
- Czeglédi, C. (1982). Contributions to the Microtoponymy of the Chuvash Republic. A. Róna-Tas (Ed.), *Asiatische Forschungen Band 79: Chuvash Studies* içinde (ss. 19-43). Wiesbaden: Otto Harasowitz.
- Di Cosmo, N. (1999). State Formation and Periodization in Inner Asian History. *Journal of World History*, 10(1), 1-40.
- Di Cosmo, N. (2005). Mongols and the Merchants on the Black Sea Frontier (Thirteenth to Fourteenth Century): Convergences and Conflicts. R. Amitai ve M. Biran (Ed.), *Turco-Mongol Nomads and Sedentary Societies* içinde (ss. 391-424). Leiden: Brill.
- Di Cosmo, N. (2010). Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History. D. Sneath ve C. Kaplonski (Ed.), *The History of Mongolia Volume I: The Pre-Chingissid Era, Chinggis Khan and the Mongol Empire* içinde (ss. 10-42). Kent: Global Oriental.
- Divitçioğlu, S. (1992). *Nasıl Bir Tarih? (Kök Türkler, Karahanlılar)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2004). *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Divitçioğlu, S. (2005a). *Orta-Asya Türk İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2005b). *Oğuz'dan Selçuklu'ya: Boy, Konat ve Devlet*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2015). *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Eberhard, W. (1943). Eski Çin Kültürü ve Türkler (İ. Berk, Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(4), 19-29.
- Eberhard, W. (1945). Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler 1: Toba'ların Hayvancılığı. *Bellekten*, IX(36), 485-496.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları* (N. Uluğtuğ, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Frachetti, M. D. (2009). Differentiated Landscapes and Non-Uniform Complexity Among Bronze Age Societies of the Eurasian Steppe. B. K. Hanks ve K. M. Linduff (Ed.), *Social Complexity in Prehistoric Eurasia: Monuments, Metals and Mobility* içinde (ss. 19-46). New York: Cambridge University Press.
- Galaty, J. G. (2005). Pastoralists. A. Barnard ve J. Spencer (Ed.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* içinde (ss. 624-627). London & New York: Routledge.
- Gumilev, L. N. (2003). *Hunlar* (D. Ahsen Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hassan, Ü. (2011). *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hassan, Ü. (2017). *Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hodder, I. ve Scott, H. (2010). *Geçmiş Okumak: Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar* (B. Toprak ve E. Rona, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Honeychurch, W. ve Amartuvshin, C. (2007). Hinterlands, Urban Centers, and Mobile Settings: The "New" Old World Archaeology from the Eurasian Steppe. *Asian Perspectives*, 46(1), 36-64.
- Irons, W. (1979). Political Stratification Among Pastoral Nomads. L'equipe Écologie et Anthropologie des Sociétés Pastorales (Ed.), *Pastoral Production and Society – Production Pastorale et Société* içinde (ss. 361-374). Cambridge: Cambridge University Press.
- İnan, A. (1948). Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleri ile İlgili Gelenekler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI(3), 127-137.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan.
- Khazanov, A. M. (1981). The Early State among the Eurasian Nomads. H. J. M. Claessen ve P. Skalnik (Ed.), *The Study of State* içinde (ss. 155-175). The Hauge; Mouton Publishers.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya: Geçmiş, Gelecek ve Şimdiki Hali Üzerine Mukayese* (Ö. Suveren, Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Klyashtorniy, S. G. (2018). *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları* (S. Acar, A. Temizkan, M. Duranlı, A. Havuş ve E. Aktaş, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Konagaya, Y. ve Maekawa, A. (2013). Chapter 2- Characteristics and Transformation of the Pastoral System in Mongolia. N. Yamamura, N. Fujita ve A. Maekawa (Ed.), *The Mongolian Ecosystem Network: Environmental Issues Under Climate and Social Changes* içinde (ss. 9-21). Kyoto: Springer.

- Kradin, N. K. (2008). Early State Theory and the Evolution of Pastoral Nomads. *Social Evolution & History*, 7(1), 107-130.
- Kradin, N. K. (2015). Nomadic Empires in Inner Asia. J. Bemmann ve M. Schmauder (Ed.), *Complexity of Interaction Along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE Bonn Contributions to Asian Archaeology, Vol. 5* içinde (ss. 11-48). Bonn: Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn.
- Lefébure, C. (1979). Introduction: the Specificity of Nomadic Pastoral Societies. L'equipe écologie et anthropologie des sociétés pastorales (Ed.), *Pastoral Production and Society – Production Pastorale et Société* içinde (ss. 1-14). Cambridge: Cambridge University Press.
- Markov, G. E. (2010). *Koçevniki Azii: Struktura Khozyaystva i Obshchestvennoy Organizatsii (Kochevniki Azii: Struktura Khozyaystva II Obshchestvennoy Organizatsii)*. Moskova: URSS.
- Mau-Tsai, L. (2019). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (E. Kayaoğlu ve D. Banoğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Nachinshonhor, U. G. (2013). Chapter 12- Use of Steppe Vegetation by Nomadic Pastoralists in Mongolia. N. Yamamura, N. Fujita ve A. Maekawa (Ed.), *The Mongolian Ecosystem Network: Environmental Issues Under Climate and Social Changes* içinde (ss. 145-156). Kyoto: Springer.
- Neupert, R. F. (1999). Population, Nomadic Pastoralism and the Environment in the Mongolian Plateau. *Population and Environment*, 20(5), 413-441.
- Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politikası*. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Peacock, A. C. S. (2015). *The Great Seljuk Empire*. Croydon: Edinburgh University Press.
- Peacock, A. C. S. (2016). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu Yeni Bir Yorum* (Z. Rona, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Popova, L. M. S. (2009). Blurring the Boundaries Foragers and Pastoralists in the Volga-Urals Region. B. K. Hanks ve K. M. Linduff (Ed.), *Social Complexity in Prehistoric Eurasia: Monuments, Metals and Mobility* içinde (ss. 296-320). New York: Cambridge University Press.
- Seroşevsky, V. L. (2019). *Saka Yakutlar* (A. Acaloğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sima Qian (2010). The Account of The Xiongnu. D. Sneath ve C. Kaplonski (Ed.), *The History of Mongolia Volume I: The Pre-Chingissid Era, Chinggis Khan and the Mongol Empire* içinde (ss. 43-66). Kent: Global Oriental.
- Thompson, E. A. (2004). *The Huns*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Togan, A. Z. V. (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vladimiritsov, B. Y. (1987). *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı-Moğol Göçebe Feodalizmi* (A. İnan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Wolf, E. R. (2019). *Avrupa ve Tarihsiz Halklar* (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yakubovskiy, A. Y. (1955). *Altın Ordu ve İnhitatu* (H. Eren, Çev.). İstanbul: Maarif Basımevi.

KAFKASÖTESİ'NDE İLK “BABİY BUNT” HAREKETİ*

*İlahı KHANTAMİROVA***

Öz: XX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'nda “Babiy Bunt” yani “Kadın İsyanı” denilen hareket ortaya çıktı. Hareketin oluşum sebebi, I. Dünya Savaşı'nın açığa çıkardığı ekonomik durumdu. Savaş sonucunda ortaya çıkan kıtlık ve açlık, eşleri savaşan kadınları isyana sevk etmişti. Kısa sürede imparatorluğun en ücra sınırları da dahil olacak şekilde bütün topraklarına yayılan isyan, imparatorluğun önemli noktalarından biri olan Güney Kafkasya'da da etkisini gösterdi. Önemli bir sanayi şehri olan Bakü, 1914 yılının Şubat ayında kadınların itirazlarının merkezine dönüştü.

Bakü'deki olaylar, ilk günlerde gizli tutulmaya çalışılsa da kısa süre sonra olayla ilgili haberler basında yer almaya başladı.

Mevcut çalışmada “Babiy Bunt” olaylarının tarihi, kısa şekilde incelendikten sonra Bakü'deki Şubat olayları hatırlara ve dönemin basın örneklerine göre ele alınmıştır. Olayları gerçekleştiren kadınların amaçları, halkın ve yönetici sınıfının bu olaylara olan tepkisi makalede ele alınmıştır.

Aynı zamanda belirtmek gerekir ki Rusya İmparatorluğu'ndaki bu olaylar, dünyada başlamış kadın hareketinin mantıksal bir devamı niteliğindedir.

Anahtar kelimeler: Kadın, basın, Bakü, Rusya İmparatorluğu, hareket, Babiy Bunt.

The First “Babi Bunty” Riot in South Caucasia

Abstract: In the early 20th century Russian Empire a number women-led riots called “Babi Bunty” manifested. The underlying reason of such actions was actually the economic outcome of the WWI. Famine and scarcity at the end of the war led women whose spouses were fighting to a number of spontaneous protests. The protests that in a short time reached even the furthest margins of the Empire, demonstrated their impact over South Caucasia, a significant part of the Empire. Baku, a substantial industrial city of the Empire became the epicenter of protests by February 1914.

This study discusses the short history of these women-led riots and then it comprehensively analyzes the February protests in Baku by referring to contemporary memorandums and media coverage. The paper focuses on the aims of the rioting women and the reaction of local administrators to the protests.

Moreover, such actions in the Russian Empire could be evaluated as a logical continuation of women's movements manifesting in the modern world.

Keywords: Woman, press, Baku, Russian Empire, riot, Babi Bunty.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 15.02.2022 - 08.04.2022

** Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü doktora öğrencisi, ilahkhantamirova@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5192-1676.

Giriş

18. yüzyılda, Fransız ve Amerikan devrimlerinin etkisiyle özgürlük ve insan hakları gibi düşünceler geniş kitlelere yayıldı (Effiong, 2020). Özellikle Fransız devriminden sonra elde edilen özgürlük ve eşitlikler, kadınların da kendi hakları için mücadelesinin başlangıcı oldu. 19. yüzyılda başlayan siyasi, ekonomik, düşünsel hayattaki değişimler bu süreci daha da hızlandırdı (Kolay, 2015) ve kadın hareketi organize olmuş global bir hareket gibi ortaya çıktı. Örneğin, 1848 yılında New York'ta kadınların haklarını kapsayan *Prensipler Beyanı*'nın kabul edilmesi, kadınların teşkilatlanarak farklı oluşumlar kurmasına sebep oldu. 1890 yılında NAWSA'nın (National American Women Suffrage Association) oluşması ise dünyanın farklı yerlerindeki kadınların oy kullanma hakkı elde etmelerine katkı sağladı. Sonuçta 1918'de Birleşik Krallıkta, 1919'da Almanya'da, 1920'de Birleşik Devletler'de, 1931'de İspanya'da 1932'de Brezilya'da, 1944'de Fransa'da, 1945'de İtalya'da, 1946'da Japonya'da kadınlar, oy kullanma hakkına sahip oldular (Cova, 2012).

Aslına bakılırsa kadınların itirazları, daha XVI-XVII. yüzyıllarda lokal itirazlar şeklinde Avrupa'da başlamıştı. Lakin bu itirazlar, Batı dünyasıyla sınırlı kalmayarak Doğu'da da kendisine has şekilde gelişti. Buna örnek olarak, İran'daki *Babiler* hareketini gösterebiliriz. XIX. yüzyılın 40'lı ve 50'li yılları arasında meydana gelen ve *Zerrintac* lakaplı Tahire isimli kadın tarafından yönetilen bu hareket, bastırılrsa da Doğu dünyasındaki kadın mücadelesi tarihinin araştırılması açısından öneme sahiptir. Dünyada kadın hareketinin başlama sebeplerini incelerken tetikleyici faktörlerden en önemlisinin ekonomik durum olduğunu görüyoruz. Ağır vergi yükü, maaş azlığı, iş saatinin uzunluğu ve zor çalışma şartları, bunlardan bazılarıydı.

XX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'nda başlayan "Babiy Bunt" olayları da savaşın sebep olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı ortaya çıktı. Rusya'nın birçok yerine yayılan bu isyanlardan biri de 14-16 Şubat 1916 tarihinde Bakü'de olmuştu. Bakü'deki bu isyanın özelliği, Zagafgasya'daki ilk kadın ayaklanması olmasıydı.

Araştırmamızın amacı, Bakü'deki 14-16 Şubat olaylarını, kadınların isyanının sebeplerini ve gidişatını elimizde olan kaynaklara dayanarak incelemektir. Aynı zamanda "Babiy Bunt" olaylarının merkezi olan Rusya İmparatorluğu'nun farklı yerlerindeki hareketler hakkında kısa bir değerlendirme de yapılacaktır.

Makalenin özelliği, konuyu dönemin yazılı basın kaynaklarına dayanarak ele almasıdır. Bakü, o dönem imparatorluğun önemli bir sanayi şehri olduğundan isyan hakkındaki haberler, kısa zamanda Rusya ve Azerbaycan basınında yayılmaya başladı. Makalenin yazılmasında özellikle "Basiret", "Doğru Söz" ve "Açık Söz" gazetelerindeki makalelerden faydalanılmıştır.

Bunun yanı sıra o dönemle ilgili yazılan hatıratlar da konuyla ilgili bilgi almamıza yardımcı oluyor. Kullanılan hatıratlardan biri, Manaf Süleymanov'un *Eşitdiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim* isimli eseridir. Bahsedilen eser, isyan hakkında genel bilgi edinilmesi açısından oldukça önemlidir. Lakin belirtmemiz gerekir ki söz konusu eserdeki bilgiler, hatıra özelliği taşıyıp tarihi belgelere dayanmıyor. Dolayısıyla Manaf Süleymanov'un hatıralarından XIX. yüzyıl Bakü'sü ile ilgili kapsamlı bilgiler edinsek de bu eseri, güvenilir bir tarihsel kaynak olarak kabul edemeyiz.

Olayla ilgili bir diğer hatırat, Sovyet Ordusu Hava Kuvvetleri askeri Aleksey Şepelev Lavrentiyeviç'e aittir. Çocukluk dönemini Bakü'de geçirmiş Aleksey Şepelev'in *В Небе и На Земле* (Cennette ve Yeryüzünde) adlı hatıralarını incelediğimizde, Manaf Süleymanov'un hatıraları gibi burada da eksik ya da gerçeği yansıtmayan bilgilerin olduğunu görüyoruz. Ancak, bu iki eseri karşılaştıracak olursak M. Süleymanov'un yukarıda bahsettiğimiz eserinden aldığımız bilgiler, gerçeğe daha yakın olup bizde olayla ilgili bir fikir oluşturuyor.

Bununla beraber, makalede hatıratların güvenilir kaynaklar olmayıp bir veya birkaç kişinin bakışlarını kapsayan bilgiler olduğunu kabul ederek buradaki olayların basındaki haberlerle karşılaştırılmasına gerek duyulmuştur.

Makale hem Rusya İmparatorluğu'ndaki kadın hareketleri hakkında bilgi edinilmesine yol açması hem de Bakü'deki kadın hareketlerinin ortaya çıkış sebebinin ayrıntılı bir şekilde ortaya koyması yanı sıra konuyla ilgili kapsamlı bir akademik çalışmanın olmaması açısından tarihsel bir önem taşımaktadır.

1. "Babiy Bunt" Olayları ve Rusya İmparatorluğu

"Babiy Bunt" diye tarihe geçen kadın isyanları, XX. yüzyılın başlarında Rusya İmparatorluğu'nda geniş çapta yayılmış hareketlerdendi. Kadınlar, dönemin olaylarına kendilerine has bir şekilde itiraz ediyordu. Kadınların bu itirazları, anlamlı ölçüde etki gücüne sahipti ve erkeklerin de olaylara katılımını sağlıyordu. Birçok hâllerde de yönetim, bu isyanların karşısında durmak için bir dizi uzlaşma yolunu tercih etmek zorunda kalıyordu.

"Babiy Bunt" sözcüğü, Rusça menşeli olup etimolojik açıdan incelendiğinde Baba (Mustafaev ve Şerbinin, 1996, s. 30) "karı, avrat, Bunt ise (Mustafaev ve Şerbinin, 1996, s. 62) "isyan, ayaklanma, itaatsizlik" anlamlarına gelmektedir.

Çarlık Rusyası'nda kadınlar tarafından oluşturulan bu isyanların başlangıç tarihi, 1915 yılı (Engl, 2010, ss. 148-178) olup I. Dünya Savaşı dönemine denk gelmektedir. Bu savaş, bütün diğer savaşlar gibi insanların hayatına ölüm, açlık, kıtlık, işkence ve eziyet getirmiştir. Konumuz açısından bakarsak, Rusya'da kadın hareketlerinin bu kadar aktif ve geniş aynı zamanda da şiddetli bir hâl almasının en başlıca sebebi de savaştı. 1915 yılının ortalarında, Ural'da kadınlar

gıda kıtlığı sebebiyle isyana başlarken, eşlerinin savaştan geri dönmesi ve gıda problemlerinin çözülmesi taleplerini öne sürmüşlerdi (Myasnikova, 2011, ss. 119-123).

Bu hareketlerin en ilginç tarafı, isyanların çoğunlukla pazarlarda fiyatlara itiraz edilerek yapılmasıydı. Örneğin, 1915 yılının Temmuz ayında Moskova'da Tagan pazarında kadınlar, patates fiyatının yüksek olmasından dolayı itirazlara başladılar. İtirazlar, yüksek sesle ve bağırışlarla karakterize olduğundan kısa zamanda etraflarına başka insanlar da toplandı. Onlar, patates fiyatının adil sayacakları şekilde düzenlenmeden uzaklaşmayacaklarını belirttiler (Engl, 2010, ss. 148-178). Başka bir isyanda kadınlar, mağazaya girip un fiyatının yüksek olmasından şikâyet etmişler ve mağaza sahibini fiyatları indirmese un çuvalarını alıp götürmekle tehdit etmişlerdir (Engl, 2010, ss. 148-178).

30 Mayıs 1915'te ise Orexov'da bir grup kadın, yumurta ve diğer erzakların pahalılığına itiraz ederek tezgâhları yıkmış, Haziran 1915 tarihinde Nijegorodskoy guberniyasının Gordeevka köyünde sayıları bini bulan kadın da temel gıdalar olan sütün ve tuzun pahalılığına itiraz etmeye başlamışlardı. İkinci isyanda iştirakçilerin sayısı, birkaç saatte 10.000 kişiye ulaşmıştı. Gelen polisler de ayaklanmayı önlemeye çalışsalar da isyancılar tarafından taşlı saldırıya maruz kalmışlardı. Sonuçta isyancılar, şeker ve başka erzaklardan çalıp kaçmışlardır (Engl, 2010, ss. 148-178).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi kadınların pazardan başlayan bu küçük itirazları, kısa zaman içerisinde büyüyerek başka bölgelere de yayılabiliyordu. Birleşik Devletler Colorado Üniversitesi öğretim üyesi Profesör Barbara Engl, 1 Ekim 1915'te Moskova civarındaki Bogorodsk şehrinde yaklaşık 15 bin işçinin çalıştığı tekstil fabrikasında kadınların isyan ettiğini yazıyor. Sayıları otuzu bulan kadınlar, pazara şeker almaya gittikleri zaman şekerin satıldığını görüp heyecanlanıyorlar. Tüccarları vicdansızlık ve spekülasyon yapmakla suçlayan kadınlar, ayaklanarak malları yakmaya başlıyorlar. Polis, olayı bastırmaya çalışsa da kısa sürede isyan, diğer meydanlara sığıyor. İşçi kadınların bu ayaklanmalarına kısa sürede civar köylerin kadınları da katılıyor. Bu ayaklanma önlense de etkisi kısa süre içinde yalnız yakın fabrikalara değil Pavlovsk, Obuxov, Orexov fabrikalarına da yayılıyor. Polisin raporlarına göre bu ayaklanmalara 80 bin işçi katılmıştır (Engl, 2010, ss. 148-178).

Bu ayaklanmalar, çoğu zaman sonuçsuz kalmıyordu. Yukarıdaki eylem sonucunda işçiler, istediklerini alarak maaşlarına %20 zam yaptırmayı başardılar (Engl, 2010, ss. 148-178). 1916'da Ural'daki eylemde de aynı sonucu görüyoruz. Yönetim; emekli maaşlarına zam yapmıştı, işçilerin maaşları artırılmıştı, çalışanlara yemek hakları verilmeye başlanmıştı (Myasnikova, 2011, ss. 119-123).

Bazı yerlerde böyle itirazlar ölümlerle bile sonuçlanabiliyordu. 14-16 Şubat tarihlerinde Kafkasötesi'nin en büyük şehri olan Bakü'de çoğunluğu Ruslardan oluşan kadınlar grubu, sokakta gezerken tezgâhları ve değirmenleri yıkmaya başladılar. İsyan bittiği zaman geriye 57 yaralı ve 9 ölü kalmıştı (Engl, 2010, ss. 148-178).

Kadın hareketlerinin bir diğer özelliği de "Babiy Bunt"ların işçi tatilleri için de bir destek rolü oynamasıydı. Rusya İmparatorluğu genelinde görülen Babiy Bunt, işçilerin sendikal haklarının talepleri için bir kıvılcım olmuştu (Engl, 2010, ss. 148-178).

Bu isyanların başlama sebebinin savaş olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ancak açıktır ki olaylar, aslında kadınlara yönelik asırlardır devam eden hukuksuzluğun zaruri bir sonucuydu.

Şöyle ki savaş aslında kadınların kendi isteklerini dile getirmeleri için bir fırsat olmuştu. Aslında arşiv belgeleri, hatıratlar ve tarihi eserler, Rusya tarihinde kadın hareketlerinin birçok sebebinin olduğunu gösteriyor. Tarihi belgeler, aşağı sınıftan olan kadınların günlük hayatın zorluğu, maaşın azlığı, gıda yetmezliği sebepleriyle harekete katıldıklarını göstermektedir. Sosyal - Demokrat hareketin üyesi, Bolşevik kadın A.V. Artyuxin (A.V. Sorokin) kendi hatıratında devrim hareketlerine katılmasında zor şartlar altında geçen çocukluk hayatının etkisinin çok olduğunu yazmaktadır. O, 12 yaşından itibaren çalışma hayatına atıldığını, 12 saat çalışma karşılığında ise 20 kuruş para kazandığını söylüyordu. Annesi, fabrikada grevlere katıldığı için işten atılmıştı. Artyuxin, Çarlık Rusya'sında kadınların durumunu anlatırken iş yerlerinde kadınların az maaşa çok uzun saatler boyunca çalışmasından, kaldıkları yerlerin çok küçük hatta bir kişinin insani şekilde uyuyabileceği kadar bile bir ortamın bulunmamasından, sağlık koşullarının berbat olmasından bahsediyor. Hatta durum o kadar vahimdir ki işçi sınıfında doğan üç çocuktan biri, altı çocuktan ise ikisi hayatta kalabiliyordu (Vanyuşina, 2016).

Aslında kadınların sorunu yalnızca fakir olmakla sınırlı olmayıp sosyal hayatta da bir dizi kısıtlamalara maruz kalmalarıydı. Oluşan bütün sosyo-ekonomik değişimlere rağmen yönetim, kadınları hâlâ sosyal hayattan uzak tutmaya çalışıyordu. Örneğin, 1914 yılına kadar evli kadınlar için pasaport kısıtlamaları vardı. Kadınlar; eşlerinin izni olmadan kalıcı ikametlerini değiştiremiyor, çalışmıyor ve eğitim alamıyorlardı. 1917 yılına kadar ise onların seçim hakkı yoktu. Kadınlar, devlet kurumlarında çalışmıyor ve avukat olma hakkına sahip değillerdi (Vanyuşina, 2016).

Çok yüksek kurslarda eğitim görmüş kadınlar, Halkseverlik (Narodničestvo - Populizm) cereyanına bağlılardı (Vanyuşina, 2016).

Rusya'daki kadın hareketleri, diğer ülkelerde olduğu gibi köklerini XVIII. yüzyıldaki büyük Fransa devriminden, kadınların ve erkeklerin eşitliği idealinden veya amacından etkilenerek almıştır (Polişuk, 2013, ss. 1-20). Genellikle kadınların erkeklerle eşitliği fikrini ise anarşistler, ortaya atmışlardır. 19. yüzyılda ise kadın dernekleri oluşmaya başlamıştı. Bunlar, kadınların yalnızca evde çocuk yetiştirerek yaşamalarını değil aynı zamanda ev dışında normal iş hayatı yaşayabilmelerini de talep ediyorlardı (Polişuk, 2013, ss. 1-20).

Görüldüğü gibi Rusya'daki kadınların da istekleri ve hedefleri, 19. yüzyılda dünya kadınlarının mücadele vererek elde ettikleri ekonomik ve siyasi haklardan farklı değildi.

2. Bakü'de “Babiy Bunt” veya Kafkasötesi’ndeki İlk Kadın Ayaklanması

Birinci Dünya Savaşı, Rusya İmparatorluğunu gerek siyasi gerek de ekonomik açıdan zor durumda bırakmıştı. Savaş için harcanan paralar, fabrikaların tamamen orduya hizmet etmesi, erkeklerin hızla orduya alınması; ülke ekonomisini yerle bir etmişti. Esas işçi sınıfının cepheye alınması, fabrikaların kapanmasına ve üretimin hızla düşmesine sebep oluyordu. Sonuçta savaşın ikinci yılından başlayarak gıda ürünlerinin fiyatı hızla yükselmiş, karaborsacılık yaygın bir hale gelmiş ve halkın elit kısmı zenginleşirken büyük bir kısmı ise açlıkla mücadele etmek zorunda kalmıştı (Kurat, 2014, s. 446). Bunun sebebi, halkın ihtiyacı olan gıda ürünlerinin cepheye, askerlere gönderilmesi idi. Böyle bir durum da sivil halk arasında kıtlığın artmasına ve dolayısıyla grevlerin çoğalmasına sebep oluyordu.

Bakü'deki “Babiy Bunt” da böyle bir durumda ortaya çıkmıştı. Bakü, Kafkasötesi'nin en büyük sanayi şehri olmasının yanısıra kalabalık ve farklı milletlere ev sahipliği eden bir şehirdi. Burada çok sayıda Rus, Yahudi, Ermeni ve başka milletlerden gruplar yaşamaktaydı. 14-17 Şubat olaylarını yapanların hangi milletten olmasıyla ilgili tam bir bilgi karşımıza çıkmazsa da bu kadınların genellikle Ruslardan oluştuğu tahmin ediliyor.

Konumuzun temel kaynaklarını oluşturan Manaf Süleymanov'un ve Şepelev'in hatıratlarında isyanların genel sebebinin açlık, kıtlık ve savaş olduğu belirtiliyor. Bu konuda Şepelev, olayları şu şekilde kaleme alıyordu:

Umutsuz kadınların bakkalları nasıl çökerttiğini, insan kalabalığının sokaklarda nasıl öfkelenildiğini “Ekmek!”, “Savaş Bitsin!” sloganlarını attığımı çok iyi hatırlıyorum. Öfkeli jandarmalar ve polisler, isyancıları hiçbir şekilde yatıştırmayı başaramıyordu. Daha sonra, yardıma eli kırbaçlı Kazaklar çağırılıyor. Hırpalanmış kadınlar için, askerler ayağa kalkıyor. Gerçek bir savaş başlıyor. Kadınların ayaklanması kısa sürede Bolşevikler tarafından desteklenen Bakı proletarya tarafından destek buluyor. Petrol sahaları ve rafinerilerdeki çalışanlar greve başlıyor (Şepelev, 1974).

Şunu da belirtmemiz gerekiyor ki bu Kafkasötesi olaylar ortaya çıktığı zaman Şepelev, ebeveynlerini kaybederek Rostov Don'dan Bakü'ye taşınmak zorunda kalan küçük bir çocuktur. Şepelev, ülkedeki mevcut gıda yetersizliğinin ve fiyat artışlarının çocukları aç kalan kadınları ayaklanmaya sevkeden önemli etkenler olduğunu yazmaktadır. Şepelev'in hatıraları içinde yanlış ve tutarsız bilgiler olsa da olaylarla ilgili genel bilgiler vardır. Örneğin, Şepelov ayaklanmanın Birinci Dünya Savaşı'nın üçüncü yılında oluştuğunu söylüyor. Halbuki isyan, 1917 değil 1916 yılında patlak vermişti. Bunun yanı sıra o, isyanın bastırılması ve halkta vatanseverlik duygularının uyandırılması için imparatorun amcası Nikolay Nikolayeviç Romanov'un Bakü'ye davet edildiğini, bu olaylar sırasında Rusya'da Şubat Devrimi'nin patlak verdiğini yazmaktadır (Şepelev, 1974). Halbuki Şubat Devrimi, bahsedilen olaylardan tam bir sene sonra olmuştu.

Şepelev gibi Süleymanov da olayın temel sebebinin savaş ile ortaya çıkan açlık, pahalılık ve kıtlık olduğunu yazıyor. 14 Şubat 1914 günü başlayan bu isyanı Hazarötesi'nde kadınların ilk ayaklanması gibi kaleme alan M. Süleymanov, ayaklanmanın oluşmasını bütün ayrıntıları ile hatıralarında yazmıştır. İsyân, "Aleksandr Nevski pazarında alışveriş yapan bir kadının fiyatların pahalılığından dolayı satıcıyla tartışarak patatesleri yere dökmesinden, bunun ardından ise içinde ay çekirdeği bulunan kutuyu yere atarak çekirdeği ayaklarının altında ezmesinden sonra başladı. Bu olaydan hemen sonra pazarın bulunduğu sokakta (şimdiki Hüsü Hacıyev sokağı) yüzlerce kadın da meyve sebzeleri, bakkalları, bezzaz dükkânlarını¹, fırınları, kasap dükkanlarını dağıttı. Karışıklık, Kuba (şimdiki Füzuli meydanı) meydanı ve Balahani (şimdiki Basin sokağı) sokaklarındaki dükkanlara da sıçradı. Polisler, olay yerine gelse de kalabalığın meydanlara inmesini engelleyemedi. r. İlk gün polislerin ateş etmemesini fırsat bilen kadınlar ve çocuklar, itfaiye arabalarını kuşatarak polisler taşa atmaya başladılar. Daha sonra şehrin zengin sokaklarına doğru ilerleyen kadın kalabalığı, Metropol Hoteli² yanındaki zengin mağazaları yağmaladı. Ayaklanmanın ikinci gününde Skoblevin, Ağabala Kuliyev'in, Glazovun'un ambarlarını, değirmenlerini, 'Rus', 'Samalyot' gemi şirketlerinin mal ambarlarını talan ettiler.." Süleymanov, kadınların ve onlarla birlikte hareket eden erkeklerin şehirde 116 erzak, 70 civarında da tekstil, giyim mağazasını bastığını yazmaktadır (Süleymanov, 1987, s. 129).

Şepelev de Süleymanov da 17 Şubat tarihinde yalnız atlı Kazakların şehre gelmesinden sonra isyanı bastırmanın mümkün olduğunu yazmışlardır. İsyân sonucunda 64 kişi ölmüş veya yaralanmış; şehirde 2 milyon 957 bin manat zarar, meydana gelmişti" (Süleymanov, 1987, s. 129 ve Şepelev, 1974).

¹ Kumaş alıp satan kimse

² Şimdiki Nizami Müzesi

Süleymanov'un verdiği bilgilere ve incelediğimiz gazetelere göre bu ayaklanmada yalnızca kadınların değil, aynı zamanda çocukların da bizzat aktif olarak yer aldığını görmekteyiz.

3. Basında “Babiy Bunt”

Bakü’de kadınlar tarafından oluşan ayaklanma, 14 Şubat’ta meydana gelse de basına bununla ilgili ilk haber, 25 Şubat’ta Bakü şehrinin geçici askeri valisi general-gubernatoru Martinov’un ilanı ile yansımıştır. Martinov, açıklamasında isyancıardan talancı ve tecavüzcü diye bahsediyor. O aslında Bakü’deki fiyatların diğer Rusya şehirlerine göre daha ucuz olduğunu belirterek kadınları vahşilikle ve diğer şehir sakinlerine zarar vermekle suçluyordu:

Hayatın ve gerekli şeylerin pahalılığı şehirde kaba bir güce dayanan heyecanın oluşmasına sebep olmuştur. Dün kuvvetli olan insanların yıllarca çektikleri zahmet sonucunda elde ettikleri varlıkları bir gün içinde ziyan olmuştur.

Saldırganlar ve istilacılar içinde kadınlar da vardır. Şaşırtıcı olan şudur ki; isyan eden kadınların içinde savaşta bulunan vatan savunucularının eşleri de vardır. Fakat, saldırganlar ve istilacılar o sırada orada bulunan müşterileri talan etmekle ne istiyorlarmış?

Bu Şubat ayının 14, 15, 16. günlerinde şahidi olduğumuz vahşi eylemler gerekli malların ucuzlaşmasına sebep olabilecek mi?

Hayır! Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı mevcut malların azalması ve savaştan dolayı yeni mal getirilmesinin azalması şüphesiz ki, bazı malların yokluğuna ve pahalalanmasına sebep olacaktır.

Dolayısıyla, istilacılar işi düzeltmemiş, bilakis, hükûmetin ve şehir idaresinin işini bozmuşlar. Halbuki, hükûmet ve şehir idaresinin işi aslında başarılı olup Bakü’de malların fiyatı, İç Rusya ve diğer Kafkasya şehirlerine göre daha ucuzdur.

İstilacılar, Bakü şehrinin talanına iştirak etmeyip de kendi işlerine bakan, lakin bu olaylardan dolayı büyük zarar gören ahali üzerinde büyük ve manevi sorumluluk taşımaktalar.

Fiyatları nizama salmak için şeylerin fiyatını insafsızlıkla yükselten şahıslar hükûmet tarafından cezalandırılacak, Bakü sokaklarındaki olayları yapanlarla ilgili şiddetli tedbirler görülecektir.

Geçici general-gubernator MARTINOV (Bakı Xəbərləri, Açıq Söz, No 120, 25 Şubat 1916, s. 3).

Generalin yukarıdaki açıklamasından farklı olarak gazetelerin isyan tarihine kadar olan yayınlarındaki haberler, genellikle kıtlık, açlık, halkın zor durumu ve bütün bunların ortadan kaldırılması için hükûmetin gerekli önlemleri almaya çalıştığı hakkındaydı. Örneğin, “Açıq Söz” gazetesinin 113. sayısında savaştan kaynaklı olarak Kafkasötesine gönderilecek olan yüklerin Bakü’de depolarda

kalmasından, tek tek şahıslara mal verilmemesinden dolayı itirazların çıktığı hakkında haber vardı (Qənd, *Açıq Söz*, No 113, 17 Şubat 1916, s. 4).

Aynı gazetenin 114. sayısında ise дума gıslanlarının Bakü'nün gıda ihtiyacını karşılamak için Kuban ve Tersk'den çok sayıda mal getirilmesine izin verilmesi, gerekli malları almak için kartoçka usulünün oluşturulması için tartışmalar yapılması hakkında ve fırınlara ekmek yapmak için un dağıtılmasıyla ilgili kararlar alınması hakkında müzakereler yer almıştı (Qlasnilar Şurası, *Açıq Söz*, No 114, 18 Şubat 1916, s. 2).

Aynı zamanda bu dönem basınında dikkat çeken hususlardan biri de gazetelerin ciddi sansüre maruz kalmasıydı. Ayaklanmanın gerçekleştiği 14, 15, 16, 17 Şubat tarihlerinde yayımlanan gazetelerin bazen birkaç sütunu bazense bütün bir sayfası, sansürlü olarak beyaz çıkıyordu. Örneğin "Açıq Söz" gazetesinin bazen birkaç sayfası, bazen Bakü haberleri başlığının bir kısmı sansürlü çıkmıştır³. Alınan bütün bu önlemlere rağmen bazı gazete haberlerine göre şehirde olağanüstü olayların olduğu tahmin edilebiliyordu Mesela, "Açıq Söz" gazetesinin 17 Şubat'ta yayımlanan 113. sayısında, Meclisin 15 Şubat tarihinde şehirde oluşan olağanüstü olaylardan dolayı acilen toplandığı ve müzakereler yaptığı ile ilgili haberler vardı" (Dumanın İclası., *Açıq Söz*, No 113, 17 Şubat 1916, s. 4). 18 Şubat'ta yayımlanan 114. sayıda ise Meclisin toplantıda kabul ettiği kararlar açıklanıyordu. Bu kararlarda, şehir ambarlarından ekmek yapanlara bir hafta boyunca ücretsiz un verilmesi, Bakü'ye makulat⁴ ve mühimmat⁵ taşınması için yeni vagonların verilmesi, Kuban'dan ve Tersk'den hayvan getirilmesi için izin alınması, ambarlarda tutulan makulat ve mühimmatın en kısa zamanda araştırılması, kartoçka sisteminin⁶ oluşturulması gibi meseleler yer almıştı" (Bakı Xəbərləri, *Açıq Söz*, No 114, 18 Şubat 1916, s. 2)

"Açıq Söz" gazetesinin aynı sayısında Martinov'un acilen Tiflis'ten Bakü'ye dönmesi ile ilgili haber de yer almaktaydı (Dumanın İclası, *Açıq Söz*, No 113, 17 Şubat 1916, s. 4). Dönemin hatıratlarında olaylar sırasında Martinov'un şehirde olmaması, daha sonra şehre dönmesi hatta kadınlar tarafından onun da taşlanması hakkında bilgiler vardır (Süleymanov, 1987, s. 129).

Yukarıda da aktardığımız gibi 14-16 Şubat tarihlerinde en çok çıkan gazete haberleri, şehirdeki yiyecek rezervleri ile ilgili olmuştur. Bu haberler içinde "Kafkas ve Merkuri" şirketinin ambarlarında yeterince şeker olduğu, demir

³ "Açıq Söz" gazetesinin 111, 112, 113. sayılarının bazı sayfaları ya tamamen ya da bazı sütunları beyaz çıkmıştır.

⁴ Gıda, yiyecek

⁵ Hayat için önemli şeyler

⁶ Belirli miktarda gıda vs. almak için insanlara verilen karne, ekmek kartoçkası, gıda kartoçkası vs.

yollarının mal kabul etmemesinden dolayı Kafkasötesi'ne gidecek olan malların Bakü'de toplanması, gemilerde de birçok malın toplandığı ile ilgili haberler yayılmaktaydı. Bu şirket, kendisinin diğer şirketlere göre daha az engel çıkardığını iddia ediyordu (Dumanın İclası, *Açıq Söz*, No 113, 17 Şubat 1916, s. 4).

Aynı zamanda 19 Şubat tarihinde verilen bir kararla ülkeden dışarıya kayıt dışı herhangi bir mal çıkarılması men ediliyordu. Aksi halde 3000 manat civarında para cezası ve 3 aylık hapis cezası bekleniyordu (Bakı Xəbərləri, *Açıq Söz*, No 115, 19 Şubat 1916, s. 3).

19 Şubat tarihinde basında Askeri Vali Martinov'un, şehirdeki karışıklıktan dolayı daha öncesinde verdiği kararın iki maddesini sakinliğin yeniden tesis edilmesi gerekçesiyle yürürlükten kaldırmasına dair bildirisi basılmıştı. Bu iki madde ise akşam saat altıdan sonra bütün mağazaların, ticarethanelerin ve gösteri alanlarının kapanması ve akşam saat yediden sonra askerler dışında kimsenin sokaklara çıkmamasına dair maddelerdi (Bakı Xəbərləri, s. 3 ve Elan-i Rəsmi, s. 3, *Açıq Söz*, No 115, 19 Şubat 1916, s. 3). Bu haberle artık ayaklanmadan iki gün sonra ortalığın yatıştığını tahmin edebiliyoruz.

Artık 25 Şubat'ta Bakü şehri Askeri Valisi Martinov'un resmi ilanından sonra gazetelerde bu ayaklanma ve ayaklanmaya bağlı eylemlerin ortadan kaldırılması ile ilgili alınan önlemler, yer almaya başlamıştır. Bakü Şehir Duması'nın 22 Şubat tarihinde yapılan toplantısı, basına 26 Şubat günü yansımıştır. Kapalı yapılan bu toplantıda ayaklanma sebebinin kıtlık, açlık ve pahalılık olduğu, buna rağmen fiyatları düşürmenin mümkün olmadığı açıklanmıştır. Bunun yanı sıra aslında Bakü'deki fiyatların İç Rusya'dan, Vladikafkasya'dan ve Tiflis'ten daha ucuz olduğu beyan edilmiştir. Aynı zamanda olayın araştırılması için bir komisyon kurularak bu komisyonun Kafkasya canişini huzuruna gönderilmesi ve bazı hususlarda ricada bulunulması gibi kararlar alınmıştır. Buraya Askeri Vali Martinov'un savaş bitene kadar Bakü'de kalması, 14-16 Şubat olaylarının sebeplerinin araştırılması, halkın ihtiyaçlarını öğrenmek ve karşılamak için komisyon oluşturulması ve makulat ürünlerinin taşınmasının düzene sokulması için önlemler alınması gibi bazı meseleler de dahil edilmiştir (Şəhər Dumasının Qərarları, *Açıq Söz*, No 121, 26 Şubat 1916, s. 3).

Mesele aynı zamanda Devlet Duması'nda da tartışılmış ve Kafkasya canişini, Dahiliyye Veziri'ne olayla ilgili bilgi almak için bir sorgu bile göndermişti. Kafkasya canişini ise olayı araştırmayı, Kutais Askeri Valisi Potulov'a havale etmiş ve Potulov, 25 Şubat'ta Bakü'ye gelerek bu işi icra etmesi için Avrupa oteline yerleştirilmişti (Bakı İğtişası Barəsində, Bəsirət, No 82, 27 Şubat 1916, s. 2). Canişin, kısa bir zamanda Duma'nın sorularını cevaplandırarak öncelikle olayın meydana gelişi hakkında geniş bilgi vermiştir. Ardından olayın gerçekleşme sebebinin fiyat artışı olduğu ve buna karşı mücadele etmek için

önlemler alındığı belirtilmiştir. Fakat Canişin de Askeri Vali Martınov gibi olaya daha gerçekçi yaklaşarak ülkenin savaş durumunda olduğunu, demir yollarının yalnız insanların ihtiyacı için değil aynı zamanda ordu için de hizmet etmesi zorunda olmasından dolayı halkın zorluk çekmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. Bunun dışında Canişin, işçilerin bu ayaklanmaya yönlendirilmediğini aksine isyanın bastırılması için yardım ettiğini, petrol sahalarında eylem yapmaya çalışanların eylemlerinin bertaraf edildiğini ve petrol sahalarında hiçbir tehlikenin olmadığını açıklamıştır (Bakı Vaqələri Haqqında, *Açıq Söz*, No 124, 1 Mart 1916, s. 3).

Gazeteleri incelediğimizde olayın kısa sürede merkeze, üst kurumlara ulaştığını ve onların ilgi alanında olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu ilginin sebebini Bakü'nün sahip olduğu ekonomik durumda aramak daha mantıklıdır. Şöyle ki Rusya İmparatorluğu'nun petrol ihtiyacını karşılayan en önemli şehirlerden birinde böyle bir olayın olması, İmparatorluğu büyük bir tehlike karşısında bırakıyordu. Hatta yerel basın kaynaklarında ve Rus gazetelerinde bu mesele, defalarca gündeme getirilmiştir. Moskova'da yayımlanan "R. Vedemosti" gazetesi; "Şimdiki büyük savaşta Bakü gibi büyük ticari ve sanayi merkezi olan önemli bir şehirde ortaya çıkan iğtişaların vatanın büyük menfaatinden dolayı ne kadar zararlı olduğu herkesçe bilinen bir gerçeklik olmalıdır. Halbuki Bakü talanları zamanında bile dayandırılmamıştır" diyerek olayın ciddiyetine dikkat çekmeye çalışıyordu (Bakı Vaqələri Haqqında, *Açıq Söz*, No 125, 2 Mart 1916, s. 2). Bu mesele, meclisteki tartışmalarda da yerini almıştır. Meclis üyesi olan Babaxanov da Bakü'nün mühim bir ticaret ve sanayi merkezi olması açısından bu olayın ne gibi tehlikelere sebep olabileceğini açıklamıştır (Bakı İğtişası Barəsində, *Bəsirət*, No 82, 27 Şubat 1916, s. 2).

Artık 27 Şubat tarihinde olayın tam olarak nasıl meydana geldiğini gösteren meclisteki konuşmalar, basına daha yakın bir şekilde yansımaya başladı. Basındaki makaleleri hatıralardaki bilgilerle karşılaştırdığımızda aslında küçük farkların olduğu dikkatten kaçmıyor. Meclis üyesi M. Ceferov'un basında yayımlanan konuşmasına göre olay, 14 Şubat Yekşenbe (Pazar Günü) günü bir grup kadının malların pahalılığına itiraz ederek yeşillik satan dükkanları yıkmaları ve talan etmesi ile başlamıştır. Biraz sonra olay, şehrin diğer sokakalarına da yayılmış; şehirdeki diğer serseriler de olaya destek vermeye başlamışlardır. Kısa sürede yalnız makulat değil kırtasiye, giyim, kuyumcular da insan grupları tarafından talan edilmiştir (Bakı İğtişası Barəsində, *Bəsirət*, No 82, 27 Şubat 1916, s. 2 ve Bakı Vaqələri Haqqında, *Açıq Söz*, No 122, 28 Şubat 1916, s. 1).

İsyanla ilgili yapılan haberler içinde ilgi çeken noktalardan biri de polisin bu ayaklanmayı bastırmak için ciddi bir müdahalede bulunmamasıydı. Şöyle ki gazetelerde ilk iki-üç günde isyanı yatıştırmak için bir çaba gösterilmediği bilakis olayın tetiklendiği yazılmaktaydı. Hatta meclis üyesi M. Ceferov, bu işte

yerel polisleri de suçluyordu: “Üçüncü gün insanlar, değirmen ve un depolarını, şeker ve çay mağazalarını dağıtmışlardır. Sonuçta, mağazalar tamamen dağılmış, alışveriş durmuştur. Makulat ve mühimmat meselesi şimdi daha krizli bir hal almış ve ne olacağı belli değildir. Polis memurları yardım etmiyorlardı. Onlar olaylara kenardan bakarak talancıları müşterilerden koruyorlardı. Yalnız dördüncü gün polis işin uzandığını görmüş ve düzensizliğin önüne geçmiştir” (Bakı Vaqələri Haqqında, *Açıq Söz*, No 122, 28 Şubat 1916, s. 1 ve Bakı Vaqələri Haqqında, *Açıq Söz*, No 124, 1 Mart 1916, s. 3).

İsyan sonucunda devlet tarafından verilen kararlardan biri de Bakü Askeri Valisi olan Martınov’un işine son verilmesi olmuştur (Bakı Xəbərləri, *Doğru Söz*, No 11, 14 Şubat 1916, s. 4).

Sonuç

Rusya İmparatorluğu tarihinde adını sıklıkla duyduğumuz “Babiy Bunt” hareketi, imparatorluğun önemli bir endüstri merkezi olan Bakü’yü de etkiledi. 14-16 Şubat 1916 tarihli bu ayaklanma, Kafkasötesindeki ilk kadın ayaklanması olarak tarihe geçti. İlginç olan, bu olayda kadınların yanı sıra çocukların da olaylara karışmaları, eylemlerde bizzat iştirak etmeleriydi. Ayrıca, basının yazdığının aksine eylemlere katılanlar yalnızca kadın ve çocuklarla sınırlı kalmamış; işçiler de olaya karışmışlardır. Merak doğuran ise bu ayaklanmada Müslüman kadınların iştiraki ile ilgili herhangi bir haberin olmamasıydı.

I. Dünya Savaşı’nın sonuçlarından biri olarak değerlendirebileceğimiz bu isyan, Bakü’nün ekonomik konumundan dolayı bir süre basından saklanmaya çalışılrsa da bazı gazetelerde, sonraki tarihlerde isyanla ilgili haberlere ulaşabildik.

Konuyla ilgili kaynakların kısıtlı olması dolayısıyla bu çalışmanın hazırlanmasında birkaç hatıratla ve gazeteyle yetindik. Rusya arşivlerine ulaşamadığımızdan Bakü’deki bu isyanla ilgili daha geniş ve kapsamlı araştırma yapmamıza imkân olmamıştır.

Aynı zamanda belirtmek gerekir ki Rusya İmparatorluğu’ndaki bu olaylar, dünya genelinde daha öncesinde başlayan kadın hareketlerinin mantıksal bir devamı niteliğinde değerlendirilebilir.

Kaynakça

Kaynak eserler

- Bakı İğtişası Barəsində. (27 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 82, 2.
- Bakı Xəbərləri. (15 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 112, 3.
- Bakı Xəbərləri. (17 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 113, 3.
- Bakı Xəbərləri. (18 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 114, 2.
- Bakı Xəbərləri. (19 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 115, 3.
- Bakı Xəbərləri. (25 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 120, 3.
- Bakı Xəbərləri. (11 Mart 1916). *Doğru Söz*, 11, 4.

- Bakı Vaqəələr Haqqında. (28 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 122, 1.
- Bakı Vaqəələr Haqqında. (1 Mart 1916). *Açıq Söz*, 124, 3.
- Bakı Vaqəələr Haqqında. (2 Mart 1916). *Açıq Söz*, 125, 2.
- Dövlət Duması. (14 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 111, 2.
- Dövlət Duması. (14 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 111, 3.
- Dumanın İclası (17 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 113, 4.
- Elan. (19 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 115, 4.
- Elan-i Rəsmi. (25 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 120, 3.
- Martınovun Vürudu. (17 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 113, 4.
- Şəhər Dumasının Qərarları. (26 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 121, 3.
- Təşəbbüs Lazımdır. (25 Şubat 1916). *Açıq Söz*, 120, 3.

Araştırma Eserleri

- Engl, B. A. (2010). Ne Xlebnom Edinim: Jenşini i Prodovolstvennie Besporyadki v Pervuyu Mirovuyu Voynu. *Vestnik Leningradskogo Gosudarstvennogo Universiteta imeni A. S. Puşkina*.
- Kurat, A. K. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TDK.
- Mustafaev, E. M ve Şerbinin, V. G. (1996). *Russko-Tureçkiy Slovar*. İstanbul: Engin Yayıncılık ve Matbaacılık Limited Şti.
- Myasnikova, N. V. (2011). Jenskiy Protest i Ego Rol v İstoriçeskix Sobitiyax. *İstoriçeskie, Filosofskie, Politixeskie i Yuridixeskie Nauki, Kulturalogiya i İskusstvovedenie. Voprosi teorii i Praktiki*, 4(10), 119-123.
- Polişuk, E. N. (2013). Jenskoe Dvijenie v Rossii: Potrebnost Vremeni ili Anarxiya. *Vestnik Ryazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta im. S. A. Esenina*, 4(41), 1-20.
- Süleymanov, M. (1987). *Eşitdiklərim Oxuduqlarım Gördüklərim*. Bakı.

İnternet Kaynakları

- Cova, A. (2012). *Feminism*. https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/23703/1/ICS_ACova_Feminism_EDI.pdf, 23 mart 2021 tarihinde erişildi.
- Effiong, A. (2020). *A Brief History and Classification of Feminism*. 18 Eylül 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/346426941_A_brief_history_and_classification_of_feminism adresinden erişildi.
- Kolay, H. (2015). *Kadın hareketinin süreçleri, talepleri ve kazanımları*. 15 Eylül 2021 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/16692248-Kadin-hareketinin-surecleri-talepleri-ve-kazanimlari.html> adresinden erişildi.
- Şepelev, A. L. *V Nebe i Na Zemle*. Voenizdat: 1974. 29 Nisan 2020 tarihinde <http://militera.lib.ru/memo/russian/shepelev/index.html> adresinden erişildi.
- Vanyuşina O, V. (2016). *Motivaçionnie Osobennosti Pnixoda Jenşin v Revolyuçionnoe Dvijenie v Konçe XIX-naçale XX vv*. 13 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27281974> adresinden erişildi.

GELENEKSEL KÖY İŞ HAYATINDA ORTAK ÇALIŞMA ALANI KULLANIMLARININ TOPLUMSAL CİNSİYET BAKIMINDAN İRDELENMESİ*

*Hayrettin ŞAHİN***

Öz: Araştırmanın amacı, erkeğin ve kadının hangi ihtiyaçlara göre iş bölümüne gittiği ve bu iş bölümü sırasında ortak çalışma alanlarını zamana ve yere göre nasıl ayırdıklarını ortaya koymaktır. Aynı zamanda geleneksel dönemde kadınların sadece evde yaşamadıklarını, dışarıda birçok yerde ortak çalışma alanlarının olduğunu tespit etmektir. Araştırmanın kapsamını, geleneksel dönemde köyde çalışanların ortak çalışma alanları oluşturmaktadır. Köyde çalışanların çalışma kültürü, her yörede farklılıklar arz ettiği için bu araştırmada belirli bir yörenin çalışma biçimi ele alınarak incelenmiştir. Araştırmada Oltu ilçesinin Sivri Dere mevkiinde bulunan köyler seçilmiştir. Araştırma neticesinde en çok ortak alan olarak kullanılan yerler, tespit edilmiş ve toplumsal cinsiyet ayırımına göre bu alanların kullanımları incelenmiştir. Ortak kullanım alanları içerisinde kadınlar, daha çok mandıraları (süt damları), tandırları, fırınları, evleri, çeşmeleri ve çermikleri ortak çalışma alanı olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan erkeklerin daha çok selgâhları, caminin mücavir alanlarını, yol kavşaklarını, otlakları, ormanları, alaçukları, ağlıları, arhaçları, yolları, su kanallarını ve değirmenleri ortak çalışma alanı olarak kullandığı görülmüştür. Harmanlar ise hem kadınlar hem de erkekler tarafından ortak çalışma alanı olarak kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ortak çalışma alanları ve toplumsal cinsiyet, kadınların geleneksel ortak çalışma alanları, erkeklerin geleneksel ortak çalışma alanları, harman, mandıra.

A Gender Analysis of the Common Grounds' Usage in a Traditional Village's Labor Life

Abstract: The paper aims to examine, in terms of gender, the needs determining the division of labor and subsequently to discuss common working areas as the result of this division of labor. The research developed based on the working life and gender roles of the villagers living in Sivri Dere, Oltu district. The ethnographic method and observation were used as data collection tools. The research determined places mostly used as common areas and their uses according to gender. Thus, women mostly use dairies, tandoori, ovens, houses, fountains and springs as common working areas. On the other hand, men mostly use flooded places, adjacent areas of the mosque, road joints, pastures, forests, cattle pen, shelters, sheepfolds, crossroads, water channels and mills as common

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 12.03.2021 - 10.01.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Sinop, Türkiye. sahinhayrettin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8921-2840.

working areas. Trashing areas, on the other hand, are used by both women and men as a collaborative working area.

Keywords: Common Working Grounds and Gender, Traditional Common Work Areas for Women, Traditional Common Work Areas for Men, Trashing Area, Dairy.

Giriş

Geleneksel köy çalışma hayatında geçim ekonomisi üzerine kurgulu yapı bulunmaktadır. Bu yapı içerisinde kendi kendine yeterlilik esastır. Durum böyle olunca yapılan iş çeşidi artmaktadır. Her mevsim, farklı iş yapılmaktadır. İşlerin çeşitliliğinin çokluğu, iş bölümünü zorlaştırmaktadır. Kadının ve erkeğin iş bölümü, genelde iş yapılan alanlarda söz konusudur. Bu alanlar üzerinden toplumsal cinsiyet oluşturulmaktadır ve ortak kullanım alanları, toplumsal cinsiyetin en belirgin görüldüğü yerler olarak değerlendirilebilir.

Araştırmada üç önemli konu, öne çıkmaktadır. Bunlar: Ortak kullanım alanları, toplumsal cinsiyet ve geleneksel köy çalışma hayatı konularıdır. Bu konularla ilgili önemli sayıda eser mevcuttur. Ancak bu araştırmanın literatürde belirli kuramlara dayandırılması oldukça güçtür. Çünkü ortak kullanım alanları, kamusal alanla benzerlik göstermektedir ancak kamusal alan tanımı için gerekli olan unsurların tamamını barındırmamaktadır. Toplumsal cinsiyet bakımından ele alınınca, toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde temel alınan kuramların dayanaklarından farklılık göstermektedir. Çalışma hayatında iş bölümü temel alınınca iş bölümünün kesin çizgilerini bulmak oldukça zordur. Bu sebeplerden dolayı belirli bir kurama dayandırmak oldukça zor görülmektedir.

Köylerle ilgili çeşitli eserler yazılmıştır. Bunlar daha çok demografik bilgiler, göç, dil, üretim, kırsal kalkınma vb. konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Geleneksel köy çalışma hayatı içerisinde toplumun örgütlenmesi ve değerleri hakkında da birçok bilgi bulunmaktadır. Ancak bu bilgilerin detayları hakkında az sayıda eser görülmüştür. Bu çalışmanın konu edindiği ortak kullanım alanları hakkında sınırlı bilgi bulunmaktadır. Diğer yandan köylerde, geleneksel dönemde toplumsal cinsiyet bakımından iş bölümü yapıldığı ile ilgili çok sayıda bilgi olmasına karşın bunların ne şekilde gerçekleştiği ile ilgili sınırlı bilgi bulunmaktadır.

Araştırmanın amacı, köylerde insanların ortak kullanım alanlarını belirlemeye çalışmak ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümlerini ortak kullanım alanlarda nasıl gerçekleştirdiklerini irdelemektir.

Toplumsal cinsiyet bakımında ortak alanların kullanılması kadar o alana hâkimiyet de önemli görülmektedir. Çünkü bazı durumlarda, toplumsal cinsiyet bakımından ortak alanların kullanımı ile ortak alanların hâkimi arasında

farklılıklar bulunabilmektedir. Bu durum, ortak alanı kullananın ve hâkim olanın davranışını etkileyebilmektedir.

Tarlada ve hayvan bakımı için gerekli yerlerde erkeğin, ortak alanları kullanma zamanı ve hâkimiyeti artarken kadının da evde ve mandırada (süt damı) ortak çalışma alanını kullanma zamanının ve hâkimiyetinin arttığı görülmektedir.

Geleneksel köy çalışma hayatında ortak alanlar, ihtiyaçlar göz önüne alınarak düzenlenmektedir. Evler, ahırlar, otlaklar, yollar, su kanalları, selgâhlar, mandıralar, tandırlar, çeşmeler ve bunlardan müteşekkil harman sistemi anlamlı şekilde yapılandırılmıştır.

Araştırmacı, araştırma yöresinde göç, yaşlılık, geleneksel insan çalıştırma biçimleri vb. konuları araştırırken harmanın işlevlerinin çok yönlü olduğunu ve çalışma alanları ile kuvvetli bağının bulunduğunu tespit etmiştir. Harmanı araştırmanın yanı sıra diğer ortak çalışma alanlarını da araştırma kapsamına katmanın geleneksel köy çalışma hayatını anlamlandırma bakımından önemli olacağı düşünülmüştür. Böylece hem harman sistemi daha iyi şekilde anlaşılırken hem de kadın-erkek çalışma hayatı, alan bakımından gözler önüne serilebilmektedir.

Ortak kullanılan alanlarının kamusal alan bakımından değerlendirilmesi yönünde inceleme yapılmıştır. Ancak kamusal alan için öne sürülen tanımlamaların bazılarının köylerdeki ortak çalışma alanlarının işlevlerinin dışında oldukları görülmektedir. Kamusal alan tanımlamalarından ev dışı alanların bütünü, halkın karşılaştığı alan, ortaklaşa ekonominin merkezî ögesi vb. tanımların ortak çalışma alanlarına uygunluğu söz konusuysen, ortak bir dünyanın arabulucusu ve demokrasinin meşrulaştığı alan olarak yapılan tanımlamalara uygun düşmemektedir. Çünkü köylerde genellikle belirli dinin tek mezhebi, cemaat hâlinde yaşamaktadır. Aynı zamanda ortak çalışma alanlarında, yerel yönetimdeki yönetici değişikliğini gerçekleştirmenin dışındaki konular, çok daha önemli görülmektedir.

Araştırmanın kapsamını kadınların ve erkeklerin ortak çalışma alanları oluşturmaktadır. Bu alanlar; selgâh, yol kavşakları (kavuşum¹), caminin mücavir alanları, otlaklar, ormanlıklar, ağıllar, arhaçlar, alaçuklar, yollar, su kanalları (arklar), değirmenler, harmanlar, süt damları, tandırlar, fırınlar, çeşmeler, çermikler ve evlerdir.

¹ Kavuşum, alan olarak genelde su ve yol için kullanılır. İki ya da daha fazla yolun keşiştiği yere “yol kavuşumu” denir. Bu durum, çay ve ırmaklar için de geçerlidir. Çay ve ırmakların keşiştiği yerlere “su kavuşumu” denir.

Çalışmanın evrenini, Sivri Deresi mevkinde bulunan köyler² oluşturmaktadır. Erzurum'un Oltu İlçesinden Uzundere ilçesine giderken kullanılan yolun yol kenarındaki köylerdir. Bunlar; Başbağlar, İnanmış, Çamlıbel, Tutmaç, Özdere, Yarbaşı, Demirtaş, Başaklı, Orcuk, İnci, İğdeli, Erdoğmuş, Ballica, Kaleboğazi ve Sarısaz köyleridir.

Araştırmada etnografik yöntem benimsenmiş ve veri toplama aracı olarak da gözlem kullanılmıştır. Etnografya, alan araştırması vasıtasıyla kültürleri ve toplumları inceleme ve tanımlamayı ifade eder. Belirli bir kültürün alan çalışmasına bağlı olarak ayrıntılı biçimde betimlenmesidir. Etnografılar, yerel sistemlere inip bunlara iyi uyum sağlayarak ve katılımcı gözlem ve açık görüşmeler gibi nitel yöntemleri kullanarak ampirik çalışmalar yaparlar (Sepetçioğlu, 2017, s. 36). Araştırma için 05. 2018-09. 2020 tarihleri arasında veri toplanmıştır. Araştırmacı, bu yörede doğup büyümüş ve çalışma hayatına girdikten sonra her yıl en az bir aya yakın zamanını bu yörede geçirmiştir. Bu sebeplerden dolayı araştırmacı, bu yörenin kelime hazinesine ve çalışma biçimine vakıftır.

1. Geleneksel Köy Çalışma Hayatı ve Toplumsal Cinsiyete Göre İş Bölümü

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre çalışma; "a-çalışmak işi, emek, say, mesai; b-bir yapı elemanın yük altında biçim değiştirmesi, az veya çok zorlanması; c-bünyesindeki suyun azalması veya çoğalması sonucu ağacın biçim ve boyutlarının değişmesi; d- bilimsel ve sanatsal amaçlı ürün" olarak tanımlanmaktadır. Çalışma, toplumda cereyan eden olaylar zincirinde ve genellikle sosyal bir olgunun varlığında ortaya çıkmaktadır (Ören ve Yüksel, 2012, s. 36).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre köy, "a- yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi, köylük yer, köy yeri; b- köy halkı" anlamlarına gelmektedir. Arslan'a göre köy, iktisadi faaliyetleri ağırlıklı olarak tarım, hayvancılık ve el sanatları olan; mekanik iş bölümü, cemaat ruhu ve gelenekçi bir hayat anlayışının egemen olduğu; aile içinde geleneksel ilişkilerin yaygın olduğu; nüfusu en fazla binlerle ifade edilebilen, coğrafi bir sınırı, kendine ait bir adı ve kendine özgü bir toplumsal örgütlenmesi bulunan; toplumsal değişme sürecinin görece olarak yavaş işlediği; kırsal bir mekanda varlığını sürdüren sosyal ve

² 6360 sayılı kanunla büyükşehirlerdeki köylerin statüsü, mahalleye çevrilmiştir. 16 Ekim 2020 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan *Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 7254 Sayılı Kanun* ile mahalleye dönüştürülen köy ve beldelerle ilgili önemli bir düzenleme yapıldı. Belli şartları sağlamak ve başvuru yapmak koşulu ile köy ve beldelere *kırsal mahalle* olma hakkı getirildi.

fiziki çevrelerin oluşturduğu bütün bu yönleriyle de kentlerden farklılık gösteren toplumsal yerleşmelerdir. Köylü ise köy olarak tanımlanan fiziki ve sosyal mekân içinde yaşayan ve ağırlıklı olarak tarım, hayvancılık, el sanatları gibi uğraşlarla varlıklarını sürdüren kişi ya da kişilerdir (Arslan, 2004, s. 55).

Köylerde çalışma hayatı, temelde tarım ve hayvancılık üzerine olsa da köylülerin birçok alanda çalıştıkları görülmektedir. Özellikle barmakların yapılmasında ve ısıtılmasında haneler, kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır. Kent hayatında görülen sektörlerin çoğu, köy çalışma hayatında da vardır. Ancak tarım ve hayvancılığın gölgesinde kalmaktadırlar.

Tarımsal ürünler bakımından ise çok çeşitlilik söz konusudur. Tahıllardan arpa, buğday, mısır ve çavdar; neredeyse her hane tarafından ekilmektedir. Sebzelere kabak, soğan, fasulye ve patates; çok görülmektedir. İklimin müsait olduğu yerlerde meyve ve sebze çeşitleri, oldukça artmaktadır.

Meyvelerden en çok yetiştirilen ve tüketilenler; üzüm, erik, elma, armut, dut, ceviz, kızılcık, kiraz, vişne, kayısı ve ayvadır. Adı geçen meyvelerin her birisinin kurusunu kış aylarında bulmak olanaklıdır. Dutun kurusu ile bunlardan üretilen pekmez, pestil vb. ürünler, çok tercih edilir. Dutun çok kullanılmasında dinî tercihlerin etkili olduğu savı bulunmasına karşın *Türklerin geçmiş dönemde ipek böcekçiliği ile meşgul olmalarının* da etkisi olduğu söylenebilir (Gül, 2004, s. 71). Üzüm, her yerde yetişmesine karşın genelde yaşı ve kurusu az tüketilir ve kış aylarında evlerde nadir bulunur. Buna karşın, dutun yaş hâliyle çokça tüketilmesinin yanı sıra kış aylarında da neredeyse her evde dut mamullerinden dut kurusu, pestili ve pekmezi bulunmaktadır.

Hayvancılık denince akla ilk önce koyun ve inek gelmektedir. Küçükbaşlar arasında koyun sayısı, keçilerden genelde fazladır. Büyükbaşlarda azınlıkta olan ise mandalardır. Et ve süt tüketiminde en çok tercih edilen, süt mamulleridir. Çünkü sürüyü çoğaltmak için genelde dişiler saklanır ve doğurması için gereken özen gösterilir. Diğer yandan ailenin ihtiyacı için erkek hayvanlar, genelde satılır. Günlük tüketimde en çok ekmek, yağ, peynir ve ardından yumurta görülür.

Tavuk, her hanede bulunmaktadır. Çünkü üretimi ve tüketimi oldukça kolaydır. Aynı zamanda yumurta hem para hem de besin biçiminde yaygın olarak kullanılır. Köylerde kullanılan en küçük para birimi olarak değerlendirilir. Modern döneme geçiş sırasında köylere gelen modern tarzdaki ürünler alınırken en fazla yumurta kullanıldığı söylenebilir. Yumurtayı tahıl, takip etmektedir.

Aile yapısını oluşturan üyeler, birbirleriyle ilişki içinde bulunurlar. Bireylerin aile içindeki statüleri bu ilişkileri belirler ve şekillendirir. Aile üyelerine statülerine uygun roller verilir ve üyelerinden bu rolleri yerine getirmeleri beklenir. Roller, ilk olarak aile içerisindeki sosyalizasyon sürecinde verilir.

Ancak rollerin dağılım biçimi, aile biçimlerine ve yerleşim alanlarına göre değişmektedir. Türkiye'de aile içi roller, çoğunlukla yaş ve cinsiyet temelinde belirleyicilik gösterir (Taylan, 2009, s. 129).

Genelde, rollerin işleyişinde işlevleri açısından farklılıklar olsa da ailede erkeğin koca ve baba, kadının ise karı ve anne rolleri olduğu bilinir. Türkiye'de geleneksel ailelerde erkeğe ailenin geçimini sağlamak üzere ev dışında çalışma ve ailenin dışarıdaki ilişkilerini düzenleme rolünün, kadına da ev içi işler ve çocuk bakımı sorumluluklarının verildiğinden bahsedilebilir. Aile ile ilgili karar verme yetkisi, genellikle evin reisi olan erkekte olmakla birlikte cinsiyetçi sosyalleşme sürecinde belirlenen roller gereği ev içi işlerde sorumluluk çoğunlukla kadınlardadır. Kadının; ev işlerini yapmak, çocuklarını yetiştirmek gibi geleneksel rollerinin yanında kocasına ve çocuklarına manevi destek olmak, aile içi bütünlüğü ve uyumu sağlamak gibi geçiş dönemine ait rolleri de üstlendiği söylenebilir (Taylan, 2009, s. 130).

Biçme iş bölümünün temelinde tırpan ve orak aletlerinin biçme kabiliyeti, söz konusudur. Kadın orakla, erkek tırpanla biçmektedir. Tırpan ancak taşsız alanlardaki otları zaman bakımından verimli biçebilirken, orak taşlı alandaki ekin ve otları hasılat bakımından daha verimli şekilde biçmektedir. Geleneksel dönemde ekinlerin orakla biçilmesine özel önem verilmektedir. Çünkü ekinin orakla biçilmesi, hasılatı önemli oranda artırmaktadır.

Taşıma işleri ise her zaman erkektedir. Odun taşıma, ekin taşıma, ot taşıma vb. taşıma işlerinin neredeyse hepsi, erkekler tarafından yapılır. Taşıma işlerinde kaldırıp indirmenin güç gerektirmesi ve hayvanla yapılması, taşıma işinin erkek tarafından yüklenilmesine sebebiyet vermektedir.

Erkek ve kadın iş bölümünde en önemli ayrımlardan birisi de hayvanla yapılan işlerdir. Özellikle öküzle ve atla yapılan işlerde genelde erkeklerin varlığı görülmektedir. Yine hayvanların sağımı dışında kalan işlerin çoğu, erkekler tarafından yapılmaktadır. Ahırdaki işlerden de genelde erkekler sorumludur.

Kadınların en çok çalıştığı yer, süt mamullerinin yapıldığı mandıra (süt damı) ve evlerdir. Evlerde yemek, temizlik, çocuk bakımı ve dokuma işleri yapılmaktadır.

2. Çalışma Hayatında Ortak Kullanım Alanları ve Bu Alanların Toplumsal Cinsiyet Bakımından Değerlendirilmesi

Köylerde çalışma hayatı bakımından ortak kullanım alanları, oldukça yaygındır. Arazinin çoğu, ortak alan olarak değerlendirilebilir. Tarlalar, ürün ekimi yapıp hasat edilinceye kadar genelde özel alan olarak değerlendirilir. Ancak ekim gerçekleşmediği sırada ortak alan olarak görülür.

Ahırlar, evler ve tarlalar; ortak kullanım alanı dışındaymış gibi görülse de birçok durumda her üçü de ortak kullanım alanı olarak değerlendirilebilir.

Ahırlar, özellikle kış aylarında erkeğin yaşam alanıdır. Çünkü vaktinin büyük kısmını burada çalışarak geçirmektedir. Arkadaşları, akrabaları ve akranları ile ahırda vakit geçirmektedir. Gelen erkek misafirlerini ahırda ağırlamaktadır. Erkek misafirler genelde evde yemeklerini yedikten sonra ahırda, merekte ve harmanda vakit geçirir yanı sıra ahırda, sekide yatmaktadırlar. Ahır, kış aylarında çocuklar için oyun alanıdır. Küçük kemiklerden yapılmış *aşık* ahırlarda oynanmaktadır. Ahırlar özellikle kış aylarında gündelik yaşam pratiklerinin gerçekleştirildiği mekanlardır. Ahır her ne kadar ortak çalışma alanı olarak bazı durumlarda kullanılsa da genelde özel alan olarak görülür. Bundan dolayı ahır için başlık açılmamıştır.

Evler, kadınlar için gün içinde genelde ortak kullanım alanı olarak değerlendirilir. Özel olarak kullanım zamanı, genelde yatma saatleri içerisinde görülür. Her hanenin evi, köydeki kadınlara ve çocuklara devamlı açıktır. Özellikle on yaşının altında olan her çocuk, kolaylıkla diğerinin evine girebilmekte ve hanedeki çocuklarla oynayabilmektedir.

Tarlalar ise bir ürün için ekim yapılmamışsa genelde kullanıma açık olur. Hayvanlar otlatılır. Yine ürün kaldırıldıktan sonra otlak olarak kullanılabilir. Tarlalar da ürün olmadığı sürece araba, insan ve hayvan geçişlerinde kullanılabilir. Tarlanın otlak için kullanılması, “otlak” başlığı altında ortak çalışma alanı içerisine dahil edilmiştir.

Köyde ortak alanlar bakımından en çok kullanılanlar; selgâhlar, caminin mücavir alanları, yol kavşakları, otlaklar, ormanlar, alaçuklar, ağıllar, arhaçlar, yollar, su kanalları, değirmenler, harmanlar, süt damları, tandırlar, fırınlar, evler, çeşmeler ve çermiklerdir.

Yukarıda bahsedilen ortak kullanım alanlarını hem erkekler hem de kadınlar kullanmaktadır. Ancak bazı alanlar daha çok erkeklerin alanı olurken, bazıları da kadınların alanı olarak değerlendirilmektedir.

2.1. Selgâh, Caminin Mücavir Alanı ve Yol Kavşağı

Selgâh³ eğer köyün yerleşim yeri dışında olursa daha çok, hayvan otlatmak için değerlendirilir. Köy yerleşim yerinde bulunursa da genellikle hayvanların otlanmaya gitmeden önceki toplanma yeri olarak kullanılır. İnsanlar da toplu şekilde bir işe gidecekleri zaman genelde selgâhta toplanıp sonra işe gitmektedirler.

Bazı köylerde caminin mücavir alanları, işe giderken toplanma alanı olarak kullanılmaktadır. Birçok köyde ise yol kavşakları, toplanma alanı olarak değerlendirilir. Genelde köylerin iki ya da üç önemli girişi ve çıkışı bulunmaktadır. Bu giriş çıkışlar, bazı köylerde çok sayıda olabilir. Çünkü

³ Sel basmış ve tekrar sel basma ihtimali yüksek olan yerler için kullanılır.

araziye gitmek için en kestirme yollar kullanılmaktadır. Giriş-çıkışların bazıları, dönemsel olarak kullanılırken bazıları, her zaman kullanılır. Giriş-çıkışların kesiştiği nokta, genelde meydan görevi görmektedir. Toplanma alanı olarak oldukça yaygın bir şekilde kullanılır.

Ark çıkarmaya, yol açmaya, su koşmaya vb. işlere gidilirken insanlar, yukarıda sözü edilen alanlarda toplanır ve işe gidilir. Gerekli görülürse ayaküstü toplantılar da yapılır. Bu ortak alanlar, antik kentlerdeki agoranın yerini kısmen almaktadır. Dışardan gelen ürünler, bu alanlarda ya da bu alana yakın harmanlarda, genelde takas usulü ile satılmaktadır. Aynı zamanda dışardan gelen yabancı araçların ilk park yeridir.

Gerek hayvanların otlamaya gitmek için toplandığı yer olsun gerekse insanların işe gitmek için toplandığı yerler olsun her ikisi de erkeklerin çok kullandığı yerlerdir. Hayvanları otlatanlar, genelde erkeklerdir. Yine köyün genelini ilgilendiren imece usulü işleri, erkekler yapmaktadır. Selgâhlar, cami yakınındaki alanlar ya da yol kavşakları, köy çalışma hayatında çokça kullanılır ve genelde erkekler, bu alanlara hakim durumdadır.

2.2. Otlak ve Ormanlık Alanlar

Dağlar, ormanlar, selgâhlar; genellikle sürekli otlak alanlarıdır. Sürekli otlak alanlarının yanı sıra hozan⁴ senesi olan yerler de otlak alanı olarak değerlendirilir. Hozan alanlarının otu, diğer alanlara nazaran daha boldur.

Ormanlar, otlak ihtiyacının yanı sıra ısınma, araç ve gereç ihtiyaçlarının karşılandığı yerlerdir. Isınmak için her hane, sürekli ormandan odun taşımak durumundadır. Köylüler, gıda dışında en fazla zamanını ısınma ihtiyacını gidermek için harcamaktadır. Bu yüzden ormanlık alanlar, ortak çalışma alanı olarak çok kullanılmaktadır.

Ormanlardan getirilen ağaçlarla yapılan araçların başında kağrı gelmektedir. Kağrı, yaklaşık 10-15 yıl arasında eskimektedir. Bunun için her hane, yaklaşık 10 yılda bir kağrı yapmak durumundadır. Kağrının boyunduruğunda kullanılan deri ile tekerde kullanılan demiri dışında neredeyse her parçası, ağaçtan

⁴ Hozan: Sürülmeden nadasa bırakılmış tarla; uzun zaman ekilmemiş tarla (Gemalmaz, 1995, s. 175; Eren, 1999, s. 180). Sulama yapılmayan tarlaların bir yıl nadasa bırakılması söz konusudur. Bu nadas sırasında tarlalar, otlak alan olarak kullanılmaktadır. Köyün alanları, kabaca ikiye bölünmektedir. Bir taraf ekilir, diğer taraf nadasa bırakılır. Nadasa bırakılan taraf, otlak için adlandırılırken “hozan senesi” denilir. Bu otlatmanın serbest olduğu anlamına gelir. Hozandan türediği düşünülen “hızan” ve “hazan” kelimeleri de bu yörede çok kullanılır. Hazan kelimesi, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde yer almasına karşın, hızan kelimesi yer almamaktadır. Araştırma sırasında hızan kelimesinin “verimsiz” ve “cimri” anlamlarının olduğu, bu kelimenin insanlar ve tarlalar için kullanıldığı görülmüştür.

yapılmaktadır. Aynı zamanda kürek, dirgen ve saban; ağaçtan yapılır. Tarımsal ekipmanların neredeyse hepsinin ağaçtan yapıldığı söylenebilir. Diğer yandan yapıların hepsinin tavanı, ağaçtan yapılmaktadır. Bazı binalarda duvarların da ağaçtan yapıldığı görülmektedir.

Orman, köylüler tarafından korunmak istense de pek başarılı olunamaz. Genelde kamu gücü ile korunmaya çalışılır. Ormandan odun getirmenin yasak olduğu ve kontrollerin arttığı dönemlerde, gece çalışanların sayısı artar. Akşamüzeri çalışmak, çok makbul karşılanmaz. Genelde sabah, imsak vakti evden çıkılır ve sabah gün doğarken köye dönülür.

Otlakların ve ormanların ortak kullanım alanlarında, genelde erkekler çalışmaktadır. Gerek hayvanların otlatılması gerekse ormandan ağaç getirilmesi, erkekler tarafından yapılmaktadır. Kadınlar, bazı durumlarda erkeklere yardım ederler. Otlatma esnasında Cuma vakitlerinde erkeklerin bazıları, Cuma'ya katılmak ister. Bu durumda birkaç saatliğine erkeğin yerine kadın, hayvanları otlatır. Ormanın yasak olduğu zamanlarda kozalak toplamak için izin verilebilmektedir. Kozalak toplama işi de genellikle kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu istisnalar dışında, genelde bu alanlarda erkekler çalışmaktadır. Ormanların ve otlaklardaki çalışma alanlarının tehlikeli olması, kuvvete dayanan işler olması ve bu alanlarda yapılan işlerin hayvanla yapıyor olması, erkeklerin bu alanlarda çalışmalarını gerektirir.

2.3. Yayla: Alaçuk, Ağıl ve Arhaçlar

Genelde yaz aylarında büyük ve küçükbaş hayvanlar, dışarıda kaldığı zaman onlar için yerler yapılır. Kenarları taşla ya da çitle (tırhıç) çevrilir. Böylece, geceleri hayvanların çobanlar tarafından kontrolü sağlanmış olur. Bu yapıların köşesine de çobanlar için barınaklar (alaçuk) yapılmaktadır. Çobanın can güvenliği ve hayvanların kolay kontrolü için barınakların yüksek olmasına dikkat edilir. Bu yapılar, genelde imece usulü ile yapılır. Bu yapıların büyük tamiri, otlamaya çıkış döneminin başlarındadır. Küçük tamiri ise çobanlar tarafından sürekli yapılmaktadır.

Yaylada yapılan alacuk⁵, ağıl ve arhaçların kullanımı, türe göre değişir. Alacuk, insanların barınağı olarak değerlendirilir. Diğer yandan ağıl, küçükbaş hayvanların ve arhaç ise büyükbaş hayvanların kenarları çevrili geceleme

⁵ Alaçuk kelimesini, Karabulut ve Kazanlar detaylı şekilde ele alıp incelemiştir. Eserde çeşitli şekillerde bir köken çalışması yapılmıştır. Bu kelime, birçok kökene bağlansa da en uygununun şu olduğu söylenebilir: alaçuk, ala + açık kelimelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Ala, “yarı/yarım” demektir ve ala açık ev (yarı açık ev) olarak kullanılırken, en az çaba yasağı gereği ev kelimesi zaman içinde düşmüş ve “ala açık” yani yarı açık şeklinde kalıplaşmıştır. Daha sonra ise bu iki kelime, birleşmiş ve üst üste gelen iki /a/dan biri (alaaçık) doğal olarak düşmüş ve bu iki kelime, tek kelime olarak kullanılmaya devam etmiştir (Karabulut ve Kazanlar Ürkmez, 2018, s. 422).

alanlarıdır. Alaçuklar, yaylalarda olabildiği gibi tarla başlarında da bulunmaktadır. Genelde kamuya açıktır. Özel olarak yapılmış olsalar da genele yönelik kullanımları söz konusudur.

Birçok yörede, yaylalarda kadın ve erkekler beraber kalmaktadırlar. Erkekler sürüleri otlatırken, kadınlar da süt sağımı ve süt mamullerinin yapılması ile uğraşmaktadır. Erkekler ocak için odun sağlama, köyden un getirme vb. işleri de yüklenmektedir. Kadınlar ise buna karşılık yemeklerin yapılması işiyle ilgilenmektedir.

Bazı yerlerde ise yaylalarda sadece çobanlar kalmaktadır. Sürekli çoban bulunamadığı zaman kişiler, hayvanlarının sayısına göre yaylada kalıp sürüleri gütmektedir. Otlatma, sıra ile yapılırken genelde köyden getirilen yemekler kullanılır. Eğer sürekli çoban var ise o durumda köyden çobana sürekli erzak gönderilir. Eğer çoban evli ise (bu nadir görülen bir durumdur) yemeklerini, eşi veya çocukları götürür. Bekâr çobanların erzağı, genelde kardeşleri tarafından götürülmektedir.

Yaylalar, köyün uzağındaki otlaklardan daha iyi yararlanabilmek ve hayvanların serin ortamda yaşamasını sağlayarak verimi artırmak için tercih edilmektedir. Soğuk mevsimlerde ise köyün yakınlarındaki otlaklardan yararlanılır.

Yaylalar, köyün ortak kullanım alanlarındandır. Bazı yörelerde yaylalar, kadın ve erkeklerin ortak çalışma alanı olsa da çoğu zaman erkeklerin çalışma alanıdır. Özellikle çobanlık işinin erkekler tarafından yapılması, yaylaların ortak çalışma alanı bakımından erkekler tarafından çok kullanılmasını sağlamaktadır.

2.4. Yol ve Su Kanalları

Yol ve su kanalları, köy yaşamında beraber değerlendirilir. Tarlalara suyun ulaşımı ile yol, aynı yerden sağlanmaktadır. Sulama yapılmayan tarlalarda ise ulaşım, tumplardan⁶ yapılmaktadır.

Türklerde sulama kanallarının Hunlardan beri var olduğu bilinmektedir (Kafesoğlu, 1997, ss. 327-328). Sulama kanalları, Türklerin uzun zamandan beri tarımla meşgul olduklarını göstermektedir.

Köylerde yollar, genelde ürüne ulaşma bakımından değerlendirilir. Köylerde, yerlerin her birinin adı bulunmaktadır. Her bir yere gitmek için önce ana yol sonra tali yol bulunur. Tali yollar, yılda bir iki sefer kullanıldığı için bakımı yapılmaz. Ancak tarlaların ana yollarına ihtiyaca göre sürekli bakım yapılır.

Her tarlanın yolu bulunur. Tali yollar genelde ark denilen suyolları ile aynı yerden geçer. Bu yollar, belirli kurallar çerçevesinde belirlenir. Tarlalar

⁶ Tarlaların topraktan yüksekte sınırlarına (Gemalmaz, 1995, s. 315), iki tarlayı birbirinden ayıran sınıra (Aras ve Sönmez, 2009, s. 88) denir.

bölünmüş ise yola yakın tarla sahibi, diğerine yol vermek zorundadır. Diğer yandan atadan öğrenilen yol, devam ettirilir. Yeni yol yapımı, genellikle büyük seller sonrasında olur. Hayır için yol yeri alımı da söz konusudur.

Yol ve su kanallarının bakım, onarım işleri ve sulama işleri, erkekler tarafından yapılmaktadır. Kadınların yol yapma ve su kanalı açma ve sulama işi yapması söz konusu değildir. Erkeğin iş yoğunluğu, hastalanması, ölmesi vb. nedenlerle kadınların sulama işi yaptığı görülmüştür. Ancak kadınların yol ve su kanalı açmak için çalıştığına hiç rastlanmamıştır. Çalışma hayatında yol ve su kanalları işleri, genellikle erkekler tarafından yapılmakta ve erkek işi olarak görülmektedir.

2.5. Değirmenler

Değirmen⁷, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde iki anlama gelmektedir: Birincisi, içinde öğütme işi yapılan yer; ikincisi ise kahve, buğday, nohut vb. taneleri öğüten araç veya alettir.

Değirmenler, genellikle güz döneminde yoğun olarak kullanılır. Bazı durumlarda, bahar döneminde de açık oldukları görülür. Güz dönemi, tahılların hasat dönemidir. Hazırlanan tahıllar, değirmene götürülür ve öğütülüp ambarlara doldurulur. Bahar döneminde ise bazı kişiler, tohumlarını ektikten sonra arta kalan tahıllarını öğütmek isteyebilirler ya da erken kar yağışından sıra gelememesi gibi durumlarda güz döneminde öğütülemeyen tahıllar, bahar döneminde öğütülebilir.

Kağnı ya da at ile getirilen tahıllar, değirmenin bir yerinde muhafaza edilir. Eğer miktarı az ise arada öğütülebilir ki bu durum, çok nadir görülür. Getirilen tahıllar, değirmende istiflenir ve öğütme sırasının gelmesi beklenir. Sırası gelince o kişi, azığını alıp tahılları un oluncaya kadar başında durup değirmenciye yardım eder. Tahıl sahibi, çuvalları kaldırıp taşın üzerindeki büyük huni biçimindeki kabın içerisine boşaltır. Öğütüldükten sonra çuvallara doldurur. Çalışma, bazen 24 saate kadar devam eder. Değirmenin yoğun olduğu dönemlerde gece gündüz çalışılır. Yoğunluk azalınca su durumuna göre çalışılır. Su genelde geceleri çoğaldığı için gece çalışması görülebilir. Köylüler,

⁷ Değirmen kelimesinin kökeni konusunda iki temel görüş bulunmaktadır. Bunlar; kelimenin tagir- (çevirmek, döndürmek) fiilinden geldiği görüşü ile tek- (dönmek, dolaşmak, devretmek) fiilinden türediğini ileri süren görüşlerdir. Tagirman kelimesi, Buddhist ve Maneheist metinlerde *saqyu tagirman* “ezici, ufaltıcı değirmen” şeklinde geçmektedir (Gül, 2004, ss. 239-240). Bazı yörelerde değirmen kelimesinin *tekermen* şeklinde telaffuzunun olduğu da görülmektedir (Gemalmaz, 1995, s. 74). Kelimenin bu şekilde telaffuzu, kelimenin *teker (tagir) + man* kelimelerinin birleşmesinden türeme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bir şeyin büyüğünü anlatmak için *man* ekinin kullanıldığı bilinmektedir (Şahin, 2015). Sonuçta, “büyük teker” anlamında *tekermen* denilmiş olabilir.

genelde gece çalışmasını işlerin yoğun olduğu sıralarda ya da kanun dışı işlerde yaparlar. Çalışma temposu yüksek ve çalışma ortamı gürültüden dolayı rahatsız edici olsa da kısa süreli olduğu için dayanılabilir. En fazla iki gün çalışan görülmüştür. Değirmen sahibi ise aile içerisinde işi vardiyalı hâle getirmektedir. Bazen amcaoğulları bazen kardeşleri bazen de oğulları tarafından çalıştırılmaktadır.

Değirmenler, genelde erkeklerin çalışma alanlarıdır. Kadınlar, nadiren görülür. Kadınlar, yemek getirmek için bazen değirmene gelirler. Hanesinde çalışır durumda yetişkin erkek olmayan kadınlar, değirmene tahıl götürülmesi için komşu ve akrabalarından yardım alırlar. Değirmenlerin çalışmaları, genelde sezonluktur. Bu alanın hâkimiyeti de genelde erkeklere aittir.

2.6. Harmanlar

*Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde harmanın⁸ birçok anlamı bulunmaktadır. Kelime, sözlüğe göre şu anlamları ihtiva etmektedir: “a- Biçildikten sonra tahıl

⁸ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde, *harman* kelimesinin kökeninin Farsça olduğu görülmektedir. Kaşgarlı Mahmut’a göre Türkler, *harman* kelimesi yerine *örtkün* kelimesini kullanmaktadır (Mat, 2013, s. 2). *Har* kelimesinin kökeninin Arapça olduğu Türk Dil Kurumu tarafından belirtilmiştir. Diğer yandan *man* kelimesinin *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*nde bir anlamı olmamasına karşın, bu yapıyı ek olarak değerlendiren önemli makaleler bulunmaktadır (Güllüdağ, 2019), (Şahin, 2015). Araştırmanın yapıldığı bölgede *har* kelimesi hem sıcaklık hem de yel anlamlarında kullanılmaktadır. Odun kömüründe demir eritirken yapılan yelleme hareketine harlama denilmektedir. *Ateşi harla* derken “ateşin sıcaklığını artırır” anlamının yanı sıra “ateşi yelle” anlamı da bulunmaktadır. Dolayısıyla, kullanımda *har* kelimesi hem sıcaklık hem de yel anlamlarına gelmektedir. *Harı başına vurmak* “kızmak” anlamına gelmektedir. Diğer yandan *baharı başına vurmak* deyiimi ise gençliğin verdiği coşkuyla gereksiz ve aşırı davranışta bulunulması durumunda kullanılmaktadır. Bahar (Farsça) ve buhar (Arapça) kelimelerinin bu kelimedenden türemiş olduğu söylenebilir. *Harman yel ile düğün el ile olur* atasözü, *harman* kelimesini daha çok yel ile alakalandırmıştır.

Tietze’nin *har*, *harlı*, *harla*, *harman* kelimeleri için yaptığı açıklamalarla yöredeki araştırma arasında bulunan anlamlar arasında anlamlı bağ bulunmaktadır (Tietze, 2009, ss. 253-263).

Har kelimesinin iş ve canlılığın belirtisi, sıcaklık anlamında da kullanılma ihtimali bulunmaktadır. Azerbaycan’da *hardasın* kelimesi, bizde “Neredesin?” olarak çevrilmektedir. Ancak bu kelimenin “Ne işle meşgulsün?” anlamına daha yakın olduğu söylenebilir. Bu kelimenin Erzurum’un kuzeydoğu bölgesindeki karşılığı, *neydersin* kelimesidir. İnsanlar birbirlerine selam, merhaba vb. kelimeleri yerine *neydersin* (ne ediyorsun, iş yapar durumda mısın) kelimesini kullanmaktadır. Onlar da bu sorunun karşılığında; *neydim* (*ne edim*), *eyim* (*iyiyim*), *şu işi yapıyorum*. derler. Aslında bu kelime, selamlaşma kadar kişilerin ne iş yaptığını öğrenmek için de kullanılmaktadır. Asıl olan kişinin çalışması ile sağlığı arasında bağ kurmaktır.

demetlerinin üzerinden düven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi; b- Bu işin yapıldığı yer veya mevsim; c- Birçok çeşitten birer parça alıp yeni birleşim oluşturma işi; d- Selüloz açılması aşamasından başlayıp kâğıt veya karton sayfasının meydana gelmesine kadar kullanılan bir veya birkaç kâğıt hamuru ile diğer malzemelerin meydana getirdiği sulu süspansiyon; e- Herhangi bir şeyin toplu hâlde bulunduğu, işlendiği veya satıldığı yer; f- Herhangi bir şeyin çok bulunduğu yer”.

Ekinlerin işlenmesi için çevreden yalıtılmış, yuvarlak planlı bir alan elde edecek şekilde uygun bir yerin bir sıra blok taşla çevrelenmesiyle oluşturulmuş basit yapılanmalardır. Harman yerlerinde ekinlerin tanelerinin saplarından ayrılması, önüne öküz, inek, at, eşek ve katır gibi büyükbaş hayvanların koşulduğu düvenler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bir kişi tarafından yönlendirilen hayvanların çektiği düvenin, harman yerinin zeminine serili ürünlerin üzerinde hareket etmesiyle sap ve tanelerin birbirinden ayrılması işlemi gerçekleştirilmektedir (Aşkın, 2010, s. 243).

Harman zeminlerinin oluşturulmasında ana kaya, taş veya sıkıştırılmış toprak gibi değişik unsurlardan yararlanılabilmektedir (Aşkın, 2010, s. 243). Araştırma bölgesinde harmanların genellikle harman mevsiminde yeniden çamurlanıp kurutularak sertleştirilmesi sağlanır. Harmanlar, genelde yuvarlak biçimlidir. Kenarları tuğlayla çevrili olabileceği gibi etrafı yapılarla da çevrilmiş olabilir. Bu yapılar içerisinde en önemlisi, kaldavardır. Kaldavar yapımı, harmanın daha işlevsel olabilmesi için önemlidir. Kaldavardırın yapısı, genelde bir ya da iki tarafı duvarla çevrili üstü kesinlikle örtülü diğer üç ya da iki yanı tahtalarla çevrili ya da açık olabilmektedir.

Harman zamanı, Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarıdır. Bu aylar, değişebilmektedir. Fenni gübrenin icat edilmesi, iklim değişikliği, yükseklik, ekim zamanı vb. nedenlerle harman zamanları, farklı tarih aralığında olabilmektedir.

Kaldavarlar; yaz ve sonbahar aylarında, yağış zamanlarında harmanda ıslanabilecek metaların korunması için yapılmaktadır. Kış aylarında ot konulmaktadır. Bahar aylarında ise bazı hayvanların kalması için tasarlanmıştır. İsminden de anlaşılacağı gibi davardarların (küçükbaş hayvan sürüsü) kalması için de kullanılabilir. Ancak en önemli fonksiyonu, tarım ürünlerinin yağıştan etkilenmesini en aza indirmektir. Çünkü tarım ürünlerinin yağış sırasında ıslanması, işlerin çok uzamasına sebebiyet vermektedir.

Harmanların yazın sıcağında yoğun iş temposundan dolayı sıcaklığı, yüksek yer anlamında kullanılmış olabilir. Ya da taneyi samandan ayırmak için yapılan savurma işleminin yapıldığı yere denilebilir. Yapılan uzun dönemli gözlem neticesinde harman, tarım ve hayvancılık yapan kişilerin işyeri merkezi olarak değerlendirilebilir.

Harmanın yapılmasının en büyük nedeni, tahıl çıkarma işlemini gerçekleştirmek içindir. Buğday, arpa, çavdar vb. tahıl bitkileri, tarladan harmana taşınmaktadır. Harmanlarda genelde birkaç kağrı yükü sap, işlem görmektedir. İşlem tamamlanınca tekrar sapsar getirilmekte ve harmandaki işlemler, devam etmektedir. Bu durum, tahılların tamamen çıkarılmasına kadar devam etmektedir. Tahıllar, sapsarından ayrıldıktan sonra yıkanmaları için su kenarına götürülür. Yıkanır ve kurutulmak üzere tekrar harmana getirilir. Kurutma tamamlanınca çuvallara doldurulur ve öğütülmek üzere değirmene götürülür. Tahılların yıkanırken bulgur yapma işlemleri de bu sırada harmanda devam eder. Değirmene giden tahılların az bir kısmı da bulgur yapılmak üzere değirmende bulunan dibeklere götürülür.

Tahıl çıkarma işlemlerinin üç çeşitte yapıldığı görülmüştür. Birincisi; öküzlerin, atın ya da eşeğin sapsar üzerinde gezdirilerek tanelerin ayrılmasının kolaylaştırılması ve sonrasında yele verilerek tane ile samanın ayrılmasıdır. İkincisi, birinci aşama olan çığnemenin yine hayvanlar aracılığı ile yapılarak ikinci aşamasında yani saman ile tanenin ayrılmasının kara patozdan yararlanarak yapılması, üçüncü olarak ise patoz aracılığı ile saman ile tanenin ayrılması şeklinde yapıldığı görülmektedir. Bunlar, tarihsel süreç içerisinde değişmiştir. Patozların yaygınlaşması ile harman, önemini kaybetmiştir. Artık taneleri ayırmak için sert ve temiz zemine ihtiyaç duyulmamaktadır. Makineleşme, harmanın asıl işlevini kaybetmesini beraberinde getirmiştir.

Tahıl çıkarılırken çocuklar, genelde kolay işler yaparlar. Ya öküzlerin önünde ya da arkasında giderek onları yönlendirme işlemi yaparlar. Aile reisi ise daha çok sapsarın içindeki tanelerin daha iyi çıkması için sapsarı karıştırır.

Taneyi çıkarma işlemleri daha çok erkekler tarafından yapılırken, tahılın yıkanması ve bulgurun pişirilmesi kadınlar tarafından yapılmaktadır. Diğer yandan kadınlar, fasulye kurutmak ve yün yıkayıp kurutmak işlemlerini de genelde harmanlarda yapmaktadır.

Harmanlar aynı zamanda genç çalışanlar için eğitim yeridir. Hayvan nallaması, kağrı yapımı, direk⁹ yontulması, mertek yapımı, odun kırma, semer, tapan, saban yapımı, hayvan kesimi vb. işler, genelde harmanda yapılmaktadır. Ailenin reisi usta, çocuklar ise genelde çirak statüsündedir. Harmanda yapılan işlerin çoğu, erkek işlerini ilgilendirmektedir. Erkekler, zamanlarının çoğunu harman ve çevresindeki kaldavar, merak, ahır, parak arasında geçirmektedirler.

Harmanlar, tarım ve hayvancılıkta kullanılan araçların saklanması ya da park edilmesinin yanı sıra bu araçların tamir edildiği yerler olarak da

⁹ Direk, kürek, metrek, merak vb. kelimelerin sonunda *rek* görülmektedir. *Rek* kelimesinin tek başına kullanılması ile ilgili bilgi bulunamamıştır. Ancak *-rek* ekli kelimelerin ağaçla olan ilişkisi tespit edilmiştir.

kullanılmaktadır. Kağrı, semer, urgan, boyunduruk, tezgah, tapan, saban vb. araçlar genelde harmanın bir kenarında durur. Herhangi bir arıza durumunda harmanda tamiratı yapılır. Eğer hava yağışlı ise tamiratlar, genelde kaldavar denilen yerde gerçekleştirilir.

Çocukların (genelde erkek) ata binmesi, ilk önce ahırda başlamaktadır. Bağlı atın üzerine bindirilirlir. Sonra harmanda bindirilip dolaştırılırlar. Kendisi harmanda ata tek başına binip atı harmanda tek başına dolaştırıncaya kadar eğitim, genelde harmanda devam etmektedir. Bazı durumlarda tarlalarda da çocuklar, ata bindirilir. Genelde kardeşler, ata beraber binerler.

Öküzün kağrıya bağlanması, maharet istemektedir. Genelde çocukların 12 yaşına gelinceye kadar birçok kez öküz bağlayıp açması, büyüklerin gözetiminde yaptırılmaktadır. 12 yaşlarında kendisi bağlayıp açabilmektedir. Öküzün kağrıya bağlanıp açılmasını öğrenmek, ailede önemli görülmektedir. Bu işi öğrenmesi, yetişkin erkeklerin iş yüklerini hafifletmektedir. Bu işi yapmak, modern dönemde sürücü ehliyeti anlamına gelmektedir. Öküzlerin kağrıya bağlanmasını öğrenmesi ile kişiler, kağrının tarlaya götürülüp getirilmesinde görev almaktadırlar. Öküzü bağlama eğitimi, genelde harmanda verilmektedir.

Ölülerin yıkama işlemleri, genelde harmanlarda yapılır. Ailenin yakınları tarafından kazanlarda su ısıtılır. Köyde bulunan kişiler, bu harmanda toplanır. Bir taraftan ailenin yanında oldukları gösterilirken diğer yandan da belirli işler yapılır. Harmanda bu sırada kadınlar da bulunur. Özellikle kadın ölümlerinde kadınlar, daha fazla rol alır. Harmanın bir köşesine ip gerilip örtü çekilir ve arkasında ölen kişi yıkanır.

Düğünler genelde güz döneminde yapılmaktadır. Bu dönem, tahıl, sebze ve meyve hasadı yapılmıştır ve iş yoğunluğu azdır. Soğuk olunca oyunlar genelde merelerde, sıcak ve serin olunca da kaldavarlarda ve harmanlarda yapılır. Düğünlerde erkeklerden daha çok kadınlar, görev almaktadır. Hem düğünün organizatörü hem de alanın hakimi kadınlardır. Erkekler, düğün zamanlarında genelde kapalı yerlerde olurlar. Yeme içme ve damat adayına zahmet verme üzerine eğlenceler tertip edilir. Bu süreçte tüm köye hakim olan kadınlardır.

Çocuklar özellikle yaz aylarında oyun alanı olarak harmanı kullanırlar. Bu oyunlar, çelik-çubuk (çalmaçalık), aşık, körebe, papil, bilye, seksek vb. oyunlardır. Bazı oyunlar kızlara, bazıları ise erkeklere yöneliktir. Ancak ortak oynadıkları birçok oyun da mevcuttur. Erkek kız ayrımı, genellikle 12-15 yaşlarından sonra gerçekleşir. Özellikle 15 yaşından sonra kızlarla erkeklerin beraber oynaması, hoş karşılanmaz.

Harmanda yeni alet üretme, tamirat yapma, tahılı sapından ayırma, hayvanları ehlileştirme, çocuklara eğitim verme, odun kırma vb. işler, erkekler tarafından

yapılırken tahıl kurutma, bulgur için hedik yapma, yün kurutma, düğün organizasyonu vb. işler, kadınlar tarafından yapılmaktadır. Genelde erkeklerin alanı olarak görülmektedir.

Harmanlar, yapılar tarafından kuşatılmış güvenli yerlerdir. Anne-baba, çocuklarını kolayca kontrol edebilmektedir. Diğer yandan hayvanlarını ve tarım ürünlerini de sürekli gözetleyebilmektedir.

Harman sistemi, aile genişledikçe bozulmaktadır. Çünkü yeterli gelmediği için yapılar, harman dışındaki yerlere yapılmakta ve harman, sülale tarafından kullanılmaktadır. Birçok köyde harmanlık alanlar, köyün ortak alanı olarak düzenlenmiştir. Ancak araştırmanın yapıldığı yörede harmanlar, büyük ailenin ortak alanı olarak işlev görmektedir.

2.7. Mandıralar (Süt Damları)

Mandıralar, kadınların günde en az iki kere kullandıkları yerlerdir. Hayvanlar, sabah otlamaya gitmeden önce ve akşam otlamadan geldikten sonra günde iki kez kadınlar tarafından sağılmaktadır. Sağılan sütler, süt ürünleri (peynir, yağ, kaymak, ayran) yapılması için süt damına getirilir. Süt damı, mandıra gibi süt ürünleri yapılacak araçları barındırmaktadır.

Süt damına getirilen sütler, belirlenmiş ölçü aletleri ile ölçülür. Kişilerin sahip olduğu süt miktarları tespit edilir. Kişiler, sırası ile sütlerini birbirlerine ödünç vererek süt mamulleri yaparlar.

Süt mamulü yapan kişinin -o anda çok çalışmasından kaynaklı- sohbete zamanı olmasa da sütlerini ödünç getirenler açısından süt teslim zamanı aynı zamanda sohbet etme zamanıdır. Süt damı, bir tarafıyla ahlaki değerler ile bu değerlere uymayan davranışların saptandığı yerlerdir. Kamusal alan¹⁰ gibi işlevleri vardır.

¹⁰ Habermas, Arendt ve Sennett'in hepsinin kamusal alan ile ilgili kesiştikleri ortak noktalar şunlardır: 1. Tümüne göre de kamusal alan, politikanın meşrulaştırılma yeridir. Yurttaşlar tartışabilmek, fikir sahibi olabilmek ve politik iktidarı uygulayacak olan kişileri seçmek için politik enformasyona kamusal alan aracılığıyla erişmektedirler. Kamusal alan aracılığıyla kendilerini sadece yasaya maruz olan kişiler değil, aynı zamanda yasanın yapımcıları olarak hissetmektedirler. 2. Kamusal alan, politik cemaatin temelidir. Habermas, Arendt ve Sennett'e göre kamusal alan, farklı etnik dinsel cemaatlere ait olan bireylerin ortak politik bir topluluk oluşturmak amacıyla kendi aralarında ilişki kurmalarına olanak sağlayan simgesel bir alandır. 3. Kamusal alan, politikanın görünürlük kazandığı sahnedir. Onlara göre kamusal alan, politik aktörlerin sahne aldıkları ve kamusal sorunların görünür ve algılanabilir hâle geldiği yerdir. 4. Her üç düşünür için de kamusal alan temelde bireyler için bir var oluş (ve kendini inşa etme) alanıdır. Toplum içerisinde birey olarak var olmanın koşulu, toplumdaki ortak meselelerle ilgili kamusal alanda diğer insanlarla iletişime geçmek, 'söz söylemek'le (kendi sözünü söylemekle) mümkündür (Biçer Olgun, 2017, s. 53).

Kadınların kamuoyu oluşturma yeri olarak çalışmaktadır. Düğünler ve ölümler, uzun aralıklı toplanma olanağı sunarken, süt damında her gün iki kez toplanma fırsatı bulunmaktadır. Kadınların ev dışında en etkin oldukları alandır.

Süt mamulü yaparken en zor zaman aralığı, Temmuz ve Ağustos aylarıdır. Çünkü sütün mayalanmasının zamanında tutarsızlıklar oluşmaktadır. Bu da sütü süt mamulüne çevirirken verimsizliğe neden olmaktadır. En verimli sütler, Mayıs ve Haziran aylarındaki sütlerdir. Bu dönemim sütleri, yağlı olduğundan fazla yağ yapılabilmektedir. Aynı zamanda bu aylar, serin olduğu için sütün mayalanması belirli zaman içerisinde olmaktadır. Süt verimlerinin adil olması için süt sıraları her dönemde her kişinin alacağı şekilde düzenlenir. Bu düzenleme işinin genel adı khaptır.¹¹ Alan bakımından adı ise süt damıdır.

Süt damları, kadınların ev dışında çalıştıkları en yoğun alan olarak görülebilir. Kadınlar, yılda altı aydan fazla her gün bu alanı kullanırlar. Özellikle süt mamulü yapma sırası gelen kişi, bazı durumlarda 20 saate yakın çalışmaktadır. Kadınlar altı ay içerisinde, genelde bir aya yakın süt mamulleri üretimi işini yaparlar. Sütlerini birbirlerine ödünç vererek zamandan tasarruf yapmaktadırlar. Eğer kendi sütünü sadece kendisi işleyecek olursa yaklaşık altı ay boyunca bu işlerle meşgul olması gerekmektedir. Bu alanın tartışmasız hakimi kadınlardır.

2.8. Tandır ve Fırınlr

Tandırlar yaz aylarında çok kullanılırken, fırınlar kış aylarında kullanılmaktadır. Tandır çok yaygın olmasına karşın, fırın sayıları oldukça azdır. Fırının yapımının zor olması aynı zamanda fazla yakıt tüketmesi, pişirirken çok kişiye ihtiyaç duyulması vb. nedenlerle tercih edilebilirliği azalmaktadır.

Hanenin ekmek ihtiyacı karşılanmak üzere genelde haftada bir, tandırlarda ekmek pişirilir. Ekmeğin pişirilmesi için önceden hamur yoğrulur ve ekşimesi için bekletilir. Ekşimesi için geleneksel dönemde önceki hamurdan bir parçası sonraya bırakılırken modernleşme ile bunun yerini hazır mayalar almıştır. Ekmek yapma işlemi hamur yoğurma ile birlikte kadınların yarım gününü almaktadır. İş yoğunluğunun arttığı yaz aylarında ekmek pişirmek, oldukça yorucu bir iştir.

Tandır ve fırınlar, kadınların az sayıda bir araya geldikleri yerlerdir. Çünkü yer dardır ve daha da önemlisi tandırın başına gelmek için bir iş bahanesi

İnsanların bir araya gelip sosyalleştiği cami, bakkal, kasap, manav, bazahane, meyhane, kahvehane, hamam, mesire alanları, berber dükkânı, eğlence mekanları bir yere kadar kamusal alana işaret etmektedir (Işık, 2018, s. 26).

¹¹ Khap: İmece usulüyle süt biriktirme (Menz, 2009, s. 101). Araştırma yöresinde, *khap*ın “sıra” ve “süt işleme” anlamlarını içeren bir kelime olarak kullanılması söz konusudur.

bulunmamaktadır. Aynı gün ekmek pişirenler, genelde birbirlerine yardım ettiklerinde iki kişi ya da üç kişi bir araya gelebilirler.

Her mahallede birkaç tane tandır bulunur. Tandırlar, özel mülkiyettedir ama kullanılırken herkese açık olur. Kavgalı olan erkeklerin eşlerinin bu kavgayı umursamadan tandırlarını kullandıkları görülmüştür. Bu durum, evler ve süt damları için de geçerlidir.

Fırın ve tandır işlerinin bazılarını erkekler yapmaktadır. Yakıtın ormandan getirilmesinden ve odunların ufaltılmasından tamamen erkek sorumludur. Fırınlarda ekmekler, en az iki kişi ile yapılmaktadır. Bundan dolayı erkeklerin fırınlarda çalışması çok görülmektedir.

Hamur, kadın işi sayılmaktadır ve hamurun yapıldığı alan olan evler, tandırlar ve fırınlar, kadının hâkimiyeti altındadır. Onun yönlendirmesine göre işlemler yapılmaktadır.

2.9. Evler

Evler, kadınların ortak alanlarıdır. Erkekler evlere daha çok, yemek ve yatmak için gelmektedir. Yeme ve yatma dışındaki zamanlarda erkeklerin evde bulunması, kadınlar tarafından hoş karşılanmaz. Evler özellikle kadınların ve çocukların kullanımına her zaman açıktır. Ancak bu süre, genelde çalışma saatleri içerisinde geçerlidir. Yani gün doğumu ile gün batımı arasındaki süreçtir. Bu süre, kışın değişime uğramaktadır. Kış aylarında akşam ezanı ile yatsı ezanı arasında kadınlar, birbirlerine oturmaya gitmektedir. Geleneğe göre yatsı ezanından sonra başkasının evine gitmek, nahoş bir durumdur. Yatsı ezanından önce başkasına oturmaya giden kişiler, saat 10-11'e kadar oturmaktadır. Bazen oturmaları erkekler de katılır.

Erkeklerin evde olduğu süreçte kadınların özgürlüğü, önemli ölçüde kısıtlanmaktadır. 15-65 yaş arası erkekler genelde zamanlarını dışarda geçirirken yaşlı erkekler, kış aylarında genelde evde olurlar. Bu durum, kadınların evde özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Çocuklar ise yaz-kış günlerini dışarda geçirirler. Hasta olma durumu ya da eğitim için evlerde tutulurlar.

Kadınlar, evlerde hamurdan yapılan yemekleri yaparak kendilerine ziyafet verirler. Bu işleri yapmak bir tarafıyla da eğlenceli görülmektedir. Çünkü evde insan kaynağı çok olduğunda işlerin yapılması için harcanan zaman az olmaktadır.

Erkekler, başkasının evine davet ya da çok önemli bir iş için gidebilmesine karşın kadınlara böyle bir kısıtlama söz konusu değildir. Kadınlar gibi çocukların da her eve girme yetkileri bulunur.

Evler; doğumun, ölümün ve düğünün organize edildiği yerlerdir. Doğum, genelde köydeki tecrübeli ebeler¹² tarafından yaptırılır. Doğum sırasında hazırda birçok insan bulunur. Bu işin organizasyonu kadınlar tarafından yapılır. Ölümde ise evin organizasyonu yine kadınlardadır. Erkekler daha çok, ölünün dışardaki yıkanmasında, mezarın kazınmasında ve namaz kılınmasında, toplu dua edilmesinde yer alırken kadınlar, evde yas tutmaktadır.

Yas sırasında komşular tarafından getirilen yemekler, dışardan gelen misafirlere ve cenaze sahiplerine yedirilmektedir. Bu yemek organizasyonunda kadınlar, başat rol oynamaktadır. Düğün için kullanılan alanlar, evin dışına taşsa da asıl organizasyon, evde yapılmaktadır ve organizasyonun başında yine kadınlar, yer almaktadır.

Evler bazen cecim, kilim, hasır, giysi vb. dokumanın da yeridir. Kadınlar, iş yoğunluğunun azaldığı dönemlerde dokuma işlerini yapmaktadır. Özellikle nineler, dokuma işini sürekli yapmaktadırlar.

Yazın yünler erkekler tarafından kırkılır, kırıldıktan sonra yıkanır, dokumaya hazırlanması için önce taranır, taranan yünler pamuk şekeri hâline getirilir sonra eğrilir. İplik yapıldıktan sonra dokuma yapılır. En çok, çorap dokunur. Çünkü çoraplar, çok yıpranmaktadır. Dokuma sürecinde erkek sadece yünü kırmakla yükümlüdür. Diğer işler, kadınlar tarafından yapılmaktadır.

Cecim, kilim ve hasır, genelde yılda bir kere yapılır. Bazen merelerde, bazen kilerlerde, bazen de evlerde tezgah kurulur. Bu durum, her haneye göre değişebilir. Çünkü hanedeki nüfus sayısı, hava şartları önemli ölçüde yerin belirlenmesi bakımından etkili olur.

2.10. Çeşme ve Çermikler

Çeşmeler ve çermikler¹³ iki şekilde kullanılmaktadır. Birincisi, hayvanların içme suyu ihtiyacını gidermek, ikincisi ise insanların içme suyu, temizlik vb. ihtiyaçlarını gidermektir. Hayvanların içme suyu ihtiyacı, genelde erkekler tarafından sağlanmaktadır. Çoğu zaman hayvanlar; kurun, dere, çay vb. yerlerde

¹² Köylerde doğum ve ölüm, sık yaşandığı için sıradan bir durum olarak karşılanmaktadır. Her aile birbiri ile sürekli iletişim hâlinde olduğu için neredeyse her hasta, ziyaret edilir. Ölüm törenlerine katılırlar. Aynı zamanda her hanenin ona yakın büyükbaş, otuza yakın küçükbash hayvanı bulunmaktadır. Bunların doğumlarına ve ölümlerine hanedeki insanlar, sürekli şahit olmaktadır. Yine herkes birbirinin hayvanını sürekli gördüğü için bu duruma şahit olma oranları da artmaktadır.

¹³ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde çermiğe "kaplıca" ve "ılıca" anlamları verilmiştir. Yörede *çermik* daha çok, "çamaşır yıkanan yer" olarak bilinir. Çelmik olarak telaffuz edilir. Suyun yerden çıktığı yere *göze* denir. Çeşmeye de *pınar* (pungar) denilmektedir. Hayvanların su içtiği küçük havuz biçimindeki yerler ise *kurun* olarak adlandırılır. Kurunun en eski biçimi, kalın ve uzun ağaçlardan yapılanıdır. Sonraki süreçte beton ve demirden birçok yerde kurun yapılmıştır.

sularını içerler. Bazen de kışın sıcaklık derecesinin düşük olduğu dönemlerde bazı hayvanların içme suyu ihtiyacı taşınarak giderilir.

İnsanların içme ve temizlik su ihtiyaçları ise genelde kadınlar tarafından sağlanmaktadır. Su taşıma işinde erkek çocukların da çok çalıştığı görülmüştür. Ama su taşıma işi, genelde genç kadın işi olarak bilinir.

Temizlik işlerinde bulaşık ve çamaşır, öne çıkmaktadır. Geleneksel köy çalışma hayatında bulaşık yıkamak, çamaşır yıkamaktan oldukça kolaydır. Bulaşıklar, genelde evde yıkanır. Çamaşırlar ise genelde dışarda yıkanmaktadır. Evde, elle çamaşır yıkarken su ihtiyacının çok olması ve bu ihtiyacın taşıma suyla sağlanması iş yoğunluğunu artırdığı için çamaşırlar, genelde suyun kenarına götürülerek orada yıkanmaktadır.

Çamaşırlar, dere kenarına götürülür. Sal taş veya ağaçtan yapılan çamaşır tahtası üzerinde uzunca bir süre ovulmaktadır. Bazı durumlarda ağaç sopalara da kullanılmaktadır. Sabunun kıt olduğu geleneksel dönemde çamaşırlar, kil ve şırat ile yıkanmaktadır. Bulaşıklar ise genelde toprak, kum ve külle yıkanır. Özellikle cam kaplarda kül, tercih edilmektedir.

Köy yerleşim yeri dışında yani arazideki çeşmeler, çobanların uğrak alanlarıdır. Çünkü günde en az bir kere hayvanlara su içirmeleri gerekmektedir. Yaklaşık beş ayrı küçük ve büyükbaş hayvan olduğu için otlatma alanlarındaki su yerlerinin olduğu alan, yaz aylarında doludur.

Köy yerleşim alanlarındaki çeşmeleri en çok kadınlar kullanmaktadır. Evin sürekli suya ihtiyacı vardır ve bu kadınlar tarafından karşılanır. Çermik ya da dere kenarlarında yapılan çamaşır yıkama işlemleri de kadınlar tarafından yapılır ve bu alanda genelde kadınlar bulunur. Bu alanlar aynı zamanda genç kadınların sohbet etme ve eğlenme yerleridir. Bu eğlenceli ortam, işin yüksek moralle yapılmasını sağlamaktadır.

Sonuç

Binlerce yıldır devam eden tarıma ve hayvancılığa dayalı yaşam biçiminde, köylerin ortak çalışma alanlarının çeşitli işlevleri bulunmaktadır ve bu işlevler içerisinde toplumsal cinsiyet ayrımlarının varlığı bariz bir şekilde görülmektedir.

Araştırma neticesinde önemli ortak çalışma alanları keşfedilmiş ve bu alanlarda insanların nasıl bir iş bölümü yaptığı ortaya konulmuştur. Bu iş bölümü ile oluşan ortak çalışma alanları aynı zamanda onların kimliğini oluşturduğu alanlar olarak da değerlendirilebilir.

Köylerde yollar, sokaklar, çalışma alanları vb. yerler; insanların ilişki kurmaları, kendi kimliklerini oluşturmaları bakımından önemlidir. Önce aile üzerinden oluşturulan kimlik, sonra köy özelinde genelleştirilir. Millet bakımından ise aynı

dili kullanma ve aynı mezhebe inanma gereği üzerinden kurgulanmaktadır. Köyden birisi, köy içerisinde kendini tanıtırken ya babası ya da dedesi üzerinden tanıtmaktadır. Ancak annesi ve ninesi de kadınlar tarafından ön plana çıkarılmaktadır. Özellikle dışarıya gelin olarak giden kadınların çocukları, annelerinin köyünde kendilerini annesi üzerinden tanıtmaktadırlar ve bu durumdan da gayet memnun olmaktadır. Köyden birisi, kendisini köy dışında tanımlarken önce köyünün adı ile tanıtmaktadır.

Araştırma sırasında kadınların daha çok, köy yerleşim alanları içerisinde ortak çalışma alanlarından bahsedilebilir ama tarlada da sık sık çalıştıkları görülmektedir. Özellikle ekin ve ot biçme dönemlerinde, diğer yandan çapa yapma ve yumru tohum ekme zamanlarında kadınların tarlalarda sürekli çalıştığı tespit edilmiştir.

Kadınların iş bölümümü sıralamasında, birinci sırada üremeden kaynaklı işler, ikinci sırada tehlikesiz ve hafif olmasına karşın zamana yayılmış işler, üçüncü sırada insanla olan işler, dördüncü sırada ise eğilerek yapılan işlerin bulunduğu söz edebiliriz.

Erkeklerin işleri de ilk sırada tehlikeli ve zor olan işler olarak tasnif edilebilir. İkinci sırada ise köy yerleşimi dışındaki işler ve hayvanla yapılan işler sıralanabilir. En sonunda da dik durularak yapılan işlerden bahsedilebilir.

Çalışma hayatında ortak olarak kullanılan alanlarda, erkeklerin en çok görüldüğü alanlar; selgâhlar, caminin mücavir alanları, yol kavşakları, otlaklar, ormanlar, ağaçlar, ahraçlar, alaçuklar, yollar, su kanalları ve değirmenlerdir. Bu alanlarda erkeklerin hâkimiyeti oldukça fazladır. Kadınlar, bu ortak çalışma alanlarında nadiren görülmektedirler.

Kadınlar için daha çok; evlerde, çeşmelerde, çermikte, tandırda, fırında ve süt damlarında ortak çalışma alanlarının olduğu söylenebilir. Evlerde, tandırlarda, fırınlarda ve süt damlarında kadının tartışmasız hâkimiyeti görülürken, çeşme ve çermiklerde bu hâkimiyetleri sınırlıdır.

Harmanlar ise toplumsal cinsiyete göre ortak kullanım bakımından zamana göre çok değişen bir alandır. Erkeklerin harmanda çalışma zamanları daha çoktur. Harman, köy yerleşimi ile köyün arazisinin tampon bölgesi olduğundan erkeklerin hâkimiyet alanı içerisinde değerlendirilebilir.

Harmanların, evlerin, süt damlarının, tandırların, fırınların, değirmenlerin ve alaçukların özel mülkiyete tabi olsalar da çalışma bakımından herkese açık oldukları kolaylıkla söylenebilir.

Neticede, bir tarafıyla yeme-içme ve barınma ihtiyacı, diğer tarafıyla güvenlik ihtiyacı temel alınarak oluşturulan otarşik yapılanma içerisindeki köy yaşamında toplumsal cinsiyete göre iş bölümü yapıldığı ve bu iş bölümünün ortak çalışma alanlarına yansıdığı tespit edilmiştir. Bazı ortak çalışma alanlarında kadınların bazılarında ise erkeklerin söz sahibi olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Aras, M. S. ve Sönmez, A. Y. (2009). *Erzurum'da Ziraat Kültürü Mahalli Ziraat Terimleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Arslan, D. A. (2004). Bir Ankara Köyü (Kavaközü)'nün Sosyolojik İncelemesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(17), 53-70.
- Aşkın, E. (2010). Olba Bölgesi'ndeki Harman Yerleri. *OLBA XVIII Mersin Üniversitesi Kılıkia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları*, 241-266.
- Bıçer Olgun, H. (2017). Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları. *Sosyolojik Düşün*, 2(1), 45-54.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. bs). Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağzları: İnceleme, Metinler, Sözlük ve Dizinler III. Cilt*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gül, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Güllüdağ, N. (2019). Tarihsel Gelişim Sürecinde -Man / + Man Eki. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 557-590.
- Işık, Z. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusal Alanda Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kimliğiyle Kadın (1839-1900): Çorum Şer'iyye Mahkemesi Örneği. *Bilig Dergisi*, (85), 25-56.
- Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü* (16. bs.). İstanbul: Ötügen Yayınevi.
- Karabulut, F. ve Kazanlar Ürkmez, E. (2018). Türk Dilinin Eskicil Bir Kelimesi Alaçuk: Yapısal-Kökenbilimsel Bir Analiz. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(2), 404-427.
- Mat, M. (2013). Harman Adının Etimolojisi ve Zaman Anlamı. *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 5(1), 1-7.
- Menz, A. (2009). Erzurum Ağzında Ermenice Ödünç Sözcükler. *Türk Dilleri Araştırmaları*, (19), 89-106.
- Ören, K. ve Yüksel, H. (2012). Geçmişten Günümüze Çalışma Hayatı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 34-59.
- Sepetçioğlu, T. E. (2017). *Etno Tarih: Üç Köy*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Şahin, İ. (2015). Türk Dilinde Renk Adı +mAn Sistemi ve {mAn} Ekinin Kökenine Dair. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 45-68.
- Taylan, H. (2009). Türkiye'de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (22), 117-138.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati II. Cilt*. Viyana: OAW.

OSMANLI DEVLETİ'NDE MENZİL ATIŞLARINDA GENEL DÜZEN VE KURALLAR*

*Mustafa BORAN***

Öz: Okçuluk, Türk tarihi boyunca hayatın birçok alanında etkili olmuş önemli bir mefhumdur. Geniş kapsamda incelendiğinde okçuluk; edebiyattan sanata, spordan siyasete hemen her alanda etkisini göstermiştir. Çalışmamızın ana eksenini, okçuluk ve ok meydanlarındaki faaliyetler oluşturmaktadır.

Menzil okçuluğu özellikle Osmanlı klasik döneminde önemli bir spor olmasının yanı sıra muhtevası itibariyle zanaat, edebiyat gibi farklı sosyal alanlarda etkili olmuş dikkate değer bir konudur. Çalışmamızda, menzil atışlarında hizmet eden görevliler, mesafe birimi, menzil açma kuralları, atış alanları, atış vakitleri, katılım şartları, kategorileri, müsabaka kuralları ve menzil koşulları ele alındı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan son dönemlerine kadar muhtelif dönemlerden seçilen kaynakların arşiv belgeleriyle desteklenerek ele alınması, menzil atıcılığının tarihsel dönüşümünü kavramamızı mümkün kılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kemankeş, menzil okçuluğu, Türk okçuluğu, tirendaz, pişrev, ok, geleneksel okçuluk, yay, zihgir.

The Organisation and Rules in Ottoman Range Archery

Abstract: Archery was a very important aspect in Turkish history. Examined from a broad perspective archery influenced almost every field from literature to art and from sport to politics. The main axis of the paper is archery and activities in arrow fields.

Albeit being an important sport especially in the Ottoman classical period, range archery in terms of composition it was a significant subject influential in different social areas such as crafts and literature. The paper in-depth examines the officers serving in range shooting, distance unit, range opening rules, shooting areas, shooting times, participation conditions, categories, competition rules and range competitions.

Keywords: Archer, range archery, Turkish archery, tirendaz, pişrev, arrow, traditional archery, bow, thumb ring.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 29.12.2021 - 20.04.2022

Bu çalışma Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü danışmanlığında yapılan "Osmanlı Devleti'nde Menzil Okçuluğu" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü doktora öğrencisi. halilmustafaboran@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0440-6919

Giriş

Son yıllarda geleneksel okçuluğa ilginin artmasıyla beraber bu alanda sportif ve akademik araştırmalar, tabii olarak önem kazandı. Bu ilgi ve yönelimin neticesinde ortaya çıkan resmi federasyonlar ile puta, atlı okçuluk, darp, menzil atıcılığı gibi muhtelif okçuluk kollarında müsabakalar düzenlenmektedir. Kanaatimizce spor dallarını niteleyen *geleneksel* tabiri, ifa edilecek araştırmalarda öncelikle tarihi kaynaklara yönelmeyi gerekli kılar. Kavname ve okçuluk risalesi gibi tarihi kaynaklar üzerinde yapılacak bilimsel araştırmalar neticesinde meydana gelen çıkarımlar, geleneksel okçuluğun günümüze uyarlanması temel taşlar olacaktır (Aksoy, 2002, ss. 70-71). Ayrıca Okçular Tekkesi etrafında oluşan teşkilat yapısının anlaşılması açısından arşiv kayıtları, dikkate değer kaynaklardır (Şahintürk, Karaca, Özkılınç, Kırca, Temel ve Gurulkan, 2019, s. 16). En basit anlatımıyla uzak mesafe atışlarını ifade eden menzil okçuluğu, Türk okçuluk tarihinde hatta sosyal tarih alanında oldukça etkili ve kapsayıcı bir yere sahipti (Kunter, 1942a, ss. 253-255). Belirli esaslar ve teşkilat etrafında yürütülen bu spora kurallara uyan herkes katılıp eşit şartlarda yarışabilirdi (Arbak, 1957, s. 3). Menzil atanlar, çeşitli ihсан ve hediyeler almalarının yanı sıra diktirdikleri menzil taşları sayesinde isimlerini ölümsüzleştirdi (Bayrakal, 2018, s. 3). Farklı statülerden insanların aynı şartlarda yarışmaları, atışlar dahilinde sosyal statünün kırılmasını sağladı. Kemankeşlere tahsis edilen *Ok Meydanı* denilen özel alanlarda asırlarca icra edilen bu sporun günümüz şartlarında yürütülmesi, kültürel mirasın yaşatılması açısından emsalsiz bir öneme sahiptir (Ayanoğlu, 1974, s. 12). Ancak kültürel mirasın aslına uygun yaşatılması, öncelikle söz konusu mirasın tarihsel süreç içerisindeki umumi tabiatına sadık kalınmasıyla mümkündür. Elbette değişen şartlar gereğince her alanda olduğu gibi bu alanda da ihtiyaç görülen güncellemelerin meydana gelmesi zaruridir. Ayrıca 2019 yılında Türk okçuluğunun UNESCO Somut Olmayan Miras Listesi'ne dahil edilmesi, bu tür araştırmalara ayrı bir önem kazandırmaktadır. Kültürel değerleri aslına uygun şekilde yaşatmak adına dikkat edilmesi gereken, öncelikle bu değerlerin temel yapıtaşı olan unsurları doğru kavramaktır. Zira menzil okçuluğu doğası gereği nitelikli bir geleneğe sahip, sürekliliği olan kültürel miraslarımızdandır. Bu itibarla çalışmamız, bilimsel literatüre katkı sağlamasının yanı sıra menzil okçuluğuna dair günümüzdeki ve gelecekteki faaliyetlere hizmet etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nde menzil atışlarında hizmet eden görevlileri, mesafe birimi, menzil açma kuralları, atış alanları, atış vakitleri, katılım şartları, kategorileri, müsabaka kuralları ve menzil koşularını ele alacağız. Konuyu farklı dönemlere işaret eden kaynaklar üzerinden ele almamız, menzil atıcılığının tarihsel sürecini ve bu süreç içerisinde şartlara göre nasıl değiştiğini kavramamızı sağlayacak. Ayrıca bu çalışma ile menzil atıcılığının genel

düzeninin ve organizasyonunun ortaya konması amaçlanmaktadır. Hedef atıcılığı, darp atışı veya atlı okçuluk gibi okçuluğun diğer alanlarından izole bir araştırma, menzil atışlarını her yönüyle ele alan bütüncül tespitleri ortaya koymamızı mümkün kılacaktır. Zira bu ayırım dikkate alınmadan ortaya çıkan bazı araştırmalarda menzil açma ile kabza alma veya menzil bozma atışları ile menzil koşuları konularının birbirine karıştırılması, bazı yanlış tespitlerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Özellikle menzil atıcılığında mesafe birimi (gez) sorunsalı, atışları idare eden teşkilatın özerk yapısı ve gelir kaynakları, atış kurallarının süreç içerisindeki dönüşümü, menzil kategorileri veya yay kuvveti gibi unsurlar üzerinden atıcıların sınıflandırılması mevcut literatüre katkı vermesi açısından değinmek istediğimiz öncelikli konulardandır. Ayrıca atıcıların mevsimlik değişimlere veya rüzgâr gibi hava şartlarına dair dikkatlerinin tespiti, bu unsurların menzil atıcılığı üzerindeki birincil etkisini öne çıkarması açısından önemlidir.

Menzil Atışlarında Hizmet Eden Görevliler

Menzil atışları, Atıcılar Tekkesi tarafından idare edilirdi. Arşiv kayıtlarında *Okmeydanı Tekkesi*, *Tekye-i Tirendazan* veya *Kemankeşler Tekkesi* olarak da geçmektedir (A.DVNS.MHM.d, 103/139). Tekke'deki hiyerarşinin başındaki şeyhin yanında görevli üç *ihtiyar* bulunurdu ve bu ihtiyarlardan biri, menzil atışlarından sorumluydu (İrtem, 1939, s. 19). Şeyh, kabza almış (lisanslı) ve genelde menzil sahibi olan tecrübeli kemankeşler arasından seçilip merkezî idare tarafından tayin edilirdi (TSMA.e, 255/49). İstanbul'da Atıcılar Tekkesi inşası ardından atanan ilk şeyh, Mahmud Dede idi (Mustafa Âli, 2009, ss. 624-626). Onun ardından Hamza Dede ve Şeyh Hamdullah atandı. Arşivlerdeki şeyh tevcihi (tayini) kayıtları incelendiğinde atanan şeyhlerin, genelde atıcılar tarafından merkezî idareye sunulan kişiler olduğu anlaşılıyor. Örneğin Mustafa Nafizi'nin Okmeydanı Şeyhliği'ne atanması, miladi 1789 kayıtlı bir arzuhal sonrasında gerçekleşti (HAT 1471/48). Ayrıca miladi 1757 kayıtlı "Okmeydanı'nda tirendazan taifesinin üzerine şeyh olan Yayıbaşızade Hafız İsmail meşihat beratı cülus-ı hümayun için tecdid eylemiştir." kaydı, padişah değişikliklerinde de şeyhlerin beratının yenilendiğini göstermektedir (AE.SMST.III, 42/2968).

Arşiv kayıtları incelendiğinde Okmeydanı şeyhlerinin gelirleriyle alakalı verilere ulaşmak mümkündür. Miladi 1782 kayıtlı belge, İstanbul Duhan Gümrüğü'nden elde edilen yirmi akçe yevmiyenin Okmeydanı şeyhlerine ödendiğini göstermektedir (TSMA.e, 765/40). Miladi 1855 kayıtlı bir dahiliye kaydı ise miktarı Şeyhülislamlık kurumunda kayıtlı Ahi Çelebi kazasından bir miktar gelir ve şeyhlere mahsus beş yüz elli guruş vakıf geliri maaşın Okmeydanı şeyhine ödendiğini belirtir (İ.DH.. / 352 - 23251). Kanibeyzade Ahmed Bey'in şeyhliğe atandığı miladi 1878 kayıtlı belgede şeyhe ödenen miktar, aylık beş yüz kuruş olarak yazılıdır (İ.DH../773-62946).

Galata kadısı ve yeniçeri ağasının Okmeydanı güvenliğinden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Zaman zaman Ok Meydanı'nda atıcılara vakıf statüsünde tahsis edilen alana yönelik bağ-bahçe genişletilmesi, imara açılması gibi fiziki müdahaleler de gerçekleşti. Miladi 1704 kayıtlı bir ferman, Okçulara vakfedilen Okmeydanı ile Atıcılar Tekkesi'ne dışarıdan müdahaleyi önlemeye yöneliktir (A.DVNSMHM.d, 108/545). Fermanda Okmeydanı'nın muhafazasıyla ilgili hükmün doğrudan Galata kadısı ve yeniçeri ağasını muhatap alması, bu görevlilerin meydan ile tekkenin güvenliğinden sorumlu olduklarını göstermektedir.

Menzil atışlarının düzenlenmesinde öne çıkan görevliler arasında ayak ve hava şahitleri (havacılar), önemli bir yere sahipti. Bu görevliler, atışlar esnasında atıcıları kontrol eden şahitlerdi (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 75). Şahitler, atıcı veya yaycı taifesinden seçilirdi. Ayak şahidi olarak belirlenen iki görevli, atışın yapılması için atıcının konumlandığı yerde beklerlerdi. Burası *ayak yeri (cay-ı kadem)* olarak adlandırılırdı. İki veya üç görevliden oluşan hava şahitleri, atışın yapıldığı güzergahta, okun düştüğü yeri ifade eden *hava yerinde* beklerdi (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 91). Ancak ihtiyaca göre bu sayı artabilirdi. Örneğin Mısır'da bir tarafı sık kullanılan bir yol ve diğer tarafı Nil Nehri olan dar bir mevkide yapılan menzil atışlarında en az beş altı havacı görevliydi. Havacıardan ikisi, menzildeki son kırılan rekoru temsilen dikilen *baş taşın* iki yanında beklerdi. Diğerleri ise daha ileride beklerdi. Havacılar, atılan okların izlenmesinden ve okların düştüğü yerlerin tespit edilmesinden sorumlulardı. Böylece hem atılan menzile şahitlik ederler hem de okların düştüğü yerleri okçulara belirli işaretler veya hareketlerle haber verip onları yönlendirirlerdi. Bu hareketlere göre atıcılar atışlarını kontrol edip kabza tutma, *medd* (çekiş), *itlak* (bırakış) gibi hareketlerini düzelterek atış yaparlardı (Abdullah el Katip, 2013, s. 83). Havacıların atışlardaki bu kritik rollerinden olsa gerek Kemankeş Mustafa Efendi, havacıardan birinin atıcının dostu olmasını tavsiye etmiştir (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 81). Havacıların atış güzergahında görevlendirilmelerinden ötürü bu işin oldukça tehlikeli olduğu muhakkaktır. Zira *Kavsname*'de geçen şu ifadelerle de bu durum sabittir: “Ve dahi atıcı pehlivanlar havacılara ihsan eylemek lazımdır, her atandan bir cüzi şey ile hatırların hoş eylemek lazımdır, zira ki onların nicesine ok urub helak eylemiştir” (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 91). Vakıf sistemi ile idare edilen Okmeydanı'nda, havacılara aldıkları hediyelerin yanı sıra düzenli maaş da ödenmekteydi. 1854 tarihli bir arşiv belgesi, Okmeydanı havacılarından Sağır'ın vefatı ile Laleli Vakfı'ndan ödenen aylık elli kuruş maaşın yine Okmeydanı havacısı Havacı Ali'ye tahsisiyle ilgilidir (İ.DH, 321/20854). Lisans almış (kabza ehli) kemankeşlerin isimlerinin kaydedildiği *Okçular Sicil Defteri*'nde Ser-Yaycı Selim Ağa'nın *havacıbaşı* olarak kaydedilmesi, havacılar arasında da hiyerarşinin var olduğunu gösterir (Bakırca, 2016, s. 131).

Mesafe Birimi

Menzil okçuluğunda kabul edilen mesafe birimi, *gezdir*. Tüm dönemleri kapsayan standart-sabit bir gez hesaplamasının olmadığı, gez hesabının döneme göre değiştiği aşıkardır. 17. yüzyılda yazılan *Kavaidü'r Remy*'de, 15-16. yüzyılda menzil atan Tozkoparan'ın menzili anlatılırken kullanılan "Tozkoparan bin iki yüz elli kendü gezleriyle, asrımız geziyle bin üç yüz olur." ifadesi, söz konusu değişikliğe örnek teşkil eder (Abdullah el Katip, 2013, s. 99). Miladi 1704 tarihli Ok Meydanı ve Atıcılar Tekkesi'ne dışarıdan müdahale olunmamasına dair fermanı içeren arşiv belgesinden, gez ölçümü ve hesaplaması meselesinin atıcı taifesine bırakıldığı anlaşılmaktadır (A.DVNSMHM.d, 108/545). Abdullah el Katip'in kaleme aldığı bir diğer eser olan *Tezkire-i Rumat*'da geçen *pişrev gezi* ifadesi, gez hesaplamaları açısından dikkate değerdir (Abdullah Efendi, 1944, s. 254). *Pişrev*, menzil okçuluğunda kullanılan bir ok çeşididir. Bu durum, gez ölçümünde kullanılan ana unsurun ok olduğunu akla getirir (Klopsteg, 2019, s. 61). Ancak bu durum, diğer kaynaklarla desteklenmemektedir. Ayrıca Abdullah el Katip, *pişrev gezi* ifadesini unutulmuş Ok Meydanı sınırlarını tekrar tespit ederken kullanır. Ok Meydanı'nı çevreleyen sınır taşları arasındaki mesafeyi ölçerken *pişrev okunu* kullanmış ve bu esnada kullandığı gez mesafe birimini *pişrev gezi* olarak adlandırmış olması akla yatkındır. Kaynaklar incelendiğinde gez ölçümünde kullanılan ana unsurun adım ölçümü olduğu görülür. Mustafa Âli'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı *Künhü'l Ahbar* adlı eserinde beş ayağın iki adımı oluşturduğu, beş adımın da üç geze tekabül ettiği belirtilir (Mustafa Âli, 2009, s. 757). 15. yüzyıl eseri, *Umdetü'l Mütenasilin*'de ise orta boylu bir kişinin beş ayağının üç adımı oluşturduğu belirtilir (Ebi Sare Muhammed İbni Şeyh Mustafa, 2016, s. 1101).

Bir gezin günümüz hesabıyla kaç cm'ye tekabül ettiğini anlamak için en iyi yol, kaynaklarda kaç gez olduğu belirtilen bir menzilde atışların yapıldığı ayak taşı ile menzildeki ilk taş olan ana taşı arasındaki mesafeyi ölçmektir. M. Şinasi Acar'ın, 19. yüzyıla ait Sultan II. Mahmud Menzili'nde 1215,5 gezlik mesafede olduğu bilinen ana taşı ile ayak taşı arasında yaptığı ölçümler, 1 gezin 60,74 cm'ye tekabül ettiğini gösterir (Acar ve Ateş, 2009, s. 64). Tabii bu, 19. yüzyıl için geçerlidir. Daha önceki dönemler için gez hesabının belirlenmesi yine o dönemlerden kalan menzil taşlarının konumlarının belirlenmesi ile mümkün olacaktır. Tozkoparan İskender'in Delikli Kaya Menzili'nde (Tozkoparan Menzili) attığı menzil mesafesi, 19. yüzyıl eseri *Telhis-i Resailat-ı Rumat*'ta 1279,5 gez olarak verilir (Mustafa Kâni, 2010, s. 179). *Tezkire-i Rumat*'ta ise aynı menzil mesafesinin atıldığı dönemin (15-16. yüzyıl) hesabıyla 1236 gez olduğu yazılıdır (Abdullah el Katip, *Tezkire-i Rumat*, v. 28b). Ayrıca 17. yüzyıl eseri *Kavaidü'r Remy*'de kendi döneminde (15-16. yüzyıl) 1250 gez olan Tozkoparan menziline eserin yazıldığı dönemde (17. yüzyıl) 1300 geze tekabül

ettiğini belirtmiştik. 19. yüzyıl eseri *Telhis-i Resailat-ı Rumat*'ta Tozkoparan İskender'in başka bir menzildeki (Arkun Menzili) atış mesafesi, 1281,5 gez verilirken (Mustafa Kâni, 2010, s. 156) Abdullah el Katip, menzilin atıldığı dönemde (15-16. yüzyıl) aynı mesafenin 1242 gez olduğunu belirtir (Katip Abdullah Efendi, 2020, s. 286). 19. yüzyıl yazarı Mustafa Kâni, Miri Alem Ahmed Ağa'nın menzil taşının 1271 gez mesafede olduğunu yazar (Mustafa Kâni, 2010, s. 168). Abdullah el Katip ise aynı taşın atıldığı dönemde (16. yüzyıl) 1222 gez mesafede olduğunu belirtir (Abdullah el Katip, *Tezkire-i Rumat*, v. 19a). Bu örnekler giderek gez biriminin küçüldüğünü gösterir. Aynı mesafe, 15-16. yüzyılda 1236 gez kabul edilirken, 19. yüzyılda 1279, 5 gezdur. 15-16. yüzyılda 1250 gez olan bir mesafe, 17. yüzyılda 1300 gez olarak kabul edilir. Benzer şekilde 15-16. yüzyılda 1242 gez olan başka bir mesafe 19. yüzyılda 1281,5 geze tekabül eder. Bu durumda gez ölçümünde, aynı mesafe için 15-16. yüzyıldan sonra yaklaşık % 3-3,5 oranında bir büyüme gerçekleşti. Her ne kadar Ünsal Yücel, bu değişimin %5 oranında olduğunu ve yeni gezin 66 cm'ye tekabül ettiğini yazsa da güncel çalışmalarımız, mesafe birimindeki değişimin ve gez hesabının farklı olduğunu gösterir (Yücel, 2015, s. 146). Mevcut veriler ışığında ve 19. yüzyılda 1 gezin 60,74 cm olduğunu göz önüne alırsak 15-16. yüzyılda 1 gez ortalama 62,77 cm, 17. yüzyılda ise 60,35 cm'ye tekabül eder. 15-16. yüzyıldan sonra gez ölçüm biriminde ortalama 2-3 cm aralığında bir azalma oldu. Bu değişimin 17. yüzyıl ve sonrasında okçulukta yaşanan gerilemeyle bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz (Şahintürk, 2019, s. 28). Bununla ilgili diğer verileri de açıkladıktan sonra bu konuya ayrıca değineceğiz.

Menzil Açma Kuralları, Atış Alanları ve Atış Vakitleri

Ok meydanlarında uzak mesafe atışlarının yapılabilmesi için atışın yapılacağı yöne göre yan taraflardan belirli ölçülerle sınırlandırılan atış alanlarına *menzil* denir (Güven, 1995, s. 15). Menziller, Ok Meydanı yönetimi tarafından onaylanan kemankeşler tarafından, belirli kaideler çerçevesinde açılırdı ve böylece açılan menzillerde müsabakalar yapılabilirdi (Bozkurt, 2007, s. 333). Menzil açmak isteyen kemankeş, bu isteğini şeyh ve ihtiyarların yönetimindeki Ok Meydanı idaresine bildirirdi. Eğer talep uygun görülürse belirlenen rüzgârda ve belirlenen ok çeşidiyle atıcının atış denemeleri başlardı (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 149). Menzilin açılabilmesi için kemankeşin hâki oku¹ ile en az sekiz otuz yüz gez, yeksüvar² okuyla sekiz yüz elli gez veya pişrev³ oku ile en az dokuz yüz gez uzaklığa ok atabilmesi gerekirdi (Abdullah el Katip, *Tezkire-i Rumat*, v. 63a). 19. yüzyılda hâki okuyla 800 gez mesafeye ok atılması

¹ Meşk ve koşuda kullanılan, yeleş ensiz ve uzun bir ok çeşidi bk. (Yücel, 2015, s. 452).

² Soyalı ve bakkam ayaklı menzil oku bk. (Yücel, 2015, s. 481).

³ Menzil atışlarında ve koşularda kullanılan ok bk. (Yücel, 2015, s. 470).

da menzil açmak için yeterli görülmüştür (Mustafa Kâni, 2010, s. 152). Menzil açma konusunda, atıcılığa rağbeti arttırmak amacıyla daha düşük mesafelere istisnai izinler verildiği oldu. Ancak bu tür menziller, *aşağı koşu* olarak adlandırılır ve bu menziller için özel kaideler belirlenirdi. Örneğin Hacı Ebubekir Ağa'nın 700 gezle açmasına müsaade edilen Azmayış Menzili'nde, atıcıların üç dirhem ağırlığında ok ve gevşek bir yay kullanması şart koşuldu (Mustafa Kâni, 2010, s. 157). Ayrıca bu menzilde taş sahibi olan atıcı; ziyafetlerde hediye alamayacak, şeyh olamayacak ve diğer menzil sahipleriyle denk kabul edilmeyecekti. Sultan II. Mahmud'un izniyle dört yüz gez mesafede seksen yaşındaki Mehmed Arif Bey'in açtığı menzil de bu tür menzillerdendir (Mustafa Kâni, 2010, s. 191).

Menzildeki atışların yapılması için atıcının konumlandığı yeri belirlemek adına *ayak taşı* dikilirdi. Eğer atıcı başarılı olursa okun düştüğü yere menzilin atış güzergahını belirleyecek olan *ana taşı* dikilirdi. Böylece menzil açılmış olur ve o menzilde başka kemankeşler atış yaparak menzilin atış ufkunun uzamasını sağlayabilirlerdi. Açılan menziller rüzgâr, ok çeşidi veya atıcı ismine göre farklı şekillerde adlandırılırdı. Atılan rüzgâra göre isimlendirilen bazı menzil çeşitleri şunlardır: Lodos Menzili, Poyraz Menzili, Günbatısı Menzili... Menzilde tercih edilen pişrev, azmayış, heki gibi ok çeşitlerine göre isimlendirilen menziller de vardı. Ayrıca menzilleri açan kemankeşlerin isimleri de menzillerin adlandırılmasında etkili oldu. Tozkoparan Menzili, Şüca Menzili, Miri Alem Menzili buna örnektir. Menziller genelde rüzgâr, ok çeşidi veya atıcının ismiyle anılsa da bazı istisnai örnekler de mevcuttur. Örneğin karayel rüzgarıyla atış yapılan "Helva Yeri Menzili", menzilin açıldığı dönemde kemankeşler arasında meşhur olan bir Arap helvacıya atfen 'Helva Yeri' adını aldı (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 158). *Risale-i Bahtiyarzade Hasan Çelebi*'de menzil alanlarının özel olarak seçildiğini, her yerde menzil atılamayacağını ve bu yerlerin belirli icazetlerle seçildiğini gösteren ifadeler mevcuttur (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 155). Menzil atılacak yer, okların kırılıp kaybolmaması için çalısız, taşsız ve geniş bir alan olmalıdır (İbn Ruşen, 2020, ss. 29-32). Menzil atışları, okçuluk için tahsis edilen büyük ve açık alanlarda yani ok meydanlarında icra edilirdi. 17. yüzyılda Okmeydanı'nı ölçen Abdullah el Katip, alanın kabaca 8150 gez olduğunu belirtir (Abdullah el Katip, *Tezkire-i Rumat*, v. 15a). Miladi 1819 kayıtlı bir arşiv belgesi de bu ölçümü tasdik eder (HAT 628/31038). Bu da bizim hesaplarımıza göre ortalama 4,9 km²'lik bir alandır. Atış alanı ise her menzil için *ayak yeri* ile *hava yeri* arasında uzanan hayali bir koridoru. Bu koridorun üç tarafını çevreleyen sınırları belirleyen ana unsurlar, ayak taşı ve ana taşıydı. Dördüncü taraf yani atışların yapıldığı güzergâh için bir sınırlama yoktu. Ancak Abdullah el Katip, kompozit yay ve geleneksel teçhizatlarla mümkün olabilecek en uzun menzilin 1300 gez olduğunu belirtir (Abdullah el Katip, 2013, s. 99). Hava yeri istikametine doğru durulduğunda sağ tarafa *şast*, sol tarafa *kabza* denirdi. Atıcı, ayak taşında

konumlanıp ana taşın dikileceği konumu belirleyen oku attığında, menzilin *nişan* alanını da belirlemiş olurdu. Bu durum, *nişan etmek* şeklinde kaynaklara geçti (Bahtiyarade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 154). Ana taşı merkeze alınarak şast ve kabza tarafında belirli mesafeler ile atış alanı sınırlandırılırdı. Bu sınırlamanın ölçüsü, döneme göre değişirdi. Örneğin 17. yüzyılda kaleme alınan *Kavaidü'r Remy'e* göre menzil koridorunun eni, ana taşının sağ (şast) ve sol (kabza) tarafından 40'ar gez olmak üzere 80 gezlik bir mesafe ile sınırlıdır (Abdullah el Katip, 2013, s. 99). 16. yüzyılda ise bu ölçü, sağ ve sol taraftan 30'ar gez olmak üzere 60 gezlik bir mesafeydi (Mustafa Âli, 2009, ss. 690-702). Menzil atışlarında, kabza veya şast tarafında belirlenen mesafenin dışına düşen oklar sayılmaz ve bu durum, "Salkı düştü" şeklinde ifade edilirdi (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 81). Makbul olan atış, olabildiğince ana taşı doğrultusunda yapılan atıştı ve böyle atışlar "Urasıya attı!" tabiriyle takdir edilirdi (Mustafa Âli, 2009, s. 740-743).

Menzil atma vakitleri de özenle seçilir, okların olabildiğince uzağa atılabilmesi için en uygun rüzgârın esmesi özellikle beklenirdi. Nemli havalar, menzil için elverişli değildi (Muhammed bin Yunus ed-Dervazi, 2020, s. 252). Bu nedenle yağmurdan sonraki açık havalar, "ok yürüten / menzil bozan" havalar olarak görülürdü. Atıcının güneşe karşı konumlanması atıcının dikkatini bozabileceğinden, güneşin ayak yerine karşı gelmediği vakitler tercih edilirdi. Menzil atışı için rüzgârın atıcıya karşı esmemesi, şiddetli ve kapalı olmaması gerekliydi (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 75). Gündoğusundan esen saba rüzgârı gibi sakın rüzgarlar makbuldü. Kemankeş Mustafa Efendi, uygun bir rüzgârla atılan menzilin 150-200 gez mesafe fark yaratabileceğini belirtir. Rüzgâr, menzil okçuluğunda atış vaktinin ve atış yönünün belirlenmesindeki temel unsurdu. Her menzil için belirlenen bir rüzgâr vardı ve o menzildeki atışlar, belirlenen rüzgâr ile yapılırdı. Böylece hem rüzgâr arkaya alınıp atıcının rüzgârdan faydalanması sağlanır hem de aynı rüzgârda atış yapılarak müsabıkların eşit koşullarda ok atmasına hizmet edilirdi. Ancak yıldız veya karayel gibi meydana nadir esen rüzgarlar için istisnalar yapılabilirdi. Örneğin yıldız rüzgarıyla menzil atılan Yıldız Menzili'nde, poyrazın daha fazla esmesi ve iki rüzgârın da kuzeyden esmesi nedeniyle poyraz rüzgârıyla da atış yapılmasına izin verildi (Bahtiyarade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 136). Yaz mevsiminde poyraz, yıldız, gündoğusu; diğer mevsimlerde ise lodos, batı lodosu ve kible rüzgarları menzil için uygun rüzgarlar olarak görülürdü (Mustafa Kâni, 2010, s. 94) Mustafa Kani, kasım zamanı ile kışa yakın esen lodos etkisinin, yazın esen yıldız rüzgarının etkisiyle eşdeğer olduğunu belirtir. Abdullah el Katip'e göre diğer vakitlerde esen poyrazlarla kıyaslandığında ikinci vaktinden sonra esen poyraz rüzgârı, menzil için daha uygundur (Abdullah el Katip, 2013, s. 84). Uygun rüzgâr ve havayla soğuk havalarda dahi önemli rekorlar kırılabilirdi. Dolayısıyla atıcıların rüzgarlarla ilgili bilgi ve tecrübe edinmeleri elzemdi. Bunun için atıcıların farklı yönlere ok atarak bu konuda tecrübe

kazanmaları tavsiye edilirdi (Ebi Sare Muhammed ibni Şeyh Mustafa, 2016, ss. 1100-1101). Soğuk mevsimlerde atış yapılan yere çadır kurulup çadır altından atış yapılabilirdi.

Havanın üst ve alt tabakasındaki rüzgâr esintilerinin paralel olmasına da özellikle dikkat edilirdi. Bunun için mendil kullanılması, sık kullanılan yöntemlerdendi. Mendil, hava yerine doğru tutulduğunda zemine paralel şekilde düz olursa ve bulutların gidiş yönü de mendil ile uyumluysa bu durum, rüzgârın menzil için elverişli olduğunu gösterir. Mendilin ortası dalgalanırsa, burulursa veya bulutların gidiş yönü ile uyumsuzsa bu durum, rüzgârın menzil için elverişli olmadığını gösterir. Bulutsuz havalarda dumandan faydalanılırdı. Rüzgârın yönünü anlamak için *dügül*⁴ de kullanılırdı. Dügül havaya serildiğinde, dağılmadan düz olarak gelirse rüzgâr, menzil için uygundu (Abdullah el Katip, 2013, s. 84).

Ok Meydanı'nda atışların başladığı ve bittiği dönemi kavrama açısından vakıf defterleri dikkate değer kaynaklardır. Vakıf muhasebe defterleri incelendiğinde masrafların Hıdırellez (ruz-ı hızır) gününden itibaren tutulduğu görülür. 1831 tarihli vakıf kaydında muhasebe süresiyle ilgili bilgi şu şekildedir: "...bin iki yüz kırk altı senesi zilkadenin yirmi ikinci günü rûz-ı hızırın ibtidasından bin iki yüz kırk yedi senesi duhûl iden cemaziye ahirenin ikinci gününe gelinceye deyin meydan tabir olunur..." (EV.HMH.d 09348). Bahsi geçen dönem, Zi'l-ka'de ile Cemaziye'l-ahire ayları arasındaki altı aylık süreçtir. Ok Meydanı atışları, ruz-ı hızırda başlayıp soğuk havaların başlamasına kadar devam etmektedir. Bu dönemin *meydan* olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca atışların başlayacağı günleri tayin etmek için astrolojiden de yararlanılırdı. Müneccimlerin hazırladığı zayıçeler⁵, bu konuda yol gösterirdi. Bu amaçla hazırlanan bir zayıçede, Safer ayının son Perşembe gününün sekizinci saatinin altıncı dakikası uygun görüldü (TSMA.e, 1298/9_1,2). Başka bir belgeye göre aynı ayın aynı gününün beşinci saatinin elli beşinci dakikası, Ok Meydanı'nın açılışı için uygun görüldü (TSMA.e, 1289/9).

Katılım Şartları

Menzil atışlarına katılmak, bazı şartlara bağlıydı. Öncelikle atıcıların kemankeşliğe kabul edilmesi ve menzil atışlarına katılabilmeleri için kabza almış olmaları gerekirdi (Acar, 2013, ss. 11-12). *Kabza almak*, bir nevi tescil işlemini ifade eder. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Türkçe'ye çevrilen *Umdetü'l Mütenasilin*'de dahi kabza almadan bahsedilmesi, bu geleneğin oldukça eski olduğunu gösterir. Erkan, edep bilmeyen kişilere kabza verilmemesi telkin edilirdi. Kemankeş olmaya talip olan kişinin evvela atıcıların

⁴ Dügül: Elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur, kepek.

⁵ Yıldızların belli zamanlardaki konumlarını gösteren çizelgeler için bk. (Çelebi, 2013, s. 160).

adabını öğrenip buna göre hareket etmesi gerekirdi. Zira atıcılık ilmi verilecek kişilerin incelikle seçilmesi hemen her kavsnamede vurgulanır (Hüseyin bin Ahmet el-Erzurumi, 2018, s. 61). Menzil atıcıları, genelde kemankeş bir üstat tarafından yetiştirilir; hazır olduğunda da rüşünü ispatlaması için menzil atması beklenirdi. Farklı dönemlere ait kavsnamede ve risaleler incelendiğinde, tarihsel süreç içerisinde kabza alma ritüellerinin ve şartlarının değişime uğradığı görülür.

Osmanlı Dönemi'nde kabza almadan bahseden ilk kaynak olarak karşımıza çıkan *Umdetü'l Mütenasilin*'e göre, öncelikle *çile* süreci denilen talim sürecinin tamamlanması gerekirdi (Ebi Sare Muhammed ibni Şeyh Mustafa, 2016, s. 1102). Eserde kabza talibi olan kişinin bir üstat edinmesi gerektiği belirtilir. Maharetli bir üstat gözetiminde, belirli usul ve edep kuralları çerçevesinde tamamlanan çile sürecinden sonra kişi, atıcıları toplardı. Abdestli bir şekilde tumanını⁶ mühürler; sağ ayağının topuğu girecek kadar yeri kazıp ayağı çukurda kalacak şekilde on bin ok atardı. Ok atarken okunması adet edinilen duaları okur, tekbir ve salavat ile ok atmaya devam ederdi. Sonra yirmi batman⁷ yayla kayın ağacından yapılmış, temreni sipsü,⁸ filküsünün⁹ uzunluğu yir sır olan, her yeleşin¹⁰ ağırlığı on yedi miskal¹¹ dört yeşekli kartal tüyünden bir oku saban demirinden geçirmeliydi. Bu şekilde kişi, kendisini ispatlamış olurdu. Kemankeşliğe kabul edilen kişi olan şakirdin, üstattan yayı alırken hangi usulle yayı tutacağı ve yayı hangi usulle alacağı da anlatılır. Buna göre üstat, yayın baş (tonc) kısımlarından birini sol eliyle tutup şakirde verir; şakirt, önce sağ elini üstadın eline sunar sonra yayı alırdı.

Kaynaklarda, kabza alabilmek için ayak şahitleri ve hava şahitleri kontrolünde belirli mesafelere, belirli ok çeşitleriyle ok atma zaruretinden bahsedilir. *Umdetü'l Mütenasilin* gibi kuruluş dönemi kaynaklarında bu kuraldan bahsedilmemesi, söz konusu zaruretin menzil atanları sınırlamak gayesiyle sonradan çıkarıldığını akla getirmektedir. Bu koşulun tam olarak ne zaman getirildiğini bilmiyoruz. Kabza alıp menzil atışlarına katılabilmek için pişrev oku ile 900 gez ve azmayış¹² okuyla 800 gez uzaklığa ok atmış olmak gerekliydi (Bakırcan, 2016, s. 49). Pişrevin azmayışe göre ağırlık, genel form ve yapı açısından menzil atıcılığına daha elverişli olmasından ötürü daha uzağa atılması

⁶ Şalvar

⁷ Yerine veya ölçülen mala göre birimi değişen eski bir ağırlık ölçüsü (ortalama 2 ile 8 okka arasında). Bk. (Kallek, 2013, ss. 199-200).

⁸ Sivri uçlu

⁹ Yay

¹⁰ Oka takılan tüy bk. (Yücel, 2015, s. 321).

¹¹ Yaklaşık 1,3 veya 1,5 dirhem, 20 veya 24 kırat, 4,009 veya 4,80 gr karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü birimi. Bk. (Kallek, 2005, s. 182).

¹² Zeytuni demir temrenli atış oku. Bk. (Yücel, 2015, ss. 452, 444).

beklenirdi. Azmayış okuyla 800 ve pişrev okuyla 900 gez uzaklığa ok atıp rüştünü ispatlayan atıcılara üstatlar ve kemankeşler huzurunda kabza töreni yapıp kabza verilir; isimleri, *Okçular Sicil Defteri*'ne yazılırdı. Bu defterin 1682 ile 1904 yılları arasındaki dönemi kapsayan nüshası, elimizde olup önceki devre ait defter mevcut değildir. Mevcut defterde 3375 kemankeş kayıtlıdır.

Kavsnameelerde kabza alma töreninin ne şekilde yapıldığı yazılıdır: Öncelikle talip, üstadın önünde diz çöküp oturur; üstat, sol eliyle kabza altından yayı tutup belirli dua ve iyi dileklerle yayı talibin sol eline teslim eder (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, ss. 75-76). Söz konusu dua ve iyi dilekleri içeren metin, arşiv belgelerinde şu şekilde geçer:

Bismillâh ve alâ bereket-i resûlullâh. Bu kabzayı Cebraîl aleyhi's-selâm Hakk subhânehu ve Te'âlâ hazretlerinin emr-i şerifle cennetten çıkarıp ibtidâ ber-vech-i teberrük Peygamberimiz sallallâhu Te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerine getirdi. Ba'dehû sultân-ı enbiyâ aleyhi ezkâ't-tehâyâ efendimiz izn-i şerifleriyle Sa'd bin Ebî Vakkas radiyallahü anh hazretleri pîrimiz olup bu kabza-yı şerifi ashâb-ı güzîn rıdvânallahî te'âla aleyhim ecma'in hazretlerine teslim edip emânet birbirinden gelerek üstadım bana verdi, ben dahi sana teslim eyledim. Fî sebîlillâh niyet edip ok at gazâ eyle ve tâlib olan kabza âşıkına dahi bu minvâl üzere hayır-du'â ile teslim eyle (TS.MA.e.698/53).

Yayı teslim alan talip, belirli kaideler çerçevesinde çekiş yapar ve kabza alıp kemankeşliğe kabul edilmiş olurdu. Kemankeş Mustafa Efendi, bu usul ve adap ile kabza almayanların kemankeş olamayacağını belirtir (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, ss. 76-77). Bu durum, “kemankeş” olarak kabul görmek için önce kabza almak gerektiğini gösterir. Ayrıca kabza alan kemankeşlere bir nevi sertifika sayılabilecek *dest-i hatt* denilen icazetname verilirdi (Abdullah el Katip, 2013, s. 103). 16. yüzyıl öncesi kaynaklarda icazetnameden bahsedilmemesi, bu geleneğin de sonradan çıkarıldığını gösterir. Bu tören, üstat-şakirt arasında geçen bir tescil işlemidir.

Bir de kaynaklara *kabza-i kebir* (büyük kabza) olarak geçen daha kalabalık ortamda ve genelde birden fazla kabza talibiyle yapılan törenler vardı. Bu törene Ok Meydanı şeyhinin yanı sıra şahitler ve devlet erkânı da katılırdı. Bu tören, meydan veya kabza günleri olarak adlandırılan pazartesi ve perşembe günleri Ok Meydanı'nda yapılırdı (Bakırcan, 2016, ss. 124-125). Gerekli uzaklığa ok atıp kendini ispatlayan talibe şeyh “Sen kabzaya talip misin?” diye sorunca talip, olumlu cevap verir. Şeyh “Ayak şahitlerin var mı?” diye sorar ve talip, bu soruya da olumlu cevap verirdi. Sonra şeyh, ayak şahitlerini çağırır ve onlara “Bu talip ayağını ayak yerine düz bastı mı?” diye sorardı. Olumlu cevap alınca ayak şahitlerine “Havacıların destar bozduğunu gördünüz mü?” diye sorar ve olumlu cevap aldıktan sonra hava şahitlerini çağırırdı. Hava şahitlerinin şahitliklerinden de emin olduktan sonra talip, kiriş kısmı aşağıya bakan yayın

kabzasını diz çöktükten sonra öperdi. Abdullah el Katip, kabza almadaki başka bir geleneğe de değinir (Abdullah el Katip, 2013, s. 55). Buna göre kabza alma sırasında okun, yayın tonç dibine koyulmasının ardından makluben (ters döndürülmüş) meydana durulurdu. Üstatlar izniyle talip, yayın kabzasını kavradıktan sonra kabzayı tutan eli öperdi. Sonra sağ elle okun yeleşinin aşağısından tutarak ok gezlenir ve yay yerine konurdu. Meydandaki pehlivanların selamlanmasıyla ritüel sona ererdi. Bu şekilde yay ve oku makluben devr eylemek, kabza ehli olanlarda olması gereken bir maharet olarak kabul edilirdi. Kabza alma işlemi gerçekleştirildikten sonra şeyhin eli öpülürdü. Şeyh de “Götürün üstadına kabza versin.” diyerek kabza talibini, yukarıda ilk bahsettiğimiz törenin gerçekleştirilmesi için üstadına yönlendirirdi. Ayrıca Kemankeş Mustafa Efendi, çoğu üstat tarafından bilinmeyen ve Hz. Hüseyin’den kalmış başka bir usulden bahseder. Bu da kabza alan kişiye ayrıca *enrebi* giydirilmesidir (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, ss. 76-77). Kanaatimizce *enrebi*, kola giydirilen kolçak türü bir eşyadır. Zira *enrebinin* kabza töreninde belirli dualar ile talibin koluna giydirildiği belirtilir. (Karpowicz, 2018, s. 208). Kabza alma törenindeki şedd¹³ ve kolçak giydirmeye işleminden Abdullah el Katip de bahseder (Abdullah el Katip, 2013, s. 55). Bu durum, fütüvvet veya tasavvuf teşkilatlarındaki *hurka giydirmeye* usulüyle müridin tarikata kabul edilmesi işlemini hatırlatmaktadır. Ayrıca usuller, ritüeller ve kemankeşlerle ilgili veriler gösteriyor ki menzil atmak, o dönemde Müslümanlara özgü bir spordur. *Kavaidü’r Remy*’deki şu ifadeler, bu durumu desteklemektedir: “Bu fasl üstad için vacib olanı ve şakird için vacib olanı beyan eder, evvela üstad olan bu sanatı mübareke Müselmana öğretip kafire ve mecusiye ve münafıka öğretmeyeler” (Abdullah el Katip, 2013, s. 102). Yay ve ok, ilk peygambere melek Cebrail tarafından cennetten getirilen ulvi hediyeler olarak kabul edilirdi (TSMA.e.513/9).

Menzil Kategorileri ve Müsabaka Kuralları

Menzil atan kemankeşler, atabildikleri ortalama menzil mesafesi kararınca kendi aralarında kategorilere ayrılırlardı. Kemankeşlerin potansiyel kuvvetleri, kullandıkları yayların çekiş gücü ve atabildikleri ortalama menzil mesafeleri kategorilerinin belirlenmesinde ana etmenler olurdu. Böylece menzil okçuluğundaki maharetleri birbirine yakın olan kemankeşlerin aynı kulvarda eşit şartlarda yarışmaları amaçlanırdı. Bahsi geçen kategoriler; *ihtiyarlar*, *dokuz yüzcüler*, *binciler* ve *bin yüzcülerdi*. Ancak *Telhis-i Resailat-ı Rumat*’ta *yenicheriler* de bu gruplar arasına eklenir (Mustafa Kâni, 2010, s. 36). Önceki kaynaklarda *yenicherilerin* ayrı bir grup olarak değerlendirilmemesi, *yenicherilerin* 19. yüzyılda bu kategorilere dahil edildiğini düşündürmektedir.

¹³ Fütüvvet ehli tarafından düzenlenen törenlerde giyilen kuşak.

Söz konusu grupların isimlendirmeleri, gruplara mensup olanların atabildikleri ortalama menzil mesafesiyle ilgilidir. Yani dokuzyüzcüler dokuz yüz ila bin gez arasında, binciler bin gez ila bin yüz gez arasında, binyüzcüler de bin yüz gez üstüne ok atabilenlerden oluşurdu. Her müsabıkın kendi grubuna uygun menzilde ok atması beklenirdi. Örneğin dokuz yüzde ok atarken bin veya bin gezden ileri atan birinin taş dikmesine izin verilmezdi (Mustafa Kâni, 2010, s. 153). Bu yolla daha üst kategoride yarışacak imkana sahip kişilerin alt kategorilerde kolayca menzil almaları engellenirdi. Kaidelere göre ihtiyarlar beşer, dokuz yüzcüler yedişer, yeniçeriler veya binciler dokuzar ve binyüzcüler on birer ok atardı. Bu sayıların her birinin ayrı bir ulvi anlamı olduğu kabul edilirdi. Örneğin, ihtiyarların attığı beş ok, beş ulu peygambere ve dokuzyüzcülerin attığı yedi ok, okçuların piri Sa'd bin Ebî Vakkas'ın attığı yedi oka dayandırılırdı. Kemankeşler için kategoriler arası geçiş de mümkündü. Örneğin, binyüzcülerden Halil Ağa ihtiyarlayınca bin yüzcülerden ayrılıp bincilere ve dokuz yüzcülere katıldı (Mustafa Kâni, 2010, s. 96). Daha sonra sürekli talimle kendini geliştirip tekrar binyüzcülere katıldı. Kemankeşlerin kullandığı yayların çekiş kuvveti, atış yapacakları menzilin belirlenmesinde etkili olurdu. Örneğin yüz dirhem çekiş kuvvetine sahip bir yayı kullanan atıcının daha önce doksan dirhemlik yayla atılmış az mesafeli menzilde ok atmasına izin verilmez, daha uzun mesafeli menzillere yönlendirilirdi (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 74). Kemankeşler kuvvetleri oranınca menzillere yönlendirilerek, menzil alması daha kolay olan ve düşük mesafeli menzillerde kolayca taş dikmelerinin önü kesilirdi.

Menzil atışlarında okların birbirine karışmaması adına okların üzerine isim yazılırdı (Kemankeş Mustafa Efendi, 2010, s. 70). Atışlar, atıcılardan birinin "Hava eyle!" diye bağırması ve buna karşılık hava yerinin iki tarafında konumlanmış havacıların, taş bağlanmış tülbentlerini havaya atması ile başlardı (Mustafa Kâni, 2010, s. 151). Böylece atıcı, atış yapacağı güzergahı belirleyen koridoru görmüş olurdu. Asıl atışlardan önce hazırlık amacıyla atıcıların birkaç adet alıştırmaya atışı yapmalarına izin verilirdi (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 116). Bu amaçla atılan ilk oka *kılavuz oku* denilirdi. Bu ok, menzili aşır rekor kırsa dahi alıştırmaya amaçlı olduğu için sayılmazdı. Havandelen Solak Bali, Yıldız Menzili'nde Dede Kemal'in taşından aşırı atmasına rağmen attığı ok, kılavuz oku olduğu için menzil bozulmadı (Abdullah el Katip, *Tezkire-i Rumat*, v. 25a). Ana taşının en az 900 gez uzaklıkta olduğunu göz önüne alırsak atıcılar ile havacılar arasında en az 540-590 metre arası mesafe vardı. Havacıların atılan oku izleyebilmeleri ve düştüğü konumu tespit etmeleri için okun atış anını bilmeleri gerekirdi. Atıcıların atış anında "Ya Hak!", "Ya Allah!" veya "Vardı!" nidalarıyla seslenmelerinin bununla ilgili olduğu kanaatindeyiz. Havacılar, atıcının nidasını duyduklarında rüku haline benzer bir vaziyette sağ ellerini sağ dizlerine dayayarak kulaklarını da yere doğru tutarlardı. Okun sesini ve konmasını böylece takip edip düştüğü yeri tespit

ederlerdi. Tespitlerini ayak yerinde bekleyen atıcılara bazı işaretlerle haber verirlerdi. Ok, menzil taşlarının gerisinde kaldıysa “Okun yürümedi!” manasında ferace atarlardı (Mustafa Âli, 2009, s. 425-426). Dokuz yüz geze kadar önce gelen ok geçilmişse havacılar bir kere tülbent atarlar. Eğer aynı mesafeye düşmüşse tülbentin iki ucundan tutup gererek tülbendi yukarıda tutarlardı. Yakın mesafede olursa mendili başından yukarı tutup sallayıp çevirirlerdi. Arkada olursa bel hizasından mendil karşıya sallanırdı. Eğer ok, salkı düşerse okun konduğu taraftan düşmesi gereken tarafa gelerek mendili dolap çevirir gibi yerden ve havadan döndürerek çevirirlerdi. Eğer atılan ok, sağ tarafa salkı düşerse “Şasta bak!”, sol tarafa salkı düşerse “Kabzaya bak!” nidaları ile okun ne tarafa salkı düştüğü belirtilirdi (Mustafa Kâni, 2010, s. 153). Ok suya atılmış ise eğilip mendili iki tarafa ve yere yakın sallarlardı. Çok dik atılmışsa üç dört defa sıçarlardı. Havacılar yere yuvarlanırsa bu, okun diz kapağı mesafesinden daha az mesafede olduğunu gösterirdi (Abdullah el Katip, 2013, s. 83). Eğer ok dokuz yüz gez mesafeye ulaşmışsa tülbendi üç kere havaya atarlardı. Ok bin gez mesafeye ulaşırsa havacılar, mendili yere uzatıp başındaki serpuşu bir kere havaya attıktan sonra başına giyerlerdi. Bin yüz gez mesafeye yakın atılır ise serpuş, ele alınıp mendil ile yakın işaretine benzer şekilde omuza yakın tutulurdu. Ayrıca havacılar, menzilde kaç menzil taşı geçilmişse o kadar tülbendi havaya atarak atıcılara işaret verirlerdi (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 115). Eğer ok, menzildeki dikilen son taş olan baş taşı geçtiyse havacılar, başlıklarını çözüp havaya atarlardı. “Destar bozmak” denilen bu işlemin ardından havacılar, müjdeyi vermek için ayak yerine gelirdi. Bundan sonra atıcı ve görevliler başarıyı kazandıran okun etrafında toplanır; Fatıha, İhlas ve bazı dualardan sonra yüksek sesle tekbir getirilirdi. Sağ el ile alınan ok, “Mübarek Ola!” temennisiyle atıcıya teslim edilirdi. Bu şekilde, bir menzildeki baş taşı kaidelere uygun biçimde geçen bir ok atılması ve bu durumun görevliler tarafından onaylanması, *menzil bozma* olarak adlandırılırdı.

Menzil bozma işlemi gerçekleşikten sonra menzil taşı dikilene kadar başka bir atıcının o menzil üzerine tekrar atış yapmasına müsaade edilmezdi. Örneğin, İstanbul Yıldız Menzili’nde Bursalı Şüca, menzilin baş taşı olan Ahmed Ağa’nın taşını geçen bir ok attı. Bunun üzerine Tozkoparan İskender de burada ok atmak istediğinde üstatlar ona “Pehlivan, menzil bozulduktan sonra artık o menzilin üzerine ok atmak üstatlar kavlinde yoktur.” diye cevap verdiler (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 130). Ancak menzil bozan atıcı, oku attığı yere kendi menzil taşını diktikten sonra o menzilde menzil bozmaya yönelik atışlar devam edebilirdi. Okun düştüğü yere atıcı adına menzil taşı dikilene kadar okun düştüğü yerin kaybedilmemesi için bir nesne ve çakıl taşlarından oluşan bir nişan bırakılırdı (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 173). Daha sonra ziyafet verilir, menzil sahiplerine hediyeler takdim edilirdi (Mustafa Kâni, 2010, s. 152). Menzili bozan kemankeş, belirli bir süre

içerisinde nişan bırakılan yere kendisi ve attığı menzille ilgili bilgi içeren bir menzil taşı diktirmeliydi (Bir, Kaçar ve Acar, 2006, s. 43). Böylece üzerine atış yapılacak yeni baş taşı yeri, belirlenmiş ve atıcı ismini ölümsüzleştirmiş olurdu. Menzil taşları dikilirken menzilin ayak yeri ile hava yeri arasında uzanan umumi koridor çizgisinin ve yönünün muhafaza edilmesine dikkat edilirdi. Örneğin; Topyeri Menzili'nde (Hasan Taşı Menzili) Lenduha Cafer'in taşından on sekiz gez aşırı ok atan Hasodalı Ali Ağa'nın oku, ana taşın şast (sağ) tarafına düştü. Ancak bu menzilin taşları, ana taşın kabza (sol) tarafına dikiliydi. Eğer Ali Ağa'nın menzil taşı, okun düştüğü yere dikilse diğer taşlardan uzak kalacağından menzil rotasında önemli bir sapma olacaktı. Bu nedenle gerekli ölçümler yapıldıktan sonra Ali Ağa'nın menzil taşı, Lenduha Cafer'in taşından on sekiz gez ileride kabza tarafına dikildi.

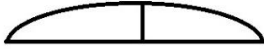
Her menzil için atışların yapılabileceği bir rüzgâr türünün belirlendiğini belirtmiştik. Benzer şekilde, müsabıklar arasında eşit koşulları oluşturma adına, her menzil için belirlenen bir ok çeşidi vardı. Bu durumda belirleyici olan ok çeşidi, menzildeki ilk taş olan ana taşın dikilmesini sağlayan ok çeşidiydi. Pişrev, azmayış, heki, yeksüvar, zergerdan menzil atışlarında kullanılan ok çeşitlerindendi (Abdullah el Katip, 2013, s. 41). Ancak rüzgâr konusunda olduğu gibi bu konuda da atıcılar arasında ittifak kurulması şartıyla değişiklikler yapılabilirdi. Örneğin Heki Menzili'nde, adından da anlaşılacağı gibi başlangıçta *heki* oku atılırken zamanla kemankeşlerin tercihiyle *pişrev* oku atılmaya başlandı (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, ss. 143-144).

Kuralları çiğnemeye yönelik bazı hileler de kaynaklara geçmiştir. Arapzade İbrahim adlı kemankeş, heki okuyla atılan bir menzilde pişrev okunu heki formuna benzeterek menzil bozmak istedi (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 144). Pişrev, menzilde hekiye göre daha iyi performansa sahip bir ok çeşidiydi. Ayrıca bazı havacıların, okları düştükleri yerden taşıyıp daha ileri mesafelere dikerek hileye karıştıklarına dair veriler mevcuttur (Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi, 2015, s. 169).

Menzil Koşuları

Menzil bozup taş diktirme amacıyla yapılan atışlar haricinde kemankeşlerin kendi aralarında düzenlediği menzil koşuları vardı. Menzil koşularında amaçlanan, önceden belirlenen öndülü (ödül) kazanmak amacıyla belirli kaideler çerçevesinde en uzak mesafeye ok atabilmektir. Bu müsabakalarda başarılı olanlar için menzil taşı dikilmez, kazanana belirlenen ödül takdim edilirdi. Menzil koşuları; menzil taşı dikmek, menzil açmak veya menzil bozmak amacıyla yapılan atışlarla karıştırılmamalıdır. İki kişi veya iki grup karşılıklı müsabaka düzenleyebilirdi. Koşularda rüzgâra göre ayak yeri belirlenir ve müsabıklardan atışlarda belirlenen ayak yerine riayet etmeleri beklenirdi. Ayak yerine, atış yapılacak konumu belirleyen bir ip çekilir veya

çizgi çizilirdi (Ebi Sare Muhammed İbni Şeyh Mustafa, 2016, s. 1094). Müsabakalarda olabildiğince eşit koşulların oluşmasına dikkat edilirdi. Koşularda müsabıkların kullandığı yay, ok gibi teçhizatların aynı cinsten olması ve aynı özelliklere sahip olmaları gerekliydi (Abdullah el Katip, 2013, ss. 112-113). Yayların çekiş kuvvetinin birbirine yakın olması gerektiği gibi oklar da birbirlerine yakın boyda ve yakın ağırlık ölçülerinde olmalıydı. Belirlenen hakem, önce müsabıkları ayrı ayrı ok attırıp yay tutuşu, çekişi ve atış tekniği gibi özelliklerini kontrol ederdi. 15. yüzyıl koşularında, müsabıkların yay tutuş ve bırakış gibi atış yöntemlerinin dahi aynı olmasına dikkat edilirdi (Abdullah el Katip, 2013, s. 1095) *Sala koşusu* denilen ihtiyarların katıldığı müsabakalarda ise önceden belirlenen tek bir yay ile yarışılırdı (Mustafa Kâni, 2010, s. 149). Koşuda kişi başı atılacak ok sayısı belirlendikten sonra oklar demetlere ayrılır ve kura ile her müsabıkın kullanacağı ok demeti belirlenirdi (Mustafa Kâni, 2010, s. 150). Bu kura, her müsabıka ait zihgin¹⁴ müsabakaya katılmayan biri tarafından ok demetlerine bırakılması ile gerçekleşirdi¹⁵. Ayrıca haksızlık olmaması için yarışan müsabıkların maharetlerinin birbirine yakın olması gerekli görülürdü. Örneğin biri üstat, diğeri acemi olmamalıydı (Abdullah el Katip, 2013, s. 112). Bunun için aynı kategoride (dokuzyüzcü / binci / binyüzcü / ihtiyarlar) olanların birbirleriyle yarışmalarına dikkat edilirdi. Atış sıralamasında kabza almadaki kıdem esas alınırdı. Atış sırasında oklar kırılırsa düşen ok parçaları arasında okun ayak tarafı (uç tarafı) baz alınırdı. Hava yerine kazananı kolayca belirlemek için yay ve oku andıran şu şekil çizilerek de koşular düzenlenebilirdi: (Muhammed bin Yunus ed-Dervazi, 2020, s. 268).

Buna göre dairenin belirli kısımları esas alınarak okların düştükleri yerlere göre puanlama yapılırdı.

Ödül belirlerken müsabakanın kumar haline gelmemesi ve helal sayılabilmesi gerekliydi (Kunter, 1938, s. 41). İki kişinin karşılıklı ödül koyup yarışması yasaktı. Ancak *muhallil* denilen üçüncü bir kişi, müsabakaya dahil olursa iki taraf da ödül koyup yarışılabilirdi (Abdullah el Katip, 2013, s. 113). Muhallil; diğerlerinden ileri ok atıp kazanırsa ödülleri alabilir, kaybederse ödül ortaya koymadığından ödül vermezdi. Eğer müsabıklardan biri veya yarışan iki gruptan biri, ödül koyup diğeri koymasa muhallil olmaksızın müsabaka yapılabilirdi. Eğer iki taraf da ödül koyarsa bu durumda bir muhallilin de dahil olması gerekirdi (Ebi Sare Muhammed ibni Şeyh Mustafa, 2016, s. 1094).

¹⁴ Okçu yüzüğü. Bk. (Çetin, 2011, s. 74).

¹⁵ Bu yöntemin, günümüzde hâlâ Anadolu'nun bazı yörelerinde "ok atmak" şeklinde adlandırılıp özellikle Kurban bayramlarında nesnelere paylaştırmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Öncelikle menzil okçuluğunun başıboş bir icraat değil, merkezî otorite tarafından onaylanan hiyerarşik bir yapı etrafında yürütüldüğü aşıkardır. Bu kapsamda asırlarca süren ata sporu, belirli kaideler çerçevesinde zamanın şartlarına göre şekillenerek günümüze ulaştı. Belirlediğimiz kaynaklar üzerinden Osmanlı Devleti'nde menzil okçuluğunu ve müsabakaları, farklı yönlerden inceleyip ele aldık. Çalışmamızda kaynaklar üzerinden objektif çıkarımlar yapmaya gayret ettik; böylece farklı zaman dilimlerinden seçilen kaynaklar sayesinde bütüncül bir inceleme imkânı oluştu. Farklı statülerden gelen insanları bir araya getirmesi ve bu etkinlik için İstanbul'da Ok Meydanı denilen büyük bir alanın tahsis edilmesi, menzil okçuluğunu incelemeye değer kılan özelliklerindedir. Vakıf sistemi içerisinde böyle bir teşkilatın varlığı ve menzil taşları, sicil defteri, icazetname gibi veriler üzerinden kayıt tutulması; spora verilen önemi göstermesi açısından da dikkate değerdir. İncelediğimiz eserlerde menzil atışlarının nasıl yapıldığı, atışları yürüten kişilerin görevleri, menzil atıcılığıyla ilgili terimler, ritüeller, menzil atma yerleri ve zamanı, menzil atış kuralları, menzil atmak için gerekli iznin nasıl alınacağı anlatılmaktadır.

Menzil atıcılığında atış zamanını belirleyen en önemli faktörün rüzgâr olduğu anlaşılmaktadır. Hangi mevsimde hangi rüzgârda atış yapılacağı ve günün hangi vaktinin seçilmesi gerektiği kaynaklarda anlatılmaktadır. Menzil müsabakalarına katılan kemankeşlerin dokuzyüzcü, binci, binyüzcü gibi gruplara ayrılıp kendi denkleleriyle yarıştıkları anlaşılmaktadır. Verilen örneklerden gruplar arası geçişin de mümkün olduğu görülmektedir. Menzillerin isimlendirilmelerinde genelde tercih edilen rüzgâr, ok çeşidi ve menzili açan kemankeşin ismi etkili oldu. Bir menzil açılırken hangi rüzgâr ve ok tercih edildiyse daha sonraki atışlarda aynı rüzgârın ve okun tercih edilmesine dikkat edilirdi ancak verilen örnekler, bunun da istisnalarının yaşandığını göstermektedir. Bu durumlarda karar merciinin meydan şeyhi, üstatlar ve menzil sahibi kemankeşler olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevlilerin tecrübe sahibi kemankeşlerden seçilmesinin Ok Meydanı'nda meydana gelen teşkilata belirli oranda bir özerklik kazandırdığı kanaatindeyiz. Zira kavşnameler incelendiğinde, menzil müsabakalarında ortaya çıkan tartışma ve çatışmalara merkezî otoritenin müdahil olması yerine, çoğunlukla kemankeşlerin bu tür sorunları kendi yapıları içerisinde çözmeye meylettikleri görülür.

Farklı dönemlerin kaynakları incelendiğinde, tarihsel süreç içerisinde menzil atışlarının genel düzeninde ve kurallarında değişim yaşandığı görülür. Özellikle 17. yüzyıl sonrasında yaşanan değişimler, daha belirgindir. Söz konusu değişimlerin daha çok, 17. yüzyıl ve sonrasında ateşli silahların yaygınlaşıp geleneksel pusatlara verilen önemin azalmasıyla ilgili olduğu kanaatindeyiz.

Zira kavşnameelerde kemankeşlik adap ve düzenine eskisi kadar önem verilmediğinden şikâyet edilir. 18 ve 19. yüzyıllarda, 15-16. yüzyılda olduğu kadar uzun mesafeli menzil atışları yapılamamakta; eskisi kadar hünerli kemankeşler yetişmemekteydi. Ayrıca bu dönemde menzil atanların genelde paşa, nazır gibi üst rütbeli görevlilerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Menzil atışlarındaki yeni düzenlemeler incelendiğinde, yapılan değişikliklerin büyük oranda menzil atışlarını teşvik edip tekrar canlandırmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. 15-16. yüzyıllarda menzil açmak için 900 gez mesafeye ok atmak gerekirken 18. yüzyıl ve sonrasında 800 gez mesafenin yeterli görülmesi, bu dönemde kemankeşlerin menzil açmada dahi zorlandığını göstermektedir. Menzil atışlarında; ana taşın sağ ve sol tarafından sınırlandırılarak nişan alanını belirleyen salkı mesafesinin 16. yüzyılda 30'ar gez iken 17. yüzyılda 40'ar geze çıkarılması, okların salkı düşmesinin önüne geçerek atışları kolaylaştırmaya yönelik adımlardandır. Ayrıca tarihi süreç içerisinde gez birim mesafesindeki küçülmeden bahsetmiştik. Gez birimindeki küçülme, atışların daha uzun mesafeli gösterilmesinin önünü açmaktaydı. Böylece hem 800 ve 900 gez mesafeye ok atarak menzil açmak, bir nebze kolaylaştırıldı hem de atışlar daha uzun mesafeli gösterilerek kemankeşler, menzil okçuluğu için teşvik edildi. Kabza alma ritüeli ile hem menzil atacak kemankeşler bir nevi ön eleme ile kabiliyetlerine göre sınırlandırılıyor hem de atıcılar, üstatlar tarafından tescillenerek atıcılık ilmi düzenli ve planlı bir şekilde aktarılabilirdi. Kabza törenlerinde düzenlenen ziyafetler ise insanları toplu organizasyonlarda bir araya getirmesi açısından sosyal bir değere sahiptir. Kanaatimizce güncel müsabakalarda da benzer ön eleme yöntemlerinin uygulanması, müsabakalarda fayda sağlayacaktır. Aynı zamanda bu tür toplu organizasyonlar, ata sporlarının sosyo-kültürel açıdan daha iyi değerlendirilmesinin önünü açacaktır. Osmanlı Dönemi'ndeki menzil koşullarına benzer, küçük çapta ödüllü menzil müsabakaları da bu açıdan günümüz şartlarında değerlendirilebilir. Ayrıca kabza törenlerinde enrebi giydirilmesi, atışlarda belirlenen ok sayıları, menzil taşı dikmede uygulanan ritüeller kemankeşlikte ve menzil atıcılığı üzerinde görülen tasavvufi etkiyi göstermesi açısından önemli örneklerdir.

Günümüz menzil müsabakalarında göz ardı edilen konuların başında rüzgâr etkisi gelmektedir. Oysa rüzgâr etmeni, Osmanlı menzil okçuluğunda atışların vakti, tekniği, isimlendirilmesi gibi hemen her alanda etkili olan bir değişkendi. Menzil atılacak yerler, atış vakti ve atıcılar, özenle seçilirdi. Bu kapsamda menzil atıcılarının belirli bir ön elemeden geçirilmesi, günümüz müsabakaları için de değerlendirilebilir. Atışlarda adaletin sağlanması en öncelikli mevzulardandı. Atışların şahitler huzurunda yapılıp kayıt altına alınması, atışlarda aynı ok çeşidi ile aynı rüzgârda yapılması, yakın atış yapanların aynı kategoride yarışması ve menzil koşullarında aynı teçhizatları kullanılması, bu durumu kanıtlar örneklerdendir. Ayrıca günümüzde bilinenin aksine gez

mesafesinin tüm dönemleri kapsayan standart bir karşılığı olmadığı, döneme göre değiştiği bellidir. Bu kapsamda yaygın bilinen menzil hesaplamaları, yeniden yorumlanmaya muhtaçtır. Menzil okçuluğunda mesafe birimi konusunda analitik gözlemler yapılabilmesi adına günümüzde ayakta bulunan menzil taşlarının dikildikleri yerde muhafazası oldukça önemlidir. Bu sağlanamazsa dahi dikildikleri konumların bir şekilde işaretlenmesi, gez mesafelerinin belirlenmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Menzil okçuluğunun söz konusu tarihsel sürekliliği ve kültürel önemine binaen menzil müsabakalarına özel bir uzman heyetin meydana getirilmesi, kültürel mirasın aslına uygun yaşatılması için bir zaruriyettir. Böylece menzil atıcılığında var olan rüzgâr, mekân, zaman, atıcı, teçhizat gibi birçok değişkenin adaletli bir şekilde değerlendirilerek söz konusu sporun hak ettiği değere kavuşması mümkün olacaktır. Zira tarihsel süreç içerisinde de bu sporun böyle bir heyet tarafından idare edildiği ve bu sayede sürekliliğinin muhafaza edildiği de bir vakıadır. Böyle bir heyetin varlığının, zamanın şartlarına göre gerekli görülen değişimlerin daha kontrollü yaşanmasına da zemin hazırlayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca mevcut müsabıkların iddiaları tarihte kırılan rekorları aşmaya yönelik ise öncelikle söz konusu rekorları meydana getiren şartların sağlanması, iddianın meşruiyet kazanması adına gerekliliktir. Bunun için de belirttiğimiz hususlara dikkat edilmelidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

DABOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

A.DVNS.MHM.d, 103/139.

A.DVNSMHM.d, 108/545.

A.E. SABH.I, 100/6811.

AE.SMST.III, 42/2968.

EV.HMH.d 09348.

HAT 1471/48.

HAT 628/31038.

İ..DH.. / 352 – 23251.

İ..DH../773-62946.

İ.DH, 321/20854.

İ.DH, 315/20268.

TSMA.e, 765/40.

TSMA.e, 1298/9_1,2.

TSMA.e, 1289/9.

TS.MA.e.698/53.

TSMA.e.513/9.

TSMA.e, 511/7.

TSMA.e, 255/49.

Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

- Abdullah el Katip. (2013). *Kavaidü'r Remy* (İ. Uçar, Çev.). Ankara: Mucize Yayınları.
- Abdullah Efendi. (1944). *Tezkiretü'r-Rumat* (K. E. Ünsel, Çev.). İstanbul: Tarih Vesikalari.
- Acar, Ş. ve Ateş Z. M. (2009). *Gez Uzunluğu Ne Kadardı?. Yapı 330*. İstanbul.
- Acar, Ş. (2013). *Osmanlı'da Sportif Atıcılık ve Nişan Taşları*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Aksoy, H. (2002). *Kavsname. TDVİA*. Ankara: TDV Yayınları.
- Arbak, P. (1957). Fatih Devrinde Okmeydanı'nın Kuruluşu ve İlk Atışlar. *Bilgi*, X I(122), 31-32.
- Ayanoğlu, İ. F. (1974). *Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Bahtiyarzade Hacı Hasan Çelebi. (2015). *Risale-i Bahtiyarzade Hasan Çelebi Osmanlı'nın Yükseliş Çağında İslambol Okçuları* (A. Ergin, ve A. Çetin, Çev.). Ankara: Astana Yayınları.
- Bakırcan, İ. (2016). *Okçuluk Sicil Defteri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını.
- Bayrakal, S. (2018). *İstanbul Okmeydanı Menzil Taşları*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Bir, A., Kaçar, M. ve Acar, Ş. (2006). Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 39-67.
- Bozkurt, N. (2007). *Ok. TDVİA*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çelebi, İ. (2013). *Zayırçe. TDVİA*. Ankara: TDV Yayınları.
- Çetin, A. (2011). Memlük Devleti'nde Okçuluk. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırma Dergisi*, (9).
- Ebi Sare Muhammed İbni Şeyh Mustafa. (2016). *Umdetü'l Mütenasilin*. İstanbul: Palet Yayınları.
- Güven, Ö. (1995). Türk Kültüründe Kaybolan Miraslarımızdan İstanbul Okmeydanı ve Spor Alanı. *Toplumsal Tarih*, 3(14).
- Hüseyin bin Ahmet el Erzurumi. (2018). *Kitabü'n fi İlmi'n-Nüşşab Okçuluk İlminin Kitabı* (Z. Karakuş. Haz.). Konya: Medyator Yayıncılık.
- Ibn Ruşen. (2020). *Feza'il-i Remy*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- İrtem, S. K. (1939). *Türk Kemankeşleri*. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Kallek, C. (2013). *Batman. TDVİA*. Ankara: TDV Yayınları.
- Karpowicz, A. (2018). *Osmanlı Türk Yayları*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Katip Abdullah Efendi. (2020). *Tezkire-i Rumat: Okçular Tezkiresi* (Ş. S. Anık, Yay. Haz.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Kemankeş Mustafa Efendi. (2010). *Kavsnâme* (H. Ural ve Y. M. Aksoy, Çev.). Tokat: Taşhan Kitap Yayınları.

- Klopsteg, P. (2019). *Türk Okçuluğu*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Kunter, H. B. (1938). *Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Kunter, H. B. (1942a). Atıcılar Kanunnamesi. *Tarih Vesikaları Dergisi*, II(10).
- Kunter, H. B. (1942b). Fatih'in İstanbul'da İlk Eseri. *Ülkü*, III(25).
- Muhammed bin Yunus ed-Dervazi. (2020). *Kavsname*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Mustafa Kâni. (2010). *Okçuluk Kitabı Telhis-i Resailat-ı Rumat*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Mustafa Âlî. (2009). *Künhü'l-Ahbâr*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şahintürk, H., Karaca, Y., Özkılınç, A., Kırca, E., Temel, M. S. ve Gurulkan, K. (2019). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğu*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Şahintürk, H. (2019). *Nişangah-ı İstanbul*. İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları.
- Yücel, Ü. (2015). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

TÜRK ERKEKLERİYLE EVLİ OLAN VE TÜRKİYE'DE YAŞAMAKTA OLAN ÇİNLİ KADINLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

*Liping HU***

Öz: Cinsiyet, insan fizyolojisinin bir gerçeği olarak anatomik ve genetik anlamda erkek ve kadın olmayı ifade ederken toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak toplumun bireylere yüklediği özellikleri ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet sosyalleştirme süreciyle toplum tarafından oluşturulan, bireylere kadın ve erkek olmalarından dolayı atfedilen toplumsal farklılıkları vurgular. Bu çalışmada Türk erkekleriyle evli olan ve Türkiye'de yaşamakta olan Çinli kadınlar, araştırma konusu olarak alınıp toplumsal cinsiyet perspektifinden, bir Türk erkekle evli olmanın onlara yüklediği toplumsal cinsiyet rollerinin (eşlik, annelik, akrabalık) neler olduğu, bunları nasıl algıladıkları ve değerlendirdikleri incelenmiştir. Türkiye'de yaşayan Türk erkeğiyle evli olan 29 Çinli kadın, bu araştırmanın katılımcı grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve derinlemesine görüşme tekniği ile 1 Eylül- 10 Ekim 2020 tarihleri arasında veri toplanmıştır. Araştırmanın verileri, MAXQDA20 nitel analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk erkekleriyle evli Çinli kadınlar, Türkiye'de yaşayan Çinli kadınlar, toplumsal cinsiyet, kadının rolleri, Türk kültürü, Çin kültürü.

A Study on the Gender Roles of Chinese Women Living in Turkey and Married to Turkish Men

Abstract: The term sex based on physiology categorizes male and female in the anatomical and genetic sense, while gender refers to the characteristics that society imposes on social individuals as males and females. In other words, gender emphasizes the social differences of males and females given to individuals by society through the process of socialization. This paper examines Chinese women married to Turkish men that live in Turkey from a gender perspective. It explains what are the gender roles (wife, mother, kinship) imposed upon them after marriage, and how they perceive and evaluate these gender roles. This study, interviewed from September 1 to October 10 2020, a total of 29 Chinese women married to Turkish men and settled in Turkey using

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 14.11.2021 - 20.01.2022

Bu çalışmada Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN danışmanlığında hazırlanan "Türk Erkekleriyle Evlenmiş ve Türkiye'de Yaşamakta Olan Çinli Kadınların Sosyo-Kültürel Uyum Süreçleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinin verileri kullanılmıştır.

** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü doktora öğrencisi. lipinghu87@gmail.com, lipinghu87@sina.com, ORCID: 0000-0002-6438-4539.

in-depth interview technique in qualitative research methods, and analyzing the data with the usage of the MAXQDA20 qualitative analysis program.

Keywords: Chinese Women Married to Turkish Men, Chinese women Living in Turkey, Gender, Roles of Women, Turkish culture, Chinese culture.

Giriş

Küreselleşme ve teknolojik gelişmeler, dünya çapında uluslararası evliliklerin yaygınlaşmasını hızlandırmış; uluslararası evliliklerin yaygınlaşması ve artması ile konu giderek daha fazla araştırmacıların ilgisini çekmiş ve araştırma konusu olmuştur. Küreselleşme sürecinde uluslararası ekonomik ilişkiler, farklı ülkeler arasındaki kültürel değişimlerle birlikte diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de uluslararası evlilikler, giderek artmaktadır. Son yıllarda daha fazla yabancı kadının Türk erkekleriyle evlenerek Türkiye'ye yerleştiği görülmektedir. Mevcut literatüre göre Türkiye'de Rusya (Deniz ve Özgür, 2013, ss. 151-175; Altun ve Dinç, 2016, ss. 1-24; Erkeç, 2017, ss. 21-43), Azerbaycan (Altun ve Dinç, 2016, ss. 1-24), Kazakistan (Nakipbayeva, 2020) gibi farklı ülkelere yabancılara eşlerin daha önceki yıllardan itibaren yaşadıkları bilinmektedir. Ulaşım ve iletişim imkanlarının artması, uluslararası ilişkileri arttırmış; son yıllarda Vietnam, Güney Kore, Çin ve diğer Uzak Doğu ülkelerinden kadınlar da (Chan, 2017) gitgide Türkiye'de yaşamakta olan yabancı eşler olarak yaşamlarını sürdürür hâle gelmişlerdir.

1971 yılından bu yana Çin-Türkiye diplomatik ilişkilerinin resmî olarak başlamasından itibaren iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlardaki iş birliği, sürekli inişli- çıkışlı bir zeminde seyretmekte ve artış göstermektedir (Çolakoğlu, 2012, ss. 53-66). Son yıllarda Türkiye'nin "Orta Koridor" girişimi, Çin'in "İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz Yoluyla İpek Yolu"nun tekrar canlandırılması gibi girişimlerinin artmasıyla Çin ve Türkiye halkları arasında uluslararası evlilikler de giderek artış göstermektedir.

Toplumda farklı toplumsal statüleri sahip olan bireyler, bu statülerine tekabül eden farklı toplumsal rollere ve sorumluluklara sahiptirler. Zira toplumdaki bireyler, her zaman farklı sosyal ilişkiler ve sosyal durumlar içindedirler yani sıra bireylerin oynadıkları sosyal roller de farklıdır. Dolayısıyla Türk erkekleriyle evlenmiş ve Türkiye'de yaşamlarını sürdüren Çinli kadınlar, farklı bir kültürde yaşamlarını sürdürmelerinden dolayı kendi kültürlerine özgü bazı roller ve ilişkilerden daha farklı sosyal roller üstlenebilmektedirler. Bu farklılıklar, özellikle evlilik ile oluşturdukları ailelerindeki eşlik, annelik ve akrabalık gibi toplumsal cinsiyet rolleri ile kendini gösterebilmektedir. Bu çalışmada Türk erkeği ile evlenen ve Türkiye'de yaşayan Çinli kadınların gözünden farklı bir kültürde yaşamaya bağlı olarak evlilik ile kurdukları ailede özellikle eşlik, annelik, akrabalık odaklı toplumsal cinsiyet rollerini nasıl

anlamlandırdıkları ve bu çerçevede hangi sorumlulukları üstlendikleri ortaya konulmak istenmiştir. Bu bağlamda 29¹ Çinli kadın katılımcının kendi toplumlarında evli olan diğer Çinli kadınların kültürel konumlarına göre yaptıkları karşılaştırmalarla toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumlulukları onların bakış açısı üzerinden incelenmiştir.

Türk erkekleriyle evlenmiş Çinli kadınların Türk aile hayatlarında ve sosyal yaşamda toplumsal rollerini ve sorumluluklarını incelemek için bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu çerçevede Türk erkeği ile evli ve Türkiye’de yaşayan 29 Çinli kadınla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın saha araştırması sürecinin koronavirüs salgını dönemine denk gelmesi nedeniyle görüşmeler, izin verildiği takdirde tedbirler dahilinde yüz yüze, Skype programı üzerinden veya görüntülü WeChat görüşmesi olarak üç şekilde gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde, MAXQDA20 nitel analiz programı kullanılmıştır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşayan Türk erkekleriyle evlenmiş Çinli kadınların Türk aile yapısı içerisinde yaşadıkları toplumsal cinsiyet rollerini Türk ve Çin kültürleri açısından benzer ve farklı yönleri ile betimlemektir. Çalışma, hemen hemen hiç işlenmemiş bir konuyu ele alması açısından aile sosyolojisi literatürüne katkı sağlayabilecek nitelikte ve özgün olması açısından önemlidir.

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

İnsanlık tarihi boyunca kadınlar ve erkekler, dünyayı eşit olarak paylaşmamışlar ve bu eşitsizliğin olumsuz sonuçları da en çok kadınları etkilemiştir. Kadın, çağlar boyunca cinsiyeti nedeniyle ülkenin yönetiliş biçimine, dini inanışlarına ve geleneksel kültürüne bağlı olarak değişen rollere sahip olmuştur (Terzioğlu ve Taşkın, 2008, ss. 62-67)

Eski Çin toplumunda toplumsal cinsiyet rejimi, ataerkil bir kültür olarak bilinen Konfüçyüsçülüğe dayanmaktadır. Konfüçyüsçülük, bu ataerkil cinsiyet sistemini sürdürmek için kadınların düşüncelerine ve davranışlarına ilişkin “üç itaat ve dört erdem” kuralı ile kadını bir bütün olarak erkek egemenliğine sokmakta ve kadından sadece aile hayatı ile sınırlı roller, iyi bir eş ve iyi bir anne olmasını beklemektedir (Tong, 2011, s. 57). Bazı akademisyenler, Çin’in geleneksel cinsiyet modelini erkekleri sosyal katılımcılar, ailenin reisi ve sosyal hayatın katılımcıları; kadınları ise sosyal hayatın dışında, ailenin çalışanları

¹ Saha araştırması sırasında toplam 32 Çinli kadın ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir ancak bu görüşmecilerden 3’ü boşanmış olduklarından, bu makalede boşanmış olanlar hariç tutularak sadece evli olan 29 Çinli kadın katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmıştır.

veya cinselliğin araçları olarak konumlandırıp karşıt değerler sistemi çerçevesinde açıklamışlardır (Du, 1988, s. 337).

Günümüz Çin toplumunda, özellikle 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından kademeli olarak eski eşit olmayan cinsiyet sistemi ortadan kaldırılmış ve nispeten eşit bir toplumsal cinsiyet algısı oluşturulmuştur. Böylece bazı yazarların eserlerinde yer alan “kızlar artık serada çiçek değiller” (Tong, 2011, s. 100), “bir kadın bir erkek ile eşittir” ya da “bir erkek ne yapabiliyorsa, bir kadın da yapabilir” (Shen, 2005, s. 79) gibi eşitlikçi cinsiyet algısı giderek genel olarak Çinlilerin cinsiyet anlayışı hâline getirilmeye çalışılmakta ve kız çocukları, bu anlayışla yetiştirilmektedir. Özellikle Çin'de sanayileşme ve kentleşmenin gelişmesiyle birlikte daha fazla kadın, istihdam alanına katılmış ve katılmaktadır. Böylece, bu süreçte Çinli kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği daha da güçlenmiş ve güçlenmektedir. Günümüzde Çinli kadınlar, toplumda giderek daha önemli sosyal roller oynamaktadırlar; eşlik, annelik ve akrabalık gibi toplumsal cinsiyet rollerinin yanında profesyonel iş kadını olarak da farklı meslekler edinmektedirler.

Türkiye’de 1940-1950’li yıllardan itibaren toplumsal yapı araştırmalarına bakıldığında, köy ve şehir ailelerinde kadın çok çalışır. Evde, tarlada her türlü zor işi üstlenir, eşi yokken başka köylere de çalışmaya gider. Yine de ailede ve evde erkeğin otoritesi hakimdir; kadın ikinci plandadır. Evde kararı erkek verir, bütçeyi erkek yönetir. Nermin Erdentuğ, bu durumu gözlem ve incelemelerine dayanarak şöyle yorumlar ve değerlendirir: Kadın erkekten daha düşük statüde olmaktan ziyade erkeğe tabidir, kadın ve erkek birbirlerini tamamlarlar. Kadının köyün sosyal hayatında erkeğinden daha az önemde bir rolü olmadığını ve hatta gerçekte, köy kadınlarının gerek kendi aileleri ve gerekse köy topluluğu içinde kendilerine has bir etkiye ve güç alanına ve birtakım tatminlere ve haklara sahip oldukları ileri sürülebilir (Erdentuğ, 1956, s. 70). Mübeccel Belik Kıray 1962 yılında Ereğli’de yaptığı araştırmada kentleşmenin ve dışa açılmanın etkisiyle anne babaların kız evlada olan güvenlerinin ve yakınlıklarının arttığını, kız evladın daha hayırlı olduğu anlayışının gelişmesiyle kız evlada dayalı geniş aile yapısının ortaya çıktığını gözlemlemiştir (Kıray, 2000, ss. 138-139). Emre Kongar, 1972 yılında yayınladığı *İzmir’de Kentsel Aile* adı eserinde ailedeki hâkim değişme eğiliminin eşlerin eşitliğine doğru geliştiğini tespit etmiştir (Kongar, 1972, ss. 122-124). Bir sonraki başlıkta açıklanacağı üzere, Türk toplumundaki değişme eğiliminin kadının değerindeki ve rollerindeki eşitliğe doğru bir değişme olduğu yönündedir ancak yine de Türk toplumunda kadının rolünün ev işleri ve çocuk bakma, yemek pişirme vb. geleneksel roller olduğunu savunan bir kesim bulunmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında bu araştırmanın konusu, Türk erkekleriyle evlenmiş olan Çinli kadınların Türkiye’de aile hayatında üstlendikleri rollerin ve aile sorumluluklarının incelenmesidir. Çinli kadınların Türk erkekleriyle

evlendikten sonra farklı bir kültüre sahip Türkiye’ye yerleşip aile hayatlarında toplumsal rollerini nasıl konumlandırmakta ve aile sorumluluklarını nasıl değerlendirmekte oldukları, bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Bu araştırma, aşağıdaki soruları cevaplamayı amaçlamaktadır:

- 1) Türk erkekleriyle evli Çinli kadınlar ailelerinde hangi toplumsal cinsiyet rollerini oynamaktadırlar?
- 2) Türk erkekleriyle evli Çinli kadınlar evlilikle birlikte oluşan yeni toplumsal cinsiyet rolleri (eşlik, annelik, gelin-yenge-elti-görümce gibi akrabalık rolleri) hakkında ne düşünmektedirler?
- 3) Çalışan ve mesleği olan, Türk erkekleriyle evli Çinli kadınlar, çalışan kadın rolü ile aile içi yeni rollerini birlikte nasıl değerlendirmektedirler?

Türk akademik çevrelerinde uluslararası evlilik üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, uluslararası evlilik yapan kadının kendi ülkesi ile Türkiye arasındaki fiziki mesafenin daha kısa olduğu Rusya (Deniz ve Özgür, 2013, ss. 151-175; Altun ve Dinç, 2016, ss. 1-24; Erkeç, 2017, ss. 21-43), Azerbaycan (Altun ve Dinç, 2016, ss. 1-24) gibi ülkelerden gelen yabancı eşler ya da tarihi ve kültürel yakınlıklar olmasından kaynaklanan “tanıdık” olma hissiyatına sahip olan Kazakistan (Nakipbayeva, 2020) gibi ülkelerden gelen yabancı eşler üzerinde çalışmalar yoğunlaşmıştır. Farklı kültürlerle sahip olan ve uzak mesafeli ülkelerden gelerek Türkiye’de yaşamakta olan yabancı eşler üzerine yapılmış çalışmalar çok azdır. Uluslararası evlilik üzerine yapılmış olan araştırmalarda hem kültürel hem de fiziki mesafe açısından Türkiye’den çok uzak olan Çin’den gelmiş olan kadınlar üzerine yapılmış bir çalışma, hemen hemen yok denecek kadar azdır. Bu nedenle bu çalışma, Türk erkekleriyle evlenmiş ve Türkiye’de yaşamakta olan Çinli kadınları araştırma konusu olarak ele almasıyla Türk akademik çevrelerinde gerçekleştirilen uluslararası evlilikler alanındaki araştırma içeriğini zenginleştirecektir. Aynı zamanda evlilik ve aile üzerine araştırmalar, sosyolojik araştırmaların önemli bir alanıdır. Bu çalışma, Çin-Türk birlikteliğiyle kurulmuş uluslararası ailelerde Çinli kadınların sosyal rollerini ve sorumluluklarını toplumsal cinsiyet perspektifinden incelemektedir ve bir dereceye kadar uluslararası evlilikleri anlamak için bir bakış açısı sunabilmesi diğer taraftan da aile sosyolojisi literatürüne katkı sağlayabilmesi açısından önem taşımaktadır.

2. Türk ve Çin Toplumlarında Kadının Toplumsal Cinsiyet Rollerine

Her toplumda kadının ve erkeğin toplumsal rolleri, toplumsal iş bölümü konusunda kurumsal birtakım düzenlemeler mevcuttur ve bu, o toplumun sosyokültürel yapısınca belirlenir (Tong, 2011, s. 6).

“Toplumsal cinsiyet”, İngilizce “gender”den çevrilen bir kelimedir ve fizyolojik cinsiyetten (*sex*) farklı akademik bir terimdir. Fizyolojik cinsiyet (cinsiyet

olarak da bilinir), biyolojik ve genetik faktörlerle doğan ve belirlenen cinsiyeti ifade eder. Bu demektir ki “cinsiyet” bireyin anatomik ve genetik anlamda erkek ve kadın olduğunu yani kadın ya da erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özelliklerini vurgular (Akın, 2007, ss. 1-9). “Cinsiyet” insan fizyolojisinin bir gerçeğidir ama toplumsal cinsiyet, böyle değildir. Daha açık belirtmek gerekirse “cinsiyet” biyolojik ve fizyolojik olarak erkek-kadın ayrımını anlatırken, “toplumsal cinsiyet” birey olarak erkek ve kadın arasındaki sosyal ilişkilere dayalı sosyal farklılıkları vurgular (Scott, 1986, ss. 1053-1075).

Toplumsal cinsiyetin bir kişinin toplum, ekonomi, kültür gibi birçok faktör tarafından belirlenen toplumsal cinsiyet özelliklerini ve cinsiyet rollerini yargılamak için sosyal bir standart olduğu düşünülebilir; erkekler ve kadınlar arasındaki sosyal ilişkileri ve farklılıkları gösterir. Toplumsal cinsiyet, cinsiyetin kültürel özelliklerini vurgular; toplum ve kültür tarafından erkeğe ve kadına erkeklik ve kadınlık olan çeşitli anlamlar verilir. İnsanlar, bu temelde toplumsal cinsiyet hakkında daha tutarlı bir biliş ve anlayış oluştururlar. Burada daha tipik olanı, erkekliğin ve kadınlığın tanımıdır. Örneğin erkeklik her zaman başarı, şöhret, saygı, güçlü, cesur, kararlı, uzun boylu, bağımsız, güvenilir, dış işleri yapma ve aile ekonomisinin ana destekçisi olma gibi özellikler ile ilişkilendirilir ancak kadınlık, temelde erkeklığe karşıt özellikte gelir. Kadınlığın özellikleri her zaman hassasiyet, yumuşaklık, güzellik, zayıflık, titizlik, fikir eksikliği, aile içi işlerin sorumluluğunu üstlenebilme, sıkı çalışma, tahammül etme ve hoşgörü ile ilişkilendirilir (Shen, 2005, s. 36; Tong, 2011, s.175; Bao, 2013, s.18).

Toplumsal cinsiyet kavramı, temel olarak bireyin eril veya dişil oluşunu vurgular çünkü toplumda her zaman erkek rolü ve kadın rolü mevcut olmuştur. Cinsiyet rolü, kadının ve erkeğin cinsiyet yapılarıyla yakından ilgili olan kurumsal bir düzenlemedir (Connell, 1987, ss. 48-50). Kadınların sosyal rollerinin ev işlerinin yönetimi, yaşlılara ve çocuklara bakma gibi cinsiyet özellikleriyle tutarlı olduğu ve erkeklerin sosyal rollerinin ise üretimi yönetmek, rekabet etmek için cesur olmak ve ailenin hayatta kalmasının destekçisi olmak gibi cinsiyet yapısıyla tutarlı olduğu düşünülür. Ev içi iş bölümü perspektifinden, kadınların çocuklarına bakmaları ve aileleriyle ilgilenmeleri konusunda ana sorumluluğu üstlendiği toplumu inşa etmesini gerçekleştirmek için insanlar, kadınlara yumuşaklık, kibarlık, naziklik ve başkalarını düşünme gibi “kişilik mizacı” verirken erkeklere maceracılık, cesurluk, bağımsızlık ve saldırganlık gibi erkeklik özelliklerini vurgulamak için avcı ve/veya savaşçı rolü vermişlerdir (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1989, ss. 687-723; Tong, 2011, s. 78). Aslında erkekler de çocuklarına ve ailelerine yumuşaklıkla ve şefkatle davranır, kadınların yaşamlarında da cesur ve bağımsız yönleri vardır ancak sağlaştırılmış cinsiyet mizacı, insanların deneyimlerinden önce mevcut olduğu için bu cinsiyet mizaçları göz ardı edilir veya zayıflatılır.

2.1. Türk Toplumunda Kadının Toplumsal Cinsiyet Rollerine

Bir üst başlıktaki açıklamamızda Cumhuriyet öncesi Türk toplumunda ataerkil bir cinsiyet düzeninin egemen olduğunu; köyde, kasabada ve şehirde geleneksel kadın rolünün ev içi işlerle sınırlı kaldığını hatta statü olarak da kadının erkeğe nazaran ikinci planda kaldığını belirtmiştik. Özellikle 29 Ekim 1923’te kurulan Cumhuriyet yönetimi ile birlikte kadın erkek eşitliği ile ilgili olarak ilerlemeye yönelik birçok adım atılmıştır. 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun, Türk aile yapısında büyük dönüşümlere yol açmıştır. Bu kanunla evlilik kurumu, yasal güvence altına alınmış; gerek aile mallarının yönetiminde gerekse mirasın paylaşımında kadın ile erkek eşit haklara sahip olmuştur. Daha sonra yapılan çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerle toplum hayatında kadın erkek eşitliği konusunda önemli oranda yol alınmıştır. Buna rağmen Türk kadınının toplumsal hayata ve iş hayatına katılımı, erkeklerle eşit düzeye ulaşamamıştır.

Türk toplumunda evlilikle birlikte kadınların eşlik ve annelik rolleri, teşvik edilmekte ve ön plana çıkmaktadır. Erkekler, kamusal alanlara katılmaya yönlendirilirken kadınlar; eşleri, çocukları ve ev işleriyle ilgilenmeye yönlendirilmektedirler. Bazı çalışan kadınlar bile asıl görevlerinin ev içinde olduğuna vurguda bulunmaktadır (Bingöl, 2014, ss. 108-114).

Vatandaş’ın araştırmasına göre kadınlar için en kadınsı işin çocuk hastalanınca bakmak ve çocuk için yemek hazırlamak olduğu; yemek pişirmek, bulaşık yıkamak, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, çocuğu giydirmek gibi işlerin bunun ardından geldiği görülmüştür. Erkekler açısından da en kadınsı işin çocuk hastalanınca bakımını üstlenmek, bundan sonra da çocuk için yemek hazırlamak, yemek pişirmek, temizlik yapmak ve bulaşık yıkamak, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, çocuğu giydirmek olduğuna inanılır. Kadınlar açısından en erkeksi işlerin tamirat yapmak ve resmî kurumlarda iş yapmak, erkeksi yönü baskın olan diğer işler, aile bütçesini düzenlemek, aile bireylerinin davranışlarını belirlemek, çocukla oynamak, evin kapısına veya zile ismini yazdırmak olduğu kabul edilmektedir. Erkeklerin en erkeksi gördükleri işler; resmî kurumlarda iş yapmak, ev içi tamirat, evin geçimini sağlamaktır ve erkeksi yönü baskın olan diğer işlerin de alış-veriş yapmak, aile bütçesini düzenlemek, aile bireylerinin davranışlarını belirlemek, çocuğa isim vermek, çocukla oynamak, oturulacak muhite karar vermek, ailenin reisliğini yapmak olduğuna inanılır (Vatandaş, 2007, ss. 29-56).

Nilgün Çelebi, 1986 yılında Türkiye’deki 67 ili temsilen yedi bölgeden 11 ilden seçtiği 1100 kişilik örneklem üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında (Çelebi, 1990) kadınların kendi rollerine ilişkin olarak kendilerinin sahip oldukları tutumların neler olduğunu araştırmayı amaçlamıştır. Çelebi’nin araştırmasında üst tabaka en eşitlikçi, orta tabaka daha az, alt tabaka ise en az eşitlikçi tutumlara sahiptir. Eğitim, bir kadının eşitlikçi tutuma sahip olması hususunda

bize en yüksek kestirimde bulunma imkanını veren değişkendir. Yine kadınların cinsiyet rol tutumlarının başta çalışma koşulları ve eğitimleri olmak üzere kadınların sosyal ve demografik özellikleriyle ilişkili olduğu bulunmuştur. Eşitlikçi tutuma sahip kadınlar, geleneksel tutuma sahip kadınlarla başa baş bir dağılım sergilemişlerdir. Çelebi'ye göre bu tutum, kadınların eşitlikçi tutumlar benimseme eğilimlerinin sanılandan çok daha hızlı bir gelişme içinde olduğunu göstermektedir.

2010 *Türkiye Aile Değerleri Araştırması*'nın verileri, Türk toplumunda kadının toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimi hakkında fikir vermektedir. Bu araştırmada kadını ev içi rolleri ile sınırlandıran ve bu rollerini ön plana çıkaran “Bir kadının asıl görevi çocuk bakımı ve ev işleridir” ifadesi, 6035 kişilik katılımcı grubun %50,8'i tarafından desteklenmektedir. Bu kanaate destek vermeyenlerin toplam oranı ise % 31,3'tür. Kadının asıl görevini ev içi rollerle sınırlayan bu değer ifadesine katılan kadınların oranı, ortalamanın altındadır. Yaş kategorileri yükseldikçe katılanların oranı, ortalamanın üzerine çıkmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe kadının bu rolünü onaylamayanların oranı, artmaktadır. Bu açıdan kırsal kesim ile kentsel kesim ve bölgeler açısından da farklılık görülmektedir. Kentsel kesim ile Doğu Karadeniz ve Batı Marmara bölgelerinde bu görüşe katılım oranı düşüktür. Sosyo-ekonomik düzey açısından bakıldığında da üst ve orta üst düzeydekilerin bu ifadeye katılım oranları düşüktür (TADA, 2010, s. 98).

2010 *Türkiye Aile Değerleri Araştırması*nda erkeği de ev içi işlerden sorumlu tutan “Ev işlerinde kadın kadar erkek de sorumludur” ifadesine katılanların toplam oranı % 64,1'dir. Bu ifadeye erkeklerin ve kadınların verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılık, tespit edilmemiştir. Yaş kategorisi açısından da anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Kadın rolleri ile ilgili veriler birlikte değerlendirildiğinde, kadının çocuk bakımı ve ev iç rollerini ön plana çıkaran değerlerin kaybolmaya yüz tuttuğu, bunun yerine erkeği de ev işlerinden sorumlu tutan bir yargının öne geçtiği söylenebilir. Başka bir deyişle kadın rolleri ile ilgili geleneksel kalıpların değişmekte olduğu, yerine eşitlikçi bir anlayışla ev içi işlerin birlikte iş birliği ile yaptıkları görevler olarak algılandığı sonucu çıkarılabilir (TADA, 2010, s. 100).

2010 *Türkiye Aile Değerleri Araştırması*'nda “İş hayatında kadınlar erkeklerle aynı ortamda çalışabilir” şeklindeki kadın rollerini belirlemeye yönelik konuda katılımcıların %71'i olumlu, %9,2'si olumsuz kanaat belirtmişlerdir. Kararsızların oranı ise %13,6'dır. 1970-1980'li yıllarda kadının eğer ihtiyacı varsa çalışabileceğini ancak çalışma ortamlarının farklı olması gerektiğini düşünenlerin sayısı az değildir. Bugün itibariyle kadınların erkeklerle aynı ortamda çalışabilecekleri hususu, üzerinde fikir birliğinin sağlandığı bir kanaat olarak Türk aile değerleri arasında yerini almıştır denebilir (TADA, 2010, s. 96).

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün 2013 yılında kırsal bölgelerden ve kentlerden seçilmiş toplam 11.794 kişilik örneklem üzerinde yürütülen *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması* verilerine göre kadınların %75’i “Yemek yapma, bulaşık-çamaşır yıkama, ütü ve temizlik yapma gibi ev işlerini erkekler de yapmalıdır” ve “Kadınlar siyasette daha çok yer almalıdır” ifadelerine katılmaktadır. Bununla birlikte kadınların %52’si “Küçük çocukları olan kadınlar çalışmamalıdır” ifadesine katılmaktadırlar (TNSA, 2013, ss. 190-191).

Yine Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü’nün 2018 yılında yedi bölgedeki kırsaldan ve kentlerden seçilmiş toplam 15.834 kişi üzerinde gerçekleştirilen *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması* verilerine göre Türkiye’de araştırmadan önceki son 12 ay içinde 15-49 yaş grubundaki hâlen evli kadınların %32 gibi küçük bir oranı, çalışma hayatında yer almışken aynı yaş grubundaki eşlerinin %94’ü çalışma hayatında yer almıştır (TNSA, 2018, ss. 31-32).

2017 TÜİK verilerine göre Türkiye’de 2017 yılında işgücüne katılım oranı kadınlarda %33,6; erkeklerde %72,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu veriler de kadınların işgücüne katılımının düşüklüğünü göstermektedir (İKV, 2019, s. 10).

Yukarıda adı geçen araştırmalardaki kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ve kanaatleri olarak ortaya çıkan görüşler, verilen rakamlar ve oranlar Türk toplumunda kadınların ve erkeklerin cinsiyet rolleri üzerine eşitlikçi görüşlerin gittikçe artma eğilimi gösterdiğini ancak kadının ve erkeğin toplumsal rollerinde ve sorumluluklarında hâlen belirgin cinsiyet farklılıklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Çin Toplumunda Kadının Toplumsal Cinsiyet Rollerine

Geleneksel Çin toplumunun kültürel sistemi, esas olarak Konfüçyüsçülüğe dayanmaktadır. Konfüçyüsçülük, kültürel bir düşünce sistemidir ve bir tür ataerkil kültür olarak bilinir. Ataerkil cinsiyet kültürünü sürdürmek için Konfüçyüsçü sistem, kadınların düşüncelerine ve davranışlarına ilişkin düzenlemeyi “Üç İtaat ve Dört Erdem” kuralı ile net bir şekilde yapmış ve disiplinli bir şekilde yürütmüştür (Li, 2013, ss. 61-65). Bu sistemdeki “üç itaat” bir kadının babasına, kocasına ve oğluna itaat etmesi anlamına gelmekte; “dört erdem” kadının sözleri, kadının görünüşünü ve kadının becerisini ifade etmektedir (Tong, 2011, s. 56; Li, 2013, ss. 61-65). “Üç İtaat ve Dört Erdem”in toplumsal cinsiyet disiplini, kadını bir bütün olarak erkek egemenliğine sokmakta ve bu nedenle kadından sadece aile hayatı ile sınırlı olan iyi bir eş ve anne olması beklenmektedir.

Geleneksel toplumsal cinsiyet kültürü temel olarak şu yönlerde yansıtılır: Birincisi, toplumsal kimlik ve statü açısından kadınlar, erkeklere güçlü bir

şekilde bağımlıdırlar ve erkeklere itaat etmektedirler (Li, 2013, ss. 61-65). İkinci olarak, iş bölümü bakımından, esas olarak “Erkekler dışarıya, kadınlar içeriye hakimdir” ilkesi ile geleneksel iş bölümü gösterilmiştir. Bu ilke ile kadının rol dağılımı, bilinçli olarak özel hayat alanında (aile) sınıflandırılmış olup kadın, evde iyi bir eş ve iyi bir anne olarak düşünülürken erkeklerin faaliyet alanı, kamusal alanlardır ve şöhret kazanmaya çaba göstermeye ve sosyal roller oynamaya teşvik edilirler (Tong, 2011, s. 32). Üçüncüsü, evlilik ve aile bakış açısından kadının “evli kadın olma” ve “annelik” rolleri vurgulanırken, erkeğin evin reisi konumu vurgulanmaktadır. Bazı akademisyenler, Çin’in geleneksel cinsiyet modelini erkekleri sosyal katılımcılar, ailenin reisi ve sosyal hayatın lideri olarak, kadınları ise sosyal hayatın dışında, ailenin çalışanı, özel hayatın yandaşları veya cinselliğin araçları olarak karşıt değerler sistemi çerçevesinde özetlemiştirler (Du, 1988, s. 377).

Çin toplumunda zamanla meydana gelmiş olan değişimlerle, özellikle 20. yüzyılın başlarında Yeni Kültür Hareketi'nin başlamasıyla birlikte uzun süredir aile içinde hapsedilmiş olan “kadınlar” topluma ve daha geniş toplumsal hayata kademeli olarak girmeye ve rollerini yeniden şekillendirmeye başlamışlardır. Özellikle, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana iktidar partisi olarak Çin Komünist Partisi, kadınların özgürlüğünü ve kurtuluşunu aktif olarak destekleyip kadınları evlerinden çıkmaya ve çeşitli üretim alanlarına katılmaya teşvik etmiştir. Bu süreçte “kadınlar gökyüzünün yarısını tutabilir” sloganı, giderek toplumsal cinsiyet eşitliğini somutlaştıran en önemli ve temsili slogan hâline gelmiştir. Kadın-erkek eşitliğine ilişkin toplumsal algının derinlemesine gelişmesiyle birlikte “Kadın olarak bir erkekle aynısınız, bir erkek gibi çalışmalı ve yaşamalısınız” anlayışıyla farklılaşmamış toplumsal cinsiyet eğitimi, giderek Çin halkları tarafından genel kabul gören bir toplumsal cinsiyet düzeni hâline gelmiştir. Bu bağlamda daha fazla Çinli kadın, gitgide aile/özel hayat alanından çıkıp kamusal/toplumsal alana girmektedir. Dünya Bankası verilerine göre 2019'da Çin'de kadının (15+ yaş kadın nüfusunun yüzdesi) işgücüne katılım oranı, yaklaşık %61'e ulaşmıştır². Kadınların toplumsal işgücüne katılımıyla üzerlerindeki kısıtlama yavaş yavaş kalkmış; sadece eş, anne ve ev hanımı rollerini değil, eşleri gibi dışarıda çalışıp aileyi geçindirme sorumluluğunu da üstlenmişler ve ailenin destekçisi olmuşlardır. Bu durumda Çinli kadınların rolleri çeşitlenmiştir.

² <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS>, Erişim tarihi: 15.06.2021.

3. Araştırmanın Bulguları

Bu araştırmanın bulgularını iki başlık altında açıklamak mümkündür:

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik ve Kültürel Özelliklerinin Betimlenmesi

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcılar (Kod isim)	Yaş	Öğrenim düzeyi	Mesleği	Türk Eşin yaşı	Evlilik süresi (yıl)	Çocuk sayısı	Aile tipi	Ailenin mali durumu	Kaçınıcı Evliliği
K1	40	Ön Lisans	Öğretmen	44	12	1	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K2	31	Yüksek Lisans	Serbest iş	33	2	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K3	37	Yüksek Lisans	Ev hanımı	33	10	2	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K4	62	Doktora	Öğretmen (Profesör)	70	38	2	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K5	57	Lisans	Öğretmen	67	16	1	Çekirdek	Düşük orta gelirli	İkinci
K6	42	Lisans	Ev hanımı	52	19	2	Çekirdek	Düşük orta gelirli	İlk
K7	25	Lisans	Ev hanımı	28	2	0	Çekirdek	Düşük orta gelirli	İlk
K8	31	Lisans	Serbest iş	31	3.5	1	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K9	42	Lisans	Ev hanımı	44	19	2	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K10	38	Lisans	Personel	41	12	2	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K11	33	Lisans	Kendi işi	29	4	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K12	32	Doktora	Araştırmacı	36	6	0	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K13	38	Ön Lisans	Kendi işi	48	9	1	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K14	39	Lisans	Ev hanımı	37	6	2	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K15	36	Lisans	Serbest iş	37	6	2	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K16	32	Doktora	Öğretmen (Profesör)	35	9	2	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K17	38	Lisans	Ev hanımı	61	5	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K18	32	Lisans	Personel	33	7	1	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K19	41	Lisans	Kendi işi	31	4	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K20	36	Lisans	Personel	34	8	1	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K21	39	Lisans	Ev hanımı	46	12	1	Çekirdek	Düşük orta gelirli	İlk
K22	31	Lisans	Ev hanımı	41	4	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K23	29	Lisans	Ev hanımı	28	3	0	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K24	35	Lisans	Serbest iş	37	4	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk
K25	34	Lisans	Serbest iş	54	9	0	Çekirdek	Orta gelirli	İlk

K26	38	Lisans	Öğretmen	45	12	1	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K27	27	Yüksek lisans	Serbest iş	31	2	1	Çekirdek	Yüksek gelirli	İlk
K28	28	Lisans	Personel	29	1	0	Çekirdek	Düşük orta gelirli	İlk
K29	31	Lisans	Personel	46	5	2	Çekirdek	Orta gelirli	İkinci

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere araştırmacının katılımcı grubunun demografik özelliklerine bakıldığında;

Katılımcı grubundaki kadınlardan 2’i 50-62 yaş aralığında, 13’ü 36-49 yaş aralığında, 14’ü 25-35 yaş arasında bulunmaktadır.

Eğitim düzeyi açısından 29 katılımcıdan 2’sinin ön lisans, 3’ünün Yüksek Lisans, 3’ünün Doktora, kalan 21 kadının lisans mezunu oldukları tespit edilmiştir.

Meslek/çalışma durumu açısından incelendiğinde 8’i kendi işinde veya serbest bir işte çalışmakta, 12’si kadın öğretmen, personel gibi meslekleri icra etmekte ve 9’u ev hanımı statüsünde bulunmaktadır.

Katılımcıların tamamı, çekirdek aileleriyle yaşamaktadırlar. Katılımcılarından 2’si, ikinci evliliğini sürdürmektedir; diğerlerinin ise ilk evliliğidir.

Bu araştırmaya katılan evli kadınlardan 18’i çocuk sahibidir dolayısıyla annelik rolüne sahiptir. Aynı zamanda, Türkiye’de yaşayan ve Türk erkekleriyle evlilik yapmış Çinli kadınların 20’sinin çalıştığını söylemek mümkündür. Katılımcıların meslekleri ve iş durumları incelendiğinde, bu katılımcıların arasında sadece 9’unun ev hanımı olduğunu ve birkaçının Koronavirüs salgını yüzünden işsiz kalıp ev hanımı olmak zorunda kaldıklarını belirtmek gerekir. Başka bir ifadeyle, katılımcı grubundaki Çinli kadınların 20’si tam zamanlı veya yarı zamanlı olarak iş hayatında yer almaktadır.

3.2. Katılımcıların Kadının Toplumsal Cinsiyet Rollerine Üzerine Görüşleri

Türk erkeği ile evlenen ve Türkiye’de yaşayan Çinli kadınların gözünden farklı bir kültürde yaşamaya bağlı olarak evlilik ile kurdukları ailede özellikle eşlik, annelik, akrabalık odaklı toplumsal cinsiyet rollerini nasıl anlamlandırdıkları ve bu çerçevede hangi sorumlulukları üstlendikleri; eşlik rolü, annelik rolü ve akrabalık rolü olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

3.2.1. Eşlik Rolü

Aile, bir kadının ve bir erkeğin evlilik yoluyla kurdukları bir birliktir. Aynı zamanda hemen her zamanda ve toplumda görülen evrensel bir kurumdur. Tıpkı araştırmaya katılan bir kadının dediği gibi, aile yüz yüze ilişkilerin yaşandığı bir birincil gruptur; “Hayatta birlikte yaşayan karı koca bir insanın iki eli gibi, sol el sağ elden ayrılmaz, sağ el de sol elden ayrılmaz. İki kişi, sen bana yardım

edersin, sana ben yardım ederim, iki kişi birlikte olduğunda yaşamak daha güzel olacak” (K5). Bu nedenle, ister bir koca olarak bir erkek, ister bir eş olarak bir kadın olsun, ailedeki kendi eşlik rolünü gereği gibi oynamak için elinden geleni yapmaya çalışır. Evlilikte bir erkek için kadın, öncelikle bir eş olarak sosyal bir rolü ve aile sorumluluğunu üstlenir. Araştırmada “Siz aile içinde hangi rollerinizin ve sorumluluklarınızın olduğunu düşünüyorsunuz” şeklindeki soruya kadınların hemen hepsi ailede bir eş olarak rol oynadıklarını ve ailenin iyi bir yöneticisi olduklarını, eş olarak aileye bakma, yemek pişirme, ev işleri yapma, aile hayatını yönetme dahil olmak üzere asıl ailevi sorumlulukları olduğunu düşünmüşlerdir.

Şu anda çocuğumuz yok, bu bakımdan evdeki rolümüz ve sorumluluklarımız daha kolay ve basit. Aile içinde bir eş gibi bir rol ve sorumluluğum olduğunu sanırım. Şimdi Koronavirüs salgını nedeniyle geçici olarak işsizim ve evde kalıyorum. Evde kaldığımda yemek yapmak, ev düzenlemek, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak gibi çoğu ev işlerini ben kendiliğinden yapıyorum. Bir ailede erkek çalışıyorsa ve kadın geçici olarak çalışmıyorsa, kadın eve bakmalı ve evdekilerle ilgilenmelidir. Ancak kadın da işe gidiyorsa, erkeğin de aileye bakma sorumluluğu vardır, yani evdeki işleri çiftler birbirleriyle paylaşmalıdır, bir kişi bir şeyi tamamen yapamaz, çiftler karşılıklı birbirlerini anlamalı ve birbirleriyle paylaşmalıdır (K7).

Aile, bir erkek ve bir kadın tarafından kurulan bir yaşam topluluğudur ve bu yaşam topluluğunda ailenin iş bölümü bakış açısından, kadının kadınlığı ve cinsiyet özellikleri temelinde düşünüldüğünde bir eş olarak kadınlar, evde yemek pişirmek, çamaşır yıkamak, temizlik yapmak, aileyle ilgilenmek gibi ev işlerini daha çok üstlenseler de araştırmaya katılan çoğu kadın artık evde itaatkar bir eş değil, Türk eşyle görece eşit statüde bir eş olmuş ve Türk eşinin ev işlerini onunla paylaşmasını ve aile meseleleri hakkında ikisinin birlikte karar vermesini istediklerini belirtmişlerdir. Zira ailenin sağlamlığı üzerine yapılmış olan bazı çalışmalarda ev işlerinin bölünmesi, kadının ailedeki statüsünün bir göstergesi olarak kabul edilmiştir (Wang, 2009, ss. 62-68; Liu, Tong ve Fu, 2015, ss. 109-136). Birçok Çinli kadın ev işlerini Türk eşleri ile birlikte yaptıklarını belirtmişlerdir (K1, K3, K8, K12, K15, K16, K18, K19, K20, K23, K26, K27, K28). Örneğin, bunu K26, şu şekilde ifade etmiştir:

İki kişi bir aile kurar, neden birbirleriyle ev işini paylaşmıyor, biri ev işleri yapıyor da, diğeri neden duruyor ve oturuyor, neden kadın her zaman böyle bir hizmet sunma durumunda? Benim için bu kabul edilemez, çünkü herkes bağımsızdır. Evlenmeden önce, bu konu hakkında eşimle açıkça konuşmuştum, ben senin aksesuarın değilim, biz iki ayrı bireyiz ve sonra bir aile kuracağız, umarım evdeki her şeyi beraber yaparız, ailenin her şeyinin benim üzerime kalmasını istemiyorum, dünyada hiçbir ülkenin kanunda ev işinin kadın tarafından yapılması gerektiği yazılı değil dedim. Evlendiğimizden itibaren ev işlerini birlikte yapıyoruz ve

ailemizde hiçbir iş bir kadının işi değildir, bizim ailede sorumluluğumuz da bir paylaşım. Örneğin, elektrikli süpürge kullanıp yeri süpürüyorsa, eşim yerleri siliyor, aramızdan biri banyoyu yıkıyor ve biri de mutfağı temizliyor. Bu yüzden, evde hepimiz bağımsız, evdeki her işi ikimiz beraber yapıyoruz (K26).

Aile meselelerinde karar verme konusuna gelince, araştırmaya katılan birçok kadın; günlük aile yönetimi, aile içinde önemli konular ve çocukların eğitimi dahil birçok aile meselelerine karar verirken karı koca birlikte kararlar aldıklarını söylemiştir (K1, K2, K3, K4, K7, K9, K10, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K21, K24, K25, K26, K27, K28, K29). Bu demektir ki Çinli kadınların çoğu, sadece bir eş olarak aile sorumluluklarını üstlenmekle kalmaz, aynı zamanda bir eşlik rolü olarak aile meselelerinin karar alma süreçlerine de katılırlar.

Aile içinde her şey ikimiz tarafından birlikte yapılıyor. Bir karar verirken ben ve eşim ikimiz karşılıklı bir münazara yapıp karar veriyoruz. Evde bir şey satın alacaksak veya bir şey yapacaksak o her zaman benim fikrimi sorar. Mesela evde bir mobilya satın alırken biz bunu satın alıp almayacağımızı konuşup tartışıyoruz ve sonra ikimiz birlikte karar veriyoruz. Zaten ikimiz de çok demokratik bir durumdayız. Mesela, tatil yaparken, nasıl bir tatil yapacağız, nerede tatil yapacağız gibi konular için önce yine de ikimizin de konuşmamız gerekiyor. Çünkü tatil yapmak ikimizin ortak bir kararı olmalıdır. Tatil yapmayı planlarken ikimizin düşüncelerini de düşünmemiz gerekiyor. Mesela, bir ev veya araba satın alma gibi aile içinde önemli konularda karar vermek ikimizin birlikte tartışmasının sonucu olmalıdır. Bir evi ve (veya) arabayı satın alıp almamaya genelde ikimiz beraber konuştuktan sonra karar veririz (K18).

Çocuğun eğitimi konusunda, ben ve eşim birlikte ilgileniyoruz ve karar alıyoruz. Çocuğu nerede ve hangi okula göndereceğimiz ve çocuğa nasıl bir eğitim vereceğimiz gibi çocuk eğitimi konusunda genelde ikimiz birlikte konuştuktan sonra karar veririz. Her ailenin çocuğunun eğitiminde farklılıklar olduğuna inanıyorum. Çocuğun eğitimi konusunda düşünce farklılıklarımız olsa, kendi görüşlerimi ve onun görüşlerini listeleyip, ona neden yanlış olduğunu düşündüğümü ve kendi fikirlerimi anlatırım. Ama çocuğun eğitimi konusunda, babası ve benim ortak bir prensibimiz var, gelecekte ne yaparsa yapsın, önce iyi bir insan olmalıdır (K26).

3.2.2. Annelik Rolü ve Sorumluluğu

Daha önce bahsedildiği gibi Türk erkekleriyle evlenmiş olan Çinli kadınların büyük bir kısmı, annelik rolünü üstlenmektedir. Araştırmada, Türk erkekleriyle evlenmiş olan Çinli kadınların ister ev hanımı olsun ister Türk eşi gibi para kazanan kadın olsun, ailedeki anne olarak rollerini ve sorumluluklarını, özellikle anne olduktan sonra, anneliğin önemini vurguladıkları görülmektedir

(K1, K3, K6, K8, K9, K10, K13, K15, K16, K18, K26, K28, K29). Örneğin bir anne olarak K9, evdeki rolünü ve sorumluluklarını şu şekilde düşünmüştür:

Bence evde bir anne olarak benim sorumluluğum çok önemli ve aile ile ilgilidir. Gerçekten bir ailede annenin olmadığı ailede her şey altüst olur ve aile tamamen dağılık olabilir. Çocukların hayatları da çok gevşek olur ve hiçbir şeyi yapamazlar. Evdeyken onlara iyice bakabiliyorum. Anne olmadığı evde temizlik, yemekler veya yaşam alışkanlıkları ve çalışma alışkanlıkları olsun, hayatımızın her alanında düzeni sağlamak zor olur, ancak anne olduğunda evdeki her şey düzenli ve temiz olur (K9).

Bazı kadınların çocuk sahibi olduktan sonra çocuk, hayatlarında birinci sırada yer almaktadır. Bu nedenle kadınlar, annelik yaparken çocuklara bakmak ve aileyle ilgilenmek için hayatta ve işte anne olarak kadınların uzlaşmalar yapması gerektiğine inanmaktadırlar. Araştırmaya katılan birkaç Çinli kadın, çocuğa iyi bakmak için İnternet üzerinden uzaktan çalışmayı tercih etmiştir (K8, K10, K15, K27). Mesela, bu noktada K27, şunları söylemiştir:

“Ben şu anda İnternet üzerinden uzaktan çalışıyorum, çünkü oğlum hala çok küçük ve ona bakmam gerekiyor, oğlum için dışarı çıkıp ofiste çalışmak istemiyorum.” (K27)

Ayrıca yapılan görüşmelerde K11 gibi birkaç katılımcı kadın, gelecekte iyi bir anne rolünü oynayabilmesi ve çocuklarına ve ailesine daha fazla zaman ayırabilmesi için İnternet üzerinden uzaktan çalışmayı seçtiklerini söylemiştir.

“Şimdi evde internet üzerinden tasarım olarak yarı zamanlı iş yapıyorum. Eğer ileride bir çocuğum olursa, umarım hem çocuğumla ilgilenebilir hem de çalışabilirim. Bence uzaktan çalışmak benim için daha kolay olacaktır” (K11).

Bunlar dışında, birkaç kadın çocuğuyla ve aileyle iyice ilgilenmesi için yüksek ücretli bir işten vazgeçip “sıkıcı bir ofis işi”ni yapmayı seçmiştir. Bu durumu K28, şöyle dile getirmiştir:

Ben doğum yaptıktan sonra bir süre evde çocuklarla ilgilendim. Bana göre kadınlar için, çocuklarla ilgilenmek çok önemli bir sosyal görev ve kadın değeri. Bir kadın olarak maddi olarak bağımsız olursanız, başkaları size saygı duyar, ben buna pek katılmıyorum. Bazı kadınlar, özellikle bazı Çinli kadınlar finansal bağımsızlığı ve ardından kişilik bağımsızlığını savunuyorlar, ama çocuklarını son sıraya koyuyorlar, aslında buna ben şahsen katılmıyorum. Doğurduğunuz çocuklar kendi çocuklarınız, başkalarını doğurduğunuz anlamına gelmez. Çocuklarınız varsa, çocuklar hayatınızda birinci sırada yer almalı ve ailede önce gelmelidir. Mesela eskiden ben mermer işleri yaptım ve o sırada gelirim çok yüksekti, ama çocuklara sahip olduğum için her zaman dışarı çıkamıyorum. Ailemle ilgilenmem ve çocuklarıma bakmam gerekiyor. Bu nedenle çok iyi iş fırsatlarından vazgeçtim ve sonra çok sıkıcı bir ofis işini seçiyorum ve

onu yapıyorum. Aile açısından, kadınların bazen seçim yapması ve bazı ayarlamalar yapması gerekir (K 28).

Bununla birlikte, anne olarak kariyer veya iş, aile ve çocuklar arasında bir çatışma olduğunda ve ikisi arasında bir seçim yapmaları gerektiğinde kadınlar, işten vazgeçip aileye dönmeyi ve evde çocuklarıyla birlikte eşlik ederek onları büyütmeyi seçmektedirler. Bu araştırmada birkaç kadının anne olduktan sonra küçük çocuklarına bakmak için geçici olarak ev hanımı olmayı seçtiği gözlemlenmektedir (K3, K9, K10). Örneğin, çifte yüksek lisans sertifikasına sahip olan K3, küçük çocuğuna bakmak için doğum yaptıktan sonra sevdiği işten ayrılmıştır.

Bence bir kadın olarak kariyer odaklı olsanız da olmasanız da, hamile olduğunuzda, çocuklara sahip olduğunuzda, çocuklara bakmanız ve çocuk yetiştirmeniz gerektiği sürece, ailedeki sorumluluğunuz çok önemli ve ailede ikinci sırada olamazsınız. Aile için çok şey yapmalısınız. Eğer size yardımcı olabilecek olanlar yoksa, ancak aileniz ve kariyeriniz bu ikisiyle de ilgilenenekseniz, bu imkânsız. Şu anda ben tek başıma çocuklara bakıyorum, işe gitmek istiyorum ama imkânsız. Bu yüzden çocuklara bakmak için işimi bıraktım. Benim için aile samimiyeti ve mutluluğu her şeyden daha önemlidir. Bana göre, ister eşin ile ilişkide olsun, ister çocuklarıyla olan ilişkide olsun, aile samimiyeti ve mutluluğu birinci sırada olmalıdır, çocuklar, eş, aile için mümkün olduğunda çok şey yapacaksınız. Kısacası, kadınlar için aile ile ilgilenmek, çocukları yetiştirmek, çocukları eğitmek de dâhil olmak üzere bu sorumluluklar çok önemlidir (K3).

3.2.3. Akrabalık Roller

Türklerle evli olan Çinli kadınların Türkiye'deki aile hayatında çeşitli sosyal rollere sahip oldukları; eşlik, annelik ve ev hanımı olmanın yanı sıra gelin (veya akrabalık) rolü oynadıkları da söylenebilir. Bir gelin olarak bu Çinli kadınların aile hayatlarında sadece kayınpederleri ve kayınvalidelerine saygı duymak ve nazik bir şekilde davranmak dahil olmak üzere gelin-kayınvalide ilişkisini yönetmeleri yetmez aynı zamanda görümceleri ve epleri gibi diğer akrabaları ile olan ilişkileriyle de sağlıklı ilişkiler kurmaları gerekir. Zira bir ailede birçok ilişki bulunmaktadır. Evlilik, iki kişi arasında olsa da aile sadece iki kişilik bir grup değildir. İki kişi evlendikten sonra iki sade insan, iki aile olmaktadır. Bu hâliyle gelin olan bir kadın, aile içinde yaşanan çeşitli ilişkileri iyi idare etmeli ve her bir aile üyesiyle dostça yaşamalıdır.

Gelin-kayınvalide ilişkisi perspektifinden bakıldığında, araştırmaya katılan birkaç kadın ve kayınvalidesi arasındaki din kültürü, düşünceleri, kültürel farklılıkları veya yaşam tarzları vb. birkaç yönde yaşanan farklılıklardan dolayı küçük çatışmalar ve hoş olmayan olaylar (K1, K3, K10, K21, K26) yaşanmasına rağmen bu kadınların çoğu, kayınvalidesiyle arkadaşça

yaşayabilmektedirler. Bu, Türk erkekleriyle evlenmiş Çinli kadınların çoğunun Türkiye'deki aile hayatlarında gelin-kayınvalide olarak aralarındaki ilişkide neredeyse hiç çatışmayla karşı karşıya gelmedikleri anlamına gelir (K2, K4, K5, K7, K8, K10, K12, K13, K14, K15, K16, K17, K18, K19, K20, K22, K23, K24, K25, K27, K28).

“Ben Gelin-kayınvalide sorunu yaşamadım, çünkü kayınvalidemlerle beraber yaşamadım, biz farklı şehirde yaşıyoruz. Biz sadece bayramlarda ve tatillerde eşimin memleketine gidiyoruz. Her defa onlara gittiğimde bana bir misafir gibi çok iyi ve nazik davranıyorlar” (K2).

“Kayınvalidem ile Ankara'da yaşıyor olsak da ayrı yaşıyoruz, evimize ara sıra geliyor ama kayınvalidemle iyice anlaşıyoruz, aramızda herhangi bir şekilde tartışma, çatışma falan yok” (K8).

Sanırım kayınvalidemle aramızdaki ilişki çok iyi, kayınvalidem beni seviyor, benden fazla beklentisi yok ve talebi de yok, oldukça mutluyum. Aslında biz ve kayınvalidem ayrı ayrı yaşıyoruz, ama mesela, hasta olduğumda kayınvalidem bana bakmak için evime gelir, birbirimizi oldukça iyi anlaşıyoruz, aramızda herhangi bir çatışma olmadı ve hepimiz çok uyumluyuz (K19).

Birçok Çinli kadın, kayınvalidesinin ona kendi kızı gibi davrandığını ifade etmiştir (K4, K12, K14, K19, K22, K23, K24). Örneğin bunu K4, şu sözlerle dile getirmiştir:

“Kayınvalidemler bana kendi kızı gibi sevgi dolu bir şekilde davrandılar, evlendikten sonra yaklaşık on yıl kayınvalidemlerle yaşadık. Birlikte yaşadığım sürecinde kayınvalidemler ev işlerini yapmama ve çocuklarına bakmama yardım ettiler, aramızda hiç hoş olmayan şeyler olmadı” (K4).

Çinli kadınların görüşmeleriyle ya da epleriyle olan ilişkileri dahil diğer akrabalık ilişkilerine baktığımızda birçok Çinli kadın, Türk eşinin akrabalarıyla uyumlu bir şekilde geçinmekte, bayramları kutlamak için birbirlerini ziyaret etmekte veya telefon görüşmeleri yapmaktadırlar. Örneğin K2, bunu “Sanırım eşimin akrabalarıyla ilişkilerimiz nispeten nazik ve kibar bir durumda. Mesela bayramlar sırasında eşimle memleketine gidip ailesini ziyaret ediyoruz, sonra onunla veya ailesiyle akrabalarını ziyaret etmeye gidiyordum” sözleriyle ifade etmiştir. Aynı konuda K9

Eşimin akrabaları oldukça iyidir ve onlarla iyi ilişkilerim vardır. Genelde herkesin kendi işi olduğu için birbirimizi sık sık ziyaret etmiyoruz. Ama eşimin kardeşleri bayramlarda ebeveynlerini görmeye geldiklerinde evimize geliyorlar ve biraz oturuyorlar. Bazen işimiz varsa, birbirimizi telefon ederiz. Ayrıca, Kurban Bayramı gibi bayramlarda veya tatillerde ailemle eşimin akrabalarını ziyaret ederim.

demiştir. Bundan başka Çinli kadınların büyük bir kısmı, görümceleriyle ya da epleriyle iyi anlaşmaktadır. Örneğin K3'ün küçük görümcesi, kendi kardeşine söyleyemediği sırlarını onunla paylaşmış; K5'in görümcesi, bir sorunla karşılaştığında sıklıkla ondan yardım istemiş; K12'nin görümceleri, ona kendi kız kardeşleri gibi davranmışlar; K13 ve K25, ailesiyle ve eşinin ablalarının aileleri ile birlikte tatile gitmişlerdir. Yine K1'in epleri, Türkçe pratik yapması için onunla sık sık konuşmuş ve Türkçeyi öğrenmesine yardım etmişler; K11 de eptisiyle sık sık çay- kahve içmiş ve sohbet etmiş; K17, zaman zaman epleriyle alışverişe gitmiş; K19'a da epleri sık sık yardım etmişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Türk erkekleriyle evli olan ve Türkiye'de yaşamakta olan Çinli kadınların Türk aile yapısı içerisinde yaşadıkları toplumsal cinsiyet rollerini Türk ve Çin kültürleri açısından benzer ve farklı yönleri ile nasıl betimlediklerini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin derinlemesine görüşme tekniğiyle veri toplanan bu araştırmada toplanan verilerin analizi, MAXQDA 20 programı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın katılımcı grubunu teşkil eden Çinli kadınların büyük kesimi; 30-45 yaşları arasında, Türk eşleriyle çekirdek aile tipinde ilk evliliklerini yapmış, en az ön lisans düzeyinde eğitim görmüş eğitim düzeyi yüksek, profesyonel meslek sahibi kadınlardır.

Ayrı bir kültürde yetişmiş ve sosyalleşmiş bulunan Çinli kadınlar, Türk erkekleriyle evlendikten sonra Türk kültürü içerisinde toplumsal cinsiyet rollerini oynamak zorunda kalmışlardır. Genel olarak geleneksel kültürlerde evlenen kadının eşlik, annelik, akrabalık rolleri vurgulanmakta; ona ev işleri yapma, çocuk bakma, eşyle ve akrabalarıyla ilgilenme gibi rolünün gerektirdiği sorumluluklar yüklenmektedir. Cumhuriyet öncesi Türk toplumunda ve 1949 yılı öncesi Çin toplumunda da kadının bu cinsiyet rolleri vurgulanmıştır. Zamanla değişen toplumsal, kültürel şartlar, toplumlarda gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelerle Çin ve Türk toplumlarında da kadının toplumsal cinsiyet rolü ve statü tanımlamalarında değişiklikler ortaya çıkmıştır. İlgili literatürden de görüldüğü üzere, Türk toplumunda kadın-erkek eşitliği yönünde bütün yasal ve kurumsal düzenlemelere ve eşitlik yönündeki değişim eğilimine rağmen kadınların istihdama ve aile içi kararlarına katılım oranları, erkeklerle eşit düzeye gelememiştir. Kadının toplumsal cinsiyet rolleri konusunda ataerkil değerlerin kadına ev içi, erkeğe ev dışı rolleri tanımlaması, azalma eğilimine rağmen devam etmektedir.

Türk erkekleriyle evli olan Çinli kadınlar, çalıştıkları sürece eşleri olan Türk erkekleriyle ev içi işleri ve alınan kararları paylaştıklarını, dengeli bir iş bölümü içerisinde ev işlerini paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Bir kısmı eşinden de fazla gelire sahip olan kadınlar; aile bütçesine katkıda bulunmakta, alınan kararlarda

da eşit düzeyde söz sahibi olmaktadır. Bu konudaki betimlemeleri, literatürdeki Çin ve Türk toplumlarında kadının toplumsal cinsiyet rolleri ve kararlara katılımı açısından görülen eşitlik yönünde değişme eğilimine uygundur.

Türkiye’de yaşayan Türk erkekleriyle evli bulunan Çinli kadınların bir kısmı, Koronavirüs salgını nedeniyle işlerini kaybetmiş olduklarından evde ev hanımlığı rolünü oynadıklarını belirtmişlerdir. Bir ev hanımı olarak çocuklarına bakmak, yemek pişirmek, temizlik yapmak ve aile hayatını yönetmek gibi evdeki işler, bu kadınların temel aile sorumlulukları olmuştur. Bu durumdaki kadınların ev işlerinin çoğunu veya tamamını gönüllü veya gönülsüz olarak üstlendikleri tespit edilmiştir.

Türk erkekleriyle evli olan ve Türkiye’de yaşamakta olan Çinli kadınların annelik rollerine çok önem verdikleri ve bu rolü vurguladıkları tespit edilmiştir. Eğitimi ve mesleği ne olursa olsun çocuklarının iyi bir insan olarak topluma katılmaları, onlar için ilk planda gelmektedir. Katılımcı gruptan kadınların bir kısmı anne olduktan sonra çocuğuna bakmak, onu sağlıklı yetiştirmek, ona iyi bir eğitim aldirmek için işini bırakıp ev hanımı rolünü oynadığını, bir kısmı da evden de yürütebileceği daha alt düzeyde bir işi yürütmeye başladığını belirtmiştir.

Türkiye’de yaşayan Türk erkekleriyle evli kadınların akrabalık rolleriyle ilgili betimlemelerine bakıldığında; çekirdek aile kurmaları, Türkçeyi kullanmadaki eksiklikleri ve Türk akrabalık örüntüsünün onlara avantaj sağladığı görülmektedir. Türk kültüründe iki kişi evlenir ancak bu iki kişi, birbirlerinin tüm aileleriyle akrabalık ilişkisi içine girer. Gelin-kayınvalide ilişkisi açısından bakıldığında katılımcı gruptan birkaç kadın ve kayınvalidesi arasında din kültürü, düşünceleri ve yaşam tarzlarındaki farklılıklardan dolayı küçük anlaşmazlıklar yaşanmasına rağmen katılımcıların büyük bir kısmı, kayınvalidesiyle arkadaşça/dostça yaşamakta olduklarını ifade etmiştir. Yine Çinli kadınların görünceleri ve epleriyle olan akrabalık ilişkilerine bakıldığında birbirleriyle sık sık haberleşmekte, yardımlaşmakta ve dostluklarını sürdürmekte oldukları ve uyumlu bir şekilde ilişkilerini sürdürdükleri dikkat çekmektedir.

Görüldüğü üzere Türk ve Çin toplumlarında kadının toplumsal cinsiyet rolleri konusunda birçok faktörün etkisiyle ve derece farkıyla birlikte eşitlikçi yöndeki eğilim artmakta; eşlik, annelik ve akrabalık rolleri gibi toplumsal cinsiyet rollerini oynarken farklı anlayışlar ortaya çıksa da uyum sağlanmaktadır.

Kaynakça

- Altun, N. ve Dinç, A. (2016). Yabancı Gelinlerin Türk Ailesi İçindeki Yerine Sosyolojik Bir Bakış(pdf.), *Mart 25-27, Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumu*: <https://www.academia.edu/25173459/>.
- Akın, A. (2007). Toplumsal Cinsiyet (Gender) Ayırıcılığı ve Sağlık. *Toplumsal Hekimliği Bülteni*, 26(2), 1-9.
- Bao, J. (/ 鲍静) (2013). *Kadınların Siyasete Katılımı: Toplumsal Cinsiyete Bir Sorgulanma (/ 女性参政: 社会性别的追问)*. Pekin: Renmin Üniversitesi Yayınevi (/北京:中国人民大学出版社).
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı I), 108-114.
- Chan, O. (2017). “*Daughter (-in-law) of Turkey*”: *An Account of International Marriages from South East Asian Women in Istanbul* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sabancı University, İstanbul.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. UK: Polity Press.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Konya: Sebat Ofset.
- Çolakoğlu, S. (2012). Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı? *Ortadoğu Analiz*, 4(45), 53-66.
- Deniz, A. ve Özgür, E. M. (2013). Antalya’daki Rus Gelinler: Göçten Evliliğe, Evlilikten Göçe. *Sosyoloji Dergisi*, 3(27), 151-175.
- Du, F. (/ 杜芳琴) (1988). *Kadın Kavramlarının Evrimi (/ 妇女观念的衍变)*. Zhengzhou: Henan Halk Yayınevi (/郑州:河南人民出版社).
- Erdentuğ, N. (1956). *Hal Köyü’nün Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi D.T.C.F Yayını.
- Erkeç, Ü.F. (2017). Evlilik Yoluyla Kadın Göçü ve Türkiye’de “Rus Gelin”lerin Durumu. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 21- 43.
- Freedman, J. L., Sears, O. D., ve Carlsmith, J. M. (1989). Cinsiyet Rollerini (A. Dönmez, Çev.). *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(2), 687-723.
- İKV. (2019). *AB Katılım Sürecindeki Türkiye’nin Kadın İstihdamı Karnesi*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli- Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: Bağlam Yayını.
- Kongar, E. (1972). *İzmir’de Kentsel Aile*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını.
- Li, J. (/ 李娟). (2013). Konfüçyüsçülük Düşüncelerinde Cinsiyet Farklılıkları ve Rol Konumlandırma (/ 儒家思想中的性别差异和角色定位). *Yunnan Sosyal Bilimler (/ 云南社会科学)*. 1, 61-65.

- Liu, A.Y., Tong, X. ve Fu, W. (刘爱玉, 佟新, 付伟). (2015). Çift Ücretli Ailelerde Ev İşinin Cinsiyete Göre Bölünmesi: Ekonomik Bağımlılık, Cinsiyet Algısı veya Duygusal İfade (双薪家庭的家务性别分工: 经济依赖、性别观念或情感表达). *Toplum Dergisi (/社会)*, 35(2), 109-136.
- Nakipbayeva, Z. (2020). *Umutların ve Hayal Kırıklıkların Sosyo-Kültürel Arka Planı: Türk Erkekleriyle Evlenen Kazakistanlı Kadınların Evlilik Memnuniyeti Üzerine Nitel Bir Çalışma* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053-1075.
- Shen, Y.F. (沈奕斐). (2005). *İnşa Edilen Kadın--- Çağdaş Toplumsal Cinsiyet Teorisi (/被建构的女性——当代社会性别理论)*. Şangay: Şangay Halk Yayınevi (/上海: 上海人民出版社).
- TADA. (2010). *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- Terzioğlu, F. ve Taşkın, L. (2008). Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları. *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 12(2), 62-67.
- TNSA. (2013). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus, Etütleri Enstitüsü Yayını.
- TNSA. (2018). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını.
- Tong, X. (佟新). (2011). *Toplumsal Cinsiyet Çalışmalarına Giriş (2. Baskı) (/社会性别研究导论(第2版))*. Pekin: Pekin Üniversitesi Yayınevi (/北京: 北京大学出版社).
- Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, (35), 29-56.
- Wang, J. L. (王金玲). (2009). Aile Gücünün Cinsiyet Modeli: Eşitsizlik Mi Yoksa Çok Boyutlu Ağ Dağılımı Mı? (/家庭权力的性别格局: 不平等还是多维度网状分布?) *Huazhong Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler Baskısı)*, (/华中科技大学学报(社会科学版)), 23(2), 62-68.

SELÇUK BARAN'IN HİKÂYELERİNDE TEATRALLİK VE OYUN*

*Esra DİCLE***

Öz: Teatrallik; siyasetten sosyolojiye, resimden felsefeye, edebiyattan sinemaya kadar geniş bir yelpazede kullanılan bir kavramdır. Kavram, tiyatro sanatından doğmuş olsa da modern kültürde kendi sınırlarını aşarak tiyatro dışı alanlarda da çeşitli anlamlar yüklenir. 20. yüzyılda teatrallik kavramı; modern insanı, onun koşullarını, deneyimlerini, sanatını anlamaya yönelik psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilimlerin pek çok alanına yayılır. Selçuk Baran'ın hikâyelerinde karakterlerin toplumla ve toplumsal rolleriyle yaşadıkları uyumsuzluk, bunun getirdiği yabancılaşma ve yalnızlaşma; karakterin gündelik hayatı, yaşamın doğasını teatral bir gösteri, düzenlenmiş, kurgulanmış bir performans olarak görmesine yol açar. Özel alan da kamusal alan da bir tiyatro sahnesine, ikinci bir kişiyle veya bir grup önünde gerçekleşen tüm iletişim ve davranış biçimleri de bir performans dönüşür. Bu yazıda, Selçuk Baran'ın hikâyelerinde toplumsal rollerini sürdürmekte ve toplumsal bir aradalığın parçası olmakta zorlanan gözlemci-anlatıcı ve anlatıcı-karakterlerin gündelik yaşamı teatralleştiren bilinci incelenecek. Hikâyelerin, iç ve dış mekânları nasıl birer gösterim alanı olarak kavradığı; bu mekânlarda karşı karşıya gelen oyuncu ve seyircilerin özelliklerinin, birbirleriyle ilişkilerinin nasıl tartışıldığı; böylece Selçuk Baran'ın gündelik hayatın teatral niteliğini sergilerken kavrama nasıl bir anlam yüklediği ele alınacak.

Anahtar kelimeler: Selçuk Baran, hikâye, teatrallik, oyun, yabancılaşma.

Theatricality and Play in the Stories of Selçuk Baran

Abstract: Theatricality is a concept used in a wide range from politics to sociology, from painting to philosophy, from literature to cinema. Even the concept was born from the art of theater, it goes beyond the borders in modern culture and has various meanings in non-theatre areas. The concept of theatricality in the 20th century spreads to many areas of social sciences such as psychology, sociology, anthropology, which tend to understand modern individuals, their conditions and experiences. In Selçuk Baran's stories, because of the incompatibility of the characters with the society and their social roles, the alienation and isolation brought about by this; the characters' everyday life leads them to see the nature of life as a theatrical spectacle, an edited, fictionalized performance. Both the private and the public space turn into a theatrical stage, and all forms of communication and behavior that take place with a second person or in front of a group turn into a performance. This article will examine the consciousness of the observer-narrator and narrator-characters, which theatricalize daily life, in the stories of Selçuk Baran, who have difficulties in

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 17.08.2021 - 17.01.2022

** Öğr.Gör.Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Türkçe Dersleri Koordinatörlüğü, İstanbul, Türkiye. esradicle@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5029-4164.

maintaining their social roles and being a part of social coexistence. Thus, it will be examined how Selçuk Baran gives meaning to the concept while displaying the theatrical quality of daily life.

Keywords: Selçuk Baran, story, theatricality, play, alienation.

Giriş

Teatrallik; siyasetten sosyolojiye, resimden felsefeye, edebiyattan sinemaya kadar geniş bir yelpazede kullanılan bir kavramdır. Kavram, tiyatro sanatından doğmuş olsa da modern kültürde kendi sınırlarını aşarak tiyatro dışı alanlarda da çeşitli anlamlar yüklenir. Yapılan her tanımlama, kavramın boyutlarını çeşitlendirdiği gibi karmaşıklarlaştırır da. Çünkü teatrallik; taklit, temsil, seyretme, izleme, oynama, rol, poz, abartma vb. gibi birçok anlamı aynı anda taşıyabilir hâle gelir. Bu konuda biri Platon, Nietzsche, Rousseau gibi isimlerle kökleri çok eskilere dayanan, hakikate karşı teatrallığı yapaylık, sahtelik, sahici olmamak şeklinde tanımlayan “anti-teatrallik”; diğeri ise bu tutuma karşı farklı alan ve türlerde ortaya çıkan, gerçekliğin kurmacalığını vurgulayan “teatral savunma” olan iki zıt yaklaşımın yüzyıllardır var olduğu da görülür.

20. yüzyılda teatrallik kavramı; modern insanı, onun koşullarını, deneyimlerini, sanatını anlamaya yönelik psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilimlerin pek çok alanına yayılır. Teatrallik; Erwing Goffman tarafından benliğin toplumsal sunumuyla, Mihail Bakhtin tarafından halk kültürü ve sosyal ritüellerin performatif boyutuyla, Huizinga tarafından oyun kuramıyla, Richard Sennett tarafından “theatrum mundi” fikrinden yola çıkarak kamusal alan pratiklerinin açıklanmasıyla ilişkilendirilerek tartışmaların temel kavramsal zeminini oluşturur.¹ Marvin Carlson, Roland Barthes, Erika Fisher-Lichte, Patrice Pavis gibi isimlerse teatrallığı, içerdiği bu geniş ve belirsiz, yer yer anlaşılması güçleşen bağlamından kurtarıp asal, yapısal unsurlarına oturtmaya çalışır.

Ragnhild Tronstad da kavramla ilgili mevcut anlam karmaşalarını ortadan kaldırmak için teatrallığı bir nitelik değil; mekân, oyuncu ve seyirci arasında gelişen bir ilişki biçimi olarak açıklayan Anne Britt Gran’ın formülasyonunu işaret eder. Anne Britt Gran’a göre teatrallik sadece tiyatro mekânı içinde aktör ve seyirci; aktör ve sahne; sahne ve seyirci; aktör, sahne ve seyirci arasındaki ilişki ile var olabilir (Tronstad, 2002, s. 217).

Josette Feral ise teatrallığın fiziksel olarak sahnede ve düşünsel olarak seyircinin zihninde gerçekleşen iki alan arasındaki ilişkide mümkün olabileceğini işaret eder. Feral’e göre teatrallığın gerçekleşmesi için izleyicinin “gerçek” mekânı kurgusal bir çerçeveden görmesi gerekir ki bu da bu mekânın

¹ Bu çalışmalarda teatrallik ile performans, oyun ve drama arasındaki ayrımların bulanıklaştığını burada detaylandırmayacak olsak da belirtmekte fayda var.

farklı bir şekilde algılanmasını sağlar (Feral, 2002, s. 98). Dolayısıyla teatrallığın kurulabilmesi için esas olan, seyircinin bakışıdır. Teatrallik bu nedenle kendi başına oluşmaz, birileri için, diğer bir deyişle öteki için olmalıdır, teatrallığın kurulabilmesi için, ötekinin bakışı gereklidir (Feral, 1982, s. 178). Bu yaklaşımın teatrallığı tiyatro ile sınırlamayıp bakan ve bakılan arasındaki bilinçli ilişkinin tanımlanması yoluyla tüm gündelik hayata yaydığını söylemek mümkün.

Dolayısıyla Goffman, Feral ve Sennet'in yaklaşımlarıyla teatrallik; kamusal alanda duygunun ifadesi, benliğin sunumu, toplumsal rollerin gerçekleştirilmesi süreçlerini açıklayan bir metafor olarak işlev görür. Üç isimde de farklı adlandırmalarla da olsa teatrallik; gündelik hayatta mekân, oyuncu ve seyirci ilişkisine dair tespit ve çözümlenmeleri içerir.

Bu yazıda, Selçuk Baran'ın hikâyelerinde toplumsal rollerini sürdürmekte ve toplumsal bir aradalığın parçası olmakta zorlanan gözlemci-anlatıcı ve anlatıcı-karakterlerin gündelik yaşamı teatralleştiren bilinci incelenirken yer yer bu üç ismin yaklaşımlarına da başvurulacak. Hikâyelerin, iç ve dış mekânları nasıl birer gösterim alanı olarak kavradığı; bu mekânlarda karşı karşıya gelen oyuncu ve seyircilerin özelliklerinin, birbirleriyle ilişkilerinin nasıl tartışıldığı; böylece Selçuk Baran'ın gündelik hayatın teatral niteliğini sergilerken kavrama nasıl bir anlam yüklediği ele alınacak.

1. Selçuk Baran'ın Hikâyelerini Yazdığı Dönem

Selçuk Baran; hikâye, şiir, mektup, çeviri, roman, tiyatro, radyo oyunu gibi pek çok türde eserler verir. Hikâyeleri *Türk Dili, Oluşum, Argos, Papirüs, Yeni Edebiyat, Hisar, Hürriyet Gösteri, Milliyet Sanat, Yazı* gibi dergilerde yayımlanır. İlk öykü kitabı *Haziran* ile Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü, ilk romanı *Bir Solgun Adam* ile Milliyet Yayınları Roman Ödülü'nü alır. *Anaların Hakkı* hikâye kitabı ile de Sait Faik Hikâye Armağanı'nı Adnan Özyalçın ile paylaşır (Canatac, 2011, s. 22).

Baran, eserlerini 1970'lerde yazmaya başlasa da aslında Türk edebiyatında 1950 kuşağına dahil edilebilecek bir yazardır. 1950'ler; siyasi hayatta yaşanan değişimler, ekonomik sıkıntılar, göç gerçeği, geleceğe dair umutsuzluk, huzursuzluk, bunaltı gibi duyguların deneyimlendiği; toplumsal rol ve ilişkilerin sorgulandığı, tüm baskılara karşı bireysel özgürlük arzusunun ve talebinin yükseltildiği bir dönemdir. Heidegger, Sartre, Rilke, Kierkegaard, Kafka çevirilerinin yapıldığı, Ferit Edgü, Vüsat O. Bener, Leyla Erbil, Bilge Karasu, Demir Özlü, Sait Faik, Nezihe Meriç, Orhan Duru gibi yenilikçi hikâyecilerin eserlerinin görüldüğü 1950 dönemi; modern dünya edebiyatının metinlerine, yazarlarına, üsluplarına, varoluşçuluk, gerçeküstücülük gibi akımlara olan ilgileriyle Türk edebiyatının modernleşme sürecini etkiler. Jale Özata Dirlıkyapan, Sait Faik'in *Alemdağ'da Var Bir Yılan* hikâye kitabının düşsellik

ve gerçekliğin harmanlandığı, fantastik öğelerin ön plana çıktığı, gerçekçilik anlayışının değişime uğradığı bir eser olması dolayısıyla 1950 kuşağı üzerinde yol açıcı bir işleve sahip olduğunu belirtir (Özata Dirlikyapan, 2010, s. 14). Gerçekçiliğe bakışın değişmesiyle birlikte bu dönem hikâyeciliğinde artık bireyin iç dünyasını odağa alan, buna uygun bir dil ve estetiğin ortaya konabilmesi için imgelere, soyutlamalara, bilinç akışına, çağrışımlara, yer yer fantastiğe dayanan bir üslup gelişir. Toplum dışılık, yabancılaşma, yalnızlaşma, dış dünyaya, yaşama olan ilgiyi kaybetme, intihar ve ölüm olguları etrafında gelişen anlatılar; dönem hikâyeciliğinin belirgin nitelikleri hâline gelir.

Selçuk Baran da eserlerini yazmaya başladığı 1970'lerin yoğun politik, çatışmalı, kaotik ortamına rağmen eserlerini 1950'lerin dili, meseleleri ve üslubuyla paralel bir şekilde oluşturur. 1970'lerde dönemin politik şiddet ortamını, sınıf çatışmalarını, işçi hareketlerini, işkence gerçeğini ele alan eserler yazılır. Sevgi Soysal, Adalet Ağaoğlu, Füzuran, Pınar Kür, İnci Aral, Sevinç Çokum, Nazlı Eray, Pınar Kür, Tezer Özlü, Tomris Uyar gibi yazarlar sol politik bir pencereden iktidar ilişkileri, varoluş sorunları, toplumsal cinsiyet meselelerini ele alırken; Nazlı Eray, Leyla Erbil, Tezer Özlü, Tomris Uyar gibi isimler de şiirsel, çağrışımsal bir dille zaman zaman yazdıkları formun içinde türsel ihlaller, kaymalar yaratarak kadın özneliğini konu ederler. Selçuk Baran ise hikâyelerinde bu iki yönelimden farklı bir çizgi oluşturur. Yer yer fantastik unsurlara yer verse de dilsel ve türsel ihlaller gerçekleştirmez, metnin yapısal bütünlüğünü muhafaza eder. Feridun Andaç'ın ifadesiyle, hikâyelerinde "Yaşamdan devşirdikleriyle yazı evrenini kurar, görüp ettikleri, tanık oldukları, yer yer de onu huzursuz eden birçok olgu/durum gelip anlatısına siner." (Solak, 2014, s. 38). Yazar, gündelik hayatın bıkırtıcı, kısırtıcı döngüsünü küçük detaylarda kavrar. Behçet Necatigil'in belirttiği gibi "Keskin, belirgin çizgilerden kaçınarak, dikkat isteyen, belirsiz yaşantı parçalarını birleştiren, çağrışım ve yorumlara açılma gücü için okuyucudan katkılar bekleyen iç hayat görünümleri çizer." (Lekesiz, 2001, s. 300). Ağırlıklı olarak şehirlerde veya şehirliliğin bir kaçış sığınma mekânı olarak yansıtılan kırsal çevrelerde geçen hikâyelerinde küçük burjuvanın gündelik hayatını, orta sınıf entelektüellerin bohem yaşantılarını, toplumsal rollerin baskısıyla özgür davranamayan bireylerin mutsuzluklarını merkeze alır. Sadece kadınların değil erkeklerin de tüm kısırılmışlıklarına rağmen çıkış yolu arayışlarını, bireyin tüm çelişki ve çatışmalarını, yalnızlığını, yabancılaşmasını metne dahil eder.

Selçuk Baran'ın hikâyelerinde karakterlerin toplumla ve toplumsal rolleriyle yaşadıkları uyumsuzluk, bunun getirdiği yabancılaşma ve yalnızlaşma; karakterin gündelik hayatı, yaşamın doğasını teatral bir gösteri, düzenlenmiş, kurgulanmış bir performans olarak görmesine yol açar. Özel alan da kamusal alan da bir tiyatro sahnesine, ikinci bir kişiyle veya bir grup önünde gerçekleşen tüm iletişim ve davranış biçimleri de bir performansa dönüşür.

2. Selçuk Baran'ın Hikâyelerinde “Theatrum Mundi” ve Gündelik Hayatın Teatral Niteliği

Theatrum mundi Antik Yunan'da ortaya çıkan, Orta Çağ'da yaygın olarak kullanılan, bütün dünyanın tek izleyicisi (Tanrı) olan bir sahne, insanların da oyuncular olduğu görüşünü ifade eden bir metaforudur. Platon'dan Erasmus'a, Shakespeare'den Rousseau'ya, Diderot'ya hatta Baudelaire, Mann ve Freud'a kadar pek çok ismin referans verdiği *theatrum mundi* fikri, Richard Sennett'in de 19. yüzyılda kamusal yaşamın ve kamusal insanın çöküşünü açıklarken geliştirdiği argümanlarının temel noktasını oluşturur. Sennett'e göre Antik Yunan'dan beri var olan dünyanın bir sahne olduğu fikri, 18. yüzyılda değişime uğrar. Tiyatro sahnesinin seyircisi artık Tanrı değil insanlardır, birbirleridir (Sennett, 2020, s. 55). Sanayileşme, göç ve şehir nüfusunun artması ile birlikte kamusal alan artık öteki, yabancı tarafından izlendiği için kişi kendi kimliğini saklayarak kamusal alanda belirli rollere bürünür ve öteki ile ilişkisini bazı ortak davranış kodları üzerinden sağlar. Bu nedenle Sennett, tiyatroyun genelde toplum ile değil çok özel bir toplum türüyle yani büyük şehirle ortak bir meselesi olduğunu belirtir. Sahne ve sokak arasında mantıksal bir ilişkiyi incelemek için en uygun yer, büyük şehirdir (Sennett, 2020, ss. 59-60). Sokakta, sahnedeki aktör gibi kendisini dramatik bir canlandırmanın içinden takdim eden birer oyuncudur şehir insanı; tiyatroya izler, sokakta eyler. Sennett, teatrallik sokak ile ilişkilendirirken özel-mahrem alanın ve ilişkilerin dışında tutar; buna göre “Teatrallik mahremiyetle kendine has, düşmanca bir ilişki içindedir; teatrallik kamusal yaşamla aynı şekilde kendine has, ama dostça bir ilişki içindedir.” (Sennett, 2020, s. 58).

Selçuk Baran'ın “Krizantemler” hikâyesinde anlatıcı; kamusal alandaki, sokaktaki görünümleri şöyle açıklar:

Sanki canlı bir sahne oyununun tam göbeğindeydi. Oyuncularla izleyicilerin birbirine girdiği, birbirine karıştığı bir sahne oyunuydu bu. Taşkın, coşkun, kendinden geçmiş bir kalabalık. Belli herkes keyif ehli. Oyuncularla izleyicileri ayırt edebilirsiniz. Her an devinim içinde, sağı solu, çalgı gereçlerini coşkudan yumruklayan, her an tetikte, her an sporcu uyanıklığında olanlar mutlaka oyuncular; şu yüzünde sinsî anlamlarla, yaman çılgınlıklarla kapkara kaşlarını oynatarak hep sorgulayan, hep araştıranlar da izleyiciler olabilirler (Baran, 2008, s. 562).

Hikâyenin anlatıcısı için sokağın kalabalığı, hareketi, enerjisi, insanların birbirleriyle karşılaşma ve diyalog biçimleri, giyimleri, jestleri, tavırları, büyük bir gösteri olarak kavranır. Sokak gösteri mekânını oluştururken, oyuncular rollerinde becerikli, sahneye hâkim, kendilerine yöneltilen bakışları yönetmekte ustalaşmış kişiler olarak tanımlanır. Seyircilerse sokağın içinde, temsilin dışında, bir flaneur gibi gezinen, gözleyen, eleştiren, sahneyi ve dolayısıyla sahne gerisini, rolü ve ardındaki gerçekliği sorgulayan kişilerdir. Selçuk

Baran'ın hikâyelerinde anlatıcının günlük hayata bakışının onu sahne, oyuncu ve seyirci rolleriyle teatralleştiren bir bakış olduğu fark ediliyor. Yazının devamında bu üç unsura ayrı ayrı değinilecek.

3. “Sahneyi Terk Edip Kulise Geçmişlerdi Artık” / Teatral Bir Mekân Olarak Konuk Odaları ve Sokak

Selçuk Baran'ın hikâyeleri iç mekân olarak orta sınıf burjuva evlerinde, genellikle evin ötekine-yabancıya açık kamusal alanı sayılan konuk odalarında; dış mekân olarak da zaman zaman kırsala doğru açılabilir da çoğunlukla büyük şehrin sokaklarında geçer. Hikâyelerde bu iki mekân, karakterlerin ötekiyle karşılaştıkları, bu nedenle kendi öznellikleriyle değil toplumsal roller ve kodlarla biçimlendirilmiş benlikleriyle var oldukları sahnelerdir. Erwin Goffman, günlük hayatta belli bir imaj vermeye çalışan bir bireyin benliğini doğru şekilde düzenlenmiş sahnelerle, gözlemleyici ve yorumlayıcı faaliyetleriyle sürecin tamamlanması için gerekli olan seyircilere sunduğunu ifade eder. Sahnelenen benlik, ortaya konan performansın nedeni değil ürünüdür (Goffman, 2020, s. 234). Gerçek değil, canlandırmadır. Bu dramatik canlandırmada bireyin hazırlıklarını yaptığı, vücudunu biçimlendirdiği bir arka bölge ile canlandırmanın gerçekleştiği, sabit dekoruyla bir vitrin söz konusudur. Goffman, bir kimsenin performansının genelde değişmez bir biçimde işleyen kısmına, kişinin kasıtlı ya da kasıtsız olarak kullandığı standart ifade donanımına “vitrin” adını verir. Vitrinin öğelerinden biri; “önünde, içinde, üzerinde sürekli sergilenen insan faaliyetlerine ortam ve sahne sunan mobilya, dekor, fiziksel tasarım veya diğer arka plan düzenlemelerini içeren settir.” (Goffman, 2020, s. 33).

Goffman, belli toplumsal vitrinlerin, yarattıkları klişeleşmiş soyut beklentiler açısından kolektif bir temsil ve başlı başına bir olgu hâline geldiğini ifade eder. Bir oyuncu, önceden belirlenmiş bir toplumsal role soyunduğunda genellikle onun için belli bir vitrinin zaten yerleşik olduğunu görür (Goffman, 2020, s. 38). Selçuk Baran'ın hikâyelerinde sıklıkla yer alan konuk odaları, tam da böyle bir vitrindir. Orta sınıf burjuva ailesinin yaşamının, değerlerinin, aile içi rollerinin ötekine takdim edildiği yerlerdir konuk odaları. Aslında kamusal alanda olan rol performansı, konuk odalarının-salonun da kamuya açılan bir ara mekân olarak düzenlenmesiyle birlikte toplumsal performansın bir alanı hâline gelir. Kişilerin sahne üzerindeki performansları, mevcut vitrinin unsurlarıyla birleşerek orta sınıf burjuva ailesinin benliğini kurgular. “Konuk Odası” hikâyesi, bu durumun en detaylı görüldüğü örneklerden birisidir:

Konuk odası ancak bayramlarda, bir de arada, geceleri erkekli konuklar geldiğinde açılırdı. Böyle akşamlarda yengem siyah esvabını, siyah süet pabuçlarını giyer, iki sıra yalancı inciden kolyesini takar, çam kolonyasından başka bir şeyler sürünürdü. Öyle de güzel olurdu ki... Siyah renk, sarı saçlarına çok yakıştırdı. Konuk odasının son bir kez

tozunu alır, yastıkları düzeltir, keten kılıfları kaldırır. Sonra orta masanın üzerine şekerliği koyar, mutfakta çay tepsisine çay tabaklarını dizer, mavi bir porselen tabağı kendi yaptığı tatlı çöreklerle tepeleme doldururdu (Baran, 2020b, s. 20).

Konuk odaları, modern toplumun temel ögesi sayılan orta sınıf burjuva ailesi değerlerinin tekrar tekrar üretilip takdim edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapıldığı bir settir. Orta sınıf burjuva ailesinin toplumsal statüsünün temsili kabul edilen evin yabancıya, ötekine açılan kamusal alanı sayılabilecek olan konuk odalarının; nesnelar dünyası, kişilerin kostümleri, rol ilişkileri ve performanslarıyla bir bütün olarak toplumun ve dolayısıyla seyircinin zihnindeki orta sınıf aile profili tahayyülüne hizmet ettiği açıktır. Bu set üzerinde sahneye çıkan oyuncu hem toplumsal olarak belirlenmiş ve onaylanmış bir rolü yerine getirmek hem de var olan vitrini korumak zorunda olduğunun farkında olarak performansını gerçekleştirir. “Konuk Odaları” hikâyesinde anlatıcının yengesi de kendisinin, ikramların ve nesnelar dünyasının sunumunun detaylıca düzenlenmesi yoluyla bu iki işlevi birden yerine getirmiş olur.² Dolayısıyla hikâyelerde ev sahipleri, konuk odalarını seyircinin bakışına ve onayına uygun hâle getirip onun toplumsal bir vitrin olarak sürekliliğine katkıda bulunurken, kendilerinin de bu vitrindeki yani toplum nezdindeki yerlerini pekiştirmiş olurlar.

“Konuk Odaları” hikâyesinde orta sınıf ailenin sunumu, dış mekânda da gerçekleşir. Çay bahçesi, orta sınıf ailelerin bir hafta sonu ritüeli olarak bir ara geldikleri özellikle kadınların eş ve anne rollerinin idealleştirilmesi üzerine pratiklerinin sergilendiği bir gösteri alanıdır:

Hepsi her şeyden önce anneydiler tabii... Şu oturdukları görünmez taht, büründükleri gizli harmaniye, onlara iyi birer anne olduklarını asla unutturmazdı. Durup dururken, en kıvrak hareketlerle iskemlelerinden kalkarlar, boyunlarını kuğular gibi ileriye uzatarak çocuklarını görmeye çalışırlardı. (...) Sonra çocuk bahçesine inen merdivenlere doğru yürürlerdi. Bütün gözler onlara dikilmişçesine, adımlarını dikkatle atarlar, merdivenlerden aşağı ağır ağır, hafiften iki yana sallanarak inerlerdi. Yapma bir aldırmaazlığın – o iki yana salınarak attıkları gevşek adımlarla belirttiklerini sandıkları aldırmaazlığın – arkasına sığmıp, çevrelerine dişiliklerinden cömertçesine armağanlar sunarlardı (Baran, 2020b, ss. 16-17).

² Hatta bu unsurlara “Değirmen” hikâyesindeki “Oturdukları evin hepsinde salon ışıklarının erişemediği karanlık bir köşe mutlaka bulunurdu. Ev bu amaca göre seçilir, ışıklar ona göre düzenlenirdi.” (Baran, 2008, s. 477) tespitinde olduğu gibi performansa destek olacak, onun etkisini artıracak bir ışık düzenlemesini de eklemek mümkün.

Oyuncular, seyircilerin kendilerine yöneltilmiş bakışlarına sahnede oldukları, kaldıkları süre içinde yapma bir olağanlıkla cevap verir ve ideal orta sınıf ailesinin gerektirdiği görünümleri sunarlar. Konuk odası, çay bahçesi, sokak gibi yabancıların varlığına ve yorumuna açık mekânları set olarak kullanarak toplumsal rollerle biçimlendirilmiş benliklerini sunmak isteyen oyuncular, bu setleri terk ettiklerinde performanslarına son verirler. Vitrine çıkmadan önce sahne gerisinde doğru sunum için kendisini, bedenini role uyumlayan oyuncu; performans sonunda buraya geri döner: “Kadınlar omuzlarında hırkaları, kocalarının kollarına asılarak ağır ağır yürüyorlardı. Sahneyi terk edip kulise geçmişlerdi artık.” (Baran, 2020b, s. 23).

Goffman, sahne arkasını oyuncunun “rahat bölgesi” olarak tanımlar. Sahne arkası; özellikle özel alan içinde seyircinin erişiminin olmadığı banyo ve yatak odası, buna mutfak da ekleyebiliriz, gibi alanlardır. Bu odalarda temizlenen, giydirilen ve makyajı yapılan bedenler, diğer odalarda seyirciye takdim edilir. Goffman’a göre orta sınıf yaşamını alt sınıf yaşamından ayıran şey de esas olarak bu sahneleme araçlarının varlığıdır (Goffman, 2020, s. 122). Selçuk Baran’ın hikâyelerinde konuk odaları-salonların dışında kalan yatak odası ve mutfak alanları; sahne arkası, kulis işlevi görür. Oyuncunun seyirciden kaçırılan role hazırlanma süreci, hikâyelerde okura gösterilir. “Kabuk” hikâyesinde akşam arkadaşlarına verecekleri yemek davetine hazırlanan Nesrin ve Reha, mutfakta uzun uzun hangi model ve renkte kıyafet giyileceği üzerine konuşurlar. Bu konuşmalarda kadınsı görünmemek, demode tarza düşmemek, üzüntüleri akla getirecek renkler kullanmamak gibi düşüncelerle oyuncuların sunacakları benliğe ve bunun gerektirdiği performansa uygun bir kostüm belirleme sürecine tanık oluruz. Aynı hikâyede Reha, başka bir gece davetli olduğu bir yemeğe giderken kıyafet seçiminin onu nasıl göstereceğini hesap eder: “İlle de beyaz gömlek mi giymeliyim? Pek resmî görüneceğim o zaman da... İlk kez böyle yerlere gidiyordum da özenmişim gibi. Haa bak sarı olabilir.” (Baran, 2020a, s. 77). Richard Sennett, yetişkin birinin mesela bir oyunda çocuğunun oyuncak bebeğini giydirmekten utanabildiğini, fakat kendisinin de aslında sokağa çıkmak için giyinirken aynı şekilde oynadığını ifade eder (Sennett, 2020, s. 128). Bu oyun; asıl performansa, seyircide oluşması istenen izlenimin denetlenmesine yönelik hazırlıklara dair kuliste başlayan bir oyundur. Sıradaki bölümde, Selçuk Baran’ın hikâyelerinde kuliste gerekli hazırlıkları tamamlayan orta sınıf burjuva oyuncunun, düzenlenmiş bir vitrinde seyirci karşısına çıktığında benliğini nasıl sunduğu, performansını hangi araçlarla yürüttüğü ve seyircinin bakışıyla nasıl ilişki kurduğunu incelenecek.

4. “Sen Göründüğün gibi misin yoksa Sürekli Rol mü Yapıyorsun?” / Selçuk Baran'ın Hikâyelerinde Benlik ve Rol

Goffman ve Sennett gibi isimlerin günlük hayatta teatrallığı mekân, oyuncu ve seyirci ilişkisi üzerinden açıkladığını belirtmiştik. Sennett, kamusal alanı “aktörler ve seyirciler”in yer aldığı bir sahne olarak yorumlarken Goffman, günlük hayattaki performansların unsurlarını performansı sahneleyenler ve performans tarafından hedeflenenler olarak tanımlar. Buna göre performansı sahneleyenler yani oyuncular, yarattıkları izlenimin farkındadırlar ve normal şartlarda gösteri hakkında yıkıcı bilgilere sahiptirler. Performans tarafından hedeflenenler yani seyircilerse neleri algılamalarına izin verildiğinin farkındadırlar ve bunu da gayriresmî olarak yakından gözlemlene yoluyla öğrenirler. Performansın çizdiği durum tanımı hakkında bilgiye sahiptirler ama onunla ilgili yıkıcı bilgileri yoktur (Goffman, 2020, s. 140).

Selçuk Baran'ın hikâyelerinde karakterler, kendi rol yapma edimlerinin farkında, bunun gerektirdiği performansı bilinçle biçimlendiren ve takdim eden karakterlerdir. “Arjantin Tangoları”nda karakter, “Dünya sahnesine yeni adım atan gençleriz biz. Görünmeyen seyircilerimizi selamlıyor, kendimizi alkışlıyor, alkışları hafifi bir baş eğiş ve vakarla kabul ediyoruz.” sözleriyle kamusal deneyimini açıklarken sevgilisi Orhan'ı bulunca “artık bir seyircim var” der ve kendi benliğinin seyircinin bakışıyla kavranması yoluyla inşa edildiğini bildiğini gösterir (Baran, 2008, s. 652). Hikâyelerde karakterler; yaşamın, benliğin kendisinin bir tür dramatik canlandırma olduğunu bilerek, taşıdıklarını iddia ettikleri özelliklerini, ötekinin gözünde bir izlenim yaratmak amacıyla ifade etmekle kalmaz, onları canlandırırlar da. “Türkân Hanım'ın Ölümü” hikâyesinde Türkân Hanım'ın, performansını sergilediği sabit vitrini olan salonunda misafirlerini, seyircilerini karşılama anı şöyle tanımlanır:

Sizi karşısında görünce, elindeki sarı tüylü bezi, herhangi bir paçavra gibi değil de kenarları oyalı ipek bir mendilmiş gibi tutarak başıyla hafif bir selam verirdi önce. Sonra bezi tutan elini görkemle ileri doğru uzatarak oturacağınız yeri gösterir ve sizi birkaç dakika için yalnız bırakırdı. Tekrar geldiğinde defne kokulu özel bir sabunla yıkadığı ellerini uzatırdı. (...) İkinci kadeh rakısını bitirdikten sonra, dirseklerini masaya dayar, çenesi yumruk yaptığı ellerinde, gözleri tabağına çevrik beklerdi. Konuşulan sözlerin birinden çağrışım yapmışçasına birden hatırlardı sanki. Ve başını tabağından kaldırır, sağ elini uzatıp konuşmaları keserdi. İsteddiği sessizliği yarattıktan sonra bir süre duralardı. O anda yalnız saatlerin tıkırtılarını duyardınız. Türkân Hanım hafif miyop gözlerini kısarak duru bakışlarını teker teker konukların yüzlerinde dolaştırır, konuyu yadırgatan şakrak bir sesle anlatmaya başlardı (Baran, 2020c, s. 11).

Özenle ve dikkatlice planlanmış hareketleri, mekânı kullanımı, seyirci üzerindeki etkisini yönetmesi, jest ve mimikleri, ses tonu vs. ile rolünü ustaca oynayan bir oyuncu gibi tanımlanır Türkân Hanım. Misafirler, Türkân Hanım'ın ölüm ile ilgili anlatılarını dinlerler toplandıkları masada. Türkân Hanım gerek kendisini gerek sofrasını gerekse başkalarından duyduğu ölüm anlatılarını kendi üslubuyla biçimlendirip bir eser gibi seyirciye sunar. Benzer bir durum, "Kabuk" hikâyesinde de söz konusudur. Orada da kostüm düzenlemesi, çalınan müzikler, sunulan yemeklerle sahnenin bir ürün, bir eser olarak üretilip takdim edilmesi söz konusudur: "Sondan bir önceki yapıtını (son yapıtı meyveli *gelée* idi) midyeli *soufflé*'yi getirdi." (Baran, 2020a, s. 69). "Değirmen" hikâyesinde Handan'ın ev partileri, hazırlanan zengin ve tüm detayları düşünülmüş sofrası önemli bir yer tutar. "Lüks mezelere alışmış olanlara karides salatası, karides salatasının gösterişini hafifletmek için fasulye pilakisi ile karalahana sarması" hazırlanan, "susakların içine konan erikler ve sivri İtalyan domatesleriyle süslenen" (Baran, 2008, s. 472) bu sofa, Handan'ın performans alanıdır. Konukların davranışlarını, beğenilerini yönlendiren, kendisi kuytuda olsa bile misafirleri egemenlik alanında tutmasını sağlayan şey; sofranın yarattığı etkidir. Yemeğin niteliğinin yanında kim tarafından hazırlandığının ve kime sunulduğunun sembolik bir anlam taşıdığı, bu eylemin toplumsal hiyerarşiyi belirlemekte ve kuvvetlendirmekte önemli bir rolü olduğu düşünüldüğünde, Selçuk Baran'ın hikâyelerinde sıklıkla rastlanan ev partilerinin ve bu partilerdeki teatral organizasyonun orta sınıf seçkinciliğini ifşa etme işlevi olduğu fark edilir. Nitekim "Değirmen" hikâyesinde anlatıcı, Handan'ı ve Saffet'i evlerinde verdikleri partide sahneye çıkan kişiler olarak tanımlar: "Sanki karı-koca arasında söze dökülmemiş gizli bir anlaşma vardı. Bu anlaşma uyarınca geceyi bölüşüyorlardı. İlk saatler Handan'ındı, sonrakiler Saffet'in" (Baran, 2008, s. 472). Goffman'ın "takım içi danışıklık" (Goffman, 2020, s. 169) olarak tanımladığı türde bir anlaşma doğrultusunda Handan yemekleriyle, Saffet saz çalarak söylediği türkülerıyla seyircileri büyüler. Böylece Handan'ın partileri de Türkân Hanım ve Nesrin'inkiler gibi "başarılı olurdu hep" (Baran, 2008, s. 471).

Davetlerin başarısı, bir temsilin başarısıyla eşdeğerdir; tiyatrodaki sahne mekânının ve oyuncuların etkileyciliği, inandırıcılığı, bunun sonucunda temsilden alınan haz ile aynı deneyimi üretir. Performansın başarısını sağlayan en önemli etkenlerden birisi, sunulan benliğin idealize edilmesidir. Goffman, bir kişinin kendini başkalarına sunduğunda performansının toplumun resmî olarak onaylanmış değerlerini ve davranışlarını içerdiğini belirtir (Goffman, 2020, s. 45). Bu durum sadece statüko oluşturmak ve korumak amacıyla değil, toplumun ortak değerlerinin kutsal merkeze yakın bir konuma sahip olma arzusunun da içerir. Bunun mümkün olabilmesi için performanslarda kutsal değerlerin doğallıkla, inandırıcı bir şekilde takdim edilebilmesi gerekir. Kişinin sahip olduğunu iddia ettiği değerlerin temsili için uygun işaret araçlarını edinip

bunları kullanmakta ustalaşması, toplum gözünde idealleştirilmesi için elzemdir. Goffman bu nedenle benliğin sunumunda durumun kendiliğindenlik taşıyan yanlarının öne çıkarıldığını ifade eder (Goffman, 2020, s. 57). Selçuk Baran'ın hikâyelerinde özellikle orta sınıf kadınlar, eş ve anne rolündeki becerilerini bu tür bir kendiliğindenlik içinde performe ederler:

Çayevinde, kendi seçtikleri masaya doğru yürüdüklerinde, bedenleri, ev işlerini görürken aldıkları eğri, hayvansı, düşkün biçimden sıyrılır, heykel sırtı gibi dikleşir, yaylanırdı. Çay mı yoksa kahve mi içileceğine onlar karar verirlerdi ancak. “Şekerim, bu üçüncü kahven olacak. Bana kalırsa bir dondurma ye sen.” ya da “Ceketini çıkartsan, fazla gelecek.” denirdi. Ve bütün bunlar önceden hazırlanmış gibi, hiç teklemeyen, büyük bir rahatlıkla söylenirdi. Çünkü çokluk bir aile dostuyla birlikte gelinmiştir. Onlara güçlerini, aile içindeki vazgeçilmez yerlerini göstermek gerekmektedir (Baran, 2020b, s. 16).

Richard Sennett'in dediği gibi açıkça bir yapaylığın ürünü olan kendiliğindenlik (Sennett, 2020, s. 112), seyirciyle etkileşim sırasında, göz açıp kapayıncaya kadar gerçekleştirilmeli; yanlış sunum ve hata yapma korkusunu bastırarak şekilde performansta ustalaşılmalıdır. Performansın onaylanmaması, yapılan bir hata nedeniyle inandırıcılığın parçalanması endişesi, oyuncunun benliğini yapay bir gizemle sarmalayıp seyirciyle arasına kat edilemez bir mesafe koymasıyla bertaraf edilmeye çalışılır zaman zaman. Bu mesafe sayesinde oyuncu; saygı, hayranlık gibi duygulara bulanmış seyircinin algısını denetleme, neyi bilip neyi bilmeyeceğini düzenleme ve onlar üzerindeki izlenimini yönetme gücüne sahip olur. Türkân Hanım'ın ölümünün ardından anlatıcı, yakınındaki pek çok kişiyle konuşulmasına rağmen yapılan araştırmaların “onun gerçek duygu ve düşünce dünyasıyla ilintili hiçbir ipucu” vermediğini (Baran, 2020c, s. 7) belirtir. Sıkı sıkı örttüğü atlas perdeleri bile onu tanıyanlar tarafından “çoktan unutulduğu sanılan köklü bir soyluluğun, imrenmekle, kıskanmakla yaklaşılamayan bir durumun simgesi” (Baran, 2020c, s. 8) olarak algılanan Türkân Hanım da yarattığı bu auratik etki sayesinde “yargılanamaz olmak” (Baran, 2020c, s. 9) ayrıcalığına sahip olur.

Erwing Goffman, seyircilerin hayranlıktan kurcalamadıkları konuların büyük ihtimalle ortaya çıktıklarında oyuncunun utanmasına yol açacak konular olduğunu söyler. Seyirci, performansın ardında saklı gizemler ve güçler olduğunu zannederken oyuncu ise önemli sırlarının sıradan olduğunu bilir. Goffman'a göre “Genelde gizemin ardındaki sır, aslında ortada bir gizem olmamasıdır.” (Goffman, 2020, s. 76). Oyuncu, seyirciyle arasında yarattığı mesafeyle kendi benliğini gizemleştirerek seyircinin yıkıcı gerçeği öğrenmesini engeller.

Tüm bunlar performansın başarısını, seyircinin oyuncunun içtenliğine inanabilmesini sağlamak içindir. Fakat oyuncunun rolüne inanması, ikna edici bir performans için gerekli değildir (Goffman, 2020, s. 76). Nitekim Selçuk Baran'ın hikâyelerinde karakterler; kendi rolüne, performansına yabancılaşan artık kendisine ait olmadığını fark ettiği benliğini sunmakta zorlanmaya başlayan figürlere dönüşürler çok zaman. “Kabuk” hikâyesinde Nesrin, tam da performans anında rolden istemsizce çıkar. Nesrin'in rolüyle yaşadığı çelişkinin ve sonrasında gelişen rolden kayma-role tutunma ediminin takip edilebilmesi için ilgili bölümü biraz uzun alıntulamakta fayda olacaktır:

Didinmeden, yorulmadan da yaşanmıyor işte. Gün oluyor uyumak bile istemiyorum. Uyurken bir sürü iyi ve güzel şey kaçıyor da ben onlardan yararlanamıyorum sanki. Konuşmasını birden kesti. Demin aynanın önünde gülümseyişini yakalarken olduğu gibi ele geçirivermişti kendini. Uyduruyordu işte. Pekâlâ uyumak istiyordu. Günlerce uyumak, uyumak istemiyor muydu? İşe gitmek için yataktan hep zorla, isteksiz, yorgun kalkmıyor muydu? Göğsünün üzerinde bir ağırlık duydu. Bir şeyden korkuyordu. Belki de yakalanmaktan. İçinin, kendinin de bilmediği karanlık boşluklarına tıkıştırdığı, sonra işine gelmediği için kolayca unuttuğu gerçeklerden, onların ortaya çıkmasından korkuyordu. Çevresine bakındı. Kimse bilmemeliydi bunu. Hiçbir göz o karanlıklarda saklananları görecektik kadar güçlü olmamalıydı. Nesrin'in bile unuttuklarını başkasının (bir yabancıнын yani, kocası bile olsa) bilmeye hiç hakkı yoktu. İçkisinden büyük bir yudum aldı, bir sigara yaktı. Neyse ki konuşmasını yarıda kestiğini kimse anlamamıştı. Rahatladı (Baran, 2020a, s. 69).

Dolayısıyla hikâyelerde ev partileri ve sofralar; orta üst - entelektüel sınıfın zihniyetinin, içe kapalı tutumunun, verimsizliğinin sergilenmesine; suçu topluma atarak kendi yabancılaşmasını aklama çabasının eleştirisine dönüşür. Teatrallikse Selçuk Baran'ın hikâyelerinde fazla yakından bakıldığında yıkılabilecek bir benliğin sunumunda kişinin elindeki tek savunma mekanizması olur. Teatral performans yoluyla yaratılan idealleştirme ve gizemleştirme ile kişi, benliğini erişilemez, eleştirilemez, toplumun kutsal değerlerinin taşıyıcısı bir kimlik olarak seyircisine sergiler. Sadece kamusal düzlemde ötekine yapılan bir sunum değildir bu, mahrem alanı ve mahrem ilişkileri de kapsar. Karakterler, seyircinin gözündeki onay ile “başarılı” olduklarını düşünse de performans anı da olabilen bir an içinde aile içi rollerinden başlayarak benliklerine yabancılaşır, mahrem ve kamusal alanda her türlü bağlantı ve iletişimin teatral niteliğini kavrar ve oyuncu rolünden seyirci rolüne, üstelik performansın gizlenen yönlerine dair yıkıcı bilgilere sahip bir gözlemciye dönüşürler.

5. “Ben Yalnızca Bir Seyirciydim” / Selçuk Baran'ın Hikâyelerinde Seyircinin Teatral Bilinci ve Oyunlaştırma

Selçuk Baran'ın hikâyelerinde anlatıcı-karakter, gözlemci-anlatıcı ve zaman zaman da metin kişileri; toplumsal rolleriyle özdeşleşemeyen ya da rolünde ustalaşamayan, bu nedenle tüm gündelik yaşamı, insan ilişkilerini, benliği teatral bir çerçevede kavrayan bir bilince sahiptir. Nicolas Evreinov, teatrallik teorisinde kamusal alandaki rol performansının öznel arası bir uzlaşmayla (Tronstad, 2002, s. 219), Richard Sennett de “ortak kodlar” (Sennet, 2020, s. 60) olarak tanımladığı bir ortak referans sistemiyle ilgili olduğunu belirtir. Kişi toplumsal olanın kurallarını, ortak kodlarını öğrendikçe bunun gerektirdiği performansı oluşturur, toplumsal yaşamın uyumlu bir parçası hâline gelir. Evreinov ayrıca performansının toplumsal rollerinden sıyrılıp kendini ve çevresini gözlemleyen, yorumlayan bir seyirciye dönüştüğü bir anın varlığını da işaret eder (Tronstad, 2002, s. 219). Dolayısıyla teatrallik, seyircinin bakışında ya da oyuncunun kendi performansı üzerindeki farkındalığında oluşabilir. Selçuk Baran'ın hikâyelerinde var olan teatrallik, tam da seyirci ve oyuncunun farkındalığında gerçekleşir. Bir an içinde rolünden kayan, kendi eylemini yorumlayan, kendi benliğine yabancılaşan oyuncuların ve kendi rolüyle uzlaşmadığı, rolünde ustalaşmadığı için toplumsal bir aradalığın bir parçası olamayan, bu nedenle de günlük hayatı bütün bir performans alanı olarak gören seyircilerin zihninde kurulur teatrallik. “Kış Yolculuğu”nun anlatıcı-karakteri “yalnızca bir seyirci” (Baran, 2020c, s. 86) olduğunu ifade ederken kendisi dışındaki dünyaya ait olamama, ona müdahale edememe, hayatın devinimine katılamama, yaşama deneyimini gerçekleştirememeye gibi durumları işaret etmez sadece. Benliğin sunumundaki sahneye, sahne gerisine, performansa dair yıkıcı bilgilere sahip olmayı da imler. “Konuk Odaları” hikâyesinde anlatıcı-karakter, “Gene de bu hafta sonu sultanlarının giriştikleri özenli çabalama yüreğimi sızlatırdı. Yılgın bir umutsuzluğa kapılırdım. Kim kurtaracaktı onca kadını? Hangisinden başlamalıydı?” (Baran, 2020b, s. 17) sözleriyle oyuncuların benliklerinin ideal sunumlarının ardındaki gerçeği bilen, performansın inandırıcılığını söken, gözlemci, yıkıcı bakışın sahibidir.

Bu yabancılaşma süreci, Selçuk Baran'ın hikâye kahramanlarının kendilerini bir oyunun içindeymiş gibi algılamalarına da yol açar. Teatrallik ve oyun arasında estetik unsurlar ve seyirci varlığının gerekliliği gibi konularda yapısal farklar vardır fakat her ikisi de özellikle postmodern dünyada yaşamın, benliğin kurmacalığını ifade eden olgulardır. Selçuk Baran'ın hikâyelerinde oyun, çift anlamlı bir yapıda kullanılıyor. İlki, Sennett'in tanımladığı şekliyle kamusal alanı yetişkinlerin oyun alanı olarak kavramak. Sennett'e göre bu oyunda başarılı olma şartı, yabancılardan oluşan bir izleyici topluluğunun karşısında oyun oynama becerisi gösterebilmektir. Bu oynama tarzlarıysa kişilerin rollerdir (Sennett, 2020, s. 48). Bir diğer deyişle oyun, gündelik hayatın teatral doğasının

temel unsurudur. Mesela Türkân Hanım, evindeki partilere gelenlerin oyunun farkında olduklarını, zaten bu oyunlara ihtiyaçları oldukları için katıldıklarını belirtir (Baran, 2020d, s. 46). “Ağ” hikâyesinde Güler, yanında kaldığı ailenin davranışlarını çözemediğinde anlatıcı “Bir oyun oynanıyordu. Yeni bir oyundu bu. Güler acemisiydi.” (Baran, 2008, s. 588) sözleriyle açıklar gündelik hayatın sürekli yinelenen ve yenilenen küçük oyunlar üzerine kurulu doğasını.

Hikâyelerde, teatralikten farklı olarak kurallarını katılımcıların belirlediği bir oyun algısının da söz konusu olduğunu belirtmek gerekiyor. J. Huizinga'nın söylemiyle oyun, “özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile ‘alışılmış hayat’tan ‘başka türlü olmak’ bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyettir” (Huizinga, 2010, s. 50). Selçuk Baran'ın hikâyelerinde oyun, tam da bu şekilde karakterlerin gündelik hayatın dayattığı rollerden, başkalarınca kurulmuş bir oyunun parçası olma hâlerinden çıkıp özgürleştikleri, kendi gerçekliklerini deneyimledikleri fantastik bir deneyim olarak belirir. “Firavun’un Mezarı” hikâyesinde orta yaşlı anlatıcı-karakterin tesadüfen tanıştığı ve anlatıcıyı okuduğu üniversitesine davet eden genç kız, rektörü bir firavun gibi hayal eder ve onun üniversitenin gizli bir yerinde bir mezar odasının olduğuna inanır. Genç, arkadaşlarıyla üçer kişilik ekipler oluşturduklarını, boş zamanlarında üniversite yapılarının altını üstüne getirdiklerini, kilitli kapıları açmak için hırsızlardan yardım bile istediklerini anlatır. Anlatıcı-karakter için inanılması güç bir durumdur bu. Fakat genç karaktere göre bu oyunlar, “kendi gerçekliğimizdir”: “Düş gücünü kullanmaktan korkanlar günün birinde gerçeklik duygusunu da yitirirler; başkalarının da gerçek diye sundukları yalanları kabullenirler.” (Baran, 2008, s. 617). Anlatıcı-karakter, gencin kurduğu kurallara ve hikâyeye kendini bırakır artık genç ortalarda gözükmediğinde bile oyunu tek başına sürdürmeye devam eder. Bu sayede anlatıcı-karakter “sevincimi hüzne dönüştüren yaşımı da artık benim dışımda oluşan, büyüyen çağı da yadırgamıyordum” (Baran, 2008, s. 620) sözleriyle, oyun yoluyla yaşama karşı yeni bir yaşam, düzene karşı yeni bir düzen var ettiğini ve kendisini o düzen içinde özgürleştirdiğini ifade eder. “Değirmen” hikâyesinde Handan ve Saffet'in oğulları Erol, kasabanın eski, lanetli değirmenine giderek ailesinin uyum sağlayamadığı yaşam biçimine, dünyaya, insanlara, örgütlenmiş tutsaklığa karşı oyunlar kurduğundan söz eder: “Bunların hepsi bir oyun. Onlar beni kıştırıncaya kadar sürdüreceğim bir oyun. Onun için aldırıyorum.” (Baran, 2008, s. 487) “Al Küheylan” hikâyesinde dünyada tanık oldukları ölümler, acılar, çaresizlik duygusu ve yabancılaşmayla yaşamın kendisinden, yaşamaktan korkmaya başlayan yeni evli çift, evde akşamları kurdukları, parkta oynadıkları oyunlarla korkularına çare bulmaya çalışırlar (Baran, 2008, s. 640). “Oyun” hikâyesinde işine, eşine, evliliğine yabancılaşan anlatıcı-karakterin çocukluğunda oynadığı oyunları hatırladığı görülür (Baran, 2020b, s. 85).

Hikâyelerde oyun, Huizinga'nın tanımladığı işlevde günlük uğraşlar, yaşamsal görevler, ödevler dünyasını aşan gönüllü, çıkar gözetmeyen ve yalıtılmış, sınırlı bir etkinlik demektir yetişkinler için (Huizinga, 2010, ss. 24-25). Karakterler, kendi doğasını oyun yoluyla dışa vurabilir ancak.

Sonuç

Teatrallik kavramı, tiyatro alanında ve dışında felsefeden sosyolojiye, psikolojiden antropolojiye pek çok disiplinde var olan tartışmalarla, ağırlıklı olarak pejoratif anlamıyla bir şeyin hakikatini işaret etmek için kullanılan çok katmanlı bir metafora dönüşmüştür. Platon'un idealar evreni, mağara metaforu, sanatla ilgili fikirlerine kadar uzanan bu yaklaşım, tekil ve nihai bir hakikate referans veren anti-teatral önyargının temellerini oluşturur. Diğer yandan özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kamusal yaşamı, toplumsal rolleri, benliği kısacası gerçekliği özneler arası ve kurgulanmış şeyler olarak kavrayan yaklaşımların gelişmesiyle birlikte teatrallik doğrudan gerçeğe referans veren, gerçeğin kurgusal doğasını işaret eden bir anlamda kullanılmaya başlanır. Teatrallik artık hakikat karşısında eleştirilen nesnesi değil aracıdır eleştirel bir kavram olarak kimliğe, benliğe, toplumsal rollere dair açıklamalara yöneltilir.

Selçuk Baran'ın hikâyelerinde teatrallik de anlatıcı ve karakterlerin kendine ve topluma yönelttiği bakışta biçimlenen bir olgudur. Bazen anlatıcı bazen de karakter, özel alanda ve kamusal alanda düzenlenmiş bir vitrin üzerinde belirli bir sınıfsal statü ve toplumsal rolün gerektirdiği davranışların ötekine takdim edilme süreçlerinin oyuncusu ve seyircisi olurlar. Yazının bütünlüğünü korumak amacıyla seçilmiş belli hikâyelerin incelenmesi yoluyla gösterildiği gibi Selçuk Baran hikâyelerinde herhangi bir politik bağlantı olmayan, aile içi rollerden başlayarak toplumsal rollerine yabancılaşan, bu yabancılaşmanın ardından iç dünyalarına yönelen fakat orada da özgürleştirici bir kaynak bulamayarak benliğin, toplumun, yaşamın kurmaca doğasını kavrayan anlatıcılara ve karakterlere rastlanır. Bu noktada teatrallik, özellikle orta sınıf burjuva bireyinin, ailesinin ve değerlerinin kurmacalığının nihai bir hakikate referans verilmeden, zaten böyle bir hakikatin olmadığını imleyerek sergilenmesiyle modern topluma yöneltilen bir eleştirinin metaforu olarak işlev görür. Evin ötekine açık kamusal alanı olan konuk odaları, salonlar ile sokaklar, meydanlar, kafeler büyük bir sahneye; toplumun onayladığı değerler üzerinden kendine saygın ve konforlu bir yer edinmeye çalışan kişiler, oyuncuya; toplumu bir arada tutan ortak kodlarla ilişkisi aşınmış seyircilerse oyuncunun performansını gözlemleyen, sahne arkasına dair sahip oldukları yıkıcı bilgilerle bu performansın teatrallliğini kavrayan gözlemci-yorumlayıcılara dönüşürler.

Kaynakça

- Baran, S. (2008). *Ceviz Ağacına Kar Yağdı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baran, S. (2020a). *Anaların Hakkı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baran, S. (2020b). *Haziran*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baran, S. (2020c). *Kış Yolculuğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baran, S. (2020d). *Türkân Hanım'ın Ölümü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Canatak, A. M. (2011). *Bir Solgun Resim, Selçuk Baran'ın Öyküleri*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Feral, J. (1982). Performance and Theatricality: The Subject Demystified. *Modern Drama*, 25.
- Feral, J. (2002). Tehe Specificity of Theatrical Language. *SubStance*, 31(2&3).
- Goffman, E. (2020). *Günlük Hayatta Benliğin Sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Huizinga, J. (2010). *Homo Ludens*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lekesiz, Ö. (2001). *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özata Dirlikyapan, J. (2010). *Kabuğunu Kiran Hikâye, Türk Öykücülüğünde 19501 Kuşağı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2020) *Kamusal İnsanın Çöküşü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Solak, Ö. (2014). *Selçuk Baran Öykücülüğü*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Tronstad, R. (2002). Could the World Become a Stage? Theatricality and Metaphorical Structures. *SubStance*, 31(2&3).

ULUSLARARASI ÖĞRENCİLERİN TÜRKÇE AKADEMİK YAZMA İHTİYAÇLARINA İLİŞKİN UZMAN GÖRÜŞLERİ*

*Eser KOCAMAN GÜRATA***

Öz: Son yıllarda yükseköğrenim için Türkiye'ye gelen uluslararası öğrencilerin sayısı artmakta ve bu öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik yapılan çalışmalar da hız kazanmaktadır. Üniversite düzeyinde öğrenim gören bu öğrencilerin akademik eğitim süreçleri takip edilmeli ve sorunları ve ihtiyaçlarına yönelik paydaşların görüşleri alınarak daha derinlemesine araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmanın amacı, uluslararası öğrencilerin üniversite eğitimleri süresince Türkçeyi akademik amaçlar için kullanırken akademik yazma özelinde yaşadıkları sorunları ve ihtiyaçlarını, akademik yazma öğretimine ilişkin öğretim durumlarını uzmanların görüşleri doğrultusunda derinlemesine inceleyerek durum tespiti yapmak ve elde edilen veriler doğrultusunda alana ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Durum çalışması olarak gerçekleştirilen bu çalışmada, Yabancı Dil Olarak Türkçe alanında uzman 6 kişiden yarı yapılandırılmış görüşmeler yardımıyla veri toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizi için nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, alan yazından hareketle yorumlanmış ve alana ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi, akademik Türkçe, uluslararası öğrenciler, akademik yazma, akademik amaçlı Türkçe öğretimi.

Experts' Views on International Students' Needs in Academic Writing in Turkish

Abstract: In recent years, the number of international students coming to Turkey for higher education is on the increase, and the needs of these students are the focus of interest for researchers in the field. The academic performance and achievements of these university students should be followed and more in-depth research should be conducted taking into account the opinions of the stakeholders regarding their problems and needs. The purpose of this research is to determine the problems and needs of international students in terms of academic writing while using Turkish for academic purposes during their

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 16.12.2021 - 08.02.2022

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ayten GENÇ danışmanlığında hazırlanan "Uluslararası Öğrencilere Türkçe Akademik Yazma Öğretiminde Kullanılan Ders Malzemelerinin Değerlendirilmesi" (2022) isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr.Öğr.Gör., Hacettepe Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Hazırlık Birimi, Ankara, Türkiye. eser.kocamangurata@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0774-3208.

university education. It also aims to analyze the teaching situations regarding academic writing teaching by investigating the views of experts. In this study, which was carried out as a case study, data were collected through semi-structured interviews from six experts in the field of Turkish as a foreign language. For the analysis of the data, we used descriptive analysis and content analysis, that are among the qualitative analysis methods. The findings are interpreted based on the literature and suggestions are made regarding the field.

Keywords: Teaching Turkish as a foreign/second language, Academic Turkish, international students, academic writing, teaching Turkish for academic purposes.

Giriş

Türkiye'ye pek çok farklı ülkeden yükseköğrenim görmek amacıyla gelen öğrencilerin sayısı giderek artmaktadır. Uluslararası öğrenciler olarak nitelendirilen bu öğrenciler, öncelikle üniversitelerin Türkçe dil öğretim merkezlerinde ya da özel dil kurslarında Türkçe öğrenmekte ve Türkiye'de temel yaşam alanlarında iletişim sorunları yaşamamak için gerekli temel eğitimi almaktadırlar ancak bu öğrencilerin yükseköğretim programlarında eğitimlerini başarıyla sürdürebilmeleri, akademik dil becerilerini de geliştirmelerine bağlıdır. Bu nedenle üniversitelerde öğrenim görecekt öğrencilerin Türkçe öğrenme ihtiyaçları, genel amaçlı ve gündelik ihtiyaçları karşılayacak Türkçe öğrenmek isteyen gruplardan farklılık göstermektedir. Bir yükseköğretim programını sürdürecekt uluslararası öğrencilerin sözü edilen bu ihtiyaçları, özel amaçlı dil öğretiminin bir alt alanı olan akademik amaçlı dil öğretimini gündeme getirmektedir. Akademik amaçlı dil öğretimi, hedef dilde akademik amaçlar için gerekli iletişimsel becerileri geliştirmeye odaklanan bir dil öğretim yaklaşımıdır (Jordan, 1997, s. 1). Bu becerilerden biri de yükseköğretim kurumlarında öğrencilerin ve akademisyenlerin düşüncelerin iletişimde ve paylaşımında bir araç olarak çok sık kullandıkları akademik yazmadır. Nunan (1999, s. 271), tutarlı ve akıcı bir yazı yazmanın dilde belki de en zor beceri olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla uluslararası öğrencilerin akademik yazma becerilerinin geliştirilmesine yönelik yapılacak olan çalışmalar, yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde öne çıkan bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir.

1. Akademik Yazma

Akademik yazma, Tok'a göre (2013, s. 3) öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini sergiledikleri, fikirlerini etkili biçimde tartıştıkları ve ortaya koydukları, düşüncelerini farklı kaynaklardan yararlanarak destekledikleri bir yazma çeşididir. Karagöl (2018, s. 13) ve Kan (2017, s. 1038) ise akademik yazmayı biçim, içerik, dil ve anlatım yönünden kendine özgü kuralları olan, akademik çalışmaların raporlaştırıldığı bir metin oluşturma süreci olarak tanımlamışlardır. Swales ve Feak (2004, s. 7), akademik yazmanın *hedef kitle*,

amaç, organizasyon (planlama), anlatım tarzları, akıcılık, sunum gibi birçok aşamanın ürünü olduğunu belirtir. Tüm bu tanımlar, akademik yazmanın üst düzey düşünme becerileri gerektirmesi, biçim ve dil açısından kendine has ilkeleri olması, amaç ve içerik olarak bilimsel ve süreç temelli olması gibi özellikleri kapsadığını göstermektedir.

Akademik yazıları diğer yazı türlerinden ayıran özellikler, birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve bazıları bu farklılıkları akademik dilin özellikleri, bazıları ise akademik söylemin, akademik veya bilimsel metin türlerinin ayırt edici özellikleri olarak açıklamıştır. Birçok kaynakta akademik dilin özellikleri ve daha özelden akademik metinlerde bulunması gereken ortak özellikler, belirli bir konuya yönelik olması; terimlerin kullanımı; standart yazılı varyantın kullanımı; betimleyici, bilgilendirici ve kanıtlayıcı olması; nesnel, açık, net, anlaşılır olması; kaçınma ifadelerinin kullanımı; mantıklı bir yapıya sahip olması; metinlerarasılık unsurlarının olması; geçerli ve güvenilir olması (Uzun, 2001, ss. 197-198; Johns, 2003, s. 208; Şenöz Ayata, 2014, ss. 18-19; Gillet, Hammond ve Martala, 2013, ss. 5-8; Demir, 2020, ss. 5-17) şeklinde belirtilmiştir. Demir (2020, s. 3), akademisyenlerin ve bilimsel metin üretenlerin yeterli rehberlik almamalarının ve metin oluşturmada yeterli titizliği göstermemelerinin bilimsel çalışmalarda önemli dil sorunlarıyla sonuçlandığını ifade etmektedir. Bu durum, akademik metinlerin ve söylem türlerinin özelliklerinin bilinmesinin ve bu özelliklerin akademik içerikli metin üretecek olan üniversite öğrencilerine öğretilmesinin bilimsel ürünlerin ve yayınların niteliği açısından önem taşıdığını göstermektedir.

Öğrencilerden üniversite düzeyindeki akademik çalışmalarında çeşitli bilimsel içerikli yazılı metinler üretmeleri beklenmektedir. Jordan (1997, s. 7), çeşitli disiplin alanlarında öğrencilerin üretmeleri gereken ortak metin türlerini; akademik denemeler, dönem ödevleri, raporlar, projeler, durum çalışmaları, lisansüstü tezler, araştırma ödevleri ve bilimsel makaleler olarak sıralamıştır. Bu metin türlerinin üretim aşamasında öğrencilerin doğru bilgiye ulaşma ve notlar alarak bir araya getirme, planlama, taslak yazma, yazdığını gözden geçirme, yeniden düzenleme ve düzeltme, özetleme, yeniden ifade etme, sentezleme, metin türü için uygun organizasyonu ve üslubu kullanarak yazma, alıntılar yapma ve kaynakça gösterme, kanıt ve gerekçe kullanma ve veriyi doğru analiz edip yorumlama gibi akademik becerilere sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Jordan (1997, ss. 6-15), aynı zamanda becerilerin bütünleşik doğasına da vurgu yapmakta ve iletişimsel görevleri yerine getirirken alımlama becerileri ile üretimsel becerilerin birlikte kullanıldığını ifade etmektedir. Örneğin not alma becerisi hem okuma hem dinlemeyle birlikte kullanılır ama aynı zamanda da konuşma ve yazma becerilerine öncülük eden bir işlev görür. Diğer bir deyişle, bir dersi veya konuşmayı dinlerken not almak ve sonra bu notları bir makale yazarken yorum yapmak için kullanmak, bu bütünleşik

görevlere örnek olarak gösterilebilir. Hyland (2009, ss. 123-150) ise üniversite düzeyindeki öğrencilerden üretmeleri beklenen yazı türlerinden bahsederken lisans ve lisansüstü düzeylere ilişkin farklılığa vurgu yapmaktadır. Lisans eğitiminin başlarında tüm disiplinlerde yaygın olarak kullanılan ve öğrencinin bilmesinde en çok fayda olan yazı türünün akademik denemeler (essays) olduğunu; lisans eğitiminin sonlarına doğru lisans tezi, mezuniyet projesi veya raporu yazımının, lisansüstü eğitimde ise yüksek lisans ve doktora tezleri ile bilimsel makalelerin yer aldığını belirtir. Bu ayrım, *Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikleri Çerçevesindeki kazanımlarla da paralellik göstermektedir*. “Alanı ile ilgili en az bir bilimsel makaleyi ulusal ve/veya uluslararası hakemli dergilerde yayımlayarak ve/veya özgün bir yapıt üreterek ya da yorumlayarak alanındaki bilginin sınırlarını genişletebilme” tanımlayıcısı sadece doktora düzeyinde görülmektedir. Akademik yazmanın kendine has süreçleri ve özellikleri olması dolayısıyla uluslararası öğrencilerin bu beceriyi geliştirebilmeleri için bu türlerin, süreçlerin ve özelliklerin etkili bir biçimde öğretilmesi büyük önem taşımaktadır.

Alanyazında ikinci dilde yazma becerisi üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, en çok ve en kapsamlı çalışmaların İngilizcenin ikinci dil olarak öğretimi üzerine yapılmış olduğu görülmektedir çünkü dünyada yükseköğretim için uluslararası öğrencilerin en fazla İngilizcenin anadili olarak konuşulduğu ülkeleri tercih ettikleri görülmektedir. İngilizcenin ikinci dil olarak öğretildiği ortamlarda yazma becerisi üzerine yapılan araştırmalar, öğrencilerin akademik yazma bağlamında birçok sorun yaşadıklarını göstermiştir. Birçok öğretici, öğrenciler için akademik yazma becerisini edinmenin diğer üç beceriyi edinmekten daha zorlayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Jordan’a (1997, ss. 243-247) göre öğrenciler, tutarlı ve bağdaşık metinler yazmakta zorlanmaktadırlar. Bu zorlukların üstesinden gelmek hem öğrenciler hem de öğretmenler için büyük bir çaba gerektirmektedir (Leki, 1998, ss. iii-viii). Alanyazında akademik yazma becerisinin nasıl daha iyi geliştirilebileceğiyle ilgili birçok tartışma ve çalışma bulunmaktadır (Nunan, 1999; Tok, 2012; Jordan, 1997; Hyland, 2003; Camadan, 2020). Bu araştırmalardan çeşitli yöntemler, yaklaşımlar ve modeller ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan en yaygın kullanılanları ve bilinenleri şöyledir: *Ürün Odaklı Yaklaşım, Süreç Odaklı Yaklaşım, Tür Odaklı Yaklaşım, Süreç-Tür Odaklı Yaklaşım*.

Akademik amaçlı yazma öğretiminde eğitimcilerin ağırlıklı olarak tercih ettikleri yaklaşım, *Süreç-Tür Odaklı Yaklaşım* olmaktadır (Harmer, 2004, ss. 86-92; Jordan, 1997, s. 176). Bu yaklaşım, Badger ve White (2000, ss. 157-158) tarafından ürün, süreç ve tür odaklı yazma yaklaşımlarının bazı özellikleri harmanlanarak geliştirilmiştir. Akademik yazma süreci, karmaşık ve kendini tekrarlayan ve yenileyen bir süreçtir (Harmer, 2004, ss. 5-6). Öğrenciler, belirli bir türdeki yazılarını üretirken belli aşamalardan geçerler: Önce planlar, taslak

oluşturur, gözden geçirir, tekrar taslak oluşturur, daha sonra düzenler ve son hâline getirir. Harmer'a (2007) göre, ikinci dil öğrencilerinin belirli bir türde yazılı üretim yapabilmeleri için konu ve dil hakkında bilgi sahibi olmaları, o türün kabul görmüş kurallarını, tarzını ve yazdıkları yazının okunacağı bağlamı bilmeleri gerekir (2007, ss. 249-251).

Uluslararası öğrencilerin akademik yazma becerilerini geliştirmeleri üzerine üretilen ve kullanılan yaklaşımlar, modeller, teknikler ve kullanılan ders malzemeleri, öğrencilerin ihtiyaçlarına ve içinde buldukları eğitim öğretim ortamlarının şartlarına göre değişiklik gösterebilmektedir. Vifansi (2002, ss. 75-85), ikinci/yabancı dil öğrencisinin akademik yazma ihtiyaçlarını iki grupta sınıflandırmıştır: hedef ihtiyaçlar ve öğrenme ihtiyaçları. Hedef ihtiyaçlar, öğrencilerin ana dili konuşucularıyla ortak paylaştıkları, kendi çalışma alanlarına ve uzmanlık alanlarına özel yazma ihtiyaçlarına karşılık gelmektedir. Öğrenme ihtiyaçları ise yabancı/ikinci dil öğrencisinin hedef kazanımları edinme sürecinde karşılaştıkları zorlukların ortaya çıkardığı ihtiyaçlarla ilgilidir. Örneğin, öğrencilerin akademik okuyucu ve dinleyiciye yönelik içerik üretebilmeleri hedef ihtiyaç olup bunu doğru bir şekilde yapabilmeleri için gerekli akademik sözcükleri, cümle yapılarını kazanma ve hedef dilde etkin okuma becerisi geliştirme sürecindeki gereksinimleri ise öğrenme ihtiyaçlarıdır. Bunlar ise öğrenme ihtiyaçları olarak örnek gösterilebilir. Vifansi'ye göre, ikinci/yabancı dil öğrencilerinin akademik yazma derslerini anadili konuşucularından ayrı bir ders olarak almaları gerekmektedir çünkü öğrencilerin dile getirdikleri dilbilgisel yetersizlik ve kültürel farklılıklar vb. gibi eksikliklerden kaynaklanan ihtiyaçlar ancak bu şekilde karşılanabilir. Yine Raimes'in de (1991, ss. 415-423) vurguladığı gibi bu öğrencilerin daha fazla zamana; gerekli kelime altyapısını oluşturabilmeleri için daha fazla konuşma, dinleme, okuma ve yazma fırsatlarına; daha fazla fikir üretme, organize etme ve revize etme çalışmalarına, söylem seçeneklerine daha fazla odaklanmaya, dilbilimsel biçim ve yapılar üzerine daha fazla çalışmaya ihtiyaçları vardır. Vifansi, (2002, ss. 61-62) yabancı/ikinci dil öğrencilerinin akademik yazma ihtiyaçlarını; *Dilsel ihtiyaçlar* (kelime bilgisi, cümle bilgisi gibi dilbilgisel yeterlikleri kapsar), *söylem ihtiyaçları* (tez cümlesi, planlama, paragraf yapısı, bağdaşıklık ve tutarlılık kurallarına hâkim olmayı gerektirir), *okuma ihtiyaçları* (kelime hazinesi, anlaşılabilirlik, yorumlanabilirlik, özetleme gibi becerileri içerir), *kültürel ihtiyaçlar* (konu bilgisi, düşünce kalıplarının uyumu gibi özellikleri karşılar), *kaynak ihtiyaçları* (öğrencinin zaman ihtiyacını belirtir) şeklinde sınıflandırmıştır. Dolayısıyla öğrencilerin akademik yazma becerisini geliştirmeye yönelik program oluştururken bu unsurların hepsini karşılayan hedefler doğrultusunda öğretim durumlarının planlanması ve ders malzemelerinin geliştirilmesi gerektiği söylenebilir.

1.1. Uluslararası Öğrencilere Türkçe Akademik Yazma Becerisi Öğretimi

Türkiye’de üniversitelerde öğrenim gören birçok uluslararası öğrenci, ilk olarak üniversitelerin Türkçe öğretim merkezlerinde dokuz ay süren Türkçe hazırlık eğitimi almaktadırlar. Temel yaşam alanlarındaki iletişim ihtiyaçlarına yönelik olan temel dil becerilerini geliştirmeyi hedefleyen hazırlık eğitimi, öğrencilerin üniversite düzeyindeki öğrenimlerini sürdürebilecekleri gerekli akademik dil becerilerini kazandıramamaktadır. Akademik Türkçe öğretimi ihtiyacı, alandaki öğreticiler, uzmanlar, öğrencilerin görüşleri ve alan yazında yapılan çalışmaların sonucunda belirlenmiştir (Konyar, 2019, s. 91; Ekmekçi, 2017, ss. 93-94; Demir, 2017, ss. 207-212; Güral, 2020, s. 141).

Uluslararası öğrencilerin akademik başarılarına ve dil ihtiyaçlarına yönelik araştırmalar, öğrencilerin en çok akademik yazma becerisi edinmede ve bu becerilerini geliştirmekte zorluk çektiklerini göstermektedir. Demir ve Genç (2019, ss. 42-44) ile Güral (2020, s. 125), öğrencilerin akademik dil ihtiyaçlarına yönelik yaptıkları çalışmalarında en çok zorlanılan ve öğrencilerin kendilerini en az yetkin hissettikleri becerinin akademik yazma becerisi olduğu sonucuna varmışlardır. Tok (2012, ss. 144-145), uluslararası öğrencilerin akademik yazma ihtiyaçlarına yönelik çalışmasında öğrencilerin akademik yazma dilini kullanabilme, alıntılama, kaynakça gösterme ve yöntem ile ilgili noktalarda sorunlar yaşadıklarını ortaya koymuş ayrıca öğrencilerin kelimeyi bağlama uygun kullanmalarında ve cümle yapılarında yaşadıkları yazma sorunlarının da giderilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Deniz ve Daşöz (2015, s. 1525) ise Gazi, Hacettepe, Niğde ve Çukurova üniversitelerindeki yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin akademik yazma türlerinden biri olan gerekçelendirmeli metin yazma becerilerini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda öğrencilerin yaklaşık olarak yarısının gerekçelendirmeli metin yazamadıkları ve konu dışı anlatım yapma gibi sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Güde (2019, ss. 144-149), yaptığı çalışmasında Türkiye’de ve Türkiye dışındaki çeşitli akademik yazma ders içeriklerini inceleyerek ortaklıklar doğrultusunda akademik yazma öğretimi için üniteler oluşturarak içerik önerisinde bulunmuştur. Seyedi (2019, ss. 118-123), sosyal bilimlerin farklı bölümlerinden lisans üstü eğitim gören veya mezun öğrencilerin akademik yazma ihtiyaçlarını ve sorunlarını ele aldığı çalışmasında öğrencilerin yetersiz akademik Türkçe öğretimi sonucunda akademik dil kullanarak akıcı, düz anlamlı ve tutarlı bir biçimde metin oluşturmakta güçlük çektiklerini göstermiştir. Dolmacı (2015) ve Tüfekçioğlu (2018), akademik sözcük bilgisi ve derlem hazırlamaya yönelik çalışmalarıyla akademik Türkçe alanına önemli katkıda bulunmuşlardır. Bakır (2015, s. 220) ise çalışmasında öğretim durumları ve ihtiyaçlarını öğretici boyutundan ele alıp, akademik yazma becerisinin öğretimindeki eğitim ortamının ve öğreticilerin yeterliklerini de ele almış ve öğrencilerin akademik başarılarını yükseltebilmek için öz

yeterlik algısı yüksek, derinlemesine öğrenme yaklaşımını tercih eden ve yazılı anlatımda kendini başarıyla ifade edebilen bireyler olmaları gerektiğini, bunun da uygulayıcılarla ve öğrenme-öğretme ortamıyla yakından ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Bakır (2015, s. 223), bu bağlamda öğrencilerin öğrenme amaçlarının belirlenerek bu amaçlara yönelik akademik yazma derslerinin düzenlenmesi gerektiğini, öğreticilerin ise hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim olanaklarıyla öğrenci çeşitliliğine yönelik ihtiyaçlara vâkıf, pedagojik yönü güçlü uygulayıcılar olmaları gerektiğini belirtmiştir.

Yukarıda bahsedilen uluslararası öğrencilerin akademik ihtiyaçlarına yönelik araştırmalara paralel olarak T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB); Türkçe dil öğretim merkezlerine, 2017-2018 yaz dönemi itibariyle hazırlık öğrenimini C1 düzeyinde tamamlayan YTB burslusu öğrencilere 140 saatlik zorunlu akademik Türkçe programının uygulanması talebinde bulunmuştur. Bu uygulamanın hemen sonrasında Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın 22 Mart 2019 tarihinde, üniversitelere gönderdiği yazı kapsamında hazırlık eğitimini tamamlamış olan uluslararası öğrencilere seçmeli ders olarak akademik Türkçe dersleri verilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar bağlamında standartlaşmış öğretim programlarının olmamasının yanı sıra alanyazında, öğretim uygulamalarının ve kullanılan ders malzemelerinin öğrenci ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığına yönelik veya kullanılan ders malzemelerinin güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konduğu çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Uluslararası öğrencilere Türkçe akademik yazma öğretimi programlarının, ders malzemelerinin ve uygulamalarının bu öğrencilerin ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanması gerektiği düşünülürse akademik yazma becerisine yönelik öğrencilerin hedef ihtiyaçlarının, öğrenme ihtiyaçlarının ve sorunlarının derinlemesine araştırıldığı ve uluslararası öğrencilerin, dil öğreticilerinin, öğretim üyelerinin ve alan uzmanları gibi paydaşların görüşlerinin alındığı ayrıntılı ihtiyaç analizi çalışmalarının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2. Amaç

Bu araştırmanın amacı, uluslararası öğrencilerin üniversite eğitimleri süresince Türkçeyi akademik amaçlar için kullanırken yaşadıkları sorunları ve akademik yazma ihtiyaçlarını uzmanların görüşleri doğrultusunda derinlemesine inceleyerek durum tespiti yapmak ve elde edilen veriler doğrultusunda alana ilişkin önerilerde bulunmaktır. Bu araştırmanın bulgularının uluslararası öğrenciler için yükseköğretim düzeyinde yeterlik standartları oluşturacak olan uzmanlara, akademik Türkçe ve akademik yazma özelinde program ve ders materyali hazırlayanlara, uygulama aşamasında öğreticilere faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın sorusu, şu şekilde oluşturulmuştur:

Uluslararası öğrencilerin akademik yazma ihtiyaçları, materyal ihtiyacı ve sorunlarına yönelik uzmanların görüşleri nelerdir?

3. Yöntem

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, bir durum çalışması olarak desenlenmiştir. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistematik bilgi toplamak için veri toplayarak o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010, ss. 587-588). Araştırma, nitel yaklaşımla yapılmıştır. Nitel durum çalışmasının en temel özelliği, bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.), bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır. Araştırmanın verileri, nitel veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır.

3.2 Çalışma Grubu

Çalışma kapsamında, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında uzman 6 akademisyenden yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla görüş alınmıştır. Uzmanlar, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanında bilimsel araştırmalar yapan, eğitmen ve uzman yetiştiren, alan için materyal üreten ve Yabancılara Türkçe Öğretimi alanında deneyimli bilim insanlarıdır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma için yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak veri toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları, araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Sorular hazırlanırken, Erciyes Üniversitesi ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) tarafından 09 Mart 2018'de düzenlenen *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Akademik Türkçe Çalıştay*'daki konu başlıkları, alanyazındaki araştırma verileri ile araştırmacının Türkçenin yabancı/ikinci dil olarak öğretimi deneyimleri ve yabancı dil öğretimi alanında çalışan öğretim görevlilerinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Hazırlanan sorular için bir yabancı dil öğretim görevlisinden ve bir ölçme değerlendirme uzmanından görüş alınmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcılardan izin alınarak ses kaydı alınmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Nitel verilerin çözümlenmesinde nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Betimsel analizde veriler, daha önceden belirlenen değerlendirme konu başlıkları temel alınarak oluşturulmuş olan temalara göre incelenmiştir. İçerik analizinde ise dokümanlardan elde edilen nitel araştırma verilerinin işlenmesi, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması

şeklinde dört aşama bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu doğrultuda uzmanlardan görüşme yöntemiyle elde edilen nitel veriler deşifre edilmiş, işlenmiş, ilk aşamada veri setinin bir kısmı araştırmacı ve bir alan uzmanı tarafından bağımsız bir şekilde kodlanmış, oluşturulan kod listelerindeki benzerlik ve farklılıklar karşılaştırılmıştır. Oluşturulan kodlar, geri kalan veri seti için kullanılmış ve bu bağlamda çeşitli temalara ulaşılmıştır. Elde edilen veri içinden yapılacak olan doğrudan alıntılar da bu aşamada belirlenmiştir. Bulguları tanımlama aşamasında önceden yapılandırılmış olan veriler tanımlanmış ve alıntılarla desteklenmiştir. Bu aşamadan sonra, tanımlanan ve gruplandırılan verilerin ilişkilendirme ve yorumlama çalışması yapılmıştır. Alıntı yapılırken kimliklerinin korunması maksadıyla uzman katılımcılar için U1-U6 arasında kodlar kullanılmıştır.

3.5. Etik Kurallara Uygunluk

Araştırmada yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler için ilgili çalışma, Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonu'nun 30 Nisan 2019 tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

4. Bulgular

Tablo 1. Akademik Yazma Dersine Yönelik Uzman Görüşleri Temasının Alt Temalarına İlişkin Kodlar

<i>Tema</i>	<i>Alt Tema</i>	<i>Kod</i>
Akademik Yazma Dersine Yönelik Uzman Görüşleri	o Akademik Türkçe Kavramı	· Yapı farklılığı · Akademik ortam ve bağlamlar
		· Tanım yapma güçlüğü
	o Dil Düzeylerine Göre Akademik Türkçe	· Yazma yeterlilikleri ve hedefleri
		· C1 düzeyinde öğretim
		· Öğretimin tanım ve çerçevesinin belirlenmesi
		· B1 düzeyinde öğretim
	o Akademik Yazma Öğretim Süresi	· Akademik yaşam süresince öğretim
		· Öğretim süresinin uzatılması
	o Öğretim Görevlilerinin Yeterlilikleri	· Uygulama çeşitliliği
		· Akademik faaliyetler
		· Öğretim standartlarının belirlenmesi
		· Yazma yeterlilikleri ve etkin yazma uygulamaları

	o Hizmet İçi Eğitimler	· Deneyim ve yeterlilikler
	o Öğrenci İhtiyaçlarının Öğretime Etkisi	· İhtiyaca yönelik öğretim
	o Yabancı Uruklu Öğrencilerin Türkçe Yazma İhtiyaçları	· Ana dilin ve hedef dilin ayırt edilmesi · Akademik yazma görevleri ve metin türleri
		· Sözlü dili yazılı dilden ayırmak
		· Metin oluşturma ihtiyaçlarının, tür özelliklerinin öğrenilmesi
	o Akademik Yazma Problemlerinin Giderilmesi	· Metin oluşturma teknikleri
		· İfade farklılıkları
		· Performans değerlendirme
		· Öğretim süresinin uzatılması
	o Disipline Yönelik Yazma Öğretimi	· Standart öğretim programı
	o Akademik Yazma Becerilerin Geliştirilmesi	· Okuma ve yazma etkinlikleri
	o Dilbilgisinin akademik Yazmaya Etkisi	· A1, A2, B1 düzeylerinde dilbilgisi öğretimi
		· Dilbilgisinin önemi
	o Ölçme ve Değerlendirme Araçları	· Sınavsız değerlendirme · Sürekli geri bildirim
		· Sürece yönelik değerlendirme

4.1. Akademik Türkçe Kavramıyla İlgili Uzman Görüşleri

Katılımcılara akademik Türkçe kavramının tanımı ve kapsamı sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında yapı farklılığı ve tanım yapma güçlüğü konuları dikkat çekmektedir. Günlük yaşamda kullanılan Türkçe ile akademik Türkçe arasında yapısal farklılıklar olduğu ve kullanımlarının metin türlerine dayalı olarak hem dil hem de biçim bakımından farklılaştığı ifade edilmektedir. Kavrama hangi açılardan yaklaşıldığı ve hangi kriterlere göre değerlendirildiği esas alındığında ise herhangi bir tanım ortaya koymanın güç olduğu belirtilmektedir. Tanımlarda öne çıkan ortak kavramlar; akademik ortamda kullanılması, günlük dilden farklı olması, dil becerilerinin geliştirilmesi, belirli türlerin ve özelliklerinin öğretilmesi, anadili ve yabancı dil boyutlarının farklı olması, eğitim düzeylerine (ilkokul, üniversite, vb.) göre farklılaşması olarak sıralanabilir.

“Yani ben şöyle tanımladım kendimce çalışmamda: Akademik ortamlarda kullanılan dil. Bu tabii akademik ortamlarda hem anadili eğitim boyutunda var, yabancı dil boyutunda da var. Dolayısıyla akademik dilin veya akademik Türkçenin akademik ortamlarda kullanılan Türkçe, akademik ortamlarda kullanılan dil olarak tanımı makul gibi.”
(U1)

“Akademik Türkçe adından da anlaşılacağı gibi, öğrencilerin akademik ortamda kullandıkları Türkçedir. Yani günlük hayatta kullandıkları, temel ihtiyaçları karşılamak amacıyla kullandıkları Türkçeden dilden hariç olarak, akademik bir metni anlama akademik bir konuda düşüncelerini yazılı ya da sözlü olarak beyan etme ya da akademik olarak akademik bir konuda verilen bir semineri dinleyip anlama için gerekli olan dildir ve akademik Türkçede dil yapıları günlük Türkçeden farklıdır.” (U2)

“Akademik Türkçeden ne anlaşılması gerekir yani pedagojide akademik Türkçenin nasıl tanımlanması gerektiğini bir araştırmacı olarak literatüre de bakmakta yarar var çünkü üniversitelerde akademi deyince lisans ve lisansüstü içeriklere genel bir gönderme var ama daha kreş döneminden başlayarak ilkökul çocuklarının da akademik bazı becerilerinin gelişip gelişmediği test ediliyor veya o yaş grubu ile çalışan uzmanların da söz konusu yaş grupları için bu terimi kullandıklarını görüyoruz. Dolayısıyla akademik Türkçe tanımı yaparken ortak olan veya senin çalışmana konu olacak olan benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak onun üzerinde çalışmakta fayda var açık konuşmak gerekirse. Yani senin çalışmana konu olacak olan akademik Türkçeye odaklanırsak eğer, genel akademik dil tanımından, nitelendirmesinden farklı olarak belirli bazı akademik becerilerden o becerilerin geliştirilip geliştirilmemesinden bahsediyor olacağız. Şüphesiz bunlar belirli dil becerileri üzerinden konuşuluyor olacak. Dinleme, konuşma, okuma-yazma yani akademik dinleme becerileri söz konusu olduğunda belirli bazı akademik dil içeriklerinin özel olarak dinlenilmesi veya konuşulması diğer taraftan da okunup yazılmasına gönderme olacak. Bu belirli türlere ve bu türlerin üretimi veya anlamlandırılması ile ilgili bazı içerik özellikleri ile ilgili olacak yani bu anlamda akademik Türkçe konusunda bir tanım yapmanın güçlüğü biraz ortaya çıkmış oluyor.” (U3)

“Herkes hızla bir akademik Türkçe'nin peşinden koşturuyor. Buna koştururken de birçok insan bunun ne anlama geldiğini bilmiyor. Çok farklı alanlardan gelen uluslararası öğrencilerimiz bir sınıfta toplanıyor ve akademik Türkçe adı altında bir ders veriliyor. Bence o akademik Türkçe değil, ileri düzey, olsa olsa yazma becerisi geliştirme gibi bir şey gibi geliyor bana. Burada bir yıldır verdikleri zaman ne tür sorunlarla karşılaştılar? Bir kere bu kitapların, metinlerin hedef kitlesi ne? Akademik Türkçede bir de böyle bir zorluk var. Akademik Türkçe nedir? Genel amaçlı Türkçenin dışında, özel amaçlı Türkçenin içinde bir alt dal. Özellikle son zamanlarda öğrenci değişimi söz konusu olunca. Önceden ne vardı? Doktorlar için mesleki Türkçe vardı. Şimdi akademik Türkçe adı kondu. Akademik Türkçe dendiği zaman buradaki öğrencilerin aklına ne geliyor biliyor musun? Nasıl tez yazılır? Araştırma nasıl yapılır? Aslında tanımında da olmalı bu. O şekilde bir iki öğrenci TÖMER'deki o derse gidip hayal kırıklığına uğradıklarını söylediler. Çünkü akademik deyince bunu tahmin ediyorlardı. Ama onlar daha yazmayı bilmezken o kısma nasıl geçecekler ki? O yüzden akademik Türkçe adı altında bence

verilen daha çok aslında ileri düzey ama biraz da farklı disiplinlerden metinler getirerek öğrencileri hazırlamak.” (U6)

4.2. Dil Düzeylerine Göre Akademik Türkçe

Katılımcılara Türkçe akademik yazma derslerinin hangi dil düzeyinde verilmesi gerektiği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında yazma yeterlilikleri ve hedefleri, C1 düzeyinde öğretim, öğretim programının tanımının ve çerçevesinin belirlenmesi, B1 düzeyinde öğretim hususları dikkat çekmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin ana dillerinde edindikleri yazma yeterliliklerinin hangi düzeyde olduğu, öğrenmekte oldukları dildeki becerilerine de etki etmektedir. B1, B2 ve C1 olarak tavsiye edilen öğretim düzeyleri ve zamanları kapsamında asıl ifade edilmek istenen, öğretimin içeriğinin net bir şekilde ortaya konularak bu kapsamda hedef uzmanlık alanına göre öğretim programı oluşturulması gerekliliğidir.

“Erciyes Üniversitesi'ndeki çalıştayda ya B2 sonrası ya da C1 sonrası yapılması gibi bir karar alınmıştı. Bence B2 sonrası biraz daha erken gibi yazma konusunda. Okuma metinleri olabilir çünkü yazma biraz daha zor ilerleyen bir süreç. Zaten normal bir dilde de öğrencilerin yazma seviyeleri arasında çok fazla ilerleme kaydedemediklerini görüyorduk. Bir A2 düzey yazma ile B1 düzey yazma arasında öyle çok bariz bir fark olmadığı dönemler oluyor. Veya B2 düzeyinde bir yazma ile B1 düzeyindeki bir yazma arasında çoğu öğrencide çok fazla net bir ilerleme olmayabiliyor. O yüzden akademi biraz daha tabii farklı. O yüzden bence B2 biraz erken, C2 sonrasında başlamakta (yazma konusunda) fayda var. C1 metinlerinde biraz daha okumayla geçişler yapılabilir. O konunun biraz daha tanıtılması açısından. C1 konularına yedirilebilir. Ama yazma çalışmalarını bence C1 den sonra olmalı.” (U1)

“Akademik Türkçe yani benim anladığım, ileri düzey bir okuma becerisi gerektirmeyebilir. Mesela ben sanat tarihi ile ilgili İngilizce bir metin alsam elime anlayamam yani ana hatlarını anlarım ama sözlüksüz olarak ilerleyemem. Ama eğitimle ilgili öğretim yöntemleri, Türkçe eğitimi, dil edinimi gibi çalıştığım konularda İngilizce bir metin aldığımda elime hiç sözlük kullanmadan anlayabilirim. Yani bu ne demek? Akademik anlamda kullanabilirim ama bu illa benim C1 üstü olduğum anlamına gelmemeli.” (U2)

“Bir kere bir genel Türkçe öğretim programı bakımından alanın eksikliğini vurgulamak gerekir. Böyle bir program olsa bunun yeni örnekleri var yeni örnekler üzerinden en azından değerlendirme imkânı olabilir, acaba genel program bu akademik dil yeterliklerine ulaştırma konusunda öğrencilerini ne kadar destekliyor program buna ne kadar hazır, materyaller ne kadar uygun ve sınıf içi faaliyetler bunları ne kadar gerçekleştiriyor. ... Dolayısıyla bunların temel düzeyde genel bir dil programında gerçekleştirilmiş olması gerekir yani yazı dili konuşma dili arasındaki ayırım hedefindeki bu ayırımın farkındalığına sahip

olabilmeleri. Bunun dışında çok temel imla ve noktalama bilgilerine sahip olmaları. Bunun dışında belirli türlerde içerik üretebilmek için hedef dilde düşünebilme ve onu yazılı ve sözlü ifade edebilme yani bir giriş bölümü, gelişme bölümü nasıl ortaya konabilir, türlere göre bu değişiklik gösterebilir mi, gelişme bölümünde düşünce nasıl geliştirilir ya da tartışma, örnek verme, açıklama, karşıt görüş ortaya koyma gibi düşünceleri geliştirme yolları nasıl ortaya konulabilir, sonuç bölümü nasıl türlere göre ortaya konulabilir, çok temel düzeyde bunlar. Aslında genel Türkçe programında olabilir sonra akademik programlarla bunlar desteklenebilir. Ben de kesinlikle genel dil programlarının bunları geliştirme bakımından yeterli olmadığını düşünüyorum. ... Dolayısıyla bu bir beceri olarak geliştirilebilir, bir devamlılık içerisinde geliştirilebilir beceriler yani bir hazırlık programında bir lisans veya lisansüstü eğitim sürecinde ve daha sonrasında devam eden bir süreç aslında bu. Yani biz burada mutlak hedeflerle programın sonunda bu becerilere sahip olup olmamayı başarı ölçütü olarak ortaya koyamayız. O açıdan bakıldığında bunlar daha ileriki düzeylerde de geliştirilmeye ihtiyaç olan beceriler.” (U3)

“Aslında güzel bir soru şimdi genel Türkçe'nin içinde akademik dil becerilerinin olmadığını söylemek doğru değil aslında. B1'in ortasından itibaren kısmen yavaş yavaş güncel bilimsel metinleri öğrencilerimiz okumaya başlıyor ve bu metinlerle ilgili küçük küçük veya B1'in ortasından itibaren metin yazmaya başlıyorlar. Dolayısıyla akademik dil becerilerinin aslında B1'in ortasından itibaren yavaş yavaş öğrencinin bu alana hazırlanmaya başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bizim yaptığımız daha çok tez yazacak, seminer sunacak ve üniversitede eğitim aşamalarında gerekli olan bildiğimiz tez yazımı, seminer sunum gibi temel kaynak gösterme, atıf yapma, özetleme gibi temel akademik dil becerilerini kapsıyor. Dolayısıyla genel Türkçe'nin B1'inden sonra bu aşamanın kademeli olarak ilerlediğini söyleyebiliriz.” (U4)

“Kanımca akademik yazma terminolojisi tarife muhtaçtır. Benim fikrim akademik yazma ifadesini lisansüstü düzeyde her türlü yazının kaleme alınması olarak ifade edebilirim. Bu durumda B2 düzeyinin bitiminde akademik olarak yazma becerisine dair kullanım örnekleri verilmeye başlanmalıdır.” (U5)

“Bir kere Türkçede eksik olan dil düzeyleri nedir? Yazma dili nedir? Sözlü dil nedir? Bunların daha ilk başta ayrımı verilerek kitaplarda daha doğru düzgün ele alınıp, yani bir akademik Türkçe bilinci en azından daha erken dönemde başlatılabilir.” (U6)

4.3. Akademik Yazma Öğretim Süresi

Katılımcılara Türkçe akademik yazma öğretim programının hangi sürelerle oluşturulması gerektiği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında akademik yaşam süresince öğretim ve öğretim süresinin uzatılması konuları ön plana

çıkılmaktadır. Uzmanlarla sağlanan görüşmeler neticesinde öğrencilerin tam yetkinlik düzeyinde olabilmeleri için tasarlanan akademik Türkçe yazımına ilişkin öğretim sürelerinin yeterli görülmediği anlaşılmaktadır.

“Öğrenci gerçekten C düzeyinde ise alabilir. Ama biz biliyoruz ki TÖMER’lerde C düzeyini alan öğrencilerin belki de çoğunluğu C düzeyinde olmuyor aslında. O yüzden akademik Türkçenin gerçekten bir akademik yeterlik kazandırması zor gibi ama en azından tanıtım sağlıyor. O yüzden biraz daha bu derslerin bence dönem içine yaydırılması yani öğrenci fakülteadaki derslerle beraber alabilir belki dönem başında. Böylece anlamadığı şeyleri de sorabilir belki. Böyle bir destek de olabilir. O bir yol. Ölçme değerlendirme ise şu an yapılmıyor. Şu an gerçekten bir ölçme değerlendirme uygulansa çoğu başarısız olur gibi geliyor bana. O yüzden çalıştırmaya yönelik bir şey yapılması daha doğru. Süreç değerlendirmesi daha doğru olur.” (U1)

“Toplamda akademik yazma derslerinin daha fazla olduğunu hatta 8 hafta 200 saat gibi bir zamanı kapsadığını biliyorum. Toplamda 200 saatlik akademik yazma tamamen yetersizdir. Bu uygulama öğrencinin öğrenim gördüğü tüm yıllara (lisans, yüksek lisans ve doktora ders dönemlerinde) yayılarak ve 500 saatten fazla verilmelidir. Yeni öğrenilen bir dil ile bilim yapmak basite alınmamalıdır.” (U5)

4.4. Öğretim Görevlilerinin Yeterlilikleri

Katılımcılara Türkçe akademik yazma eğitimi verecek olan öğretim görevlilerinin hangi yeterliliklere sahip olması gerektiği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında uygulama çeşitliliği, akademik faaliyetler, öğretim standartlarının belirlenmesi, yazma yeterlilikleri ve etkin yazma konuları dikkat çekmektedir. Uygulamaların çeşitlendirilmesiyle akademik yazma becerilerinin geliştirilmesine hitap eden uygulamalardan faydalanılması gerekliliği göze çarpmaktadır. Aynı zamanda uzman görüşmelerinde, öğreticilerde akademik yazma dersi verebilmek için hangi yeterliliklere ve hangi öz niteliklere ihtiyaçları olduğunun ortaya konulması ve iyi bir öğreticinin ihtiyaçlarının belirlenebilmesi için öncelikli olarak dersin öğretim programının çerçevesinin belirlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda ise öğreticilerin mutlaka yazma yeterliliklerine sahip olması ve kendilerinin de akademik yazma faaliyeti içerisinde olmaları gerektiği ifade edilmektedir.

“Bence şöyle bir şey var. Üniversite düzeyinde düşünecek olursak, her öğretim görevlisi bir yüksek lisans yapmış ve akademik yazma deneyimleri var. Bu önemli bir artı. Mutlaka bir akademik yazma sürecinden geçmiş olması gerekiyor bence. İkincisi bu öğretici yeterlilikleri çok geniş bir kavram gerçekten. Bizim diğer iletişim amaçlı yabancı dil olarak Türkçe eğitiminde de biraz problemlili bir alan. Nasıl olmalı, hangi yeterliliklere sahip olmalı gibi. Bu yüzden akademik yazmada bence biraz daha fazla akademik yayınları olan hocaların ders

anlatmaları, akademik yazma uygulamaları yapturmaları daha doğru gibi.” (U1)

“Aslında konuşmamızın başında da vurguladık akademik Türkçe demek, ileri düzey Türkçe demek değil. Dolayısıyla diyelim ki TÖMER’de bir okutman arkadaş tabii ki anadil konuşucusu ise C seviyesinde de ders verebilir. Ama bu kişi ömründe hiç akademik bir yazı yazmadıysa, hiç makale okumadıysa bence veremez; vermemesi de gerekir. ... kendisi (öğretici) hiç akademik makale yazmadıysa, hiç akademik bir şey okumuyorsa sırf “native speaker” diye akademik Türkçeyi bence kesinlikle vermemeli.” (U2)

“Ben TÖMER’lerde çalışan ve belirli bir deneyime sahip öğretim kadrosunun bu dersleri verebileceğini düşünüyorum ama böyle bir dersi verebilmek için öyle bir dersin bir tanımının, çerçevesinin, içeriğinin, ders hedeflerinin ve kazanımlarının belirlenmiş olması lazım. Bunlar belirlenirse eğer basit bir hizmet içi eğitimle bu kadroların, onların akademik Türkçe eğitimini gerçekleştirebileceklerini düşünüyorum. Burada daha önemli şeyin böyle bir eğitimin standartlarının belirlenmesi olduğunu düşünüyorum. Belirli becerilerin geliştirilmesi lazım; yazı dili ve konuşma dilinin birbirinden ayrılması, türlerin birbirinden farklı olacağının bilgisi... .. Bu dersin hedefi zaten alanın literatürünü tanıtmak değil, alanın söz varlığına mutlak bir hâkimiyet değil, çok temel becerilerdir. Yani belirli bir türde yazılı veya sözlü bir metne nasıl başlanır, nasıl geliştirilir, nasıl sonlandırılır; türe ait biçimsel standartlar, normlar, uyulması gereken kurallar nelerdir; sahip olması gereken özellikleri nelerdir? Bunların bilgisi aktarılacağı için standartlar belirlenirse ben alanlara özgü bir ayrılmaya gerek olmadığını düşünüyorum. Bu eğitimi de TÖMER hocasının verebileceğini düşünüyorum.” (U3)

“Süper soru. Temel sorun bence bu. Yeterlik sorunu.

- 1- Yazabilen hocaların bu derslere katılması.
- 2- Edebi zevk ve donanıma sahip olan hocaların bu derslere katılması.
- 3- Herhangi bir düzeyde tez ayarında bir çalışma yapan hocaların bu derslere katılması.
- 4- Yazarlık eğitimi ve sertifika programlarının bir an önce başlatılması gerekmektedir.” (U5)

4.5. Hizmet İçi Eğitimler

Katılımcılara öğretim görevlilerinin hizmet içi eğitimlere tabi tutulup tutulmaması gerektiği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında deneyim ve yeterlilikler konusu dikkat çekmektedir. Yazma becerisine sahip olmayan ve akademik yazma konusunda deneyim edinmemiş hiç kimsenin akademik yazma

dersleri vermemesi ve dolayısıyla eğitime tabi tutulmaları gerektiği düşüncesi hâkimdir.

“... akademik Türkçe dersi verecek hocaların ayrılması gerekir bence TÖMER’lerde. “20 saat hazırlık sınıfında derse giriyorum, hafta sonu da akademik Türkçeye giriyorum.” Böyle bir şey olamaz yani sen hiç ömründe makale okudun mu? Hayır. Hiç makale yazdın mı? Hayır. Kaynakça nasıl yazılır biliyor musun? APA nedir, MLA nedir duydun mu? Hayır. Dolayısıyla veremezsin. Yani şunu demek istiyorum, her anadili konuşucusu TÖMER okutmanının bu dersi vermemesi gerekir. Verdiği zaman, hocam inanın kelime bulmacaya dönüşüyor. İşte “mahkeme ne demek, tanık ne demek, şahit ne demek, bakalım hemen sözlükten. Akademik Türkçe bu demek değil zaten.” (U2)

“... akademik Türkçe alanının genel Türkçeden ayrılan tarafı aynı zamanda akademik bazı yazımla ilgili ciddi hususiyetleri içermesidir. Yani değişen, gelişen atıf yapma tekniklerinin özetlemede not almada bilgisayarda teknolojiye kullanılan bazı akademik yazım ile ilgili teknolojilerin bilinmesi özel bir ihtisas gerektirir. Dolayısıyla genel yazmayı veren her öğreticinin aynı zamanda akademik Türkçeyi verebileceğini söylemek iddialı bir söyleyiş olur dolayısıyla akademik yazma dersini verecek olan öğretmenlerin öncelikli olarak kendilerinin akademik yazımla ilgili temel ilkeleri ve müfredatını -çünkü bunun belli bir sistematiği var- ciddi bir şekilde yetiştirmeleri gereklidir. Biz de bunu materyal üretim sürecinde sağlamaya çalışıyoruz, materyal üretirken birçok hocamızın yabancılarla Türkçe öğretimi alanında akademik birikime sahip olması, kendilerinin daha önce akademik Türkçe ile ilgili metinler üretmeleri, kendi kişisel gelişimlerinde çeşitli girişimlerinde akademik üretimler yapmalarını önemsiyoruz ancak kendisi bir tez yazan, akademik dil becerileri ile ilgili bilgiye sahip olan birinin bir başkasına aktarması aynı zamanda yabancı dil öğretimi ile ilgili belli bir terminolojiye, pedagojiye, metodolojiye ihtiyacı olduğunu gösteriyor. Dolayısıyla Türkçe öğreten herkesin akademik Türkçeyi öğretebileceğini söylemek bilimsel olarak çok doğru değil.” (U4)

4.6. Öğrenci İhtiyaçlarının Öğretime Etkisi

Katılımcılara akademik yazma çerçevesinde ders materyali oluşturulurken öğrenci ihtiyaçlarının dikkate alınıp alınmadığı sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında ihtiyaca göre öğretim hususu ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda akademik yazma öğretimi, öğrencilerin ihtiyaçları gözetilerek devamlı revize edilmesi gereken ve bu kapsamda hazırlanan bir öğretim faaliyeti olarak ifade edilebilmektedir.

“Ben akademik yazmanın aslında teorik boyutu yapıyor mu bilmiyorum açıkçası. Daha çok yazma uygulaması şeklinde geçiyor. Yani TÖMER’ler için söylüyorum bunu. Belki araştırma uygulama merkezleri var üniversitelerin, onlarda belki başka programlar uygulanıyor olabilir. O

derslerde de doğrudan şu tekniği kullanacaksınız, şu olabilir şeklinde bir yaklaşım yok. Belli konular verip, o konular hakkında yazmaları isteniyor öğrencilerden. Ama belki şu olabilir, küçük bir araştırma yazısı yazmakla başlanabilir. Sonrasında sunum yapılabilir. Yani Powerpoint veya başka programlara bir takım sunum hazırlamanın yazılı versiyonunun altyapısı, teknikleri oluşturulabilir. Rapor yazma şeklinde olabilir. Yani tür öğretimi yapılabilir. Ama dediğim gibi şu an için teorik bir ders yapılmıyor diye biliyorum ben.” (U1)

“Şimdi biz zaten bunu bir ihtiyaca yönelik olarak bu kursları veriyoruz. Yani ‘biz üniversiteye gittiğimizde bir ödevi tezi nasıl yazacağımızı, sınav kağıdına nasıl cevap yazacağımızı, o terimleri kavramları nasıl oturtacağımıza dair ciddi zorluklar yaşıyoruz’ diye dönmesi üzerine bu öğrenci ihtiyaçları üzerine açılmış ve düzenlenmiş ve materyal üretilmiş bir kurs mahiyetinde bu. ... Yazma becerisi her zaman dilin en üst becerisi olmuştur. Yani öğrenci çat pat kendini sözlü ifade edebilir, okuduğunu birkaç cümle ile ifade edebilir ancak bir şeyi yazılı olarak belli bir sistematik içerisinde sunmak bir dilin en üst düzey becerisidir, o yüzden akademik yazma en sonunda ulaşabileceğimiz... çünkü biz kendi gelişimimizi de düşünelim, düşündüğümüz zaman biz dersler alırsız, kitapları okuyoruz, sunumlar hazırlarsız ama en son bir tez sunarız. Akademik yazmanın nihai finalidir bu. O yüzden akademik yazma en nihayetinde en vurguladığımız, en önemlisi diyebileceğimiz becerilerden biri bu açıdan. Akademik dil becerileri üzerine ihtiyaçların, öğretim sistematığının ortak bir havuzla çalışılması gerektiğini düşünüyorum ve akademik yazmanın da kendi sistematığı içerisinde mevcut uygulamalardan çıkan sonuçlardan sonra kendini revize etmesi bir müfredatının olması bir çerçeve programının olması gerektiğini düşünüyorum.” (U4)

“Burada verilen akademik Türkçe dersine bizim burada yüksek lisans yapan iki öğrenci gitti. Hayal kırıklığı oldu. Çünkü onlar artık bitirmişler, burada yüksek lisans yapıyorlar. Dolayısıyla onların akademik Türkçeden beklentileri akademik dilde bir makale ya da araştırma nasıl yazılır? Akademik Türkçenin tanımına baktığımızda, bu da giriyor. Ama daha akademik Türkçenin en alt basamağı olan normal yazma becerisi kazandıramadığımız bir kişi... aynı sınıfta hepsi var. O zaman orada ne veriliyor? Hangi TÖMER akademik Türkçe diye kitap hazırladıysa o okutuluyor. Bizimkilerin kullandığı mühendislikler, başka bölümler için iyi. Onları daha meslek diline hazırlıyor. Sadece jargonla terimle akademik Türkçe olmuyor. Tut ki doktorlar tez yazarken, yazılı dilde ayrı bir akademik Türkçe kullanacaklar.” (U6)

4.7. Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Türkçe Yazma İhtiyaçları

Katılımcılara uluslararası öğrencilerin Türkçe akademik yazma bakımından ihtiyaçlarının neler olduğu sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında ana dili ve hedef dilin ayırt edilmesi, metin oluşturma sürecinde biçim/yapı şartlarının

öğrenilmesi ve sözlü dili yazılı dilden ayırma hususları dikkat çekmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin ana dili ile Türkçeyi birbirinden ayıran nitelikleri görebilmeleri ve Türkçenin gerek akademik gerek gündelik yaşamda yazma ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri düzeyde biçim/tür şartlarını öğrenmeleri gerekmektedir. Verilen cevaplara göre akademik yazma ihtiyaçları bağlamında öne çıkan araştırma ve çalışma becerileri; özetleme, öz yazma, kullanılan dilin bilimsel dile uygunluğu, atıf yapma, kaynakça oluşturma, sınav sorusuna cevap yazma olarak sıralanabilir. Uluslararası öğrencilerin ihtiyaç duydukları akademik yazı türleri ise tez, makale, ödev, sunum, resmî yazışmalar olarak ifade edilmiştir.

“Bir kere bu iki dil konusundaki ayırma dair farkındalıklarını geliştirmek gerekir. Öğrencilerin karşılaşılan sorunlarından bir kısmı bununla ilgili. Yani sözlü olan özellikleri yazı dilinde kullanmaya devam etmeleri ile ilgili. İkincisi de akademik Türkçeye ilgili öğrencilerin yapmış oldukları hatalar demeyelim de karşılaşmış olduğum güçlükler diyelim. Bu güçlüklerle ilgili birkaç tane nokta var; bunlardan bir tanesi, bir akademik tür olarak tez veya bir yazılı çalışma teslim edilecekse, yazının biçimsel özelliklerine dair taşınması gereken, bazı dikkat edilmesi gereken noktalar var, onlara dikkat edilmediği görünüyor. Atıf yapma, metin içi göndermeler, bunları kaynakçada gösterme, kaynakça oluşturma. Özellikle de atıf ile ilgili sorunlar oluyor, blok hâlinde mi alıntı yapacak yoksa kendi ifadeleri ile mi yorumlayarak bunları aktaracak, her durumda bunları metin içinde nasıl gösterecek, bunlarla ilgili zorluklarla karşılaştıklarını görüyoruz. Bir kere akademik bir dilin en temel özellikleri kavramlar ve terimler üzerinden işleniyor olması dolayısıyla, bu kavramlar ve terimler ile ilgili hassasiyetleri okumalar yoluyla geliyor ve büyük ölçüde, geliştiği ölçüde de kendisini gösteriyor yani kavram ve terim konusundaki hassasiyetleri gelişmemişse okumaları sırasında, bunu yazıya dökerken de açıkçası bir bilimsel çalışmanın diline uygun olmayan ifade kalıpları ile ortaya koyabiliyorlar.” (U3)

“1- Tez nasıl yazılır?

2- Makale nasıl yazılır?

3- Ödev ve sunum nasıl hazırlanır?

4- Sınav kâğıdı nasıl kullanılır?

5- Yazılı gereksinimler nasıl kaleme alınır? (dilekçe, şikayet vb.)” (U5)

“Geçen gün bir doktora öğrencim bana mesaj atıyor. Diyor ki Hocam ben 145 kelimelik bir özet yazdım makale formatı 120 kelime olacak, kısaltamıyorum. Demek ki bu öğrenci de akademik dile hâkim değil. Bir Türk öğrenci bu. Akademik dile hâkimiyet akademik metinleri okumakla geliyor. Özet yazımı mesela diyelim. Hiçbir özeti giriş cümlesi konuyla ilgili alanyazında yer alan bir atıfta bulunma ile başlayamaz. Ne yazıyorsanız yazın çalışmanızın amacını yazarsınız, yöntemini yazarsınız,

sonra elde edilen sonuçları yazarsınız ve biter. Özetle kızcağız atıfta bulunmuş hiçbir özette bu olmaması gerekiyor. Dolayısıyla da akademik Türkçe aslında yabancı öğrencilerin ileri düzeyde Türkçe öğrenmeleri değil, akademik dil kullanımını ve akademik yazmayı bilmek demek. Mesela İngilizce öğretiminde bunun sınırları var mesela academic writing diye dersler var benim ELT alanında çok arkadaşım var. Onlar özet yazmayı, sonuç yazmayı, alıntı yapmayı falan öğretiyorlar academic writing derslerinde. Ama bizde maalesef mahkeme şu demek, tanık şu demek şeklinde bilinmeyen sözcükleri açıklıyorlar.” (U2)

4.8. Akademik Yazma Problemlerinin Giderilmesi

Katılımcılara uluslararası öğrencilerin Türkçe akademik yazma konusunda zorluklar yaşayıp yaşamadıkları ve bu zorlukların hangi yöntemlerle giderildiği veya hangi yöntemlerle giderilebileceği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında metin oluşturma teknikleri, ifade farklılıkları, performans değerlendirme ve öğretim süresinin uzatılması konuları dikkat çekmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin ana dillerinde ifade etme şekilleri ile Türkçe ifadelerin uyuşmaması dolayısıyla öğrencilere ilk olarak ifade farklılıklarının öğretilmesi gerekmekte olduğunu vurgulayan uzmanlar aynı zamanda kendi gözlemlerine ek olarak performans değerlendirmesi yöntemiyle öğrencilerin zorlandıkları alanların daha net tespit edilebileceğini iletmektedirler. Akademik dilin öğretilmesiyle metin oluşturma tekniklerinin öğrencilere aktarılması ve bu tekniklerle yazma uygulaması yapılmasının yaşanan zorlukları gidereceği düşünülmektedir. Öğretim sürelerinin uzatılması hususunda da ayrıca görüş bildirilmiştir.

“Öğrenciler bu “discourse markers” konusunda sıkıntı yaşıyorlar. Cümleleri birbirine bağlayabilme ön planda. Bunlar biraz öğretilbilir. Sonra bir akademik metin oluşturma tekniğine hâkim değiller. Tabi bunun yüksek lisans ve doktora düzeyinde de dikkate almak gerekiyor. Hangi düzeyde akademik yazmayı vereceğiz? Bu da ayrı bir konu. Belki öğrencilerin lisansüstü ve lisans şeklinde de ayrılmaları gerekebilir bence. Lisans düzeyinde biraz daha standart, yani gerekçelendirilmiş metinlerin biraz daha teknik versiyonu öğretilbilir. Ama lisansüstünde daha amaç, yöntem ve sonuç şeklinde bir ayırım olduğunu ve bunları Türkçede nasıl kullanmaları gerektiğini öğretmek gerekiyor gibi.” (U1)

“Benim bir tane danışmanı olduğum doktora öğrencisi var. Tezin son bir yılına girdik. İkinci izlemeyi bitirdik. A... adında Rus bir öğrenci bu. Onunla biz doktora tezi yazıyoruz. Bir yere kadar bakıyorum gerçekten iyi gidiyor ama bazen mesela Rusçadan olumsuz aktarım yaptığı çok oluyor. Ya da İngilizcesi çok iyi öğrencinin. İngilizceden olumsuz aktarım yaptığı oluyor. Biz mesela onu Türkçede öyle söylemeyiz dediğim yerler çok oluyor. Onu da beraber düzeltiyoruz.” (U2)

“Özellikle son 10-15 yılda çok farklı ülkelerden hazırbulunmuşlukları farklı, farklı dil ailelerine mensup öğrencilerimiz oluyor. Onların genel olarak ilettiği problemleri iki başlık altında toplamak mümkündür; Birincisi, ‘Kısmen anlıyoruz ancak yazamıyoruz, nasıl yazacağımızı bilmiyoruz, ödev-seminer-sunum-tez aşamasındaki akademik yazmayı gerektiren konularda yetersiz kalıyoruz’; 2, ‘Hocaların akademik sunumlarını veya ders anlatımlarını takip etmekte zorluk çekiyoruz’. Bu iki problem, bize şunu gösteriyor: Genel Türkçede gündelik ihtiyaçlarını gören, kişisel alanda ya da kamusal alanda ortalama düzeyde ihtiyaçlarını gören öğrencilerimiz üniversitede eğitim dili Türkçe olan bölümlerde zorlanıyorlar ve bu da aslında bizim akademik Türkçe dediğimiz akademik yazma, akademik okuma, akademik dinleme ve akademik sözlü veya yazılı üretim sunum becerilerini geliştirmemiz gerektiğini söylüyor. Peki 140-150 saatlik süreçte ne yapabiliyoruz? Açıkçası bu süre, çok kısıtlı bir süre. Bunun ben en az 500 saatlik bir süre olması gerektiğini düşünüyorum. Böylece öğrenci akademik kalıplara, akademik kullanımlara; atıf yapma gibi akademik becerilere sahip olabilsin. O bakımdan, şu anda akademik dil becerisi açısından öğrencilerimizin hazırbulunmuşluğunun oldukça zayıf olduğunu söyleyebiliriz.” (U4)

“Evet çekiyorlar. Dönem içindeki dilbilgisi konuları zor bittiği için akademik yazmayı bırakın normal yazma çalışmalarına çok az zaman ayrılmakta.

Önerilerim:

Yazma becerisine daha çok zaman ayırma

Profesyonel yazarlarca eğitimlerin verilmesi

Akademik dilin öğretilmesi” (U5)

4.9. Disipline Yönelik Yazma Öğretimi

Katılımcılara akademik Türkçe hazırlık programı dâhilinde farklı disiplinlere yönelik akademik yazma dersi verilmesi gerekip gerekmediği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında müşterek öğretim programı düşüncesi, ön plana çıkmaktadır. Gerek öğretici bakımından gerekse öğretim programlarının şartları ve işleyişleri bakımından her disipline özel akademik Türkçe eğitimi verilmesi, mümkün olarak değerlendirilmemektedir. Terminoloji ve alan bilgisi gerektirdiği düşüncesiyle uzmanlar, öğrencilerin ortak ihtiyaçlarına hitap eden öğretimin devam ettirilmesi konusunda hemfikir gözükmektedirler.

“Yani o biraz tartışmalı bir konu. Ortaklıklar üzerinden gidilecek olursa, bizim sınıflarımız daha çok sosyal ve fen olarak ayrılıyor. Sağlıkta yeterli sayı olmadığı için sağlık ile ilgili ayrıca sınıf açılmıyor. Zaten akademik yazmada da çoğu konularda bir rapor, yani mühendis de yazabilir, bir hata raporu verebilir günü geldiğinde. Zaten bu türler genel geçer türler sanki. Tür ayrımından ziyade daha ortaklıklar üzerine kurulması daha doğru gibi. Çünkü daha teknik konuları zaten okutman da bilemez. Yani öğretim

görevlisi de bilemez ders anlatmasını. O yüzden olabildiğince genel konular üzerinde durulmalı ve işe başladıklarında kendi alanıyla ilgili yeni durumlara adapte olabilecekleri bir dil seviyesine ulaşmaları hedeflenmeli.” (U1)

“Hazırlıkta bunu yapamıyoruz. Biz daha çok genel alana, genel akademik dil becerilerine yönelik eğitim veriyoruz; çünkü bir tıp terminolojisinin akademik dil becerilerinden daha özel bir alan istediği kesin veya fen bilimleri alanındaki o alana özgü terminolojinin bunu gerektirdiği bir gerçek ancak bizim şu aşamada iktisat Türkçesi, tıp Türkçesi veya maliye Türkçesi veya sosyal bilimler Türkçesi gibi çok ihtisaslaşmadan ama belli tematik bir çerçevede yine sosyal bilimler alanının, fen bilimleri alanının, sağlık bilimleri alanının bir Türkçe hocasının bilebileceği asgari bilimsel metinler kullanıyoruz. Bunu şöyle örneklendirebiliriz: Çok uzmanlık alanı gerektirmeyen ortalama bilimsel metinleri okuyabilmeli ve bu tür bilimsel metinler üretebilmeli genel akademik Türkçe kursunu alan öğrenci. *Örnek veriyorum, teşhis, tedavi* kelimesi *evet* terminolojisine aittir ama veya alanyazın kavramı, akademiktir ama bütün alanlar için kullanılan bir kavramdır ama bu kavramları ortalama bir okuryazar olan lisans düzeyinde eğitim alan öğrencilerin aslında biliyor olması gerekir.” (U4)

“Hayır, çünkü bu durum zaman ve hoca açısından imkânsız. Genel yazma kuralları verilip öğrencinin disipline uyarlaması beklenmeli.” (U5)

4.10. Akademik Yazma Becerisinin Geliştirilmesi

Katılımcılara uluslararası öğrencilerin akademik yazma becerilerini geliştirmek için hangi görev ve etkinliklere öncelik verilmesi gerektiği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında okuma ve yazma etkinlikleri dikkat çekmektedir. Okuma ve yazma pratiklerinin çeşitlendirilmesinin ve sayıca arttırılmasının öğrencilerin akademik yazma becerilerini geliştireceği noktasında uzmanların ortak fikirde olduğu görülmektedir.

“Her şeyden önce dil ediniminde de vardır, anlamlı girdi programı. Yani girdi olmadan çıktı olmaz. Yani eğer akademik yazma becerisini geliştirmek istiyorsak her şeyden önce bolca akademik yazı okutmamız lazım. Bu ne olabilir? Nicel araştırmanın nasıl yapılacağı ile ilgili beş tane nicel araştırma makalesi okutulabilir. Öğrenci zaten onun terminolojisini kavrayacaktır. Ya da deney grubu nedir, kontrol grubu nedir; nicel bir çalışma diyelim ki okuttunuz, ön test nedir, son test nedir; yöntem bölümü yazılırken hangi yapılar tercih edilir, onların okuma sırasında vurgulanması gerekiyor. Ardından diğer araştırma türlerine örnek makaleler okutulmalı. Ben akademik yazmaya girdiğim zaman paraphrase (yeniden ifade etme) yaptırarak başlıyorum. Biz bu paragrafı okuduk. Bu paragraf mesela makalenin yöntem bölümünden. Aynı kelimeleri kullanmadan aynı bölümü kendi cümlelerimizle nasıl yazabiliriz? Mesela bu çalışmada tutum ölçeği kullanılmıştır diye bir cümle var. Bunu nasıl başka şekilde ifade edebiliriz? Bu çalışmanın verileri tutum ölçeği ile

toplanmıştır ya da elde edilmiştir. Bu çalışmanın veri toplama aracı tutum ölçeğidir. Yani aynı cümleyi akademik dilde ben başka nasıl söylerim?” (U2)

“Düzenli dergi okumaları, örnek makalelerden çok sayıda analiz yapmaları, yazma denemeleri yapmaları, yabancılara özgü akademik yayınların çalışılması.” (U5)

4.11. Dilbilgisinin Akademik Yazmaya Etkisi

Katılımcılara Türkçe akademik yazma öğretimi içerisinde dilbilgisinin yeri sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında A1, A2, B1 düzeylerinde dilbilgisi temelinin oluşturulması ve akademik Türkçe düzeyinde de dilbilgisi öğretiminin devam etmesi ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin ana dillerinde edindikleri dilbilgisi düzeyi doğrultusunda program içerisinde dilbilgisi öğretiminin zamanlamasının yapılması gerektiğini ifade eden uzmanlar, akademik yazma bakımından dilbilgisinin ne denli önem taşıdığına da farklı bakış açılarıyla değinmektedirler.

“Aslında dilbilgisi yapıları öğretiliyor. C’ye kadar almış oluyorlar. Yine de bir edilgen yapıyı tekrar etmek önemli. Daha doğrusu ‘ben dili kullanımı’ ve ‘edilgen yapı’ iki söylem tercihi. Bunlar arasında bir tercih farkı olduğunu öğrencilerin bilmesi gerekir. İkincisi, dilbilgisinde biraz daha belli yapıların yani morfolojik bilginin biraz daha arttırılması gerekiyor, işte “-mıştır” gibi. Bu tarz “biçim birim birleşimleri”ni ve bunların anlam farklarını, birleştiği zaman hangi anlamsal farkları oluşturduğunu bilmeleri gerekir. İşte “araştırma yapılmıştı” ile “araştırma yapılmıştır” arasındaki ayrımı net bir şekilde bilmeleri gerekir. Yani daha çok bunların biraz daha tekrar edilmesinde fayda var akademik Türkçe derslerinde.” (U1)

“Bizim hazırlık sınıflarında eylülünden haziranın başına kadar 8-9 aylık bir süre var. Bu 9 ayda dil edinimindeki gibi çocuğun yapıyı sezmesi, öğrenmesi mümkün değil. Dolayısıyla süre çok kısa zaten. Dilbilgisi öğretimi tabii ki A1, A2, B1 seviyelerinde yer almalı. Normal kurs sınıflarında hazırlık sınıflarında dilbilgisi olmalı ama tabii ki bu “Haydi çocuklar şimdiki konumuz öğrenilen geçmiş zaman, başlıyoruz” biçiminde değil. Önce konuşması, okuması yapılır ondan sonra “Bu metinde de şu konu vardı” biçiminde metinden yola çıkarak dilbilgisi öğretimi yapılmalı. Ama akademik Türkçe sınıflarında doğrudan dilbilgisi öğretmek yerine, diyelim metot bölümünde “Falanca kişi tarafından geliştirilen falanca ölçeği kullanılmıştır” diyor. İşte “kullanılmıştır” ifadesinin edilgen olduğu... daha önce onu bilerek gelecek zaten öğrenci... cümlelerden yola çıkarak verilmeli dilbilgisi. Aslında dilbilgisi çeviri yöntemi dünyanın en kötü yöntemi olarak lanse ediliyor. Bu ELT alanında da öyledir. Ama şu var, A1 seviyesinde Türkçe öğrenmeye gelen öğrenci için biz elbette çeviri yöntemini kesinlikle kullanmayız. Ama akademik bir metni anlayabilmesi için öğrencinin bir defa kendi dilinde

oturtması lazım zihninde. İleri düzeyde demiyorum. Mesela siz İngilizce bir metin okurken zihninizde Türkçe çevirisini yapmıyorsunuzdur. Ama başlangıç seviyesini düşünün. Öğrencisiniz ve ELT ile ilgili bir makale okuyorsunuz. Onu ilk önce mutlaka zihninizden çevirirsiniz. Ben özellikle akademik Türkçede doğru çeviri yapabilmenin çok önemli olduğunu düşünüyorum.” (U2)

“Genel bir dil programında örtük bir biçimde verilebilecek dilbilgisi yanında akademik Türkçe bakımından açık bir dilbilgisi öğretimi, önemli hatta gerekli olabilir. Çünkü buradaki değerlendirme ölçütleri, yazılı çalışma neyse, artık yazılı ürün neyse öğrenci tarafından ortaya konulacak olan, onların değerlendirme ölçütleri oldukça katı olacaktır. Dolayısıyla dilbilgisi kurallarına uyumluluk da değerlendirme ölçütlerinden bir tanesi olacaktır ve öğrencilerin buna göre desteklenmesi gerekir.” (U3)

“Dilbilgisi ayrı bir kazanım değildir. Dilbilgisi dilin kemiğidir. Mutlaka olmalı ve dikkat edilecek hususların başında ele alınmalıdır.” (U5)

4.12. Ölçme ve Değerlendirme Araçları

Katılımcılara, Türkçe akademik yazma derslerinin hangi yöntemlerle ölçülebileceği sorulmuştur. Alınan yanıtlar kapsamında sınavsız değerlendirme, sürekli geri bildirim ve sürece yönelik değerlendirme konuları dikkat çekmektedir. Program dâhilinde sınavlı sisteme uyum sağlamayan koşullar sebebiyle sınavsız değerlendirme yapılması gerektiğini ifade eden uzmanlar, öğrencilerin süreç içerisinde kendilerini geliştirmeleri, öğrenmeleri ve gelişim düzeylerini görebilmeleri bakımından sürece odaklı değerlendirme yapılması ve öğrencilere süreç içerisinde sürekli geri bildirim verilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

“... Amaç zaten belli bir yeterlik kazandırmak. Ve o yeterliği alanların devam etmesi. Ama bu, uygulamada çok zor. Öğrenciler başarısız olduklarında ne yapacaklar? Zaten temmuzun sonunda oluyor bu. Tekrardan başarısız olanlara ne yapacaksınız? 2-3 kişi başarısız olursa ne olacak? Bursları kesilecek mi kesilmeyecek mi? Sınıf açılacak mı açılmayacak mı? ... Diyoruz ki öğrenci Türkiye’de nasıl olsa sokakta öğrenir, biraz daha geliştirir. Ve gerçekten de öğrenciler bölüme gittiklerinde, 4 5 ay sonra geldiklerinde çok daha ilerlemiş bir şekilde de gelebiliyorlar. Yani öyle bir avantajı da var. O yüzden bence uygulamadaki zorluklardan dolayı böyle bir başarı sınavı yapılmaması daha doğru olur diye düşünüyorum.” (U1)

“Mesela TOEFL sınavı tabii ki ürün odaklı olmak zorunda. Bir net verilecek, ona göre değerlendirme yapılacak ve bir sertifika verilecek, geçti-kaldı denilecek; tabii ki bunun ürün odaklı olması gerekiyor. Ama üretim boyutunda yazmayı öğretirken değerlendirme, süreç odaklı olmak zorunda. Derste öğrencilerle birlikte öğretmen de yazacak, eksik gördüğü yerleri düzeltecek, dönüt verecek eğer öğrenci hâlâ anlamadıysa o konuya

tekrar dönüp anlatacak vs. Yani süreç odaklı bir değerlendirmenin yapılması gerekiyor.” (U2)

“Öncelikli olarak şunu belirtmek lazım, dil öğrenim süreçlerini sonuç odaklı öğrenim araçlarıyla ölçmek bize çok verimli sonuçlar vermiyor çünkü sonuç söylüyor. Evet, biz akademik Türkçe kurslarının sonunda çok not baskısı olmayan bir sınav uyguluyoruz, bunun içinde akademik anlama ve akademik yazma becerilerini ölçmeye yönelik sorular ve uygulamalar var; daha çok, ölçme araçlarımız uygulamaya yönelik. Örneğin yukarıda verilen akademik 3 farklı parçadan, *kendiniz bir kaynak göstererek bir metin oluşturunuz veya şununla ilgili şu bilgilere nasıl atıf yaparsınız, bunları gösteriniz* gibi uygulamaya yönelik sonuç odaklı bir küçük sınav uyguluyoruz ancak bunda not baskısı çok ciddi yok. Ancak eğitim sürecinin içerisinde öğrencilere o task-görev dediğimiz görevlerle süreçte onları değerlendirmeyi ve geri bildirim vermeyi önceliyoruz. Dediğim gibi bu alan, son 5 yılda ciddi anlamda Türkiye’de bir arayış içerisinde olan ve öğrenim yollarını sürecin kendisinin belirlediği ve öğreticilerin sürekli kendilerini geliştirdiği bir alan. Profesyonel ölçme araçlarının aynı zamanda akademik dinleme ve akademik sunum becerilerini geliştirecek şekilde önümüzdeki yıllarda yerleşmesini sağlamak zorundayız.” (U4)

“Süreç odaklı bir yapı ele alınmalı. Süreç içerisinde yapılan yönlendirmelerle öğrenci, bu yetiye sahip olabilir.” (U5)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Alanyazında, Türkiye’de sayısı her yıl artan uluslararası öğrencilerin yaşadıkları zorluklar ve sorunlardan hareketle yapılan ihtiyaç analizi çalışmaları mevcuttur. Bu çalışmaların sonuçları, özellikle eğitim dili Türkçe olan programlardaki öğrencilerin zorlandıkları beceri ve alt becerilerin başında akademik yazma becerisinin geldiğini göstermektedir. Öğrencilerin akademik dil becerilerini geliştirebilmeleri ve üniversite hayatına uyum sağlayabilmeleri için akademik Türkçe yeterliliklerinin belirlenip, bu yeterlilikleri edinmeleri amacıyla belirlenecek hedefler doğrultusunda akademik Türkçe programlarının içeriği ve kapsamı standartlaştırılmalıdır. Nitelikli programlar hazırlamak için gereken ihtiyaçların, paydaşların görüşleri de alınarak derinlemesine araştırılması ve belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, bu araştırma kapsamında uluslararası öğrencilerin Türkçe akademik yazma ihtiyaçlarını, sorunlarını belirlemeye ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye yönelik yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla uzman görüşleri alınmıştır. Görüşmeler, kayıt altına alınmış ve içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

Araştırmanın uzman görüşmelerinde altı farklı uzmanın; akademik Türkçe kavramının tanımı, akademik yazma kapsamında program içerikleri, program koşulları; öğreticilerin sahip olması gereken nitelik ve eğitimler; öğrenci ihtiyaçları, öğrencilerin karşılaştıkları sorunlar, öğrenci yeterliliklerinin

geliştirilmesi; ölçme ve değerlendirme içerikleri bakımından görüşleri alınmış; bu doğrultuda bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

Akademik Türkçe kavramının tanımı ve kapsamı hususunda net bir tanım gerçekleştirilemediği göze çarpmaktadır. Türkçenin yapı yönünden farklılıklar içermesi dolayısıyla farklı dillerle kıyaslanmaması ve farklı dillerde olduğu gibi kullanılmaması konusunda öğrencilerin gerekli yeterliliğe ulaştırılması gerekmektedir. Hayatın doğal akışı içerisinde kullanılan Türkçenin akademik Türkçeden yapısal ve üslup olarak farklılıklar gösterdiği göz önüne alındığında, akademik yazma öğretim programının ne denli ayrıntılı hazırlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan akademik Türkçe kavramının hangi yönüyle ele alındığı, bir tanım ve kapsam belirlenmesi konusunda önem taşımaktadır. Uzman görüşlerinden de anlaşılacağı gibi kavramsal açıdan netlik olmamakla birlikte uzman kişilerin bu kavramdan beklentilerinin ne olduğu da programın işleyişine etki edebilir. Uzmanların akademik Türkçe kavramından beklentileri değerlendirildiğinde, kavramın çok boyutlu bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu boyutlardan ilki, araştırmaya konu olan akademik Türkçenin üniversite düzeyindeki akademik ortamlarda kullanıldığıdır. İkinci boyutu ise gündelik dilden farklılaşması; dil yapıları, üslup ve ifadeler olarak farklı dil özelliklerinin olmasıdır. Üçüncü boyut ise üst düzey dil becerilerinin ve bilişsel becerilerin yetkin biçimde kullanılması olarak ifade edilebilir. Dördüncü boyut olarak öğrencilerin akademik bağlamlardaki iletişimsel görevlere yönelik türlerin ve bu türlerin söylem, biçim dil özelliklerinin farkında olmaları ve bu türleri kullanabilmeleri olduğu söylenebilir. Uzmanların değindiği başka bir boyut ise ana diline yönelik yapılacak akademik Türkçe öğretimi ile uluslararası öğrencilere yapılacak akademik Türkçe öğretiminin ve bu iki grubun ihtiyaçlarının farklılaşmasıdır ve yapılacak olan tanımın bu farklılık gözetilerek yapılması gerektiğidir. Uzmanların bu görüşleri, alanyazındaki diğer akademik dil, akademik yeterlilik tanımlarıyla paralellik göstermektedir. Uzman görüşlerinin bulgularına paralel olarak, alanyazında da akademik dil ve akademik yeterlilik kavramları çok boyutlu olarak ele alınmaktadır. Kern'e (2000) göre bir dilde akademik yeterliğin üç boyutu bulunmaktadır: *dilbilimsel, bilişsel ve sosyo-kültürel boyut*. Dolayısıyla akademik Türkçe yeterliliği; üniversite düzeyindeki akademik çalışmalar için gerekli iletişimsel görevleri uygun üslup ve dil özellikleriyle, akademik kültürün değer, inanış ve kabulleriyle uyumlu bir şekilde üst düzey bilişsel becerileri de kullanarak yerine getirebilmek olarak tanımlanabilir.

Akademik yazma programının kendi bakış açıları doğrultusunda hangi düzeylerde öğrencilere sunulması gerektiğiyle ilgili görüş bildiren uzmanların ifadeleri kapsamında öğrenme düzeyinin etkili olduğu görülmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin esas olarak ana dillerinde ulaştıkları gelişim düzeyi, öğrenim gördükleri dil gelişimlerini dolaylı olarak etkilemektedir. Bahsi geçen

gelişim düzeyi, yazma yeterlikleri genelinde dilbilgisi ve yazım kuralları, anlam bilgisi, terminoloji bilgisi gibi pek çok konuya dayanmaktadır. Akademik yazma öğretimi programı dahilinde, öğrencilerin ana dillerinde hangi yeterlilik düzeyine sahip olduğu gözlemlenmediğinden Türkçe yazma eğitimlerinde belirli bir gelişim düzeyinde oldukları varsayılmaktadır. Ancak program içeriklerinin net çerçeveler içerisinde verilmesi ve içeriklerin düzenli ve her öğrenci tarafından uygulanabilir olması hâlinde Türkçe akademik yazma öğretiminin hangi dil düzeyinde verilebileceğini ifade etmek mümkün olabilir. Uzman kişilerin, öğretim sürecine dahil oldukları öğrencilerin ortalama öğrenme düzeyi ve yazma becerileri doğrultusunda akademik Türkçe öğretim programına yer verilmesi gereken dil düzeylerini belirttikleri görülmektedir. Standardize edilmiş program içerikleriyle yazma öğretiminin düzeylendirilmesinin, öğrencileri farklı motivasyona ve öğrenme seviyesine taşıyacağı söylenebilmektedir.

Türkçe akademik yazma öğretiminin hangi dil düzeyinde verildiğine ek olarak hangi sürelerle verildiği de önem taşımaktadır. Öğrencilerden ve öğretilenlerden aldıkları dönütler ve deneyimler doğrultusunda bu konu hususunda öngörü sahibi olan uzmanların görüşleri bu noktada ön plana çıkmaktadır. Akademik yaşamın ihtiyaçları ve zorunlu kıldığı öğrenme düzeyleri dışında yabancı uyruklu öğrencilerin, buldukları ülkede gündelik yaşama uyum göstermesi gerekliliği unutulmamalıdır. Dolayısıyla akademik yazma yeterliliğinin ve ifade yeteneğinin beklentileri karşılaması için yabancı uyruklu öğrencilerin hazırlıktan başlayarak bölümlerinde devam edecek şekilde üniversite öğrenimleri süresince akademik yazma eğitimi alması beklenmektedir. Belirlenen standart öğretim sürelerinin uzatılması ve akademik dil becerileri öğretiminin düzeylendirilmesi yoluyla akademik ve gündelik yaşamda karşılaşılabilecek problemlerin öğrenciler ve öğretilenler açısından giderileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle, akademik Türkçe yazma öğretiminin süre bakımından uzatılması ve alt kurları da kapsayacak şekilde düzeylendirilmesi yönünde programın revize edilmesi önerilebilir.

Türkçe akademik yazma öğretiminin kapsamına ve süresine ek olarak kim tarafından, hangi yetkinliklerle öğrencilere verileceği konusu dikkat çekmektedir. Eğitim-öğretim kurumları, her ülkede geleceğe yönelik temellerin atılmaya başlandığı esas birimlerdir. Dolayısıyla her yönüyle kapsamlı eğitim ihtiyacı gündeme gelmektedir ve gündelik yaşamda ülkelerin gelişmişlik düzeyi, uzmanlık alanları ile değerlendirilmektedir. Bu bakımdan öğretilenlerin sahip olması gereken yetkinlikler, önem taşımaktadır. Alanyazında akademik İngilizcenin öğretimindeki uygulamalara bakıldığında, Peacock ve Floerdew (2001, s.181-182), akademik amaçlı dil programının başarılı olabilmesi için öğretilenlerin sahip olması gereken belirli özellikleri tanımlamıştır. Öğretilenler, öğretim etkinliklerini ve materyallerini öğrencilerin ihtiyaçlarına göre

düzenlemeye, akademik alanların diline aşına olmaya, öğrencilerin dünyasına ilgi duymaya ve bilgi edinmeye istekli olmalıdır. Öğreticiler, ihtiyaç analizinde yetkinliğe sahip olmalı, özel amaçlı kurslar ve yeni materyaller tasarlayabilmeli veya mevcut olanları uyarlayabilmeli, bir sınıfta çok farklı dil becerilerine sahip öğrencilerle çalışabilmelidir. Ayrıca İngilizcenin akademik amaçlı öğretimini yapan öğretmenlerin yeterliliklerine ilişkin standartlar belirleyen BALEAP (British Association of Lecturers in English for Academic Purposes), akademik bağlamlardaki görev ve uygulamalar, akademik amaçlı dil öğrencilerinin ihtiyaçları, program geliştirme ve uygulama başlıklarına yönelik öğretici yeterlilikleri tanımlamıştır. Benzer şekilde bu araştırma kapsamında da uzman kişiler, ezbere dayalı sistemlerin aksine eğitim programlarının içeriklerinin ve çerçevesinin net bir şekilde öğretmenler tarafından belirlenerek yazma becerisinin geliştirilmesine katkı sağlayan yazma uygulamalarına ağırlık verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Uzmanlık elde edilmesi bakımından her alanda deneyim ve pratik bakımından aktif olmanın fayda sağladığı bilinmektedir. Bu nedenle uzman görüşlerinden hareketle öğretmenlerin, deneyimlerini ve yeterliliklerini artıracak hizmet içi faaliyetlerin parçası olmaları gerektiği söylenebilir. Ancak, öğretmenlerde olmazsa olmaz olarak görülen niteliklerin ifade edilebilmesi için akademik yazma programının içeriklerinin, kapsamının ve sürelerinin net bir şekilde belirlenmesi gerektiği dikkat çekmektedir. Öğrencilere edindirilen deneyimlerde olduğu gibi, uzmanlık kazanılabilmesi bakımından öğretmenlerin de aktif yazma faaliyetleri içerisinde olması gerektiği ifade edilmektedir. Uzmanların bu görüşü kapsamında öğretmenlerin de gelişmeye ve öğrenmeye akademik yaşamları süresince devam etmesi ve sürdürülebilir mesleki gelişim faaliyetleri içerisinde olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Akademik yazma açısından öğrencilere iyi bir eğitim verilip verilmediğinin belirlenebilmesi için öğretmenlerin yeterliliklerinin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Uzmanlar tarafından, öğretmenlerin sınıf içi deneyim ve gözlemleri doğrultusunda ders materyalleri oluşturulurken öğrenci ihtiyaçlarını dikkate almaları gerektiği ifade edilmektedir. Devamlı gelişim gösteren öğrencilerin her gelişim aşamasında standart materyallerden faydalanması, öğrenmelerine olumsuz etki edecektir. Bu nedenle ancak ihtiyaçlar doğrultusunda hazırlanan ders materyalleri, gelişimler kapsamında değişime açık olabilmektedir. Uluslararası öğrencilerin ana dilleri ile Türkçe arasındaki farklılıklara ilişkin dilbilimsel, bilişsel, sosyo-kültürel farkındalık geliştirebilmeleri, gündelik yaşamda kullanılan Türkçe ile metne dayalı Türkçeyi birbirinden ayırabilmeleri gibi konularda ek kaynaklara ve desteklenmeye ihtiyaçları olabilmektedir. Öğrencilerin akademik yazma bağlamında öğrenmeleri gereken beceriler açısından uzmanların ortak olarak ifade ettikleri çalışma ve araştırma becerileri; atıf yapma, kaynakça oluşturma, bilimsel dile uygun yazma, özetleme, dersi/konuşmayı dinlerken not tutma, sınav sorusuna cevap yazmadır.

Üretecekleri akademik yazı türleri ise tez, makale, ödev, sunum, resmî yazışmalar olarak ifade edilmiştir. Benzer şekilde, Dursun ve Genç (2018, s.102) yaptıkları çalışmada öğrencilerin en önemli buldukları akademik yazma etkinliklerinin, dersi dinlerken not tutmak ve yazılı ödev hazırlamak olduğunu tespit etmişlerdir. Dolayısıyla ders materyalleri hazırlanırken bu ihtiyaçların göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Türkçe akademik yazma hususunda uluslararası öğrencilerin ortak ihtiyaçları olduğu gibi yaşadıkları ortak sorunlar da bulunmaktadır. Durmuş (2018), Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen hedef grup ile yabancı dil olarak öğrenen hedef grubun ihtiyaçlarının ve sorunlarının; bu gruplara yönelik seçilecek olan yöntemin, yaklaşımın ve materyallerin farklılaşması gerektiğini vurguladığı yazısında lisansüstü öğrencilere, akademik ortamların sözlü ve yazılı iletişimlerinin gerektirdiği dil kullanımlarını gösteren yönlendirmeler yapılabileceğini hatta buna uygun dersler planlanabileceğini belirtmiş ve bu tür derslerin, planlamada genel amaçlı bir okuma, konuşma, dilbilgisi öğretiminden daha etkili olacağını ifade etmiştir. Ayrıca ikinci dil öğrencileri için öğreticiler, bir bakıma topluma uyum konusunda danışmanlık yapmakta ve bu süreçlerde engelleri aşma konusunda onlara destek olmaktadır. Uzmanlarla gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde alan yazınla benzer bulgular elde edilmiş; bu ihtiyaçların ve sorunların hangi yöntemlerle giderilebileceği konusunda fikir sahibi olunmuştur. Değişen dil yeterliliklerine bağlı olarak metin yazma ve ifade etme zorlukları yaşayan öğrenciler, öğreticilerin desteklerine ek olarak akademik dil öğretimi programlarının kapsamlarının ve içeriklerinin güncellenmesi ve yeniden tanımlanması ile akademik yazmada başarı göstereceklerdir. Sınıf içi etkinlikler, ödevler ve projeler kapsamında performanslarının ölçülmesi, geri dönütler verilmesi ve öğrencilerin zorlandıkları noktalarda anlık bildirimlerle yanlışlarının gösterilmesi yoluyla bu sorunların aşılabileceği öngörülmektedir. Aynı zamanda öğretim sürelerinin uzatılması, öğrencilerin gelişimlerini geniş zamana yayacak ve öğreticilere de zaman bakımından kolaylık sağlayacaktır.

Türkçe akademik yazma öğretim programları dâhilinde farklı disiplinlere yönelik eğitim verilmediği görülmektedir. Uluslararası öğrencilerin öğrenim görecekleri alanlar doğrultusunda içerikler oluşturulmamaktadır. Uzmanlardan elde edilen görüşler, tüm öğrencilerin temel düzeyde ihtiyaçlarının karşılanacağı şekilde program hazırlanması gerektiğine ve aksinin mümkün olamayacağına işaret etmektedir. Öğretim programı koşulları farklı disiplinlere yönelik öğretim yapılmasına engel teşkil etmektedir. Dil öğreticilerinin farklı disiplinlere ait terminolojiye hâkim olamayacakları görüşü de bunu desteklemektedir. Bu nedenle müşterek bir paydada buluşan öğrencilerin ihtiyaçlarının ve isteklerinin analizinin ayrıntılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, önem arz etmektedir. Farklı disiplinlerde farklı alan bilgisi edinecek olmaları, ortak yazma ihtiyaçları

olmayacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla yazma becerileri geliştirilirken mutlak suretle tüm öğrencilere yönelik programlar oluşturulması gerekmektedir. Okuma ve yazma pratiklerinin ön plana çıktığı bu programlarda uzman görüşleri bir konuda daha deneyim ve pratiklerin ne denli önem taşıdığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, dilbilgisi gelişimi doğrultusunda program ve öğretim içeriklerinin hazırlanması, öğrencilerin aynı paydada yer alabilmesine imkân tanımaktadır. Dilbilgisinin öğretilmediği ve uygulanmadığı bir akademik yazma öğretimi, gerçek dışı kabul edilmektedir.

Öğrencilerin Türkçe akademik yazma performanslarının tek bir sınava tabi tutulmaksızın ölçülmesi konusunda uzmanlar görüş birliği içerisinde. Öğretim programı kapsamında öğrencilerin kendi gelişimlerini sağlayabilecekleri ve gözlemleyebilecekleri sistemler ile desteklenerek performans ölçümlerine tâbi tutulması gerekmektedir. Uzman görüşleri doğrultusunda, etkinliklerin öğrenci motivasyonunu artıracak şekilde oluşturulmasının fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Öyle ki süreç içerisinde anlayan, bilen, gelişen, soran ve sorgulayan öğrenciler, bilişsel bakımdan gelişim gösterebileceklerdir. Alanyazında da bu konuda çeşitli bulgulara yer verilmektedir. Peacock ve Flowerdew (2001) ile Hyland (2003), akademik yazma çalışmalarında öğrencilerin, öğreticilerden ve akranlarından aldıkları dönütlerden oldukça faydalandıklarını, çeşitli yöntemlerle verilen bu düzeltmelerin ve dönütlerin, öğrencilerin yazma gelişimlerine katkıda bulunduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla devamlı dönütler alan öğrenciler, gelişim bakımından dönüt almayan ve süreç içerisinde hangi düzeyde olduğunu kavrayamayan öğrencilere göre daha fazla gelişim kaydedeceklerdir.

Kaynakça

- Badger, R. ve White, G. (2000). A Process Genre Approach to Teaching Writing. *ELT Journal*, 54(2), 153-160.
- Bakır, S. (2015). *Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Öğrenme Yaklaşımlarının, Yazma Becerisi Öz Yeterliklerinin Ve Türkçe Yazma Becerilerinin İncelenmesi* (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Erzurum.
- Camadan, D. (2020). *Üstbilişsel Strateji Eğitiminin İngilizce Akademik Yazma Başarısına ve Üstbilşsel Farkındalığa Etkisi* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Chmiliar, I. (2010). Multiple-case Designs. A. J. Mills, G. Eurepas ve E. Wiebe (Ed.), *Encyclopedia of Case Study Research* içinde (ss. 582-583). USA: SAGE Publications.
- Demir, D. (2017). *Uluslararası Öğrencilerin Akademik Türkçe İhtiyacı* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.

- Demir, D. ve Genç, A. (2018). Akademik Türkçe Etkinliklerine Yönelik Öğrenci ve Öğretim Elemanı Görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (28), 91-104.
- Demir, D. ve Genç, A. (2019). Academic Turkish for International Students: Problems and Suggestions. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(1), 34-47.
- Demir, N. (2020). Akademik Türkçe ve Temel Sorunları. B. Tüfekçioğlu (Ed.), *Akademik Amaçlar İçin Türkçe Öğretimi Kuram ve Uygulama* içinde (ss. 1-20). Ankara: Pegem Akademi.
- Deniz, K. ve Daşöz, T. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlerin Yazma Becerilerinde Gerekeçlendirme. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, (UDES), 1515-1526.
- Dolmacı, M. (2015). *Akademik Türkçe Kelime Bilgisi Üzerine Bir Derlem Çalışması: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Dair Çıkarımlar* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Durmuş, M. (2018). Dil Öğretiminin Temel Kavramları Üzerine Düşünceler: Yabancılar Türkçe Öğretimi Mi, Yabancı Dil veya İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi Mi?. *Türkbilig*, (35), 181-190.
- Ekmekçi, V. (2017). *Yabancılar Türkçe Öğretiminde Akademik Okuryazarlık Öğretimine Yönelik Bir Eylem Araştırması* (Basılmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Gillett, A., Hammond, A., ve Martala, M. (2013). *Inside Track to Successful Academic Writing*. UK: Pearson.
- Güde, Y. C. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Akademik Yazmaya Yönelik Bir İçerik Önerisi* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Güral, M. M. (2020). *Türkçenin İkinci Dil Olarak Öğretiminde Öğrenenlerin Akademik Dil Gereksinimleri* (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Harmer, J. (2004). *How to Teach Writing*. Harlow: Pearson Longman.
- Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Harlow: Pearson Longman.
- Hyland, K. (2003). *Second Language Writing* (Cambridge Language Education). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyland, K. (2009). *Academic Discourse: English in a Global Context*. London: Continuum.
- Johns, A. M. (2003). Genres and ESL/EFL Composition Instruction. B. Kroll (Ed.), *Exploring the Dynamics of Second Language Writing* içinde (ss. 195-217). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jordan, R. R. (1997). *English for Academic Purposes: A Guide and Resource Book for Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jordan, R. R. (1999). *Academic Writing Course: Study Skills in English*. UK: Pearson.

- Kan, M. O. (2017). Türkiye’de Akademik Yazma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1037-1048.
- Karagöl, E. (2018). *Akademik Yazma Açısından Tezler* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Kern, R. (2000). *Literacy and Language Teaching*. Oxford University Press.
- Konyar, M. (2019). *Uluslararası Öğrencilerin Akademik Türkçe İhtiyaç Analizi ve Örnek Ders İçeriği* (Basılmamış Doktora Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Tokat.
- Leki, I. (1998). *Academic Writing*. Cambridge: Cambridge University.
- Nunan, D. (1999). *Second Language Teaching and Learning*. Boston: Heinle and Heinle.
- Peacock, M., ve Flowerdew, J. (Ed.). (2001). *Research Perspectives on English for Academic Purposes*. Cambridge University Press.
- Raimes, A. (1991). Out of the Woods: Emerging Traditions in the Teaching of Writing. *TESOL Quarterly*, 25(3), 407-430.
- Seyedi, G. (2019). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Akademik Yazma Öğretimi* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.
- Swales, J. M., ve Feak, C. B. (2004). *Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Şenöz Ayata, C. (2014). *Bilimsel Metin Üretimi*. Ankara: Papatya Yayıncılık.
- Tok, M. (2012). *Türkçe’nin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Akademik Yazma Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma* (Basılmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.
- Tok, M. (2013). Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Akademik Yazma İhtiyacı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 1-25.
- Tüfekçioğlu, B. (2018). *Yabancı Dil Olarak Akademik Türkçe: Sosyal Bilimlerde Akademik Ve Teknik Söz Varlığı* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.
- Uzun, L. (2001). Bilimsel Metne Özgü Önbiçimlenişler ve Bilimsel Metin Yazma Edinimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12, 197-204.
- Vifansi, E. A. (2002). *Academic Writing Needs: An Exploratory Study of the Writing Needs of ESL Students* (Basılmamış Doktora Tezi). Purdue University. Indiana, USA.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

AHMET MİTHAT EFENDİ ROMANLARINDA MEMURİYET VE YÖNETİM ALGISI*

*Nahide İrem AZIZOĞLU***

Öz: Eserleri aracılığıyla dönemin sosyal, kültürel ve idari yapısını ele alan Ahmet Mithat Efendi, döneminin en fazla eser veren yazarlarından. Halkın eğitimine odaklanan yazar; Batılılaşma, toplumsal hayat, eğitim, kadın eğitimi, evlilik, batıl inançlar, kölelik, azınlıklar gibi farklı konularda eserler vermiş ve karakterleri aracılığıyla ders verme amacını gütmüştür. Toplumsal ve siyasi yapıya yer verilmesinden dolayı Ahmet Mithat Efendi hikâyeleri ve romanları, dönemin toplumuna ilişkin bilgilerin edinilebileceği birer kaynak niteliğindedirler.

Araştırmada Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yönetime ve memuriyet sistemine bakış açısı incelenerek yapılan olumlu ve olumsuz değerlendirmeler neticesinde dönemin toplumsal ve siyasi yapısına dair hususiyetler, ortaya konulacaktır. Araştırma konusu ile doğrudan ilgili olan *Felâtuñ Bey ile Rakım Efendi*, *Paris'te Bir Türk*, *Esrâr-ı Cinâyat*, *Müşahedat*, *Jön Türk* adlı romanları esas alınmıştır. Sonuç olarak Tanzimat döneminde memuriyetin saygın bir meslek olarak görüldüğü ancak bu mesleğe uygun olmayan ve çalışma disiplininin uzak kişiler nedeniyle mesleğin yozlaştığı belirlenmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde yönetime ilişkin değerlendirmeler yaptığı ancak bu değerlendirmelerin hiçbirinde padişaha yönelik olumsuz ifadelerin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, memuriyet, Tanzimat dönemi romanları, yönetim.

The Perception of Civil Service and Administration in the Novels of Ahmet Mithat Efendi

Abstract: Ahmet Mithat Efendi, who discussed the social, cultural and administrative structure of the period through his works, was one of the most prolific writers of his time. Focusing on public education, Ahmet Mithat Efendi wrote about different subjects such as Westernization, social life, education, women's education, marriage, superstitions, slavery, minorities and he aimed to be didactic through his characters. The stories and novels penned by Ahmet Mithat Efendi addressing the social and political structure, serve thus as a source of information on the society of his time.

This paper seeks to analyze the perspective on the administration and civil service system in the novels of Ahmet Mithat Efendi as well as the positive and negative criticisms in these novels; and to provide insights into the social and

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.02.2022 - 20.04.2022

** Arş.Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sakarya, Türkiye. azizoglu@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2738-9856.

political structure of the period. To that end, it examines the following works of Ahmet Mithat Efendi that are relevant for the research subject: *Felâatun Bey ve Rakım Efendi, Paris'te Bir Türk, Esrâr-ı Cinâyat, Müşahedat* and *Jön Türk*. This paper concludes that civil service was as a respectable profession in the Tanzimat period, that degenerated due to the unsuitability of people in this profession and lack of professional discipline. While Ahmet Mithat Efendi made some criticisms in his works on administration, he nevertheless never extended criticisms to the sultan to include any negative expression on his person.

Key words: Ahmet Mithat Efendi, civil service, Tanzimat period novels, administration.

Giriş

Osmanlı'da toplum hayatını her yönden etkileyen Batılılaşma kavramı, yazın alanında özellikle roman türüne yansımıştır. Yazarlar, sosyolog gibi hareket ederek toplumu ve toplumsal yapıları ele alarak romanlarına aktarmış ve değerlendirmeler yaparak düzeltilmesi gereken alanları öğretici bir üslup kullanarak anlatmıştır. Bu romanlarda toplumun Batılılaşma sürecinde yaşadığı dönüşümler ele alınmış, bu süreçte başarısız olan karakterler eleştirilmiş ve politika, kültür, eğitim, sosyal hayattaki problemler romanlara yansımıştır (Biricik, 2015, s. 311). Bu dönemde toplumsal yapıları ve değişimleri eserlerine aktaran yazarlardan birisi de Ahmet Mithat Efendi olmuştur.

Geçim sıkıntısı nedeniyle küçük yaşlarda çalışmaya başlayan yazar, Mithat Paşa tarafından desteklenir ve Rüştüye eğitimi sonucunda iyi bir donanıma sahip olarak mezun olur. Farklı memuriyet görevleri sonrasında İstanbul'a dönerek yazmaya odaklanacak ve Doğu-Batı sentezini eserlerine yansıtacaktır. 1873'te "Duvardan Bir Seda" adlı yazısında materyalistliği ve tenasüh inancını savunduğu gerekçesiyle Namık Kemal ve Ebuuzziya Tevfik ile birlikte Rodos'a sürgün edilir. 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan inmesi sonrasında çıkan afla İstanbul'a geri döner, yayıncılık ve yazarlık hayatına devam eder. 1877'de *Üss-i İnkılâp* eserindeki görüşleri, II. Abdülhamit tarafından beğenilince Takvim-i Vekayi müdürlüğüne getirilir. Bu durum, Yeni Osmanlılar ile ters düşmesine ve eleştirilmesine sebep olan süreci başlatmıştır (Miyasoğlu, 2017, ss. 21-27). Ahmet Mithat'ın eserlerinde toplumsal problemleri doğru değerlendirmesinin ve çözüm önerileri sunabilmesinin nedeni, gazeteci kimliğinin yanında yazarın padişaha yakınlığının sonucunda Stockholm'deki Sekizinci Şarkiyatçılar Kongresi'ne Osmanlı temsilcisi olarak seçilmesidir. Böylece Avrupa'yı gözlemleme ve farklı ülkelerden gelen temsilcilerle iletişim kurma olanağı bulmuştur (Findley, 1999, s. 12; Gemili, 2019, s. 30).

Ahmet Mithat, yaşadığı dönemde hükümet yanlısı olmakla suçlanmıştır. Ancak yazarın ıslahat adamı olduğu, ihtilal adamı olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Jön Türkler Batılılaşmayı bir siyasi sorun olarak ele alırken Ahmet Mithat, bilimin politikası olmadığını savunan bir ansiklopedist olarak ele

almaktadır. Eğitim ve öğretim amacıyla halkın seviyesine uygun yazdığından edebiyatçı olmadığı öne sürülmektedir. Gerçekçi bir değerlendirme yapıldığında yazarın Meşrutiyet'i Batı modernizminin simgesi olarak görmediği ve ilerlemenin toplumsal, iktisadi ve kültürel dayanakları olduğunu savunduğu görülmektedir (Esen, 2014, s. 14; Findley, 1999, s. 9; İnci, 2012, s. 67; Mardin, 1992, s. 163). Tüm bu eleştirilere karşın Hâce-i Evvel olarak adlandırılan yazar edebiyat, felsefe, tarih, coğrafya alanlarında eserler vermiştir (Çetin, 2002, s. 30; Doğan, 2013, ss. 194-195; Patacı, 2012, ss. 179-180).

Ahmet Mithat Efendi, devletin kurtuluşunun halkın eğitiminden geçtiğinin farkına vararak bir sosyolog gibi toplumu derinlemesine incelemiş ve kendi okurunu eğitmek amacını gütmüştür (Şeref, 2014, s. 287). Ahmet Mithat, öğretici kimliği ile toplumu incelemiş ve bu sayede Batı özentiliği, alafrangalık, kendi değerlerini küçük görme ve Batı değerlerini fazla yüceltme, Batı değerlerine aşırı bağlılık, körü körüne taklit etme gibi dönemin sorunlarını tespit etmiştir. Toplumdaki bu kültürel yozlaşmayı, tüm detaylarıyla eserlerinde ele almış ve bu durumun karşısında gençlere örnek olabilecek nitelikte donanımlı, bilgili ve ahlaklı karakterlere yer vermiştir (Özdemir ve Göçen, 2014, s. 216).

Toplumun yansıması olan romanlarda tip olarak adlandırılan karakterler, basit ve sabit nitelikte olmakla birlikte dönemin özelliklerini yansıtarak farklı eserlerde ortaya çıkar. Tipler, dönemin özelliklerini yansıttığından toplumun inandığı temel değerleri temsil ederler. Bunların arasında toplumun sevmediği ve hor gördüğü tipler de vardır. Edebi eserlerde medeniyet değişimiyle birlikte tipler de değişmektedir. Özellikle Tanzimat sonrasında bu devre özgü olan yeni insan tipleri doğmuştur. Tanzimat Devri Türk Edebiyatı, tıpkı Batı edebiyatında olduğu gibi sosyal hayattan beslenmiştir. Fakat bu dönemde toplumun özlenen ortak değerlere sahip olan kişiliklere önem vermesinden dolayı edebî eserlerde bu konulara yer verilmeye devam edilmiştir. Ancak bu dönem eserlerinde, menfi tipler üzerinde durulduğu da görülmektedir. Müspet ve menfi tipler karşılaştırmasına eserlerde yer verilerek değerlendirmeler sunulmaktadır (Kaplan, 1991, ss. 5-7). Ahmet Mithat'ın eserlerinde yansımasını en sık bulan tipler, geleneksel kültürden koparak bozulmuş ve batıl inançları, gülünç tavırları, topluma uyumsuzlukları ile dikkat çeken karakterlerdir. Yazarın bu karakterleri anlatılırken yer yer ironik ve hicivsel nitelikte anlatım kullanması, karakterlerin göze çarpan olumsuz yönlerini vurgulamaktadır (Çetin, 2002, s. 30). Batı düşüncesine ve yaklaşımlarına ilişkin eserlerinde eleştiriler yapan Ahmet Mithat, Tanzimat devrinde sıkça görülen yanlış Batılılaşma kavramına ilişkin değerlendirmeleri ile dönemin moda düşüncelerine kapılmak yerine çözüm önerileri sunan bir yazar olarak ön plandadır (Polat, 2016, s. 858).

Tanzimat Dönemi'nde yönetici sınıfına ilişkin yapılan düzenlemelerle birlikte asker yönetici kavramı, yerini sivil bürokratlara bırakmıştır. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yeni düzenlemeler yapılarak valiler ile bölge askeri komutanlarının

yetkileri birbirinden ayrılmış, mülkî ve askerî amir arasında güç ve yetki dengesi sağlanmıştır (Ortaylı, 2008, s. 495). De Rosay (2006, s. 20), Tanzimat sonrası dönemde yönetimin büyük oranda dönemin bürokratlarının kontrolüne geçtiğinden bahsetmektedir. Tanzimat dönemi bürokratları, Osmanlı Batılılaşmasının önde gelen isimleri ve simgeleri olmuşlardır. Bürokrasi sınıfındaki yenilik ve değişimler, toplumu etkilemiş ve edebiyata da yansımıştır. Yaşadığı dönemin siyasal ve toplumsal sorunlarıyla uğraşan bir yazar olan Ahmet Mithat (Moran, 2018, s. 11) da bu konuları ele alan yazarlardan biridir. Yaşadığı dönemde farklı alanlarda eserler veren Ahmet Mithat Efendi'nin toplumun değişen yüzünü ve değerlerini eserlerine yansıttığı aşikârdır. Yazar romanlarında halktan kişilerin farklı alanlardaki görüşlerine ve bakış açılarına yer vermesi açısından toplumu eserlerine yansıtmıştır. Bu sebeple Tanzimat dönemindeki toplum yapısının görülmesi açısından yazarın eserlerinden faydalanılması mümkündür. Tanzimat döneminin toplumsal alandaki etkileri, idari ve siyasi alanlardan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğinden araştırmada, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında memuriyete ve yönetime bakış açısının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında eserler seçilirken işlenen konular dikkate alınarak memuriyete ve yönetime ilişkin bilgiler içerebilecek nitelikteki *Felâatun Bey ile Rakım Efendi, Jön Türk, Müşahedat, Esrâr-ı Cinâyat, Paris'te Bir Türk* romanları ele alınmıştır. Romanların seçiminde eserlerin konuları incelenmiş ve bu konuda Yeni Türk Edebiyatı alan uzmanından görüş alınmıştır.

***Felâatun Bey ile Rakım Efendi, Jön Türk, Müşahedat, Esrâr-ı Cinâyat, Paris'te Bir Türk* Romanlarında Memuriyet Algısı**

Ahmet Mithat, eserlerinde memur olan karakterlere ve onların davranışlarına yer verirken aynı zamanda dönemin memur tipini ve niteliklerini ortaya koymaktadır. Yazar, Rusçuk ve Bağdat'ta memuriyet görevinde bulunduğu memurları gözlemleme olanağına sahip olmuştur. Dönemin memur tipini yansıtırken öğreticiliği bırakmamış ve ideal olan memur tipinin niteliklerini sıralamıştır. İncelenen romanlardan *Paris'te Bir Türk* romanında memuriyet konusuna değinilmediği tespit edilmiştir.

Ahmet Mithat'ın memuriyet konusundan bahsettiği romanlarından biri edebiyatımızda alafranga tipi işleyen ilk eser olması bakımından ayrı bir önem taşıyan (Uçman, 2002, s. 140) *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*'dir. Romanda ideal memur tipi "...kâtiplik zamanını gece gündüz çalışmak ve içinde bulunduğu dairenin değil, belki devletin kâffe-i şüabât-ı umûruna vukufunu şamil etmek için iğne iplik olarak bezl-i himmet eder." (Ahmet Mithat Efendi, 2000a, s. 6) şeklinde tanımlanarak memurların çalışkan ve disiplinli kişiler olmalarının gerektiği vurgulanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, romanlarında memurların üstün niteliklere sahip olan dürüst ve özverili karakterlerden seçilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. *Jön Türk* romanında “Kâtip kelimesinin o zamanki manasını tahattur ediyor musunuz? Münşi demek değil. Edip demek de değil. Yalnız ve sadece kitâbet-i resmîye erbabı hiç değil. Kâtip ha! Kâtip demek her şey demek. Gazete muhabiri, kitap müellifi, tumturaklı tebriknameler, teşekkürnameler münşisi. Her şey!” (Ahmet Mithat Efendi, 2003, s. 60) açıklaması ile memurların her konuda bilgi sahibi olan donanımlı kişilerden seçilmesinin önemi ifade edilmiştir.

Müşahedat romanında Seyyit Mehmet Numan karakterine pek çok memuriyet görevi teklif edilmiş ancak bu görevleri “Devlet memuriyetini doyumluk diye, me'kel diye telâkki etmemelidir. O, bir kesb ve kâr değildir. Bir şereften ibarettir.” (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 151) açıklamasını yaparak kabul etmemiş ve memurluk mesleğini yüceltmıştır.

Ahmet Mithat'ın eserlerinde sadece memurların sahip olması gereken nitelikler üzerinde durulmamış; memurların yaşantılarına değinilerek mesleğe ilişkin değerlendirmeler sunulmuştur. Memurlara ilişkin yapılan değerlendirmelerden biri, memurların kazançlarının yetersizliğidir. Yazar, memurların geçim sorunlarını Meşrutiyet ile ortaya çıkan “kaht-ı rical” sorunu ile ilişkilendirerek devlet adamı sayılarında azalmaların devleti olumsuz etkilediğinden bahseder. Memurların haksızlığa uğramalarından ve maddi olarak zorlanmalarından yakınıır (Uğurcan, 2012, s. 38).

Felâatun Bey ile Rakım Efendi romanında Felâatun Bey'in kız kardeşi Mihriban Hanım'ın memurlara ilişkin “Kâtip cevabı alınca oh! Cebi delik!” (Ahmet Mithat Efendi, 2000a, s. 9) şeklindeki söylemi ve Rakım Efendi'nin babasına ilişkin “Bir kavas evlâdına ne bırakabilir?” (Ahmet Mithat Efendi, 2000a, s. 11) şeklinde yaptığı değerlendirme, dönemin memuriyete bakış açısını yansıtır niteliktedir.

Çalışkanlık ve disiplin anlayışını aktar çıraklığı yaptığı dönemde kazanan Ahmet Mithat (Tanpınar, 2012, s. 478), eserlerinde eleştirdiği sefih tiplerin karşısına ölçülü şekilde para harcayan, bir kısmı hayata fakir başlasa da yükselen, burjuva ahlakına sahip, eğlenmeyi ve çalışmayı dengelemeyi bilen karakterleri koyar. Ahmet Mithat'ın birçok eserinde fakir gençlerin çalışarak iyi konumlara geldikleri ve ailelerini refaha erdirdikleri görülmektedir. Bu kahramanların en önemli örneği, “iş makinesi” olarak tanımlanan Rakım Efendi'dir (Uğurcan, 2017, ss. 200-202). Nitekim romanda, Felâatun Bey'in davranış ve kişilik olarak karşısında yer alan Rakım Efendi'den övgü dolu sözlerle bahsedilmektedir. Ancak Rakım Efendi de memurların maaş durumlarından etkilenecek Hariciye kaleminde görevliyen çevirmenlik ve

öğretmenlikten daha fazla gelir elde edince görevinden ayrılmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 2000a, s. 14).

Memurların gelirinin azlığına ilişkin bir diğer açıklama, *Esrâr-ı Cinâyât* romanında yapılmıştır. Romanda memurların gelirlerinin düşüklüğünden ve bu nedenle geçim sıkıntısı yaşamalarından bahsedilmiştir. Esnaf Sadullah Efendi'nin “Zira namuslu bir memur zengin olamaz.” (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 92) söylemi durumu açıklar niteliktedir. Memurların sadece görevlerinden elde ettikleri kazanç ile zengin olamayacakları, romanda ifade edilmektedir. “Hükûmet her memura haddince bir maişet temin etmiştir. Maaştan artırıp zengin olabilmek, memurîn için mutasavver dahi olmamalıdır. İhtiyarlıkları, vefatları hâlinde bile çoluklarının çocuklarının hep hadlerince maişetleri temin edilmiştir. Binaenaleyh memur nereden zengin olacak.” (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 92) açıklamaları bu durumu göstermektedir.

Benzer bir durum, *Müşahadat* romanında görülmektedir. Romanın karakteri Refet, babası sağken tercüme kaleminde çalışmış fakat bu şekilde zengin olamayacağını anlayınca çalışmayı bırakmış ve ticarete yönelmiştir. Refet karakterinin ağzından yapılan açıklamalar, bu durumu vurgulamaktadır. “Oralarda yedi sekiz yüz kuruş maaşa nailiyet büyük muvaffakiyetlerden sayılır. Hâlbuki en küçük memurların bile, maişetçe hevesatını, en büyüklere muadil görüyorum. Onlara sekiz yüz değil a, bin beş yüz, iki bin beş yüz, üç dört bin kuruş maaş verseler bile, yine istedikleri gibi bahtiyar olamayacaklar, fakat bu adamlar sanayie, ticarete sülûk edecek olsalar daha ziyade mazhar-ı muvaffakiyet olacakları me'muldur” (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 92). Romanda memuriyetin bu görevde bulunanlara büyük kazançlar getirmediği ancak bu kişilerin daha fazla kazanç elde edebilmek için farklı alanlara yönelmeleri gerektiği, Mısır'daki uygulamalardan hareketle açıklanmıştır. “Ricâl-i hükûmetin kâffesi arazi ashabı, ticaret erbâbıdır... Bu hâlde akıl ve dirayeti, gayret ve şecaati hükümetin gerek hizmet-i kalemiye ve gerek hizmet-i seyfiyesinde bulunmağa temin-i kifayet eyleyenler o şerefle de teşerrûf ederler. Ama maişet yine ziraat, yine ticaret yüzünden taht-ı te'minde bulunmak daimdir” (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 151).

Romanın önemli bir noktası, Osmanlı ticaret ve ekonomik hayatını yansıtmasıdır. Yazar liberal ekonomi politikalarını eleştirmekte, ülkeye giriş yapan yabancı mallar nedeniyle yerli üretimin ve halkın olumsuz etkilendiğine değinmektedir. Bu nedenle Ahmet Mithat, dışarıya karşı korumacı ekonomi politikalarını öne çıkarırken içeride özel girişimlerin desteklenmesini savunmaktadır (Turinay, 2017, ss. 234-235). Romanda Seyyit Mehmet Numan karakteri, Mısır'daki uygulamalara ilişkin bilgiler vermekte ve İstanbul'da yaşayanları sadece memuriyete yönelmeleri sebebiyle eleştirmektedir. “Hâlbuki bizim İstanbul'umuzda bu fikirler henüz uyanmamıştır. Kibardan hiçbir kimse kesb ve kâra heves etmiyor. Abâ ve ecdattan kalmış bazı çiftlikâta malik

olanlar, bunları, yalnız tenezzüh mahalli olarak telâkki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medâr-ı maîşet bilinmiyor. Hâlbuki hazîne-i devlet yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri neyle doyuracak?" (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 152).

Ahmet Mithat'ın eserlerine bakıldığında yazarın iş hayatına ilişkin sıkça bahsettiği ve takdir ettiği şeyin şahsî teşebbüs ve ticaret olduğu görülmektedir. Kendi hayatında da dönem dönem memuriyet görevlerinde bulunsa da gazeteciliğe ve muharrirliğe her zaman devam etmiştir (Okay, 1989, s. 111). *Müşahedat* romanında memuriyet ve tüccarlık meslekleri karşılaştırılmış ve kazanç elde etmek isteyenler için doğru yolun ticaret yapmak olduğu tespit edilmiştir. "Memuriyetteki makasid zımnında zengin olmak dâhil olmayıp memurların arzlarıyla istikametleriyle çalışmaları ve onun bedeli olarak devletin kendilerine verdiği maaşla geçinmeleri lâzımken, tarîk-i ticârette pek çok kolpoların, nâgehanî-kârların, müsmir tesadüflerin insanı birden bire zengin edebileceğini de öğrenmiş." (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 92) açıklamalarından Refet'in memuriyeti bırakarak ticarete yönelme sebebinin kazancını arttırmak olduğu çıkarılmaktadır. Romanın ilerleyen kısımlarında yazarın kendi ağzından benzer bir açıklama yapılmıştır: "Mütemevvillerden hangisinin asılları ve sûret-i neşetleri biraz tahkik edilecek olursa görülür ki zenginlik ticarettedir. İnsan eğer kudret-i vehbiyye ve kesbiyyesiyle din ve devletine bi-hakkın hüsn-i hizmet edebileceksen memuriyet yolunu tercih ederek, yoksa hem kendi başına bir maîşet-i müstakilâne ile yaşamak ve hem de namus dairesinde zenginlik ihtimalâtının yolunda bulunmak isterse mutlaka ticaret tarikini tercih eylemelidir" (Ahmet Mithat Efendi, 2000b, s. 93).

Ahmet Mithat'ın pek çok karakteri, memuriyet yerine serbest girişimlerle hayatlarını kazanmaktadır. *Müşahedat* romanında ticari yoldan para kazanmak, memuriyet vasıtası ile para kazanmaktan üstün tutulmuştur. Seyyit Mehmet Numan, başlı başına iş sahibi olmayan birisini "fail-i muhtar" saymaz. Yazar, bu karakteriyle muteber veli ve gazi tipi, Tanzimat döneminin muteber aydın tipi yerine çalışmayı erdem olarak gören tüccar zihniyetli insan tipini ortaya koyar. Yazarın; kendisine benzeyen, fakirliği çalışarak aşan, ölçülü para harcayan kahramanları ideal tipleridir. Hayatını, sağlığını, şerefini ve parasını hızla tüketen tufeyli kahramanlar, her zaman eleştiri odağı olmuştur (Uğurcan, 2017, s. 201).

Ahmet Mithat'ın romanlarında memurlar ve memuriyete ilişkin yapılan ilk değerlendirmelerin memurların sahip olması gereken niteliklere ilişkin olduğu tespit edilmiştir. Memurların dürüst, çalışkan, özverili, devlete ve görevlerine sadık olan insanlardan seçilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Yazarın romanlarında memurlara ilişkin yapılan bir diğer değerlendirme, memuriyetin getirdiği gelire ilişkindir. İncelenen romanlarda memurların

gelirlerinin azlığından bahsedildiği ve zengin olan memurların ancak rüşvet alarak ya da ticaret gibi farklı alanlara atılarak bunu elde ettikleri görülmektedir. *Müşahedat* romanında tüccarlık ve memurluk meslekleri karşılaştırılmış ve kazanç elde etmek isteyenlerin ticarete yönelmeleri, devlete ve halka hizmet edecek vasıflara sahip olanların ise memur olmaları öğütlenmiştir.

Ahmet Mithat, örnek ve yozlaşmış memur tiplerini *Esrâr-ı Cinâyat* romanında detaylarıyla açıklamıştır. Romanda Osman Sabri Efendi ve Mecdeddin Paşa üzerinden örnek ve yozlaşmış memur davranışları, örnekleriyle gösterilmektedir. Osman Sabri Efendi, düşük rütbeli olmasına rağmen görevini layıkıyla yerine getiren çalışkan bir kişilik olarak tasvir edilirken onun karşısında yer alan Mecdeddin Paşa, yüksek rütbeli ancak yozlaşmış memur karakteridir. "... Osman Sabri Efendi'nin hal ve tavrına kızmak şöyle dursun, aksine görevinin sırlarını herkesten ve bilhassa bir gazete muharririnden gizleyen memurun takdire değer olacağını gönlünden geçiriyordu." (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 14) ifadelerinde Osman Sabri Efendi'nin olumlu özellikleri ve bunların mesleğine yansımaları açıklanmıştır.

Romanın farklı bir bölümünde Osman Sabri Efendi ile Mecdeddin Paşa karşılaştırılmış ve Osman Sabri Efendi'nin görevine olan sadakati vurgulanmıştır. "Müstantik Osman Sabri Efendi'nin vazifeşinaslığına karşın Mutasarrıf Paşa'da bulunması gereken temkin ve ihtiyatın yirmide birinin bile bulunmadığını hem gariptiyor hem de buna üzülyordu" (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 16). Mecdeddin Paşa'ya yönelik olumsuz incelemeler ve onun karakteri üzerinden ortaya konulan dönemin yozlaşmış memur tipi, romanın ilerleyen kısımlarında vurgulanmıştır. Mecdeddin Paşa, Hediye Hanım'ın isteği üzerine hiçbir suçu olmamasına rağmen Osman Sabri Efendi'yi işinden istifa etmeye zorlamıştır. Bunun üzerine Osman Sabri Efendi'nin "Bendeniz bulunduğum memuriyetten hiçbir vakit istifamı veremem efendim. İstifa adeta nankörlük demektir." (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 89) sözleri, onun görevine ve devlete sadıklığını bir kere daha ortaya koymuştur.

Ahmet Mithat'ın Osman Sabri Efendi karakteri üzerinden dönemin ideal memur tipini detaylarıyla açıkladığı görülmektedir. Yazarın farklı eserlerinde de vurguladığı çalışkan, disiplinli, görevine ve devletine sadık, dürüst ve özverili memur tipi; Osman Sabri Efendi ile canlandırılmıştır.

Ahmet Mithat, *Felâton Bey ile Rakım Efendi* eserinde alafanga züppe bir tipin sefaletini ve gülünçlüğünü sergilerken alafanga yaşayış tarzının ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik problemlere Felâton Bey karakteri üzerinden dikkat çeker (Uçman, 2012, s. 95). Alafangalığın temsili olan Felâton Bey, büyük kalemlerden birinde memurdur.

Ahmet Mithat Efendi, her ne kadar ideal memur tipinin sahip olması gereken vasıflar üzerinde dursa da seçtiği karakterler ile dönemin yozlaşmış memur

tiplerinden örnekler sunmaktan geri kalmaz. Felâton Bey, yazarın eserlerinde açıklanan örnek memur tipinin tam tersidir. Babasının üst düzey gelirinden dolayı Felâton Bey, görevlerini aksatmakta hatta memur olduğu kaleme dâhi uğramamaktadır. Bu durum, romanda Felâton Bey'in haftalık yaşantısı anlatılarak aktarılmaktadır.

...cuma günü mutlaka bir seyir mahalline gidip cumartesi ise dünkü yorgunluğu çıkarır ve pazar günü seyir yerleri daha alafranga olduğundan gitmemelik edemez. Pazarın yoğunluğunu dahi pazartesi çıkarır. Salı günü kaleme gitmeğe hazırlanıyorsa da havayı muvafik görünce Beyoğlu'nun bazı ziyaret mahallerini, baba dostlarını, ahababı vesaireyi ziyaret arzusu o günü dahi tatil ettirir. Çarşamba günü kaleme gidecek olursa saat altıdan dokuza kadar olan vakti ancak o haftanın vukuatını hikâyeye bölebilip akşam için mutlaka iki dalkavukla gelir. Bunlar dâhi kendisi gibi genç olacaklarından ve bahusus Felâton Beyefendi Beyoğlu'nda oturmak münasebetiyle ahababını alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir. O gece sabahlandığı cihetle perşembe günü akşama kadar uyunur (Ahmet Mithat Efendi, 2000a, s. 6).

Felâton Bey'in bir haftalık yaşantısı, dönemin yapısına ilişkin bilgiler verse bile buradaki örnekten hareketle Felâton Bey'in dönemin yozlaşmış memur tipini temsil ettiği görülmektedir. Romanın ilerleyen kısımlarında babasının vefatı üzerine Felâton Bey'in “Pederin vefatından beri kaleme ayak atmadım ki” (Ahmet Mithat Efendi, 2000a, s. 70) açıklaması görevini ihmal ettiğini kanıtlar niteliktedir. Felâton Bey üzerinden görevlerini yerine getirmeyen ve ailesi sayesinde devlet kademelerinde yer bulmuş kişiler eleştirilmiştir. Benzer bir eleştiri, *Jön Türk* romanındaki Ayşe Ceylan'ın babası Kâzım Bey'e de yapılmıştır. “Hüsni hattı pek mükemmeldir. Fakat ondan başka bir hüneri yok. İfade-i merâma ancak muktedir. Kâzım Bey'in en büyük malumâtı taayyüş hususundadır. ...Gayet alafranga meşrep bir adamdır.” (Ahmet Mithat Efendi, 2003, s. 62) açıklamaları ile Kâzım Bey'in alafrangalığı dışında başka hiçbir özelliği olmadığı ve devlete hizmet etmeye layık olmadığı ifade edilmiştir. Ahmet Mithat'ın eserlerinde alafrangalık üzerinde bu derece durması yersiz değildir. Çağdaşları açısından bakıldığında yazar, alafrangalığın ne olduğunu en iyi bilenlerden birisidir. Katıldığı kongre sebebiyle iki buçuk ay, Avrupa'da gözlem yapmıştır. Eserlerinde Avrupaî görgü kurallarını tanıtırken alafrangalığın olumlu ve olumsuz yönlerini ifade etmiştir (Asiltürk, 1995, s. 571).

Esrâr-ı Cinâyat romanında Mecdeddin Paşa'ya yönelik yapılan değerlendirmede onun herhangi bir özelliği öne çıkarılmamış ve sıradan bir memur olarak tanımlanmıştır. “Selefleri olan mutasarrıflardan ne daha iyi ne daha fena olmayıp Beyoğlu Mutasarrıfı denildiği zaman hatıra nasıl bir adam gelirse öyledir” (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 15). Ancak herhangi bir vasfı

olmamasına rağmen Mecdeddin Paşa, kurduğu ilişkiler sayesinde makam ve gelir sahibi olmuştur.

Romanda düzenbaz ve dolandırıcı bir karakter olarak tasvir edilen Halil Sûri'nin Mecdeddin Paşa ile yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu durum, Halil Sûri'nin ağzından bir konuşma esnasında “Seni Mecdeddin Paşa sayesinde prangadan kurtarmak mümkün olduğu hâlde senden istediğimiz işi gördükten sonra da seni saklamak veya istediğin bir memlekete aşırarak bizim için imkânsız mı olur? Ama diyelim ki kaçıp buraya kadar gelmeden yakayı ele verdin. Mecdeddin Paşa sağ olsun. Başka dostlarımız sağ olsun. Yine kurtarıyoruz.” (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 174) şeklinde yansıtılmaktadır. Buradaki ifadelerden Mecdeddin Paşa'nın görevini kötüye kullandığı, kendi çıkarlarına görevini alet ettiği ve rüşvet aldığı çıkarılmaktadır. Bütün bu olumsuz özelliklerinin yanı sıra Mecdeddin Paşa, görevinde ilerlemeyi kendi çabasına değil emri altında çalışan memurların çalışkanlığına bağlamaktadır. Bu durum, romanda Mecdeddin Paşa'nın ağzından “Gerçi büyüklere şan kazandıracak olan büyük memurlardır. “Alet işler el övünür” derler ama biz de kendimize şeref kazandıran memurların mükâfatından geri kalmayız.” (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 25) sözleriyle açıklanmaktadır.

Mecdeddin Paşa, her ne kadar yozlaşmış memur tipi olarak karşımıza çıksa da Halil Sûri'nin açıklamaları ile romanda memurların geneline yönelik olarak bazı olumsuz değerlendirmeler sunulmaktadır. “Halil avukat değildir. Ancak davalarla ilgilenen bütün beylerin, paşaların en büyük dostu olduğundan bir davada bin avukata müracaat etmektense bir Halil Sûri'ye müracaat etmek kâfidir.” (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 147) sözleri, rüşvet alan ve bu nedenle adalet sistemini bozan memurların olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca bu durumda olan memurların hâlen görevlerine devam ettikleri ve Halil Sûri tarafından korundukları “Memurlardan birisi rüşvet almış veya âşar mültezimlerinden biri zimmetine para geçirmiş. Onların hamisi Halil Sûri olur. Ne yapar yapar, herifi tamamen kurtarır veya kendisinden on kuruş tahsil edilecekse iki kuruşla kurtarmaya muvaffak olur.” (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 148) sözleriyle açıklanmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin yozlaşmış memur tipine değindiği eserlerinden bir diğeri, hafiyelik konusundan sıkça bahsedilen *Jön Türk* romanıdır. Eserde iftira sonucunda kendisini sürgünde bulan Nurullah karakteri üzerinden dönemin yapısı yansıtılmakta ve padişahın etrafında çalışan hafiyelerin görevlerini yerine getirmemesinden dolayı mağdur olanlara değinilmektedir. Hafiyelerin göze girmek için herhangi bir kişiye rahatlıkla iftira edebildiklerinden bahsedilir.

Bunlar (hafiyeler) kendilerini iki sınıfa taksim ederler. Birinci sınıfı asil en murdar hafiyelerdir ki gezip dolaştıkları yerlerde veyahut hazır buldukları mahâfilde bir zerre işitseler onu kubbe kadar büyültüp jurnal ederler. Masumlar aleyhine iftira bunlar için eser-i mahâret sayılır. Hiçbir

şey görüp işitmeseler işkembe-i kübrâdan uydururlar. Böyle gördükleri bir adamın cebine veyahut ber-takrîb hanesi içine evrak-ı muzırra ve dinamit ve bomba gibi eşyâ-yı memnu koymak işte bunların hüneridir (Ahmet Mithat Efendi, 2003, s. 185).

Ayrıca bazı hafiyelerin halkı tehdit ederek onlardan para aldıkları dönemin romana yansıyan farklı bir yönüdür. “Hafiyelerin en bayağı sınıfından bazı erâzili biliriz ki hiçbir para maaşı olmadığı hâlde birçok zevatı ve hatta esnafi tehdidât-ı dâimeleri altında bulundurarak gül gibi geçindiriyorlardı” (Ahmet Mithat Efendi, 2003, s. 188).

Felâton Bey’in ve Mecdeddin Paşa’nın benzeri bir karakter, *Jön Türk* romanında hafiyelerin başı olarak tanımlanan ve bu görevini kötüye kullanan Feyzullah Efendi’dir. Felâton Bey gibi Feyzullah Efendi de görev yerine doğru düzgün gitmemesine rağmen maaşını almakta hatta terfi ederek haksız kazanç elde etmektedir. Feyzullah Efendi, görevini kötüye kullanarak elde ettiği gelirler ile zenginleşmiş ve hatırı sayılır birisi haline gelmiştir.

...Feyzullah Efendi 'atûfetlû'dür. Bir büyük dairenin mektupçusudur. Ama mahall-i memûriyetine ayda üç defa gittiği yoktur. O daire mektupçuluğunun tensik-ı maâşât kararnamesince maaşı beş bin guruş iken bütçe açığına mahsuben zam edile edile on sekiz bin kuruşa kadar vardırılmıştır. Masârif namıyla bâb-ı zabtiyeden ve kendi dâire-i mensûbesinden ve saireden ve saireden çektiği paraların hesabını ancak kiramen kâtibin bilir. Bundan beş altı sene evvel rûsûmat nezaretinde beş altı yüz kuruş maaşlı bir memur olup hanesinin kirasını vermekten âciz kalacak bir zarûret-i maîşet içinde iken beş altı sene zarfında şu sakın oturduğu konağı mubâyaa ve tamir için dört bin liradan ziyade para sarfettikten maada mefruşat ve tezyînât-ı beytiyyeye ve atlara, arabalara onun birkaç mislini daha sarfetmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 2003, ss. 181-182).

Ahmet Mithat, romanlarında öğreticiliği bırakmamış ve yaşadığı dönemdeki memurların olumlu ve olumsuz niteliklerini örneklerle detaylandırmıştır. Romanlarda Osman Sabri Efendi gibi olumlu niteliklere sahip memur tipleri üzerinde durulurken bu tiplerin tam karşıtı olan yozlaşmış memur tipleri de sunulmaktadır. Felâton Bey, Mecdettin Paşa, Feyzullah Efendi karakteri ile dönemin yozlaşmış memur tipleri sunulmuş ve bu karakterler üzerinden görevini kötüye kullanan memur davranışları gösterilmiştir. Felâton Bey; görev yerine bile gitmeden, devlete hizmet etmeden maaş alan bir karakterdir. Mecdettin Paşa, astlarının çabası sayesinde terfi eden zenginleşmek için rüşvet alan ve görevlerini kötüye kullanan bir memur tipidir. Feyzullah Efendi, hafiyelik teşkilatında insanlara iftira atarak yükselen ve zenginleşen yozlaşmış bir memur tipinin örneğidir. Bu karakterler üzerinden çalışkan olmayan, görevlerini kötüye kullanan, rüşvet alan ve hatta bilinçli bir şekilde adaleti

yanılta memurlar eleştirilmiş ve romanların tamamında bu karakterler, sonuç bölümünde cezalandırılmıştır.

Felâtn Bey ile Rakım Efendi, Jön Türk, Müşahedat, Esrâr-ı Cinâyat, Paris'te Bir Türk Romanlarında Yönetim Algısı

İncelenen *Felâtn Bey ile Rakım Efendi, Müşahedat* romanlarında yönetim konusuna değinilmediğı tespit edilmiştir. Ahmet Mithat'ın yönetime ilişkin kapsamlı değerlendirmeler yaptığı eserlerinden biri, *Jön Türk* romanıdır. Eserde Nurullah'ın iftiraya uğraması konusu üzerinde durulmakta ve bu konuda görevini düzgün bir biçimde yerine getirmeyen Feyzullah Efendi karakteri üzerinden hafiyeler ve hafiyelik teşkilatı yerilmektedir. Feyzullah Efendi, insanlara iftira atarak onları suçlamakta, sonrasında onları kurtararak kahraman rolüne bürünmekte ve halkı kandırmaktadır. Romanda Nurullah'ın kendisine atılan iftiralardan aklanmaktan umudunu kesmesi ve sürgünden kaçarak Jön Türklerin idaresinde olan bir bölgeye gitmesi, orada kendisine yeni bir yaşantı kurması dikkat çeken bir bölümdür (Ahmet Mithat Efendi, 2003, s. 213).

Ahmet Mithat'ın kendi tecrübelerinden esinlenerek yarattığı mahkûm karakterlerden birisi de Nurullah'tır. Nurullah karakterinin yaşadıkları, yazarın hayatıyla ilişkilidir. Hem yazar hem de kahramanı siyasetten uzak olmalarına rağmen sürgün edilmiş, sürgün şartlarının zorluğuna rağmen gittikleri bölgede halkı eğitmeye devam etmişlerdir (Uğurcan, 2017, ss. 196-198). Sürgüne gönderilen insanların işkenceye maruz kaldıklarını Ahmet Mithat Efendi, kendi sürgün yıllarından bahsederek "Bazı hem hâllerimiz haklarında reva görüldüğünü işittiğimiz tahammül-güzâr işkenceleri biz görmedik" (Ahmet Mithat Efendi, 2003, s. 207) şeklinde açıklamaktadır.

Şaşmaz (2019, s. 447), Tanzimat ve İstibdat döneminde yönetim eleştirisi yapan konuları işleyen yazarlardan birinin Ahmet Mithat Efendi olduğunu açıklamaktadır. Ancak Okay (1989, s. 382), *Jön Türk* romanının başlığının altında "millî, içtimâî, siyasî roman" ibaresi bulunsa da bu romanın Meşrutiyet idaresine hâkim olan İttihatçıların maddî ve manevî baskısı altında yazıldığından bahseder. II. Abdülhamit'e bağlı olan yazarın bu romanda devletin 33 yıllık idaresini hatta hükümdarın zulme dayanan eylemlerini eleştirmesi, dikkat çekicidir. Ayrıca II. Meşrutiyet'in ilanının Ahmet Mithat'ın davranışlarını değıştirmedeğii bilinmektedir. Yazar, hürriyete ve padişaha yaklaşımında her zaman orta yolu tutan bir yaklaşım sergilemiştir. Ahmet Mithat'ın öne çıkan yönü, politikliğı değil öğreticiliğı olmuştur (Uğurcan, 2012, s. 44).

Rodos sürgünlüğü sırasında Ahmet Mithat Efendi, suçu olmadığı hâlde kendisi gibi ceza çeken insanlarla karşılaşır. Bu yüzden eserlerinde sık sık adalet düşüncesine vurgu yapar. Adalet konusunu önemseyen yazar, romanlarında ve hikâyelerinde bu konuya temas eder (Çonoğlu, 2016, s. 248). Ahmet Mithat

Efendi'nin yönetime ilişkin değerlendirmeler yaptığı ve adalet sistemine değindiği eseri, *Esrâr-ı Cinâyat* adlı romanıdır. Romanda II. Abdülhamit, ıslahatçı olarak tanımlanmakta ve kendisinin adalet sistemine yönelik yaptığı düzenlemeler övülmektedir. Yapılan adalet sistemi düzenlemelerinin işleyişi kolaylaştıracağı ve memurların görev tanımlamalarının belirlendiği açıklanmaktadır.

Son adliye tesisatı sadece velinimetimiz ıslahatçı padişahımız efendimiz hazretlerinin şahane başarılarından biridir. Bu devleti, bu memleketi yeniden ihya edencesine başarıya ulaştırdıkları bunca önemli ıslahat arasında halkın selameti için en yararlı olanlarından biri de yeni adli düzenlemelerdir. Şimdiki adliye usulünce müstantiklerin, savcıların vesaire her sınıf memur ve adli zabitanın görevleri o kadar mükemmel olarak belirlenmiştir ki böyle orta yerde davacısı bulunmayan en dehşetli cinayetlerin bile davacısı yüce adalet olur (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 23).

Romanın bir diğer bölümünde adalet sistemindeki düzenlemelerin hataları azalttığı söylenirken II. Abdülhamit'e yönelik övgü dolu açıklamaların yapıldığı göze çarpmaktadır.

...davacı kadı bile olsa, mahkeme huzurunda kadı ile diğerinin hiçbir farkı kalmaz; gerek avukatlar gerek savcılar ve müstantikler adli görevlerini tamamıyla yerine getirir... Bununla beraber yeni adli usulde hiç yanlışlık olmaz, hiç zulmedilmez diye inat etmiyoruz. Fakat yanlışlık da tamaha düşürülme de daha güç ve daha nadir olur... İşte bu düşüncelerin ışığında bundan önce kanuni adalet bakımından Hz. Ömer'in özelliklerini taşıyan padişahımız efendimiz hazretlerinin teşekküre değer bunca reformları arasında en mühimlerinden birinin de adli reform olduğunu vurgulamıştık (Ahmet Mithat Efendi, 2020, s. 29).

Ahmet Mithat'ın romanlarında kendi medeniyet görüşüne benzeyen tiplerin Doğu-Batı medeniyeti tartışmalarına girerek bu medeniyetlerin hangisinin üstün olduğuna ilişkin fikir beyan ettikleri görülür. Bu tiplere örnek olarak *Paris'te Bir Türk* romanından Nasuh Efendi karakteri verilebilir. Yazarın bu tipler üzerinden kendi dünya görüşünü yansıttığı bilinmektedir. Doğu'nun ilim, kültür ve ahlak değerlerine sahip olarak Batı'nın müspet ilimlerini ve tekniğini elde etme anlayışı, yazarın da savunduğu bir görüştür. Bahsedilen tiplerin yerli ve yabancı meclislerde konuşmalarında bu konu üzerinde durdukları ve bu görüşü savundukları görülür. Yazarın hayatından bu karakterlere yansıyan bir diğer yön de servet, tahsil imkânı gibi kolaylıklara sahip olmayıp kendi kendilerini yetiştiren şahsî gayretleri ile başarıya ulaşan bireyler olmalarıdır (Okay, 1989, s. 395). Ahmet Mithat, Nasuh karakteri üzerinden Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklini övmekte ve adaletli olarak nitelemektedir. "İşte bizim memlekette hükûmet-i cumhuriyye olmayıp hükûmet-i sultaniyye vardır. Bununla beraber şu dediğiniz müsavât da vardır. Bir sadrazamın oğlu sadrazam olmaya lâyük

değil ise, mahzâ zadelikten dolayı hiçbir iddiaya kıyam edemez. Öte tarafta bir hamalın oğlu liyakat kazanır sadrazam olur. Demek isterim ki bu nimet-i müsavât dahi yalnız hükûmet-i cumhuriyyede bulunmaz” (Ahmet Mithat Efendi, 2000c, s. 303).

Romadaki cumhuriyet ve sultanlık karşılaştırması, göze çarpmaktadır. Nasuh, iki yönetim şeklini kıyaslamakta ve her iki yönetimde de hükmetme hakkının halkta olduğunu “Hiçbir hükûmet olamaz ki, hakk-ı hükûmet milletin olduğunu teslim etmesin.” (Ahmet Mithat Efendi, 2000c, s. 305) sözleriyle ifade etmektedir. Ayrıca halkın mutluluğunun ve refahının, ülkenin yönetiminden bağımsız olarak ülkenin ekonomik ve sosyal durumuna bağlı olduğu ifade edilmiştir. “Fransa cumhur olduğu zamanlar hiçbir vakitte şimdiki Belçika hükûmet-i müstakilesi kadar mes'ut olamadı. Elyevm Amerikalılar ki cumhuriyete tâbidirler, hiçbir vechile bir krallığa tâbi olan İngilizler kadar mes'ut değildirlir” (Ahmet Mithat Efendi, 2000c, s. 307).

İncelenen eserlerde Ahmet Mithat Efendi'nin yönetime ilişkin değerlendirmeler yaptığı ancak bu değerlendirmelerin hiçbirinde padişaha yönelik olarak olumsuz ifadelerin kullanılmadığı görülmüştür. Özellikle *Jön Türk* romanında hafiyeliğe değinilmekte ve bu görevde olanların görevlerini nasıl suistimal ettikleri detaylandırılmaktadır. Ancak bu durum, kişiler nezdinde ele alınmış olup yönetime ilişkin doğrudan olumsuz açıklamalardan kaçınılmıştır. *Esrâr-ı Cinâyat* romanında dönemin padişahı II. Abdülhamit'ten övgü dolu ifadelerle bahsedilmiş ve adalet sisteminde yapılan düzenlemeler, olumlu şekilde değerlendirilmiştir. *Paris'te Bir Türk* eserinde benzer şekilde padişaha yönelik övgü dolu ifadeler yer almasa bile cumhuriyet ve sultanlık yönetim şekli olarak karşılaştırılmıştır. Nasuh karakterinin ağzından yapılan değerlendirmeler sonucunda sultanlık ve Osmanlı'nın yönetim şekli, galip ilan edilmiştir. Bu tespitler, Biricik (2015, s. 312) tarafından yapılan açıklamalarla benzerlik göstermektedir. Yönetim konusunun Tanzimat döneminde romanlara yansımaları incelenirken dönemin yapısını ve Jön Türkler'in etkisini göz önünde bulundurmak gereklidir. Yönetimden ve padişahı rahatsız olan ve muhalif tavırlar sergileyen Jön Türkler, siyasette ele alınan konuların edebî eserlere yansımalarının yolunu açmıştır. Bazı yazarların yönetimi sert bir biçimde eleştirdiği bilinirken konu Ahmet Mithat açısından incelendiğinde, onun eserlerinde daha orta yol tutarak makul çözümler sunmaya çalıştığı bilinmektedir.

Ayrıca Ahmet Mithat Efendi'nin yönetime ilişkin açıklamalarında orta yolu benimsemesinin farklı nedenleri de olabilir. İstanbul'da kitap çıkarmak isteyen yazarların dönemin sansür anlayışından etkilendiği bilinmektedir. Hatta Ahmet Mithat, özel mektuplarında sansür memurlarından yakınmaktadır. Sansürü aşmak amacıyla dönemin yazarlarının Ahmet Mithat'ın yaptığı gibi padişahın ilim ve irfan hamisi olduğunu belirterek padişahı övmeleri, eserlere yansımıştır.

Yazarların dönemin sansürünü aşmalarının bir diğer yolu da eserlerinde siyaset meselelerinden uzak durmalarıdır. Ahmet Mithat da eserlerinde siyasi konular yerine toplumsal ve sosyal konulara yönelmiştir. Bu konuda yazarın sansür anlayışının yanında, yayıncılık alanındaki gelişmelerle yeni fikirlerin yayılmasının kolaylaşmasını olumlu yönde kullanabildiği söylenebilir (Findley, 1999, ss. 11-12).

Ahmet Mithat, Tanzimat dönemi aydınlarının Batılılaşma sürecinin siyasal yönüne ağırlık vermelerini eleştirmektedir. Halkın büyük çoğunluğu, belirli bir eğitim düzeyinin altında olduğundan öncelik halkı eğitmek ve halkın gelişimini sağlamak olmalıdır (Rado, 1986, s. 5). Ancak Ahmet Mithat, halkın eğitiminin yönetimden ve padişahın bağımsız olarak gerçekleşmeyeceğinin farkındadır. Romanlarında yönetime bakış açısı ve padişaha yönelik kullandığı ifadeler, bu durumu destekler niteliktedir (Doğan, 2013, s. 206). Bu konuda yazarın II. Abdülhamit tarafından desteklendiği gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin incelenen romanlarında yozlaşmış memur tipini eleştirerek olması gereken memur nitelikleri üzerinde durduğu ve karakterler üzerinden ders verdiği görülmektedir. Romanlarda örnek ve yozlaşmış memur tipleri üzerinden açıklanmıştır. İncelenen romanlarda yozlaşmış memur tipleri üzerinde daha detaylı olarak durulduğu ve bu tipler üzerinden hem memuriyete uygun olmayan insanlara hem de döneme ilişkin bilgiler verildiği görülmektedir. Yazara göre ideal memur tipi; çalışkan, dürüst, özverili, devletine sadık ve görev bilinci olan kişidir. Romanlarda memurluk mesleği yüceltilmiş adeta kutsal bir görev olarak görülmüş ve kazanç elde edip zengin olmak isteyenlerin farklı mesleklere yönelmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur. *Müşahadat* romanında okura iktisadî meseleler, ticaretin yaygınlaştırılması, tüccar sınıfı, çalışma ve üretmenin saygınlığı, emek övgüsü, memuriyetin karşısında özel teşebbüsün yüceltilmesi gibi konulardan (Galiç Muratoğlu, 2018, s. 56) bilgiler verilmektedir. Ahmet Mithat'ın eserlerine yansıttığı bu durum, yazarın kendi görüşünü açıklamaktadır. Okay (2014, ss. 159-160), yazarın hayatını ve iş felsefesini açıkladığını, içindeki çalışma hırsı sebebiyle memuriyete yanaşmadığını, memur olarak alacağı paranın iş karşılığı değil, sırf bir lütuf olduğuna inandığını açıklamaktadır. Ahmet Mithat için ideal olan, elinin emeğiyle yaşamaktır. Benzer şekilde Çonoğlu (2016, s. 239) da Ahmet Mithat'ın memur olmak isteyen kişileri ve evladını memur yapmak isteyen babaları eleştirdiğinden bahseder. Memurluk; özveri ve sadakat gerektiren, gerekli vasıfları taşımayanların layık olmadığı bir meslektir.

Ahmet Mithat Efendi'nin incelenen romanlarında yönetime bakış açısına ilişkin olarak doğrudan herhangi bir eleştirinin yapılmadığı belirlenmiştir. Ancak devlet görevlilerinin görevlerini düzgün bir biçimde yerine getirmemelerinden

dolayı adalet sisteminde ve işleyişte aksaklıkların olduğuna değinildiği göze çarpmaktadır. Ahmet Mithat, değerlendirmeleri ile dolaylı da olsa muhalif olarak o dönemde yaşanan haksızlıkları, kendisinin ve toplumun gördüğü zulmü tasvir etmektedir. Yılmaz (2021, s. 139), yönetime ilişkin değerlendirmelerin *Jön Türk* romanında ele alındığını açıklayarak romandaki eleştirilerin “II. Abdülhamit yönetimi döneminde gerçekleştirilen uygulamaların, bizzat bu yönetim içinde yer alan insanlar tarafından bile zulüm ve haksızlık olarak görülmesi ve bunun itiraf edilmesi” olarak görülmesi gerektiğinden bahseder. Davulcu (2019, s. 45), Ahmet Mithat’ı “Osmanlı sınırları içinde bir liberal, yönetimle ilişkilerinde kontrollü ve çekingen, Batılı Devletler söz konusu olduğunda ise ekonomik alanda korumacı, kültürel konularda ise bir muhafazakar” bir kişilik olarak tanımlamaktadır.

Sonuç olarak Ahmet Mithat Efendi, incelenen romanlarında iyi ve yozlaşmış memur örnekleri üzerinde durarak karşılaştırmalarla hem ideal memur tipini tanımlamakta hem de memuriyetin değerini yüceltmektedir. Yazarın yönetime ve padişaha karşı değerlendirmelerinde ise orta yolu tutan bir yaklaşım sergilediği (Uğurcan, 2012, s. 44) ifade edilebilir.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2000a). *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*. Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000b). *Müşahadat*. Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat Efendi. (2000c). *Paris'te Bir Türk*. Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat Efendi. (2003). *Jön Türk*. Ankara: TDK.
- Ahmet Mithat Efendi. (2020). *Esrâr-ı Cinâyat*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- Asiltürk, B. (1995). Ahmet Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresi'nde. *Türk Dili*, (Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü), (521), 570-576.
- Biricik, İ. (2015). Hiciv Kavramı Açısından Ahmet Midhat Efendi'nin Felâatun Bey ile Rakım Efendi Romanında Yanlış Batılılaşma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(3), 305-322. doi:10.18026/cbusos.36055.
- Çetin, N. (2002). Tanzimat Döneminde Türk Romanı (1860-1878). *Hece Dergisi*, (Türk Romanı Özel Sayısı), 65-67.
- Çonoğlu, S. (2016). Bir Roman Kahramanı Olarak Ahmet Mithat Efendi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 235-251.
- Davulcu, M. (2019). *Ahmet Mithat Efendi'nin Tarih Anlayışı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.
- De Rosay, C. P. (2006). *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Batılılaşma* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Doğan, C. (2013). Doğu ile Batı Arasında Bir Türk Filozofu: Ahmed Midhat Efendi'nin Hayatı ve Bilimsel/Felsefî Düşünceleri Üzerine. *EKEV Akademi Dergisi*, 17(56), 191-216.

- Esen, N. (2014). *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Findley, C. (1999). *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Galiç Muratoğlu, M. (2018). *Ahmet Mithat Efendi'nin 'Müşahedat' Romanının Tematik Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Gemili, V. (2019). Roman Reel Hayatın Kılavuzu Olabilir mi? Ve Ahmed Midhat. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 1(1), 25-43.
- İnci, H. (2012). Bir Muharrir-i Osmaninin Keşfi. K. Yetiş (Haz.), *Ölümünün 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi Sempozyumu* içinde (ss. 59-70). İstanbul.
- Kaplan, M. (1991). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miyasoğlu, E. (2017). Doğumundan Ölümüne Ahmet Midhat Efendi. M. Miyasoğlu (Haz.), *Ahmet Midhat Efendi Armağanı* içinde (ss. 19-34). İstanbul.
- Moran, B. (2018). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1: Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim.
- Okay, O. (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Okay, O. (2014). *Edebiyat ve Edebi Eser Üzerine*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Özdemir, M. ve Göçen, G. (2014). Ahmet Midhat Efendi ve "Felâton Bey ile Rakım Efendi" Romanında Değerler Eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 215-240.
- Patacı, B. (2012). Ahmed Midhat Efendi'nin Müdâfaa Adlı Eserinin Mukaddimesi. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 179-187.
- Polat, A. (2016). Batı-Dışı Düşünce Tarihi Yazıcılığımıza Anti- Oryentalist Bir Katkı: Ahmed Midhat Efendi ve Nizâ-ı İlm ü Dîn. *Turkish Studies*, 11(21), 851-859. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11157>.
- Rado, Ş. (1986). *Ahmet Mithat Efendi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şaşmaz, H. (2019). Tanzimat Dönemi'nden 1960'lara Türk Tiyatrosunda Politik Öğeler. *Tykhë Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(7), 443-461.
- Şeref, İ. (2014). Tanzimat Dönemi'nde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi ve Düşünce. *Journal of International Social Research*, 7(31), 279-288.
- Tanpınar, A. H. (2012). *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Turinay, N. (2017). Tanzimat Döneminin Büyük Romanı: Müşahedat. M. Miyasoğlu (Haz.), *Ahmet Midhat Efendi Armağanı* içinde (ss. 227-238). İstanbul.
- Uçman, A. (2002). Türk Romanında İlk Alafranga Tip: Felâton Bey. *Kitaplık*, 54, 140-147.

- Uçman, A. (2012). Ahmet Midhat Efendi ve Alafrangalık. K. Yetiş (Haz.), *Ölümünün 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi Sempozyumu* içinde (ss. 93-100). İstanbul.
- Uğurcan, S. (2012). II. Meşrutiyet'in Başlangıcında Ahmet Midhat Efendi. K. Yetiş (Haz.), *Ölümünün 100. Yılında Ahmet Mithat Efendi Sempozyumu* içinde (ss. 37-44). İstanbul.
- Uğurcan, S. (2017). Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet. M. Miyasoğlu (Haz.), *Ahmet Midhat Efendi Armağanı* içinde (ss. 193-205). İstanbul.
- Yılmaz, M. (2021). Ahmet Mithat Efendi Jön Türk Romanını Neden Yazdı?. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 13(26), 123-148. <http://dx.doi.org/10.26517/yea.488>.

KAŞKAY TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞINDA HAYVANCILIKLA İLGİLİ KELİMELER*

*Buta BAGHIROVA***

Öz: Bir toplumun kültürü, tarihi, yaşam biçimi, milli kimliği ile ilgili çıkarımlarda bulunmak için en önemli veri, dil verileridir. Dil verilerine dayanarak Eski Türklerin konargöçer yaşam biçimine ve dolayısıyla göçebe kültürüne sahip oldukları bilinmektedir. Göçebeliliğin hâkim olduğu kültürler için hayvanlar, büyük önem taşımaktadır. Sonraki dönemlerde Eski Türkler, her ne kadar yerleşik hayata geçseler de diğer göçebe kültürüne sahip olanlar gibi hayvanların onların hayatında her zaman önemli bir yere sahip olduğu göz ardı edilemez. Kaşkaylar da İran'ın güneyinde, Zagros dağları çevresinde bir kısmı yarı göçebe hayat süren, bir kısmı da İran'daki birtakım reformlar sonrası yerleşik hayata geçmiş Oğuz grubu Türk topluluklarından biridir. Kaşkayların esas uğraşlarının hayvancılık ve tarımcılık olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Kaşkay Türkçesinin söz varlığı incelendiğinde hayvan ve hayvancılıkla ilgili çok sayıda sözcüğün var olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın veri tabanını, alana gidilerek tarafımızca derlenen kelimeler oluşturmaktadır¹.

Çalışmada öncelikle Kaşkay Türkleri hakkında bilgi verilecek ve daha sonra göçebe Kaşkay Türklerinin kullandığı hayvan ve hayvancılıkla ilgili kelimeler, ad bilimsel açıdan incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türk kültürü, Kaşkay, hayvan, hayvancılık, ad bilimi.

Words Relating to Husbandry in the Qashqai Turkish Vocabulary

Abstract: Linguistic data are the most source to make inferences about the culture, history, lifestyle and national identity of a society. Based on these linguistic data, it is known that the Old Turks had a nomadic lifestyle and thus a nomadic culture. Animals carry great importance for nomadic cultures. Albeit the Old Turks' adaptation of a settled life in the following centuries, animals continued to have an important place in their lives, similar to those in nomadic cultures. The Qashqai people part of the Oghuz Turkish branch, either led a semi-nomadic life in the South of Iran, around the Zagros Mountains, or settled down following some reforms in Iran. The main occupations of the Qashqais are animal husbandry and agriculture. Therefore, a close look at their vocabulary established that there are many words related to animals and husbandry. Based

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 04.01.2022 - 08.04.2022

Bu çalışma 7. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu'nda sunulmuş "Kaşkay Türkçesi Söz Varlığında Hayvan ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler" başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü doktora öğrencisi. b.bagirsoy@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7737-4498.

¹ Derlemede ve derlenen bazı sözcükleri tanımlamada yardımını eksik etmeyen Ayvazullah Seferi Keşkulli'ye ve Emad Hezreti'ye çok teşekkür ederim.

on field work, we compiled a database of these words. This paper provides information about the Qashqai Turk and then examines the nomenclature of words related to animals and husbandry used by the nomadic Qashqai Turks.

Keywords: Turkish culture, Qashqai, animal, husbandry, onomastic.

Giriş

Kaşkaylar, günümüz İran'ında kuzeydoğudan güneydoğuya doğru bir kısmı göçebe hayatı devam ettiren, birçoğu ise eski göçebe topraklarının her yerinde ve mevsimlik göçlerinin yolları boyunca çok sayıda kentsel ve kırsal bölgede yerleşik olarak geniş bir alanda yaşayan Türk dilli bir topluluktur. Ağırlıklı olarak İsfahan ilinde Şahreza ve Semirom, Fars ilinde Abadeh, Eqlid, Şiraz, Kazerun, Ardakan, Firuzabad ve Jahrom, Kohgiluyeh ve Boyer-Ahmed ilinde Geçsaray ve Huzistan ilinde Haftgel şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Alanyazında Kaşkay adının birkaç etimolojisinden bahsedilmektedir. Bazı araştırmacılara göre bu ad, Türkçe bir sözcük olan *kaçmak* fiilinden gelmektedir. Bu teoriye göre; Kaşkay, Halaç konfederasyonuna bağlı tayfalardan biriydi² ve bir müddet sonra onlardan ayrılarak Fars tarafına gittiler. Bu yüzden Halaçlardan ayrılanlara "Kaşkayı" denmiştir. Başka bir teoriye göre bu söz, hayvanların alnındaki beyaz leke anlamı taşıyan Türkçe *kaşka* sözcüğünden gelmektedir (akt. Oberling, 1960, ss. 171-172).

Kaşkayların Fars eyaletine ne zaman yerleştikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte Kaşkayların birçoğu, dedelerinin Güney İran'a Şah İsmail Safevi tarafından ülkeyi Portekiz saldırılarından korumak için gönderildiklerine inanmaktadırlar (Oberling, 1960, s. 176). Mevcut tarihî kaynaklara göre esasen Kaşkay adına ilk defa 17. yüzyılın sonlarında Safevilere ait resmî bir belgede, daha sonra Kaşkay toplumunun yöneticisi olan Şahilu ailesine ait bir arazi mülkü tapusunda rastlanmıştır. 19. yüzyılın başlarında Şahilu ailesinin torunlarından biri, Güney İran'ın Türk ve Türk olmayan kabilelerin çoğunu "İl-e Kaşkay" adı altında birleştirmiştir (Dolatkhah, 2010, s. 103). 19. yüzyılın sonuna kadar Kaşkay aşiret konfederasyonu, yaklaşık on iki tayfadan (kabile) oluşmaktaydı. 20. yüzyıldaki sosyopolitik değişiklikler nedeniyle az sayıda daha büyük kabilelerden oluşan merkezî bir konfederasyona dönüşmüştür (Dolatkhah, 2010, s. 107).

Bilindiği üzere, Türk sosyokültürel hayatında ekonomik güce bağlı ve kan bağına dayalı tabakalaşma olgusu mevcuttur. Kaşkay Türklerinde de eski Türk toplumu yapısına uygun sosyal tabakalaşma görülmektedir ve bu, esasen kan bağına dayalı olarak aile yolu ile ortaya çıkan sosyal bir tabakalaşmadır. Bunun yanı sıra yerleşik hayata geçmeden önce göçebe kültür sürdüren Kaşkayların kışlak ve yaylak olarak kullandıkları arazilerin genişliği ve hayvanlarının

² bk. Fasa'i, 1988; Demorgny, 1913 vb.

sayısına göre ekonomik bir güce sahip olma durumları vardır (Erenoğlu Ataizi, 2011, s. 127). Kaşkay sosyo düzeni şöyle sıralanabilir: *il*, *tayfa*, *tire*, *beylik*, *oba* ve *ev*. Her birimin iç ve dış işlerle ilgilenen en az bir sorumlu kişisi vardır. *İl*, birkaç *tayfanın* birleşmesinden oluşur. *İl* içerisinde yaşayan bütün bireyler; benzer yaşam biçimini, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik tecrübeyi paylaşmaktadır. *İl*'den sorumlu kişiye *ilhani* denir. *Tayfa*, birkaç *tirenin* birleşmesinden oluşmaktadır. En büyük beş Kaşkay tayfası şunlardır: *Dereşorlu*, *Şeşbeyli*, *Amele*, *Keşküllü*, *Eymur* (Farsimedan). Tayfadan sorumlu kişi *kelanter* olarak adlandırılmaktadır. *Tire* birkaç *beyliğin* birleşmesinden oluşmaktadır. Tireden sorumlu kişiye *kıha* veya *kethüda* denir. Her beylikte birkaç *oba* var. Beylik, genellikle akrabalık temelli bir birimdir. İdare, babadan oğula geçmektedir. Oba, beylikten daha küçük bir birimdir. Obadan sorumlu kişiler, *aksakallardır*. Obada çoğu aile, kan bağıyla birbirine bağlıdır. *Ev*, en küçük birim sayılmaktadır (Shahbazi, 2001, s. 48).

Eski çalışmalarda araştırmacılar, Kaşkay Türkçesini Azerbaycan, Afşar vb. lehçelerin bir kolu olarak konumlandırmaktadırlar. Doerfer ise Oğuz grubu dillerini tasnif ederken Kaşkayları Güney Oğuzca grubunda ele almış ve bunun Azerbaycan Türkçesinden farklı olduğunu belirtmiştir (1992, s. 489). Doğan (2022, s. 167), Kaşkay Türkçesini Azerbaycan veya diğer Oğuz lehçelerinin bir ağızı olarak değil, başlı başına ayrı bir grupta değerlendirilmesini makul görmüş ve onu Oğuz Türkçesinin Güney koluna dahil etmiştir.

Bugüne kadar İran'da yaşayan göçebe halklar arasında en kalabalık nüfusa sahip olmalarına rağmen Kaşkayların nüfusu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Farklı araştırmacılar tarafından Kaşkay Türkçesi konuşurlarının nüfusuyla ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. Örneğin Beck (1992, s. 37), Kaşkayların yaklaşık 400.000; Resulzade (1993, s. 39), 350.000; 1996'da İran İstatistik Merkezi'nin verilerine dayanan İran'daki etnik dillerle ilgili bir haritada 1.5 milyon; Dolatkhah (2010, s. 108), 1.5-2.0 milyon; Recep Albayrak (2013, ss. 980-981), 2.0-2.5 milyon; Erenoğlu Ataizi (2017a, s. 45), 4.5 milyondan fazla; Johanson (2021, s. 105), 500.000'den fazla olduğu bilgisini vermektedir. Eski çalışmalarda Kaşkaylarla ilgili kaydedilmiş nüfus sayısı, farklı yıllarda İran geneli için nüfus sayısını³ gösteren demografik verilerle kıyaslandığında, onların şimdi en az 2,5 -3 milyon olduklarını söylemeye izin vermektedir.

Göçebelik, insanların önceden belirlenmiş yerler arasında sürekli ve az çok düzenli hareketleriyle bağlantılı bir yaşam biçimidir. Ekonomik faaliyetlerini sürdürmek için göçebelilerin göç hareketlerinde belli bir zaman dilimi ve önceden belirlenmiş rotalar esastır. Göçebeliğin *göçebe avcılar*, *pastoral göçebeler* ve ekonomik faaliyetleri tamircilik ve ticarete odaklanan *yerleşik olmayan insanlar* şeklinde üç biçiminden bahsedilmektedir. Evcil hayvan

³ 27 Mart 2022 tarihinde <https://www.ehtesadonline.com> adresinden erişildi.

yetiştirmeye bağlılık; belirlenmiş otlak alanları arasındaki yollar boyunca göç; sürülerin, insanların ve yaşam alanlarının hareketliliği; sürülere ve onlardan elde edilen ürünlere olan ekonomik bağımlılık, pastoral göçebeliği tanımlayan ifadelerdir (Ehlers, 2011)⁴. Pastoral göçebelikte hayvanlar ve sürüler, insan ve doğal çevre arasında önemli bir bağ hâline gelmektedir. Kaşkay Türkleri de 20. yy. kadar, İran'daki bir takım reformlar öncesi pastoral göçebelik denebilecek bir yaşam biçimi sürdürmekteydi. Dolayısıyla hayvan ve hayvancılık, onların çevreyle iletişimlerinde önemli bir bağ kurmaktaydı. Eski Türklerde olduğu gibi Kaşkayların hayatında ve kültürlerinde de hayvanların bu kadar yer etmiş olması, Kaşkay Türkçesi söz varlığında da kendini göstermiş ve bu da dilde birçok hayvan adının bulunmasına olanak sağlamıştır.

Çalışmanın veri tabanını alan araştırması sırasında gözlem ve soru- cevap yöntemiyle derlenmiş kelimeler oluşturmaktadır. Çalışmada daha çok Kaşkayların günlük hayatlarında kullandıkları evcil hayvanlar, binek hayvanları ve yük hayvanları ile ilgili söz varlığı incelenmiştir. İnceleme bölümü, *Kaşkay Türkçesi söz varlığında hayvanlara verilen adların⁵ ve hayvancılıkla ilgili kelimelerin dayandığı temeller* üzerinedir. *Sonuç* bölümünde ise inceleme değerlendirilmiş ve özetlenmiştir.

Kaşkay Türkçesi Söz Varlığında Hayvancılıkla İlgili Kelimeler

Kaşkay Türkçesi söz varlığından tespit edilmiş hayvan adları, Kaşkayların günlük hayatlarında yer alan evcil, binek veya yük hayvanlarına aittir. Bu hayvanlar; fiziki özelliklerine, davranış ve karakter biçimlerine, cins ve yaşlarına göre ayrı ayrı adlandırılmaktadırlar. Bunların yanı sıra hayvancılıkla ilişkili olan bazı terimler de çalışmada ele alınmış ve alt başlıklar hâlinde örneklendirilmiştir.

1. Hayvanlara Verilen Adların Dayandığı Temeller

Adlandırmanın dayandığı temeller, çoğunlukla hayvanların fiziksel özellikleri, renkleri, cinsiyetleri, yaşları, doğum zamanı, doğurganlıkları veya kısırlaştırılmış olmaları vb.'dir. Hayvanların adlandırılmasında bazen birden çok özellik etkili olabilir. Bu sebeple bazı adlar, farklı sınıflandırmalar içerisinde tekrar yer almaktadır. Aynı zamanda hayvancılıkla ilgili sözcükler de hayvancılıkta kullanılan nesnelere, hayvansal ürünler, hayvan hastalıkları ve hayvancılıkla ilgili diğer sözcükler gibi bu temeller esas alınarak tasnif edilmiştir.

⁴ 11 Haziran 2021 tarihinde <https://iranicaonline.org/articles/nomadism> adresinden erişildi.

⁵ Hayvanlara verilen özel isimler, inceleme dışında tutulmuştur. Ayrıca Kaşkay Türkçesindeki alıntıları daha gerçekçi verebilmek adına Standart Türk Alfabesi yerine Türk Çeviri Alfabesi kullanılmıştır.

1.1. Fiziksel Özellikler

Hayvanlara ad verilirken çoğu zaman onların fiziksel özellikleri dikkate alınır. Bu bakımdan hayvanların tüylerinin veya göz, kuyruk vb. organlarının renkleri, onların bazı uzuvlarının boyutu veya hayvanların bir bütün olarak boyutları temel alınarak ad verilmektedir.

1.1.1. Tüy, Göz, Kulak vb. Çeşitli Fiziksel Unsurlarının Rengine Göre

Hayvanların adlandırılmasında onların renkleri önemli rol oynamıştır ve bir bütün olarak hayvanlar tüylerinin veya organlarının renklerine göre birbirinden ayırt edilmiştir. Kaşıkay Türkçesi söz varlığında renklerine göre adlandırılan hayvanlara *ağ çılvarı* “Tamamen beyaz ve parlak deve”, *ağ nuħudu* “Süt beyazı deve”, *ala* “İki renkli keçi veya koyun. Siyah ve beyaz gibi”, *ebleg* “İki renkli at. Siyah ve beyaz gibi”, *bor* “Açık kahverengi ile altın kahverengi koyun vb. küçükbaş hayvanlar”, *yangal* “Yüz ve karın altında koyu kahverengi çizgiler bulunan siyah renkli keçiler”, *gir* “Kulağı siyah ve beyaz rengin karışımı olan keçi”, *göy* “Mavimsi gri bir renge sahip keçi veya koyun”, *kumral* “Koyu kahverengi hayvan”, *ğongur* “Kahverengi koyun”, *ğızıl* “Boynunda parlak kahverengi çizgi olan keçi. Aynı sözcük parlak kahverengi benekleri olan beyaz atlar için de kullanılır”, *keher* “Parlak kahverengi at”, *ķoreng* “Açık kahverengi at”, *semend*⁶ “Altın sarısı at” vb. sözcüklerini örnek vermek mümkündür.

Resim 1. Ağ nuħudu

Resim 2. Koreng

Resim 3. Keher

Resim 4. Ğızıl

Resim 5. Semend

⁶ Kızıl ile boz renk arasında özel rengi olan at (Çelik, 2014, s. 259).

1.1.2. Boyutuna veya Bazı Uzuvarlarının Boyutlarına ve Biçimlerine Göre

Bu gruptaki adlarda hayvanların bir bütün olarak boyutları veya bazı uzuvlarının boyutları, temel alınmıştır. Sayıca az olmasına rağmen Kaşkay Türkçesi söz varlığında tespit edilen ve bu gruba dâhil edilebilecek kelimelere örnek olarak şunlar verilebilir: *bucu* “Küçük bir gövdesi olan çoban köpeği. Bir köpek cinsi”, *gere kurra* “Kulakları kısa ama ucu yuvarlak olan siyah keçi”, *gere kerri* “Kulakları kısa ama ucu sivri olan siyah keçi”, *gere bele* “Kulakları uzun olan siyah keçi”, *gere ğulaglı* “Geniş ve sarkık kulakları olan siyah keçi”, *gere hul* “Boynuzu olmayan siyah keçi” vb.

1.2. Karakterlerine ve Davranışlarına Göre

Bu gruptaki hayvan adları, onların davranışlarına ve karakter özelliklerine göre verilmiştir. Örneğin *adamçıl* “Saldırgan deve. Bebeklik döneminde bir insana alışan erkek deve ergenlik döneminde insanlara saldırır.”, *gere almaz* “Hiçbir şekilde yavrusunu beslemeye ikna edilemeyen hayvan”, *cammaza* “Yürümekle koşmak arasında hareket eden ve sürüyü rahatsız etmeyecek kadar iyi eğitilmiş deve”, *almaz* “Yeni doğum yapmış ancak yavrusunu beslemekten kaçınan hayvan”, *telimi* “Binmek için eğitilecek at”, *nozın* “Binilmeye yeni alışmış at”, *gere emcek* “Dişi, süt veren fakat sütü yaramayan hayvan. Kara emcekten süt içen yavru ölür.”, *şahaz* “Sürünün başında ilerletilen, sürüye yön veren güçlü erkek keçi”, *peltek* “Sürüye uyum sağlamayan hayvan” vb.

Resim 6. Şahaz

1.3. Doğurganlıklarına veya Kısırlaştırılmış Olmalarına Göre

behte “Kilolu olması, sağlıklı kalabilmesi ve daha fazla yük taşıyabilmesi için kısırlaştırılan eşek”, *ehte çebiş* “Daha fazla yağ ve et üretebilmek için kısırlaştırılmış erkek keçi yavrusu”, *etik* “Doğum yapmak üzere olan keçi veya koyun”, *dobèhri* “Emzirme sürecinde hamile kalan evcil hayvan”, *şişek* “Üreme yaşına gelmiş iki yaşındaki koyun”, *nopalan* “Doğmaya hazır dişi eşek”, *doğmaz* “Gebe kalmayan, kısır dişi develer” vb.

1.4. Yaşlarına Göre

Hayvanların isimlendirilmesinde önemli ölçütlerden biri de onların yaşlarıdır. Kaşkay Türkçesi söz varlığında da belirli bir yaştaki hayvana özgü, onun için kullanılan kelimeler mevcuttur. Örneğin *beççi* “Keçinin yeni doğmuş yavrusu”, *oğlağ* “Bir yaşından küçük keçi yavrusu”, *emzik oğlağ* “Annesi ölmüş süt emen keçi yavrusu”, *çebiş* “Bir yaşını doldurmuş keçi yavrusu”, *cocuk* “Yeni doğmuş deve yavrusu”, *daylağ* “Bir yaşından küçük deve yavrusu”, *yeksal* “Bir yaşını doldurmuş deve”, *nocehaz* “İki yaşındaki deve”, *arvana* “Yetişkin dişi deve”, *gülun* “Yeni doğmuş süt emen at yavrusu”, *day* “3 yaşına kadar olan at yavrusu”, *dayça* “Day’dan daha küçük at yavrusu”, *doluğ* “Dayça’dan daha küçük at yavrusu”, *yabı* “Yetişkin erkek at”, *guzzu* “Koyun yavrusu”, *emzik guzzu* “Annesi ölmüş süt emen koyun yavrusu”, *şişek* “İki yaşındaki koyun”, *goç* “Yetişkin erkek koyun”, *goçar* “Tamamen yaşlanmış erkek koyun”, *goçalan* “Yeni doğmuş sığır yavrusu”, *parna* “İki yaşındaki erkek sığır”, *cöng* “Yetişkin erkek sığır”, *kurru* “Yeni doğmuş eşek yavrusu”, *goduğ* “Süt emen eşek yavrusu”, *harri* “Yetişkin erkek eşek”, *enik* “Köpek yavrusu” vb.

1.5. Cinsiyetlerine Göre

Kaşkaylar aynı türden, cinsten olan bazı hayvanları cinsiyetlerine göre farklı şekilde isimlendirirler. Bazen bir hayvan, farklı yaşlarda da erkek ve dişiliğine göre özel isimlerle birbirinden ayırt edilir. Örneğin *yabı* “Yetişkin erkek at”, *madyan* “Yetişkin dişi at”, *goç* “Yetişkin erkek koyun”, *meci* “Ergenlik döneminde dişi deve”, *cöng* “Ergenlik döneminde erkek deve”, *lök* “Yetişkin erkek deve”, *arvana* “Yetişkin dişi deve”, *inek* “Dişi sığır”, *cöng* “Erkek sığır. Genelde sürünün çoğalması için elde tutulan damızlık erkek sığır”, *ökküz* “Erkek sığır. Çift sürmekte, kağrı çekmekte kullanılan, etinden yararlanan, iğdiş edilmiş erkek sığır”, *harri* “Erkek eşek”, *nopalan* “Dişi eşek”, *tege* “Erkek keçi”, *pazan* “Çebişten büyük erkek keçi. Genelde sürünün çoğalması için elde tutulan damızlık erkek keçi”, *şişek* “İki yaşındaki dişi koyun”, *toğlu* “Bir veya iki yaşındaki erkek koyun” vb.

Resim 7. Pazan

2. Evcil Hayvanlar, Binek Hayvanları ve Yük Hayvanları

Belirtilen özelliklere göre verilen isimler dışında kalan ve genel Türkçe ile ortak olabilecek Kaşkay Türkçesindeki hayvan isimleri⁷ şu şekilde gösterilebilir: *davar* “Koyun ve keçiye verilen ortak ad”, *goyun* “Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan”, *keçi* “Geviş getiren memelilerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen hayvan”, *camış* “Geviş getirenlerden, derisinin rengi siyaha yakın, uzun seyrek kıllı bir hayvan, su sığırı, camız, kömüş”, *sığır* “Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı”, *deve* “Geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan”, *daşar* “At ve eşeye verilen ortak ad”, *at* “Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül”, *eşsek* “Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, uzun kulaklı”, *gatr* “Atgillerden, kısrağ ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan”, *puza* “Erkek atla dişi eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan. Gatr’dan küçük fakat daha güçlüdür” vb.

Bu kelimeler dışında Kaşkay Türkçesinde farklı türden hayvan sürülerine de farklı isimlerin verildiği gözlemlenmektedir. Örneğin *helfe* “deve sürüsü”, *illı* “at sürüsü”, *reme* “sığır, at, eşek, katır sürüsü” vb.

3. Hayvanların Çıkardıkları Seslerle İlgili Sözcükler

İnsanlar, yaşadıkları ortamda gördükleri ve gözlemledikleri bazı nesnelere, durumlara ve olaylara ad verirler. Bu isimlendirme; nesnenin dış görünüşü, bazen de bıraktığı etki, çıkardığı ses vb. ile ilgili olabilir. Hayvancılıkla uğraşan Kaşkay Türklerinin de dillerinde hayvanların çıkardıkları seslerle bağlantılı bazı yansıma sözcükler mevcuttur. Kaşkay Türkçesinde fiil şeklinde kullanılan yansıma sözcüklere alandan toplanan verilere dayanarak aşağıdaki örnekler verilebilir: *borrulamak* “annesini arayan dişi bir devenin veya aynı gruptaki diğer develerin çıkardığı ses”, *beğirmeg* “keçinin acı çektiğinde çıkardığı ses. Çılgılığı andırır”, *bagılamak* “çiftleşme döneminde erkek keçinin çıkardığı ses”, *çirpinmek* “Erkek deve çiftleşmek isteme talebine karşı bacaklarını açar, bir tepede durur ve kuyruğuyla bacaklarının arasını kamçılar” vb.

4. Seslenme Sözlere

Hayvancılıkla uğraşan insanlar, birtakım sözcükler kullanarak adeta hayvanlarla iletişim kurarlar. Bu sözcükler her kültürde farklılık göstermektedir. Kaşkay Türkçesinde de hayvanlara seslenmek için birtakım sözcükler kullanılmaktadır. Bu sözcükler, hayvanların türlerine veya yapılacak, istenecek eyleme göre değişiklik göstermektedir. Örneğin *eye eye* “Keçileri derhâl geri çağırma için

⁷ İsimlerin yanındaki açıklamaların büyük bir kısmı, *Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük*’ten alınmıştır.

kullanılır”, *çow çow çow* “Koyunlara seslenmek için kullanılır”, *dan danihhh* “Keçileri ve koyunları sağmak için onlara bu şekilde seslenilir”, *dehdi* “At sürüsünü sürmek için kullanılır”, *e heeeey he he he* “Keçiler veya yavruları ulaşılması zor yerlerde sıkıştığında ve sürüden geri kaldığında çobanlar, onlara seslemek için bu sözü kullanırlar”, *eppihe* “Ana yoldan sapmış koyun sürüsünü yönlendirmek için kullanılır”, *çih* “Köpekleri kovalamak için kullanılan sözcük” vb.

5. Hayvansal Ürünlerin Adları

ağarantı “hayvanların sütünden elde edilen bütün ürünlerin genel adı”, *ağız* “yeni doğmuş hayvanın ilk sütü”, *bulama* “Ağızdan sonra sağılmış süt”, *ayran* “Yayıktaki yağı alınmış yoğurttan kalan kısım”, *çökellik* “Ayrandan elde edilen ürün”, *keşk* “Çökeliğin güneşte kurutulmasından elde edilen ürün”, *gurut* “Çökelikten elde edilen ürün”, *mastana* “Çökellik ile suyun karışımından elde edilen ürün”, *kere* “Yoğurtla suyun karışımından çıkarılan yağ. Tereyağ”, *arri yağ* “Tereyağının kaynatılmasıyla elde edilen yağ”, *dartı/ torta* “Tereyağının kaynatılmasından sonra arri yağdan ayrılan bir çeşit yağ”, *ğatık/yoğurt* “Maya katılarak koyulaştırılmış beyaz, kıvamlı bir süt ürünü. Yoğurt”, *penir* “peynir”, *kestirme* “Kaynatılmış ayrandan elde edilen ürün” vb.

Resim 8. Gurut

Resim 9. Çökellik

6. Hayvancılıkta Kullanılan Nesne Adları

gırırhlağ “Koyun kırpmak için kullanılan makas”, *kilgi* “Koyun kırıldığı zaman ayaklarını bağlamak için kullanılan ip”, *çatma* “Hayvanların derisini yüzme için üç sopanın bağlanmasından oluşan nesne”, *gem* “Oğlağın ağız boşluğuna yerleştirilen ağaç parçası. Bu ağaç parçasının sağından solundan yerleştirilen ip, keçinin boynuzuna bağlanır. Keçinin ağızına yerleştirilen bu nesne, keçinin süt emmesini önler”, *cele* “Bir nevi kese. Kesenin her iki tarafında uzun ip olur ve onu her iki taraftan dolandırıp koyunun sırtına bağlarlar. O keseyi koyunun emceğine giydirebilirler ve kuzunun süt emmesini engellerler.”, *heyer/heger* “Eyer: Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne”, *yüyen/ügen/dehene* “Atı yönlendirmek için kullanılan demir parçası”, *rikab* “Ata binmek için ayak basılan demir”, *palan* “Eşeğin sırtına

konularak oturmaya yarayan nesne”, *çomak* “Çobanın olası bir tehlikeyle karşılaştığında kullandığı tahta bir çubuk”, *çigil/kämik* “Bir çoban tarafından keçileri veya keçi yavrularını yakalamak için kullanılan bir çift ağaçtır”, *poḥow* “Yük hayvanlarının ayaklarına vurulan zincirin ismi. Zincir, ağırlık yaptığı için hayvanın çok uzağa gitmesini önler.”, *köken* “Göç sırasında geceleri küçük hayvan yavrularının ayağını bağlamak için kullanılan ip”, *cingirow* “Hayvanların boğazına asılan küçük çan”, *zeng* “Büyük çan. Hayvanların boğazına asılır.”, *şagşağı* “Atları eğitmek için kullanılan kırbaç”, *dağma* “Hayvanları damgalamakta kullanılan aletin adı”, *owsar*⁸ “Dizgin. Hayvanı yönetmeye yarayan kayış ” *tecen* “Mastanani muhafaza etmek için hayvan derisinden yapılmış bir nevi kese” *yanlıg* “Kestirme ve peyniri iyi şekilde muhafaza etmek için kullanılan hayvan derisinden yapılmış bir nevi kese”, *tuluğ* “Hayvan derisinden suyu soğuk tutmak için hazırlanmış nesne”, *ğolğa* “Tuluğun küçüğü. Kol altında taşımak için yapılır.”, *yayığ* “Hayvan derisinden ayran, tereyağı elde etmek için hazırlanmış bir nesne”, *yağlı derri* “Yağı muhafaza etmek için hayvan derisinden yapılan torba” vb.

Resim 10. Yayığ

Resim 11. Çatma

Resim 12. Çigil

Resim 13. Çomak

Resim 13. Tuluk

Resim 14. Yağlı derri

⁸ bk. Çelik (2014)

7. Hayvanlarla İlgili Kullanılan Diğer Sözcükler

Yukarıda sınıflandırılan ve bahsedilen sözcükler dışında genel olarak hayvancılıkla ilgili dilde yer alan birtakım kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimeler hayvan hastalıklarına verilen ad, hayvan otlatanlara, hayvancılıkla ilgili eylem adlarına vb. verilen adlar şekilde sıralanabilmektedir. *çoban*⁹ “Koyun veya keçi sürülerini otlatan kimse”, *çoluğ* “Çobanın yardımcısı”, *darğa* “Deve otladan kimse”, *bayat*¹⁰ “At besleyen”, *mehter/mihter*¹¹ “At bakıcısı”, *duruşum* “Kızgın bir demirle vurulan damga sonrası hayvanların derisinde kalan sigil benzeri bir iz”, *cuğda* “Hayvanların boğazlarından sallanan fazla et parçası”, *tabağa* “Hayvanların ayaklarında soğuktan oluşan yara”, *çatal* “Hayvan yaralarının iltihaplanmasına sebep olan hastalık”, *şarbon* “Hayvanlarda ateş ve iştahsızlık yapan hastalık”, *gerlig* “Hayvan derisinde oluşan hastalık. Deri kurur ve o bölgede tüyler dökülür”, *kurkurra* “Hayvanlarda ishal hastalığı”, *yellenme* “Hayvanların eklemelerinde oluşan iltihap hastalığı”, *kepelek* “Hayvan bağırsaklarında kurtlanma”, *ğan ğara* “Kan renginin koyulaşması ve kan pıhtılaşması hastalığı”, *ğurnaş* “Koyunların sıcak havada bir araya toplanması ve sıcaktan korumak için birbirlerinin karın gölgesine veya çevredeki herhangi bir ağaç gölgesine başlarını tutması eylemi. Bu eylem, toplu bir şekilde yapılır.”, *çoğdar* “Hayvan alışverişi yapan bir kimse”, *rugalama* “Kuzu veya oğlağı süttten ayırma eylemi”, *merleme* “Küçük hayvan yavrularını heybede taşıma eylemi”, *örüm* “Bazı dönemlerde özellikle ay ışığının parlak olduğu gecelerde koyunları otlamaya çıkarma eyleminin adı”, *imeci* “Koyun yününün kırkımında¹² yardıma gelen kişilere verilen ad”, *ğaş* “Hayvanların toplu şekilde yattığı yerin adı”, *ağıl* “Hayvanların yatması için taş veya ağaç dallarıyla çevrelenmiş kaş”, *tevl* “At ahır”, *emlik* “İyi ve yumuşak bir ete sahip keçi yavrusu veya kuzu”, *cummu* “Aynı anneden doğan iki canlı. İkizler”, *cummu tayı* “İkizlerden biri”, *çalığ* “Ölü hayvan”, *leceb* “Süt emen yavrusu ölmüş keçi veya koyun”, vb.

Oğuz grubu Türkçesi olan Kaşkay Türkçesinde sayı sözcükleri¹³, genelde Oğuz grubundaki diğer Türk dilleriyle ortak sayılır. Elbette yoğun Farsça etkisi altında bazı durumlarda Farsça sayı sözcükleri de görülmektedir. Fakat hayvan

⁹ Kaşkaylarda çobanlar genelde yazın ilk gününde yani 21 Haziran’da seçilir ve o güne *Büyük Yadı/ Mehrengan* veya *Çoban Bayramı* denir.

¹⁰ bk. Erenoğlu Ataizi, (2017a)

¹¹ bk. Çelik (2014)

¹² Koyun yününün kırılması şölen şeklinde yapılır. Kırkma dönemi ilkbaharda olur, genelde her tayfa içinde aileler sırayla koyunlarının yününü kırkarlar. Örneğin, bir tayfadan bir kişi kırkma yaparsa diğer aileler o gün koyun kırkma ve herkes o kişiye yardıma gelir. Koyun kesimi yapan aile, kırkma yapacağı sürüden kesinlikle ya bir kuzu ya da bir oğlak keser ve misafirlere yemek verir.

¹³ Daha fazla bilgi için bk. Erenoğlu Ataizi, 2017b.

sayımında farklı bir yöntem ve özel sözcük kullanılmaktadır. Şöyle ki hayvanlar sayılırken genelde çift çift 50'ye kadar sayılır. 50 tamam olduğunda, *yüz* demek yerine *bir mer* sözü söylenmektedir. Tek kalacak sayı için *yalın* sözcüğü kullanılmaktadır. Örneğin 435 (dört yüz otuz beş) yerine 4 *mer* 17 *yalın* söylenmektedir. Bunların dışında hayvanları birkaç gruba ayırdıklarında ayrılan her gruba, *bir bor* denmektedir.

Sonuç

Bu makalede alan araştırmasından elde edilen veriler kullanılarak Kaşkay Türkçesinde hayvancılıkla ilgili söz varlığı incelenmiştir. Bu çalışmada alan araştırması ile Kaşkay Türkçesinde hayvan ve hayvancılıkla ilgili elde edilmiş 161 sözcük¹⁴ incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Çalışmada öncelikle Türk kültüründe hayvanların yeri ve öneminden bahsedilmiş, bu konuda yapılan araştırmalar hakkında kısaca bilgiler verilmiş ardından Kaşkayların Türk dil grubundaki yerinden, onların nüfuslarından, dağılım coğrafyalarından, tarihlerinden, sosyal yapılarından kısaca bahsedilmiştir. Ardından Kaşkay Türkçesi söz varlığında bulunan hayvan adları, bu adların verilmesinde dayanan temellere göre tasnif edilerek verilmiştir. Hayvan adlarının dayandığı temelleri hayvanların fiziki özellikleri yani tüylerine, göz veya kuyruk vb. bazı uzuvlarının rengi; hayvanların bir bütün olarak boyutu veya bazı uzuvlarının boyutu ya da biçimleri; onların karakter ve davranış biçimleri; doğurganlıkları veya kısırlaştırılmış olmaları; yaşları, cinsiyeti vb. oluşturmaktadır. Bunların yanı sıra Kaşkay Türkçesi söz varlığındaki evcil hayvanlar, binek hayvanları veya yük hayvanlarının genel adları arasında hayvanların çıkardıkları seslerle ilgili yansıma sözcükler; hayvanlarla iletişim kurmak için kullanılan sözcükler, hayvanlarla ilgili kullanılan diğer kelimeler (hayvan hastalıklarının adı, hayvansal ürünler, hayvanlarla ilgili eylem adları vb.) ve hayvancılıkta kullanılan bazı nesne isimleri kaydedilmiştir. Ayrıca Kaşkay Türkçesinde kullanılan genel sayı sözcükleri dışında hayvan sayımında kullanılan özel yöntem ve sayı sözcüklerinden de bahsedilmiştir.

Kaşkay Türkçesi söz varlığında tespit edilen hayvan isimleri ve hayvancılıkla ilgili sözcüklerin birçoğu, genel Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde, özellikle Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunmaktadır. Kökenbilim, farklı bir çalışma alanı olduğu için kelimelerin kökenlerine değinilmemiştir fakat genel Türkçede ve çağdaş Türk lehçelerinde de aynı veya benzer kelimelere rastlanmaktadır. Bu kelimelerin çoğunun Türkçe olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁴ Çalışmada kullanılan sözcüklerin sayısı elbette uzun vadeli alan araştırması ile daha fazla genişletilebilir.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Demir, N. ve Gültekin, B. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Albayrak, R. (2013). *Türklerin İrani* (C. II). Ankara: Berikan Yayınları.
- Beck, L. (1992). Qashqai Nomads and the Islamic Republic. *Middle East Report*, 36-41.
- Çelik, M. (2014). *Kaşkay Türkçesi Metinleri: Giriş-Metinler-Seçme Sözlük-Ekler*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Demorgny, G. (1913). Réformes Administratives en Perse, les Tribus du Fars. *Revue du Monde Musulman*, 22, 85-150. Paris.
- Doerfer, G. (1992). İran'daki Türk Dilleri Üzerine Göttingen'de Yapılan Araştırmalar Üzerine. *Türk Dili*, (489), 264-266.
- Doğan, T. (2021). Kaşkay Türkçesinin Türk Dili Alanındaki Yeri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 167-201.
- Dolatkhah, S. (2010). The Kashkay People, Past and Present. *Bilig*, (53), 103-114.
- Ehlers, E. (2011). Nomadism. *Encyclopaedia Iranica*. 11 Haziran 2021 tarihinde <https://iranicaonline.org/articles/nomadism> adresinden erişilmiştir.
- Erenoğlu Ataizi, D. (2011). Kaşkay Türklerinde Sosyal Tabakalaşma. *Turkish Studies*, 6(4).
- Erenoğlu Ataizi, D. (2017a). *Kaşkay Türklerinin Dili*. Ankara: TDK.
- Erenoğlu Ataizi, D. (2017b). Kaşkay Türkçesinde Sayı Sözcükleri: Şiraz ve Çevresinden Örnekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 6(2), 865-877.
- Fasa'i, H. H. (1988). *Farsnamah-i Nasiri* (C.2) (M. Rastgar Fasai, Ed.)
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. UK: Cambridge University Press.
- Oberling, P. (1960). *The Turkic Peoples of Southern Iran* (Basılmamış Doktora Tezi). New York: Columbia University
- Resulzade, M. E. (1993). *İran Türkleri: Türk Yurdu ve Sebülürreşad'daki Yazıları* (Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım ve S. Çağın, Haz.). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Shahbazi, M. (2001). The Qashqai Nomads of Iran (Part I): Formal Education. *Nomadic Peoples*, 5(1), 37-64.

22 Mart 2022 tarihinde

<https://www.eghtesadonline.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%A7%D9%82%D8%AA%D8%B5%D8%A7%D8%AF-%DA%A9%D9%84%D8%A7%D9%86-3/260826-%D8%B1%D8%B4%D8%AF-%D8%AC%D9%85%D8%B9%DB%8C%D8%AA-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%AF%D8%B1-%D8%B3%D8%A7%D9%84-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%AA%D8%A7-%D8%A7%DB%8C%D9%86%D9%81%D9%88%DA%AF%D8%B1%D8%A7%D9%81%DB%8C%DA%A9> adresinden erişilmiştir.

SALGININ HUZORSUZLUĞU: ÖLÜM KAYGISI VE FOLKLOR*

*Ekber ENVERİ***

Öz: İnsan türünün ölümü ilk algılayışı, beyinde gelişen “otobiyografik bellek” denen zihinsel gelişim sayesinde olmuştur. Bu durum bir yandan insanı diğer türlerden radikal biçimde ayırırken diğer yandan insana daha önce var olmayan bir yok olma kaygısı yüklemiştir. Dolayısıyla “hayatta kalma” içgüdüleriyle donatılan insanı yaşam ile ölüm arasındaki ikileme sokmuştur. Bu ikileme başa çıkmak, insanı farklı çözümler aramaya zorladıkça uygarlıklarımızın tohumları da bir taraftan atılmaya başlanmıştır. Ölümlülük duygusu, kolayca üstesinden gelinecek türden değildi. Ölümlülükten kurtulmamız mümkün olmadığı için doğada var olmayan ve sadece zihnimizin tasarladığı bir gerçekliği yani “ölümsüzlük” mitini yarattık. Diğer bir deyişle ilk “doğadışı gerçekliğimiz” ölümsüz olabileceğimize olan inancımız olmuştur. Ölümsüzlük arayışı serüveni, bir taraftan mit ve destanlarımızı zenginleştirirken diğer taraftan dolaylı olarak uygarlığın kapılarını açmıştır.

Her ne kadar küresel salgının yarattığı kaygının kökeninde bilimin hızlı ve net bilgi üretmemesi gibi rasyonel düşünceler seslendirilse de kaygının nedenlerinin daha derinlerde olduğu anlaşılmaktadır. Çağımızın ürünü olan “rasyonel insan” için kültürün hızına biyolojik varlığımızın yetişmemesi gibi tespitler, geçerli sebepler teşkil etse de bu durum, folklorik insanı pek fazla etkileyemeyebilir. Görünen o ki salgın sürecinde esasen insanı huzursuz eden şey, toplumsallıktan yani kolektif aklın (buna folklor ve din de diyebiliriz) güvenli ve huzurlu ortamından uzakta bireysel yok oluşla ve ölümlü bir başına kalma kaygısıdır.

Anahtar kelimeler: İnsan, ölümlülük, kaygı, folklor, din, salgın.

The Qualm of the Pandemic: Anxiety about Death and Folklore

Abstract: The human species’ first perception of death develops in the brain as “autobiographical memory”. While this situation radically separates humans from other species, on the other hand, it imposes an extinction concern that does not exist before. Therefore, it has put people, who are equipped with the instinct of “survival”, into a dilemma between life and death. As coping with this dilemma forced people to look for different solutions, the seeds of our civilizations were planted. The sense of mortality was not something to be dealt with easily. Since we naturally cannot escape from mortality, we created the myth of “immortality”, as the first unnatural reality. The adventure of seeking immortality enriched our myths and epics on the one hand, and indirectly opened the doors of civilization on the other.

Although rational thoughts such as the possible inability of science to produce fast and clear information lie at the root of the anxiety created by the global

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 04.11.2021 - 05.02.2022

** Dr., Nevşehir İl Göç İdaresi, Nevşehir, Türkiye. ekberenveri@hotmail.com.

ORCID: 0000-0001-8254-7727.

epidemic, it is understood that the causes for the anxiety lie deeper. Even though for the “rational person”, a product of our age, assertions like that our biological existence is not keeping up with the speed of culture seems valid, this may not be true for the traditional/non-rational person. It seems that what really disturbs people during an epidemic is the anxiety of facing alone the possibility of individual extinction and death, away from the communality, that is, the safe and peaceful environment of the collective mind (we can also call it folklore and religion).

Keywords: Human, mortality, anxiety, folklore, religion, epidemic.

Giriş

İnsan beyninin fizyolojik gelişimiyle ilgili olduğu düşünülen zihin kuramları ve bu kuramların en gelişmiş olan “otobiyografik bellek” yetisinin ortaya çıkmasına paralel olarak görülen “geleceği öngörme” özelliği, insanda “ölüm kaygısı” denen bir kaygının oluşmasına neden olmuştur¹. İnsan diğer tüm canlı organizmalar gibi “hayatta kalma” içgüdüleriyle donatılmışsa da ölümlülüğünün bilincine varması, onda içten içe ölüm arzusunu da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ise insanda zamanla varlık ile yokluğun tam sınırında yaşama isteği yani “ölüm ikilemi” doğmuştur.

İnsandaki “ölüm ikilemi” ile ilgili Torrey’ nin söyledikleri önemlidir:

Ölüm ikilemi insan beyninin evriminin kaçınılmaz bir sonucuydu ama tanrılar ve dinler doğuştan sahip olduğumuz bu derin ikileme bir çözüm getiriyordu. Bunu yaparken, insanları melezleştirerek yarı ölümlü, yarı ölümsüz hale getirdi. Ernest Becker, bu çelişkiyi dile getirirken, insanları ‘anüsleri olan tanrılar’ olarak nitelendirir. ‘İnsan tam anlamıyla ikiye bölünmüştür: Kendi dikkat çekici benzersizliğine dair bir farkındalığa sahiptir, böylece yüce bir görkemle doğadan ayrışır ancak yine de körü körüne ve ahmakça toprağın altına girerek çürür ve sonsuza dek yok olur. Bu ikileme yüzleşmek ve onunla birlikte yaşamak zorunda olmak dehşet vericidir (2018, s. 232).

Geleceği öngörebilme yeteneğini bize kazandıran “otobiyografik bellek” bir gün ölebileceğimizi hatırlatarak kaygılanmamıza ve tedirgin olmamıza sebep olmanın yanı sıra zamanla bizde daha farklı zihinsel algılar yaratmıştır. Örneğin

¹ Torrey, “sinirbilimi çalışmalarını kullanarak ‘insandaki akıl yürütme gücünde’ görülen beş ana gelişmeyi şu şekilde sıralamıştır: Hominin beyinleri büyüdükçe ve çeşitli beyin alanları arasında daha güçlü bağlantılar giderek geliştikçe zekâyâ, kendimiz hakkında düşünme becerisine, başkalarının ne düşündüğünü düşünme becerisine (zihin kuramı) ve daha sonra kendimizin kendimiz hakkında düşündükleri ile ilgili düşünme özelliğimiz olan içebakışçı yetiye kavuştuk. Nihayet yaklaşık 40.000 yıl önce, otobiyografik bir bellek edindik ve kendimizi öncesinde mümkün olmayan biçimde geçmişte ve gelecekte düşünebilme becerisi kazandık” (Torrey, 2018, s. 234). Daha detaylı bilgi için bk. (Torrey, 2018).

“otobiyografik bellek”in gelişimi bizde “kronolojik zaman” algısını, diğer bir deyişle “kronolojik tarih” algısını da yaratmıştır. Eski anlatılarda “ölümsüzlüğü” ve buna paralel olarak “ölümsüzlük iksiri” yahut “ab-ı hayat” (bengisu) arayışıyla birlikte “çizgisel tarih” algısının da ortaya çıkmasına sebep olmuştur -ki bu aynı zamanda mitsel zamandan (eş zamanlılıktan) epik zamana (art zamanlılığa) yahut ölümsüz tanrıların zamansız anlatılarından ölümlü yarı tanrı ve insansı kahramanların anlatısı olan epik anlatılara geçişi de beraberinde getirmiştir. Epik anlatılar ise dinsel düşüncenin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İnsanda otobiyografik belleğin gelişmesine paralel olarak gelişen ölümlülüğün farkına varılma süreci, Sümer dönemine ait ilk yazılı mitik destanlardaki (örneğin “Gılgamış” destanındaki) kahramanın ölümsüzlüğü arayışını yansıtan anlatılarla sembolize edilmiştir. Yahut “Babil Kraliyet Yolu üzerindeki bir yazıt, yurttaşlarına ‘Tanrımız Marduk, sonsuz yaşam bahşeder’ diyerek güvence vermekteydi” (Torrey, 2018, s. 230). Ölüme ve yok oluşa karşı bir çözüm olarak ortaya çıkan “sonsuz hayat” formülü ve bu formülü elinde tutan kişilerin aynı zamanda tanrılar olması şaşırtıcı değildir Zaten ilk tanrı düşüncesinin ölüm kaygısı nedeniyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu da Torrey’nin gösterdiği gibi beynimizin evrimiyle tanrıların ortaya çıkışı arasındaki ilişki hakkında ipucu vermektedir (2018, ss. 88-91).

Bahsi geçen mitsel destanlar, adeta ölümlülük algısının insanda yarattığı kaygıyı dile getiren ilk yazılı/kayıtlı anlatılar olması bakımından da önemlidirler. Ölümlülük algısı, zamanla çizgisel tarih anlayışını da beraberinde getirmiş olmalıdır. Kramer, *Tarih Sümer ile Başlar* adlı eserinde bu duruma açıklık getirmiştir: “Sümerli şairler mit ya da destanlarına yapıtın bütünüyle doğrudan bir bağlantısı olmayan kozmolojik bir açıklamayla başlıyorlardı” (2002, s. 111). İnsanların geleceği tahmin etme ve ölümlülüklerinin farkına varma algısı, elbette onların nereden geldikleri yahut başlangıçla ilgili soru sormalarına ve buna kafa yormalarına sebep olmuştur. Kozmolojik açıklama yapma gereği aynı zamanda eskatolojik anlatıları da doğuracaktır ki bu aslında çizgisel tarihin yahut Hegel’in ifadesiyle “ilerlemeci tarih”in başlangıç noktası olması bakımından önemlidir.

Zamanla ölümlülüğün kolektif olarak insanlığın ortak belleğine (buna Jung’un ifadesiyle kolektif bilinçdışı da diyebiliriz) dâhil olması, Sümer edebiyatında ve diğer bazı edebiyatlarda görüldüğü gibi bir “ölümsüzlük arayışı” motifi şeklinde kendisini göstermektedir. İnsan beyninin zihinsel gelişimine paralel olarak toplumsal yahut kolektif bilinçdışının bu doğrultuda ilerlemesini beraberinde getirmiş olmalıdır ki bu esasen insanı, diğer memeli türlerden önemli ölçüde

ayrıştıran en bariz etken olarak türüne has bireysel gelişiminden çok toplumsal bilinçdışında başlayan gelişimi olmuştur².

Doğal Bireysellikten Kültürel Toplumsallığa: Bilinç ve Bellek

İnsanda bilincin tam olarak ne olduğu ve ne zaman oluştuğuna dair düşünceler, ihtilafıdır. Hatta kimine göre insanda neden bir “bilinçaltı” vardır sorusunun yerine, insanda diğer canlılardan farklı olarak neden bir bilinç vardır diye sormamız gerekmektedir.

Öte yandan insanlık bilinciyle toplumsal bilinç arasındaki bağlantılara dair düşünceler, akla daha yatkındır. Diğer bir deyişle insanlık olgusu, doğal bireysellikten farklı olarak kolektif bir bilincin ürünüdür. Yani Freud’un “bilinçaltı” olarak tanımladığı şey bile tek başına bireyin sırf kendi hatıralarından oluşmayabilir³. İnsan, Jung’un da dediği gibi, “ruhsal bütünlük” olarak tanımlayabileceğimiz bir oluşumun ürünüdür. Bu ruhsal bütünlük ise sadece insanın bireysel bilinciyle sınırlı olmayıp aynı zamanda, yine Jung’un ortaya koyduğu gibi, “kolektif bilinçdışı”nın sembolik unsurlarıyla şekillenmektedir. Dolayısıyla salgın dönemlerinde bireylerde ortaya çıkan kaygı ve huzursuzluk, sadece bireysel olarak deneyimlediğimiz şeylerden kaynaklanmamakta aynı zamanda bilincine varmamızın pek mümkün olmadığı kolektif belleğimiz aracılığıyla oluşmaktadır.

Jeffrey K. Olick, bu konuda Halbwachs’a dayanarak ilginç bir çıkarımda bulunur. Ona göre:

Bir gruba dâhil olmak bellekte tutulacak malzemeyi sunar ve bireyleri belirli olayları hatırlarken bazılarını unutmaya yönlendirir. Gruplar, bireylerin doğrudan ‘deneyimlemedikleri’ olayların belleğini dahi üretebilirler. Bu yüzden Halbwachs, Bergson’un aşırı içsel öznelciliğine

² Jung’a göre kimi semboller, nitelikleri ve kökenleri bakımından yalnız bireysel değil aynı zamanda kolektiftirler. En başta da dinsel imgeler, bu türe girerler. İnananlar, bunların semavi kökenli olduklarına ve insanlara açıklanmış bulduklarına inanırlar, kuşkuculara bunların uydurulmuş olduklarını düşünürler. Her ikisi de haksızdır. Gene de kuşkucuların, dinsel sembollerin, kavramların, yüzyıllar süren titiz bir çalışmanın ürünü olduğu düşüncesi doğrudur. Ne var ki inananların, sembollerin kökeninin geçmişi derin gizinde gömülü olduğu ve bu nedenle hiçbir insandan kaynaklanmış olamayacağı varsayımları da doğrudur. Gerçekten bunlar, “kolektif tasarımlar”dır. İnsanların en eski rüyalarına ve yaratıcı fantezilerine dayanmaktadır. Yani bu imgeler anlık tezahürlerdir, kesinlikle istençli uydurmalar değildir (Jung, 2009, s. 55).

³ Jung’un “bilinçdışı” kavramı, Freud’unkinden farklı olarak iki bölüme ayrılmaktadır: “Kişisel bilinçdışı” (personal unconscious) ve “ortak bilinçdışı” (collective unconscious). Kişisel bilinçdışı kavramı, neredeyse Freud’unkiyle aynıdır. Ancak Jung, Freud’dan farklı olarak insanı insan yapan “ruhsal bütünlük”ün “kişisel bilinçdışı”, “benlik” ve “kolektif bilinçdışı”ndan oluştuğunu savur. Oysa Freud’a göre insan, “id”, “ego” ve “süper ego” üçlüsünün bir ürünüdür.

ve hatırlamanın en saf haliyle -hatta belki paradigmatik olarak da- bireysel bir eylem olduğuna dair yaygın görüşe karşı çıkar (Olick, 2014, s. 179).

K. Olick'in üzerinde durduğu gibi bir "toplum" yahut o toplumu oluşturan kolektif bilinç, bireylerinin belleğinde oluşturduğu ortak hatıralara ihtiyaç duyar ya da kimi zaman onu yaratır. Bu açıdan insan sadece kendi belleğinin ürünü değil aynı zamanda ait olduğu toplumun ortak bilinçdışının zamanla şekillendirdiği belleğin ürünüdür, diyebiliriz⁴.

Küresel salgınların bireysel kaygının ötesinde toplumsal bir kaygıya dönüşmesinin tezahürü olarak salgın dönemlerinde toplumdaki bireylerin fazladan birlik olma yahut iş birliği yapma çabasında oldukları görülmektedir. Bu da doğum, düğün, cenaze (geçiş dönemi ritüellerinde) ve hasta ziyareti gibi toplumsal onaylanma ritüellerinde bulaşın neden arttığını açıklamaktadır.

İnsan toplumsallığına has olan "toplumsal bilinç" ve "toplumsal bellek" olgusunun doğadaki prototiplerinin varlığına dair kanıtlarını, insan dışı canlılar arasındaki "türler içi iş birliği" stratejilerinde görmek mümkündür. Dawkins, bu durumu *Gen Bencildir* adlı eserinde Darwin'e dayanarak şöyle izah etmiştir:

Darwin'in var olma mücadelesi olarak adlandırdığı yarışma türler arasında ise, bireye bu oyunda bir piyon olarak bakılabilir, o da en iyi niyetli yaklaşımla; bu piyon, türün daha yüksek olan çıkarları gerektiği takdirde kurban edilecektir. Daha saygın bir şekilde dile getirmek istersek, eğer bir grup, -örneğin, bir tür ya da türün içindeki bir topluluk-kendilerini grubun iyiliği için feda etmeye hazır bireylerden oluşmuşsa, kendi bencil çıkarlarını önde tutan bireylerden oluşmuş rakip bir gruba kıyasla, neslinin tükenmesi olasılığı daha düşüktür. Böylece, dünya nüfusu, bireyleri kendini adanmış gruplardan oluşur (2004, ss. 19-20).

Kendini ait olduğu topluma feda etme yönünde evrim geçirmiş toplumların bu fedakâr tutumu, tür içi bir başarıya veya adaptif bir duruma zemin hazırladığı gibi dıştan gelen saldırıya karşı hep bir araya gelerek tepki gösterme şeklinde kendini gösterebilir ki bu da salgın dönemlerinde bulaşın artmasına sebep olacaktır. Kısaca "insan olarak toplumsal belleğimizin korunması için ne olursa olsun ait olduğumuz toplumdan uzak kalmamamız gerekir" diye bir genetik yazılımla donatıldığımız için yalnız kaldığımız zamanlarda huzursuz olmaktadır. Wendy James'in de dediği gibi: "Bellek, geçmiş hakkında sahip olduğumuz entelektüel bilgilerden daha fazla bir şeydir. O, çevremizde sürekli

⁴ İnsanın toplumsal boyutu düşünüldüğünde ise Jung'un "kolektif bilinçdışı" kavramına değinmek gerekir; "kolektif bilinçdışı" insanın ürettiği simgesel yaratıcılığının bir yansıması olan sanat ve edebî yapıtlarında kendini gösterir. İnsan, ait olduğu toplumdan yahut toplumsal kalabalıktan uzak kaldığında ruhsal bütünlüğünün önemli bir parçasını oluşturan "kolektif bilinçdışı" boyutundan mahrum kalır ki bu da insanın huzursuz olması için yeterli bir neden olabilir.

olarak devam etmekte olan şimdinin kısmi gözden geçirilmesiyle, geleceğe dair değişen beklentilerimiz için de canlı bir çerçevedir. Dahası, bireysel anılar da paylaşılan bir ağın ayrılmaz parçalarıdır” (James, 2013, s. 130).

İnsan toplumsallığının daha önemli ve özgün tarafları da vardır ki bunların başında dil, mit vb. gibi özgünlükler gelmektedir. Bizler bu özgün taraflarımızı sayesinde korkularımızdan doğan kaygılarımızı ve endişelerimizi birbirimize anlatabildik ve böylece kültürleri ve uygarlıklarımızı bu şekilde yarattık.

Ölümlülük Kaygısı ve Uygarlığın Doğuşu

Zihinsel evrim ile bedensel evrimimiz arasındaki ilişkiler, uzunca tartışmalara neden olmuştur. Bu soruların başında, vücut organlarımızın detaylı işlemler yapmaya başlaması mı beynimizi geliştirdi? Yoksa beynimizin kendi kendine gelişmesi sonucunda mı organlarımız detaylı işlemler yapabildi? Gibi sorular, henüz tartışmalı bir problem olarak durmaktadır. Bu soru ve bunun gibi sorular ve cevapsız kalan sorular, genelde idealizm ve materyalizm felsefelerince oldukça farklı yanıtlar bulmuştur. Örneğin “Neden düşünüyoruz?” gibi basit bir soruya idealistler, “Düşünüyoruz çünkü bir ruhumuz vardır” derken materyalistler, “Düşünüyoruz çünkü bir beynimiz vardır” diye cevap vermişlerdir.

Biz de bu gibi paradoksal sorulara girmek niyetinde değiliz ancak kanımızca her ne kadar zihinselliğimizi dolaylı olarak geliştiren şey (bu şey her neyse) ölümlülüğümüzün farkına varmamız olsa da esasında zihinsel gelişimimize paralel olarak gelişen “otobiyografik bellek” nedeniyle ölümlü olduğumuz gerçeğini fark ettik. Elbette ölümlülüğümüzü fark etmemizin ardındandır ki “Biz kimiz? Nereden geldik, nereye gidiyoruz?” gibi ilk felsefi soruları da sormaya başladık ve bu varlık sorunsalı sonucunda soruların ve tükenmeyen merakımızın ardından uygarlıklarımız doğmaya başladı.

“Ölümlülük” ve dolayısıyla ölümlülükten kaçış; eski inançların, dinlerin ve dolayısıyla uygarlıklarımızın doğuşunu hazırlayan önemli etkenler olmuş olabilirler, demiştik. Malinowski’ye göre:

İlkel bir aşamada kısmet, totem nesnelere, yani insanın varlığını en derinden etkileyen hayvan, bitki ve doğa güçlerinden oluşan bir sistem olarak ortaya çıkabilir. Ya da doğa tanrı ve tanrıçalarının tapınığında cisimlendirilir veya ister ilkel evren babası, ister tek tanrılı dinlerin daha ıslah edilmiş tanrısı olsun, yaratıcı ilke olarak öğrenilir. Din, dogmatik yapısı gereği her zaman bir inanç sistemi olarak ortaya çıkar, bu inanç sistemi insanın evrendeki yerini, kökenini ve amacını belirler. Ölüm, felaket ve yazgı karşısında duyduğu sarsıcı, yıldırıcı korkuyu yenmesi için din ortalama bireye pratik olarak gereklidir. Din bu görevi, ya ölümsüzlük inancıyla, ya insanın evrende çözülerek kurtulduğu inancıyla, ya da yeniden tanrıyla birleştiği inancıyla yerine getirir (1992, ss. 162-163).

Ölümlülük algısı aynı zamanda tarih algısını da yaratmıştır, dedik. Bu konu üzerinde daha önce “Eski Türk Kültüründe Döngüsel Zaman Üzerine” (Enveri, 2019) adlı bir yazımızda kısmen durmuştuk. O yazımızda zaman algısının önceden çizgisel olmayıp doğanın kendi gibi döngüsel olduğunu, zamanın çizgisel olarak algılanmasından sonra “destan” ve özellikle buna paralel olarak “tarih” (çizgisel tarih) anlayışının doğduğunu vurgulamaya çalışmıştık⁵. Burada bu düşüncemizi biraz daha açıp ölümlülük algısının iyice gelişmesini ve insanlığın kolektif bilincinde oluşmaya başlayan çizgisel tarihin ve yine buna paralel olarak “tanrı düşüncesi”nin ortaya çıkmasına (Hegel’in de dediği gibi tanrı anlayışının daha doğrusu tarihi doğuran tanrı anlayışının) ortaya çıkmasına sebep olduğunu vurgulamak istiyoruz⁶. Yukarıda da söylediğimiz gibi insanda ölümlülük algısının ortaya çıkması ve bu algıya paralel olarak gelişen kaygı ve travmanın giderilmesi için aranan çözüm yolları insan zihnini uzunca meşgul etmiştir. İnsanın ölümlülüğe çare olarak öncelikle “ölümsüzlük iksiri”ni araması, ancak buna ulaşamayacağı anlaşılınca da bir çeşit teslimiyeti ifade eden “kadercilik” anlayışının geliştirilmesine yol açmıştır.

Yaklaşık milattan önceki binli yıllarda ortaya çıktığı düşünülen “dinsel anlayış”tan önce, ölümlülük duygusuna insan tarafından sunulan “ölümsüzlük iksiri”nin işe yaramadığını gören insan, ölüme karşı yeni bir çözüm üretmiş ve bunda da oldukça başarılı olmuştur: alternatif yaşam yahut “âhiret” inancı.

Dinsel düşüncenin ölümlülüğümüze karşı ölümün bir telafisi gibi sunduğu ve zamanla geliştirdiği “öteki dünya” düşüncesi, insanoğlunun o güne kadar ürettiği en büyük doğadışı düşünce olmuştur. Elbette “öteki dünya” gibi oldukça soyut bir çözüm arayışı, ilk defa soyut tanrı anlayışını da beraberinde getirmiştir. Bu gelişme aynı zamanda mitlerin sunduğu tamamen “antropomorfik” tanrı anlayışından yavaş yavaş her şeyi bilen ve gören soyut tanrı anlayışına doğru bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Kısaca insan beyni, daha doğrusu insan beyninde gelişmeye başlayan zihinsel kuramlar sayesinde tanrı düşüncesi de giderek daha da soyutlaşmaya başlamıştır.

Torrey, *Beynin Evrimi* adlı eserinde insan zihninin ilk soyutlama yoluyla tanrı inancı arasında bağlantı kurar ve Will Gervais’e dayanarak şöyle bir açıklama yapar:

İnsanların birbirlerinin zihinleri ile ilgili betimlemeler yapmalarına ve çıkarımda bulunmalarına olanak tanıyan yetenekler aynı zamanda insanların doğaüstü varlıkların zihinleri ile ilgili de betimlemeler

⁵ Daha fazla bilgi için bk. (Enveri, 2019).

⁶ Hegel: “Tarihi bir ilerleme olarak gösteren düzenek budur, çünkü ilerleme önceki bir noktadan gelmiş olmayı ve tam şimdi olduğu noktada iken onun ötesinde olmayı imler. Ama gene de Tinin gizliliği böyle salt düzeneksel, salt zamansal ilerleme kavramına indirgenemeyecek bir ereksel gelişimi imler” (Hegel, 2006, s. 340).

yapmalarını ve çıkarımda bulunmalarını sağlar... Bu nedenle, zihin algısı dini bilişin mutlak suretle temelini oluşturur... Zihin tanrı inancının da bilişsel temelini oluşturabilir.’ Bu doğru olduğu için de başkalarının zihinlerini anlamakta güçlük çeken kişilerin tanrılara karşı inançları da daha zayıf olmaktadır’ diye akıl yürütür Gervais (Torrey, 2018, s. 89).

Torrey’nin teorisi aynı zamanda insanlığın çocukluk çağını atlatıp soyut algılaya yaşı olan ergenlik yaşına bastığının da bir işareti olarak okunabilir⁷. Dinsel düşüncenin geliştirdiği “öteki dünya” doktrini, folklor açısından da çok önemli olmuştur. Çünkü “öteki dünya” düşüncesi sadece ölümlülük kaygısını hafifletmekle kalmamış aynı zamanda uygarlık hamlemizin yollarını da hiç olmadığı kadar genişletmiştir.

Genelde gelişmiş kültürlerin yahut ilk ürettiğimiz uygarlıkların da beşiği olan Ortadoğu, bu açıdan eşsiz örneklerle doludur. Ortadoğu kökenli söz konusu dinsel hamlelerin özellikle Büyük İskender’in başlattığı “Helenizm” hareketinin ardından Mısır İskenderiye ekolündeki bazı Yahudi teologlar tarafından tasarlanan ilk sistematik dinsel düşünce, bu ilerlemeci tarih anlayışının belki de ilk sistemli doktrini olmuştur. Unutmamak lazımdır ki Ortadoğu dinsel geleneğinin aksine henüz tam bir çizgisel yahut Hegel’in tabiriyle “ilerlemeci tarih” anlayışına sahip olmayan Asya’nın dinsel geleneklerinde “döngüsel zaman” anlayışı ve buna paralel olarak ahiret inancı yerine yine döngüsel zamanın bir çeşit tezahürü olan “reenkarnasyon” inancı hâkim olmuştur. Asya’daki bu inanç da çizgisel tarihi doğurmazken bir şekilde insan ölümlüğüne başka bir hayat yahut hayatlar vaat ederek insandaki ölümlülük kaygısını gidermeyi başarmış ve dolayısıyla yoluna adaptif biçimde devam edebilmiştir⁸.

Kısaca ölümlülük düşüncesi, insanda dayanılmaz bir kaygıya ve ıstıraba yol açarken bir taraftan da insanı bu ölümlülükten kurtulma çabasına sokmuş ve bu çaba sonucu insanlığa uygarlık denen şeyi armağan etmiştir. Ancak esas üzerinde durmak istediğimiz şey, bu çözümleri üreten insanın daha doğrusu folklorik insanın söz konusu çabalarının da bireysel aklından değil “kollektif

⁷ Örneğin “Hıristiyan teolojisinde, içebakışçı benliğin ortaya çıkışı, Cennet bahçesinde yasak ağacın meyvesini yiyen ve kendilerinin ve çıplaklıklarının ilk kez farkına varan Âdem ve Havva’nın Yaradılış öyküsü ile sembolize edilir” (Torrey, 2018, s. 101).

⁸ Edgerton, “Geleneksel uygulama -veya kültür, hangisini tercih ederseniz ve inançların neden maladaptif hâle dönüştüğüne ve öyle kaldığına dair birçok sebep vardır. İnsanların adaptif olabilmek adına mümkün olan her yolu denemeye eksiksiz bir şekilde kendini adanmış merhametsiz ancak rasyonel varlıklar olduğu savunulamaz varsayımı olsa bile sosyal insan yaşamı ve çevresel sınırlamalardaki aşırılıklar, insanların en iyi çabalarına mâni olmaktadır. Bununla birlikte insanlar tamamen ne rasyoneldir ne de birlikte yaşadıkları insanların refahını en iyi hâle getirecek çok şeye sahiptir.” der (Edgerton, 2015, s. 89).

aklı”ndan kaynaklanmış olmasıdır ki bu da toplumların her türlü çözümü folklorlardan almayı ve folklorla olan bağlılığını da giderek artırmayı beraberinde getirmiştir.

Uygarlığın Gelişimi ve Salgın Hastalıklar

Uygarlıkların gelişimi, insanı doğadan giderek daha fazla koparmış ve diğer türlerle temasını en aza indirmiştir. Özellikle ilk uygarlaşan insanların yavaş yavaş bitki ve hayvanları evcilleştirmeye başlamaları, insanda hayvanlara has bazı mikroplardan ve virüslerden bulaşan kimi hastalıkların yayılmasına da sebep olmuştur. Bu konuda Diamond’un söyledikleri önemlidir:

Fetih savaşlarında aynı derecede önemli olan bir başka şey de evcil hayvanlara sahip insan topluluklarında ortaya çıkan hastalık mikroplarıydı. Çiçek, kızamık, grip gibi bulaşıcı hastalıklara yol açan ve yalnızca insanlarda görülen mikroplar, hayvanlara hastalık bulaştıran benzer mikropların mutasyon geçirmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Hayvanları evcilleştiren insanlar, yeni yeni evrimleşen mikropların ilk kurbanlarıydı ama bu insanlar, o zaman yeni hastalıklara karşı önemli ölçüde bağışıklık kazandılar. Daha önce bu mikropları hiç almamış insanlarla böyle kısmen bağışıklık kazanmış insanlar karşılaştıklarında başlayan salgın hastalıklar, daha önce hiç bu mikropları almamış insanların %99’a varan oranlarda ölümüyle sonuçlanıyordu. Böylece evcil hayvanlardan alınan mikroplar Amerikan yerlilerini, Avustralyalıları, Güney Afrikalıları, Büyük Okyanus adalarının halklarını Avrupalıların egemenlikleri altına almalarında belirleyici rol oynamıştır (Diamond, 2018, s. 102).

Ölümlülük Kaygısının Ardından: Sırasız Ölüm Kaygısı

Ölümlülük ve ölümlülüğün sebep olduğu çaresizliğe karşı çözüm arayışına bakacak olursak, dünyanın çeşitli kültürlerinde ölüme karşı nispeten farklı çözümler üretildiğini göreceğiz. Ölümlülüğün net olarak verdiği kaygının en bariz örneklerini antik Ortadoğu yazılı mitlerinde görüyoruz. Örneğin ünlü “Gılgamış Destanı”ndaki kralın ölümsüzlük iksirini yahut ölümsüzlüğü arayışına tanık oluyoruz. Ölüme karşı ölümsüzlük iksiri yahut “gençlik iksiri” uzun yıllar boyunca hem Ortadoğu hem de neredeyse tüm dünya mitolojilerinde ve ardından da edebiyatlarında yerini almış ve daha ilginç olanı insanın sonuçsuz kalan bu çabası, çeşitli felsefi anlatılarla süslenerek edebiyatlarımızın önemli klasiklerinden birine dönüşmüştür.

Unutulmamalıdır ki başlangıçtan beri ortalama insan, felsefi açıklamaların değil daha pragmatist hatta daha rasyonel çözümlerin peşine takılmıştır. Hatta Sir James Frazer, insan düşüncesinin evrimini açıklamak için üç iplik mecazından faydalanır: büyüün siyah ipliği, dinin kızıl ipliği ve bilimin beyaz ipliği. Eski zamanlarda siyah ve beyaz ipliklerin birbirine dolandığını, dinin kızıl ipliğinin daha sonra ortaya çıktığını anlatır. Bunun ‘koyu kızılboyası’, tarihin dokusunda

egemen olmuş ama bilimin beyaz ipliği tekrar öne çıkınca, daha açık renk tonlarına bürünmüş (Barnard, 2015, s. 126) demiştir. Alan Barnard'ın da dediği gibi en başta büyü-din düşüncesi değil, büyü-bilim düşüncesi vardı. İnsanlar bu yüzden ölümsüzlüğe dair felsefi anlatıların değil, soyut olmasına rağmen nispeten daha pragmatist olan “öteki dünya” veya diğer bir Şark aklının ürünü olan “reenkarnasyon” düşüncesinin peşinden gitmeyi tercih etmiş ve böylece “ölümsüzlük iksiri” ve buna bağlı olarak ortaya çıkmış felsefi anlatılar sadece edebiyatın ölümsüz eserlerine malzeme olarak bırakılmıştır⁹.

Ortaçağ dinlerinin “öteki dünya” argümanı, Rönesans sonrası ve özellikle Batı aydınlanmasının sonucunda oluşan bilimsel düşünce tarafından sorgulanmaya başlanınca yerini yavaş yavaş bilimsel düşünceye bırakmıştır. Ancak ne tuhafır ki modernite sonrası ortaya çıkan küresel krizler özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında görülen iki büyük dünya savaşı, o güne kadar bilim ve hakikat adına üretilen düşüncelerin yetersiz kaldığını gösterince insanlığı “postmodernizm” gibi oldukça muğlak bir düşünce sistemine itmiştir. Çünkü modernite öncesi dünya aklının ölümlülük kaygısına karşı mantıksız da olsa önemli çözümleri olmuştur.

Rasyonel bilgiyi tek çözüm olarak gören modern rasyonel insan, küresel kaygının nedenini sadece bilgi yetersizliğinde görmektedir. Bu yüzden bilimin son zamanlarda küresel krizlere ve salgınlara kısa vadede çözüm üretmemesi, rasyonel insan tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Ancak rasyonel insanın kaygısı, geleneksel/folklorik insan kadar olmamıştır. Yahut iki kesimin salgınla başa çıkma yolları aynı olmamıştır.

Kısaca yukarıda anlatmaya çalıştıklarımızdan özetle şu sonuç çıkarılabilir. İnsan için “ölüm” ile “uygarlık” arasında Nietzsche'nin tabiriyle bir “bengi dönüş” ilişkisi var olmuştur. Aslında mesele, ölümlülükle başa çıkma yollarının uzun bir süreç istemesinden, bu sürecinse uygarlıkların temelini oluşturmasından, oluşan uygarlıkların da ölüm kaygısını gidermenin daha yeni ve etkin yollarını (döngüsel olarak) aramaya devam etmesinden ibarettir.

Ölümlüğe başa çıkma, insanın uzunca bir zamanını almıştır. Ölüm ikilemine zamanla katlanmayı da öğrenen insanın küresel salgınlara karşı hazırlıklı olması beklenirdi ancak bu salgınlara, “sıralı ölüm” olgusunu “sırasız ölüm” ile değiştirdiği için insanlığın bilincinde yeni bir tehdit olarak algılanmıştır. İnsanoğlu, “sırasız ölüm” olgusuna da pek yabancı değildir. Çünkü savaşlar ve nispeten yerel salgın hastalıklar, tam anlamıyla tarih boyu sırasız ölüm algısını insan bilincine yerleştirmiştir. Ancak bu tür dış saldırılara bir refleks olarak

⁹ Wendy James'e göre: “Sosyobiologların bireylerin kendi kendilerini yönlendiren genlerinin altında yattığını düşündükleri ‘açıklayıcı mekanizmaları’ aynı şekilde mikro düzeyde de olsa sosyal bilimlerde bütün etkileşimlerin akılcı ve çıkarıcı bir doğası olduğunu varsayan açıklama modellerine karşılık gelir” (James, 2013, s. 43).

birlik oluşturma ve iş birliği yapma içgüdüleri geliştiren insanoğlunun yüksek bulaşma gücüne sahip küresel salgınlara benzer refleksi (eskiden sırasız ölüme verdiği refleksi) vermesi, salgının daha fazla yayılmasını sağlamaktadır. Diğer bir deyişle salgına karşı yenilginin nedeni, insanın salgını da savaş gibi bir dış saldırı olarak algılamaya içgüdüselidir. İnsan geni, dış saldırılara karşı toplumsal bir birlik oluşturma ve kenetlenme stratejisi içgüdüleri geliştirmiştir ki bu strateji aynı zamanda düşman virüsü daha fazla toplumun içine sokup yayarak salgının şiddetini artırmaktadır. Bundan dolayı sağlık otoritelerinin tüm uyarılarına rağmen virüsün yayılmasına engel olmak için korunması gereken mesafeyi dikkate almayıp toplum, bireylerine içgüdüsel olarak fazla yaklaşım hatta kenetlendiği için salgının yayılmasını hızlandırıyor.

Öte yandan daha bilinçli davranan bireyler, toplumdan uzak kaldıkları ve toplumlarıyla iş birliği yapamadıkları için iş birliği güdüsüyle donatılan genleri tarafından uyarıldıkları için huzursuz oluyorlar. Bu durum, Freud'un *Uygarlığın Huzursuzluğu* adlı eserinde anlattığı gibi düşünülebilir. Freud bu eserinde uygar insanın doğal yapısından kaynaklanan hazlarının (özellikle iki temel içgüdülerinden biri olan "üreme" güdüsünün) uygarlık tarafından kısıtlanması sonucunda huzursuz olduğunu, bu yüzden uygar insanın bir çeşit nevrotik olduğunu söyler (2011, s. 46). Salgınlarla başa çıkmada da genlerimiz hemen hemen aynı durumu bize telkin etmekte ve farkında olmadan huzursuzluk yaratmaktadırlar.

İnsanlığın Genel Kaygıları ve İlk Çözümler

Bilindiği üzere dünya üzerinde icat ettiğimiz ilk evrensel gerçeklik, bizzat insanlığın yani kolektif aklın yahut toplumsal bilincin icadı olmuştur. Bu ise beynimizin fizyolojik gelişimine paralel olarak geliştirdiğimiz kültürel evrimi sayesinde bizi doğal bir varlık olmaktan çıkarıp tarihsel ve kültürel bir varlık hâline dönüştürmüştür. Ancak tüm bunlar, insanın özünde doğal bir varlık yahut biyolojik bir canlı olduğu gerçeğini ortadan kaldıramamıştır. Dolayısıyla insanı, insanlıktan farklı olarak değerlendirirken onun her iki boyutunu (doğal ve kültürel boyutunu) da dikkate almak gerekmektedir.

XIX. yüzyılda Charles Darwin'in evrim teorisine ve insanın hayvansal kökenine dair düşüncelerine olan kitlesel tepki ve şokun sebebi, insanın uzun zamandan beri kendi doğal boyutunu yadırgaması olmuştur. İnsanın doğal yahut biyolojik boyutunu görmezden gelmesini Freud, biraz da ironik biçimde şöyle dile getirmiştir. O; evrensel özseverliğin, insanlığın izzeti nefsinin, bilimsel araştırma açısından şu ana kadar üç ciddi aşağılanmaya maruz kaldığını söyler: Copernicus'un kuramına gönderme yaparak "kozmozolojik yara", Darwin'e bağlı olarak "biyolojik yara" ve ruh çözüme bağlı olarak "ruhbilimsel (psikolojik) yara". Ona göre bunlardan en duyarlı darbeyi taşıyan, üçüncüsü olmuştur (Girard, 2010, s. 155). Freud'un da dikkat çektiği üzere insanın kendi doğasına

olan yabancılığı, onun kendinin ürettiği kültüre kendisini fazla kaptırması olmasından kaynaklanmıştır.

Ölümlülüğümüzü hafifleten ve bize farklı alternatifler sunan Ortaçağ dinlerinin modern zamanda sorgulanmaya başlamasına rağmen Nietzsche'nin korktuğu şeyi olan tanrısızlığın yaratacağı kaosu gerçekleştirmemiş olmasının izahı, kolay değildir. İnsanın din olmadan bir anlam üretebilmesi ve ahlaklı olmasının muhtemel sebebi, bilimin güven verici algoritmaları ve tesadüflere dayalı mantığının modern insan için ikna ediciliği olmuştur. Özellikle tıp biliminin olağanüstü gelişimi ve bizi bir çeşit "sıralı ölüm" duygusuna zamanla hazırlaması ve alıştırmaması nedeniyle artık Ortaçağ dinlerinin öteki dünya vaatlerinin boşa çıkmasından doğacak eski ölümlülük kaygısına eskisi kadar kapılmıyoruz.

Yüzyıllar boyunca insanoğlunun varlığını tehdit eden salgın hastalıklar, var olagelmıştır. Bilindiği üzere eski mitlere konu olan ve genelde yaygınlıkları nedeniyle küresel oldukları algısını yaratan eski felaketlerin ve salgınların genelde bölgesel oldukları düşünülmektedir. Tam tersine küreselleşme yolunda ciddi bir yol kat eden modern dünyamızın önceden bölgesel olan salgınlarının da küreselleştiği bir döneme geçtiğini görüyoruz. Son zamanlardaki salgınların, özellikle Kovid-19 virüsünün bilim tarafından net tanımlanamaması yahut alan uzmanlarının kaygı yaratan çelişkili açıklamaları dolayısıyla giderek artan "sırasız ölüm"ün kaygı verici varlığı, insanoğlunda yeni bir kaygı türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu belirsiz kaygı, neredeyse ölüm düşüncesinin ilk ortaya çıktığı kadar olmasa da önemli ölçüde bir yok oluş paniğine yol açmıştır.

İnsanoğlunda ilk ölümlülüğünün yarattığı kaygıya benzer bir ortama yaklaştığımız bu son dönemin ardından biyolojik varlığımızın nasıl bir tepki vereceği belli olmamakla birlikte bazı şeylerin eskisi gibi olmayacağı sanılıyor. En azından bilinçaltımızda bir şeylerin ters gittiğine dair emarelerin olduğunu, en bilinçsiz davranışsal zaman dilimi olan rüyalarımızda görüleceğini düşünüyoruz.

Biyolojik beynimiz (daha doğru bir ifadeyle genetik kodlarımız) algıladıkları tehditleri bertaraf etme kodlarıyla donatılmıştır. Bu kodlar sayesinde algılanan tehditlere karşı beynimiz adeta kendi "fabrika ayarları"na hızlıca geçiş yapıp yok olma kaygısına karşı hızlı bir alarm durumuna geçmektedir. Bir çeşit çözüm modu olan bu sistem, bizi bilinçaltımızda yarattığı kaygı nedeniyle huzursuz ediyor. Dolayısıyla en bilinçsiz olduğumuz uyku döneminde biz, fark etmeden genimizi korumaya odaklanıp bizden habersiz hayatta kalmamızı sağlayacak çözümler üretmeye çalışmaktadır. Bu çaba, salgın döneminde çoğu zaman katbekat arttığı için uykudan farkında olmadan savaştan çıkarcasına yorgun ve bitkin uyanmamıza sebep olmaktadır.

İnsan toplumsallığının bizde bireysel bilincin yanı sıra toplumsal bilinci de geliştirdiği düşünülmektedir. Zaten başından beri var olan bireysel bilinç, bencil olan genlerimize zamanla bir çeşit “tür içi iş birliği”ne benzer bir “özveri” yahut “özgecilik” kodlarını da yüklemiştir. Böylece ilk toplumsal bilincimizin mimarı olan folklor sadece bireysel çıkarlarımızı değil aynı zamanda hayatta kalmamızı garantileyen toplumsal bilincimizi de pekiştirmiştir. Oldukça pragmatist hatta bencil bir yapıya sahip olan genlerimizin kendi aklından ziyade “kolektif akıl”a güvenmesinin temelinde onun irrasyoneliteden çok rasyonel mantığa yatkın olduğunu göstermektedir. Bu konuda Galton’ın “Kolektif Tahmin” adlı deneyimi, bize önemli ipuçları vermektedir.

İlkel Rasyonalizm ve Kolektif Akıl

İnsan zihninin genelde irrasyonelden rasyonele doğru bir yol izlediği vurgulanmaktadır. Bu bakış açısına göre insan beyni, bilinenin aksine sürekli olarak rasyonelliğe meyilli bir yapıya sahiptir. 1906 yılında Galton isminde bir İngiliz araştırmacısı “Kolektif Tahmin” adını verdiği ilginç bir araştırmaya imza atar. Galton, Londra’daki bir fuarda gezerken bir tahmin oyununa tanık olur. Kitle düşüncesinin saçmalığını bir araştırmayla ortaya koymak ister. Tahmin oyununa katılan 800 kişiden ayrı ayrı tahminlerini alıp not eder. Galton, çıkan sonuçlara çok şaşırır. Kitlenin tahmini, gerçek rakama en iyi bireysel tahminlerden daha yakın çıkmıştır¹⁰. Bu da insanların bilinçsiz bir biçimde neden toplumsal yaşamaya yatkın olduklarının daha da önemlisi, neden kolektif akla güven duyduklarının ispatı gibidir. Bu, aynı zamanda insanın kendi bilincinden toplum bilincine (kolektif bilince) daha çok güvendiğini gösterir niteliktedir.

Anlaşılan en eski dönemlerden günümüze tüm salgınlarda insanları en çok huzursuz eden yön, kolektif aklın kaynağı olan kitleden yahut toplumdaki uzak kalmanın yarattığı kaygı olmuştur. Bu da bilim yahut rasyonel bilgiyle ilgisi olmayan insanların neden bu salgından etkilendiklerini ve ısrarla kitleden uzak durmak istemediklerini açıklamaktadır. Kısaca kitlenin olduğu yerdeki huzur ortamının kaynağı, gerçek verilere ve en başarılı tahminlere yetenekli olan kolektif aklın ta kendisidir. Bu, aynı zamanda insanların birebirde uzman olmalarına rağmen tek tek bireylere (hatta en uzman olan bireylere) değil de kitleye daha doğrusu kolektif akla daha fazla güvendiğini açıklamaktadır. Bu durum, günümüz realitesine ters düşse yahut tamamen irrasyonel olarak algılansa da temelinde paradoksal biçimde bir çeşit ilkel rasyonelliğe dayanmaktadır.

¹⁰ Detaylı bilgi için bk. <https://www.tayfunalper.com/makale-Kollektif-Zeka.aspx>

Sonuç

Kapitalizm eksenindeki dünyamızın büyüme odaklı stratejilerindeki küreselleşme çabaları, giderek doğadan (özellikle insanı kendi doğasından) soyutlayan ve doğayı görmezden gelen tutumu, insanı doğaya karşı daha açık bir hedef hâline getirmiştir. Küreselleşmenin boyutu arttıkça salgının yayılma alanı da genişlemektedir. Teknolojilerimizin gelişen hızına rağmen devletler bazında alınan önlemlerin eksikliği yahut küresel bazda bir bilgi havuzunun yetersizliği, insan topluluklarını doğaya karşı eskiden olduğundan daha fazla çaresiz duruma düşürmüş ve dolayısıyla insanı huzursuz etmiştir.

Önceki çağlarda da insanoğlu, çeşitli doğal felaketlerle ve salgın hastalıklarla karşılaşmıştır ancak hiçbir dönemde bu denli küresel bağlara sahip olmadığı için salgının yayılma hızı da bu denli geniş olmamıştır. Paradoksal biçimde doğal felaketlere ve biyolojik salgınlara karşı bilimsel tekniklere her zaman olduğundan daha fazla sahip olmamıza rağmen salgın hızının büyüklüğü, daha da önemlisi bilimden acil çözüm isteklerimizin nispeten karşılıksız kalışı, insanoğlunda büyük bir paniğe ve huzursuzluğa yol açmıştır.

Ortaçağ dönemi salgınlarından farklı olarak modern dönemdeki salgınlara karşı bilime olan güvenin sarsılması, modern insanın paniğe kapılmasına sebep olmuştur. Özellikle kaygıya kapılan modern insanın bilinçsiz bir biçimde eski kodlarına hızla dönerek kolektif akla sığınma çabası, salgının hızını artırmıştır. Diğer bir deyişle toplumsallığın salgınlar sırasında devre dışı kalması yani bin yıllar boyunca felaket ve salgınlar sırasında toplumsallığın bir numaralı aktörü olan din ve ritüeller aracılığıyla bir araya gelmeye alışık insanların bir araya toplanması, hastalığın yayılımını daha da artırmıştır.

Ölen akrabasının cenaze töreninde virüse yakalanan insanların ruh hâlini düşünmek, daha önce insanoğlunun tecrübe etmediği bir durumdur. İnsan olmanın bir numaralı toplumsal harcı olan cenaze ve geçiş ritüelleri gibi uygulamaların salgın sırasında askıya alınmasının yarattığı huzursuzluğun en az hastalığın bulaşmasının doğuracağı kaygı kadar insanda yıkıma sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak bu tür küresel salgınların, bin yıllar boyunca kültürel evrimimizin neredeyse yapı harcını oluşturan toplumsallığımızı hedef almasının bizde yarattığı kaygının ve yıkımın boyutları, düşünüldüğünden daha büyüktür. İnsanı salgın sürecinde huzursuz eden sadece ölüme karşı gardının düşmüş olması değil, belki de bu yok oluş sürecinde bir başına huzur bulduğu toplumdan uzak kalması olmuştur. Kaygının bir numaralı sanığı konumundaki ölüme tek başına gitmek insan için, hele bin yıllar boyunca toplumsallık ekseninde evrilmiş olan günümü insanı için çok daha ağır olmuştur.

Kaynakça

- Barnard, A. (2015). *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Dawkins, R. (2004). *Gen Bencildir* (A. Ü. Müftüoğlu, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Diamond, J. (2018). *Tüfek, Mikrop ve Çelik, İnsan Topluluklarının Yazgıları* (Ü. İnce, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Edgerton, R. B. (2015). *İlkel Düzen Efsanesine Bir Meydan Okuyuş, Hasta Toplumlar* (H. Turgut, Çev.). Ankara: Buzdağı Yayınları.
- Enveri, E. (2019). Eski Türk Kültüründeki Döngüsel Zaman Üzerine. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(26), 292-304.
- Freud, S. (2011). *Uygarlığın Huzursuzluğu* (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Girard, R. (2010). *Kültürün Kökenleri* (M. Yaman ve A. Er, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Tarih Felsefesi* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- James, W. (2013). *Törenselleşen Hayvan, Yeni Bir Antropoloji Portresi* (S. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *İnsan ve Sembolleri* (A. N. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Kollektif Zeka. 23 Ocak 2022 tarihinde <https://www.tayfunalper.com/makale-Kollektif-Zeka.aspx> adresinden erişildi.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar* (H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* (S. Özkal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür (M. Güneşdoğmuş, Çev.). *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 175-211.
- Torrey, E. F. (2018). *Beynin Evrimi ve Tanrıların Ortaya Çıkışı, İlk İnsanlar ve Dinlerin Kökeni* (E. Aktaş, Çev.). İstanbul: Paloma Yayınları.

MEHMET ALİ PAŞA İSYANI'NDA GENERAL MURAVYOV'UN FAALİYETLERİ (1832-1833)*

*Mustafa TANRIVERDİ***

Öz: 1831 yılında Mehmet Ali Paşa'nın merkezi otoriteye itirazı ve bir süre sonra oğlu İbrahim'in Anadolu sınırlarına girerek Osmanlı başkentine doğru gitme niyetinde olması, Rusya'yı ciddi şekilde endişelendirdi. Gerçekleştirdiği reformlarla güçlü bir ordu kuran ve Fransa'nın desteğini alan Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı hanedanının yerine geçme ihtimali, Rusya'nın Osmanlı aleyhine elde ettiği kazanımlarını kaybetme riski doğurabilirdi. Bu nedenle Çar, Osmanlı Sultanı'nın tahtında kalmasını sağlamayı amaçladı. Bu amaca yönelik olarak Mehmet Ali Paşa'yla görüşmesi için General N. N. Muravyov'u görevlendirdi. İstanbul'a gelerek saray çevresiyle görüşmelerde bulunan ve buradan İskenderiye'ye giderek Mehmet Ali Paşa'yla görüşen Muravyov, isyanın sonlandırılması için çabaladı. Bu arada Türk bürokrasisi, askerî gelişmeler, II. Mahmud ve Mehmet Ali Paşa hakkında edindiği izlenimlerini ayrıntılı olarak kaleme aldı. Notlarından anlaşıldığı üzere, onun Osmanlı başkentine geliş amaçlarından birisi de askerî istihbarat toplamaktı. Başta Boğazlar olmak üzere Osmanlı bürokrasisine, ordusuna ve coğrafyasına yönelik stratejik bilgileri, yanında getirdiği kartografların da desteğiyle not etti. Bu çalışmada Muravyov'un notlarından hareketle Mısır Meselesi, Rusya'nın meseleye müdahil olma durumu ve Osmanlı bürokrasisinin tepkisi ele alındı. Rusya'nın Osmanlı'ya yardım eli uzatmasının esas amacının kendi endişelerinden kaynaklandığı bilgisi ve gelecekte askerî olarak avantajlı duruma geçmeye yönelik yaptığı planlar, dönemin en önemli tanıklarından Muravyov'un notları ışığında değerlendirilmeye çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Muravyov, II. Mahmud, Mehmet Ali Paşa, Hüsrev Paşa, Mısır Meselesi.

General Muravyov's Mission During the Revolt of Mehmet Ali Pasha (1832-1833)

Abstract: In 1831, Mehmet Ali Pasha's opposition to the central authority and later his son Ibrahim's intention to enter the Anatolian borders and move towards the Ottoman capital, was a seriously threat for Russia. As Mehmet Ali Pasha established with his reforms a strong army and received the support of France, the possibility of him replacing the Ottoman dynasty, would threaten Russia's position in the Ottoman Empire. Thus, the Tsar aimed at ensuring the remaining of the Ottoman Sultan on his throne. For this purpose, he appointed General N. N. Muravyov with the mission to meet with Mehmet Ali Pasha. Muravyov, arrived in Istanbul to discuss the issue with the palace, and then went to

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 14.04.2022 - 11.05.2022

** Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. tanriverdi@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1307-5354.

Alexandria to meet with Mehmet Ali Pasha and try to stop the rebellion. Meanwhile, Muratov recorded in detail his impressions about the Ottoman bureaucracy, military developments, Mahmud II and Mehmet Ali Pasha. As seen from his notes, one of the purposes of his trip to the Ottoman capital was to obtain military intelligence. He collected strategic information about the Ottoman bureaucracy, the army, and geography, especially about the Straits, with the support of the cartographers who accompanied him. This paper, based on Muravyov's notes discusses primarily the Egyptian Question, Russia's involvement in the issue and the response of the Ottoman bureaucracy to the events. On a second level, Muravyov's notes, one of the most important witnesses of the period reveal that the main reason for Russia's proposal to aid the Ottomans stems from her own concerns and strategies to gain a military advantage in the future.

Keywords: Muravyov, Mahmud II, Mehmed Ali Pasha, Hüsrev Pasha, Egyptian Question.

Giriş

Mehmet Ali Paşa'nın isyanına dair pek çok bilimsel çalışma yapılmıştır¹. Ancak bu isyanın bastırılma sürecinde Rusya'nın sergilediği tutum, ağırlıklı olarak Rus donanmasının boğazlara gelişi ve daha sonra Hünkar İskelesi antlaşmasının imzalanması özelinde ele alınmıştır. Rusya'nın esas niyetinin ne olduğunu ve arabuluculuk yapmak üzere görevlendirdiği diplomatların faaliyetlerini ele alan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Mevcut literatürde de Rusça kaynaklara kısmen başvurulmuştur. Çar'ın Mehmet Ali Paşa isyanını bastırma konusunda Sultan'a destek verme isteğini iletmek ve Mısır valisinin yanına giderek onu isyanı sonlandırması konusunda uyarmak için İstanbul'a gönderilen General Muravyov'un² diplomatik görevi, isyanın bastırılma sürecinde Rusya'nın tutumunun anlaşılması bakımından tüm yönleriyle incelenmeye değer bir konudur. Muravyov'un görevine dair Mustafa Aydın tarafından hazırlanan "Mısır Meselesinde İlk Rus Hamlesi: Muravyev ve Raporu" (Aydın, 2005) ve "Rus Filosu İstanbul'da (20 Şubat-10 Temmuz 1833)" (Aydın, 2008) adlı

¹ Altundağ, 1988; Kutluoğlu, 1998; Kızıltoprak, 2010; Kocaoğlu, 1997 v.d.

² Nikolay Nikolayeviç Muravyov (1794-1866), 14 Temmuz 1794'te doğdu. 1811'de askerlik görevine başladı. 1812'de Napolyon'a karşı yapılan savaşa katıldı. Daha sonra Kafkasya'ya gönderildi. 1826-1828 Rus-İran Savaşı ve 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. Kars kuşatmasında gösterdiği başarıdan dolayı kendisine Aziz Georgiy madalyası verildi. 1831'de Polonya isyanında görev aldı. Mehmet Ali Paşa'yı isyanını sonlandırması konusunda ikna etmek için özel yetkili elçi olarak I. Nikolay tarafından görevlendirildi. 1854-1856 yıllarında Kafkasya Naibliği görevini yürüttü. 1855'te Kars'ın ele geçirilmesinde önemli rol oynadı. Bundan dolayı soyadına Karsskiy kelimesi eklendi ve Muravyov-Karsskiy olarak anılmaya başlandı. M.T.B., 1891, s. 257.

makaleler, Türkçe literatüre önemli katkılar sunmuştur. Aydın, bu çalışmalardan ilkinde Muravyov'un Osmanlı Sultan'ına sunduğu raporu ana kaynak olarak kullanmış; Muravyov'un kendi notlarındaki ayrıntılara ise yer vermemiştir. Sultan'a sunulan raporda ise yalnızca Muravyov'un İskenderiye'ye varışından sonraki gelişmelere yer verilmektedir. Bu çalışmaların yanında zikredilmesi gereken bir diğer çalışma Fatih Ünal tarafından hazırlanan "Ruslar Tarafından 1833'de Beykoz/Selvi Burnu'na Dikilen Kaya Anıtı "Moskof Taşı" adlı makaledir. Makalede, boğaza gelen Rus birliklerinin Beykoz sahillerinden ayrılmadan önce Türk-Rus dostluğunun nişanesi olarak diktikleri ve Türklerin "Moskof Taşı" olarak adlandırdıkları anıtın hikayesi anlatılmakta ve anıtın dikilmesinde Muravyov'un katkısı ele alınmaktadır (Ünal, 2013). Muravyov'un İstanbul'daki ve İskenderiye'deki faaliyetleri ve bu faaliyetleri esnasında edindiği izlenimlere dair notları, dönemin ruhunu günü gününe yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Muravyov'un bilhassa İstanbul'da Osmanlı bürokratlarıyla yaptığı görüşmelere dair değerlendirmeleri dikkate değerdir. Rusya ordusunda önemli görevler üstlenmiş bir general olan Muravyov, boğazlardaki askeri istihkâmlara dikkat vermiş ve boğazlarda yapılacak güçlendirme çalışmaları konusunda Osmanlı yetkililerini ikna etmeye çabalamıştır. Onun ikna çabalarının Osmanlı bürokratlarının pek hoşuna gitmediği, Muravyov'un değerlendirmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Mehmet Ali Paşa isyanının çözümü konusunda Rusya ve Osmanlı Devleti arasında iş birliği sağlanması konusunda kendisine bir anlamda arabulucu rolü verilen General Muravyov'un faaliyetleri ve Osmanlı bürokrasisi ve siyasetine yönelik gözlemleri, ana kaynaklar üzerinden değerlendirilmeye çalışıldı.

Rusya İmparatorluğu'nun Osmanlı siyaseti, ilgili dönemin şartlarına göre belirlendiğinden tek bir çizgide seyretmedi. Bununla birlikte Rusya'nın İstanbul ve Boğazlara yönelik, bilhassa boğazların Batılı güçlerin kontrolüne geçmesinin Rusya için oluşturacağı tehdit nedeniyle sürekli bir kaygı içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Böylesi bir tehdidi ortadan kaldırmak amacıyla, II. Yekaterina dönemindeki iki büyük savaşla elde edilen üstünlüğün de etkisiyle Rusya ordusunun hedefinde İstanbul ve Boğazlar yer almaya başladı. Ancak konu, İstanbul ve Boğazlar olduğundan uluslararası dengeler dikkate alınmak durumundaydı. Bu nedenle Rusya, İstanbul'a ve Boğazlara yönelik bir saldırıyı planlamakla birlikte, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve I. Dünya Savaşı hariç³, bunu gerçekleştirmekten daima imtina etti⁴.

³ I. Dünya Savaşı'nda İstanbul'u ve Boğaz'ı ele geçirmeye yönelik planlar ile ilgili bk. (Tanrıverdi, 2017; Çapraz, 2022).

⁴ Rusya İmparatorluğu'nun İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye yönelik zaman zaman askeri planlar yaptığı bilinmektedir. Bu niyetin ilk örneğine Mihail Kutuzov'un 1793-1794 yıllarında Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olarak görev yaptığı yıllarda aldığı

Rusya, Boğazlara ve Osmanlı hanedanına yönelik bir tehdidi kendisine karşı da bir tehdit olarak algıladığından gerektiğinde konunun tarafı olmayı arzuladı. 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal girişimi neticesinde Rusya, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Uşakov komutasındaki donanmayı, Akdeniz'e

notlarda rastlanmaktadır. Kutuzov, beraberinde getirdiği heyet içerisinde askeri topograflara yer vererek bu kişilerin İstanbul ve Boğazların pek çok açıdan planını çıkarmasını sağlamıştır. Kutuzov'un İstanbul büyükelçiliği görevi esnasındaki faaliyetleri için bk. (Tanrıverdi, 2022). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Orduları Başkomutanı Paskeviç'in Kafkasya'dan Erzurum'a doğru ilerleyerek burayı ele geçirdikten sonra Sivas ve ardından Tokat yoluyla Samsun'a geçmek ve burada kendisini karşılayacak Rus donanması ile İstanbul Boğazı yakınlarında Şile'ye çıkılacak ve İstanbul tehdit edilecekti. Paskeviç'in planının ayrıntılarına dair bk. (Çaycıoğlu, 2022). 1853 yılında Karadeniz filosu, Osmanlı sahillerine ilk amfibi birliklerini çıkartabilme imkânına sahip olmakla birlikte, takviye kuvvet gönderme ve ikmal desteği sağlama konusunda yeterli güce sahip değildi. Kırım Savaşı yıllarındaki planlara dair bk. (Krivopalov, 2022). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın Balkanlardaki askeri gücü, iki ordu halinde İstanbul'a tahmini olarak 4-5 haftada varmayı planlamıştı. Birinci ordu İstanbul'a saldıracak, ikinci ordu ise birinciyi operasyon boyunca koruyacaktı. Rus yetkililer, Osmanlı Devleti'yle etkili bir barışın ancak Boğazların ele geçirilmesiyle mümkün olacağına inanıyorlardı. İstanbul'a çıkma planlarıyla ilgili bk. (Rostunov, 1977). 1883'te İstanbul'a Rus büyükelçisi olarak atanan Nelidov, önceki elçi İgnatyev'in mirasçısı olarak İstanbul ve Boğazların ele geçirilmesi hayaline sahipti. Mısır'ın işgalinin ardından Nelidov, III. Aleksandr'a "Boğazların ele geçirilmesi hakkında" bir rapor sundu. Raporunda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullardan ve buna bağlı olarak yıkılması neticesinde İngiltere'nin Boğazlara çıkabileceğinden bahsediyordu. Nelidov, Boğazların Rusya tarafından elde edilmesi için üç seçenek önermekteydi. Birincisi açıktan savaş yolu, ikincisi Osmanlı Devleti'nin iç sorunları veya dış tehlike ile karşılaştığında ani baskın yolu ve üçüncüsü ise barış yolu ile ikna edilmesi idi. 1895 yılında General N. N. Obruçev, Rusya'nın Karadeniz donanmasının Boğazları 12 saatte ele geçirilebileceğine dair görüşlerini Rusya Dışişleri Bakanı A. B. Lobanov-Rostovskiy'e ilettili (Ayrapetov, 2017b). 1900 yılı başında Dışişleri Bakanı Mihail Nikolayeviç Muravyov, Çar II. Nikolay'a bir rapor sunarak Rusya'nın kutsal tarihi vazifesinin İstanbul Boğazı'nda yerleşmek olduğunu aktarıyordu. Muravyov'a göre Boğazları ele geçirmek için her an hazırlıklı olunmalı ve başka bir devletin onu ele geçirmesine izin verilmemeliydi. 1906-1910 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanı olarak görev yapan İzvolskiy, Boğazların Rusya'da olmasının öneminin farkındaydı ve bu konuda çeşitli planlarını hükümetin dikkatine sundu. Ağustos 1908'de Petersburg'da yapılan bir toplantıda Dışişleri Bakanı İzvolskiy, İstanbul'un ele geçirilmesinin her an gerçekleşebileceğini, Türkiye'deki koşullara da bağlayarak anlatıyordu. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Türkiye'de her şeyin olabileceği ve karışıklık anında Rusya'nın atacağı adımın önceden belirlenmesi konusunda karar kılındı. Toplantıda Büyükdere taraflarından başlayarak İstanbul ve Boğaz'ın kontrol altına alınması tavsiye edildi (Tanrıverdi, 2017).

göndermişti. Rusya, buna benzer bir tepkiyi yaklaşık 33 yıl sonra, bu defa Mehmet Ali Paşa isyanı karşısında gösterecekti.

1832 Ekim ayında, Türk ordusunun Mehmet Ali Paşa birlikleri karşısında Hums yakınlarında yenilmeleri ve ardından Adana'nın elden çıkmasıyla İbrahim Paşa'nın İstanbul'a doğru yürüyüşe geçtiği haberleri de Rusya'yı endişelendirmeye yetti.

21 Aralık 1832'de Konya muharebesi, Osmanlı ordusunun büyük kaybıyla sonuçlandı. Bu zafer, istenildiği takdirde İstanbul'a doğru da ilerlenebileceğini göstermiş oldu. Bununla birlikte kazanılan zaferin ardından İbrahim Paşa, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde propaganda faaliyetlerine başladı. Beylan'da mağlup olan Ağa Hüseyin Paşa, Ekim 1832'de Rikâb-ı Hümayun Kaymakamlığı'na gönderdiği arzıda İbrahim Paşa'nın beyannameler neşrederek dört bir yana dağıttığı ve bölge halkını kendi tarafına çekmeyi başardığı ve para vaadiyle de asker toplamaya başladığını bildiriyordu. Bununla birlikte Osmanlı ordusuna karşı yer yer tepki ve tacizler başlamış ve ordu, Toros geçitlerini müdafaa edemeyerek Konya'ya çekilmişti. Ordu erkânı ve hükümet ricali, bu gelişmelerden dolayı şaşkına dönmüş; ordunun yiyecek ve saire gerekli ihtiyaçlarını nakleden gemiler, getirdikleri malları teslim edecek kimse bulmakta zorlanmışlardı (Altundağ, 1988, ss. 65-66)⁵.

İçine düşülen bu tehlikeli durumdan kurtulmak için Osmanlı yetkilileri çare arıyordu. Olası bir saldırı ihtimaline karşılık boğazın savunulması büyük önem arz ediyordu ve bunun için gerekli önlemler alınmaya çalışıldı. Öte yandan uluslararası alanda destek arayışları söz konusuydu. İngiltere'den yardım talebinde bulunulurken, Fransa'nın arabuluculuğu ve Rusya'nın yardım niyetine olumlu yaklaşıldı (Altundağ, 1988, s. 75).

Osmanlı devlet adamları arasında, desteğin kimden alınacağı konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktaydı. Rusya'ya güven duyulmaması, İngiltere'ye başvurulmasının önünü açtı. Bunun için somut adım atılarak Namık Paşa,

⁵ “İbrahim Paşa Anadolu'da henüz hatıraları unutulmayan ve Mahmud'un yaptırdığı takibattan kurtulan Yeniçerileri ve bunların taraftarlarını da tatmin etmeği ve bu suretle hem hükûmete düşman hem de muharip, asker bir partiyi elde etmeği düşünmüş ve Halep'te yaptığı gibi Hacı Bektaş Veli Türbesi'nde kurbanlar kesilerek ocakların açıldığını ve eski nizamın avdet ettiğini taraftarları vasıtasıyla ilan etmeği ihmal etmemişti. Trabzon Valisi Osman Paşa'nın 27 Şaban 1248 (19 Ocak 1833) tarihli tahriri Kayseri'den Konya'ya kadar olan şehir kasaba ve köylerin filen Mısır hainlerine iltihak ettiklerini; Niğde Bor taraflarında da Osmanlı memurlarına artık iltifat edilmediğini bildirmektedir. 15 Şaban tarihli Kayseri naibinin ilâminden Kayseri halkının silahlanarak umuru idareyi ellerine aldıklarını ve İbrahim'in tarafına meylettiklerini görüyoruz” (Altundağ, 1988, ss. 66-67).

İngiltere'ye gönderildi. Namık Paşa, Londra müzakerelerinden bir sonuç elde edemedi. Rus yetkililer, İngiltere ile yapılacak müzakerelerden netice alınmayacağını düşünüyorlardı ve tekliflerini gündemde tuttular (Altundağ, 1988, s. 95). İngiltere'nin müdahil olmak istememesinin nedeni, Mehmet Ali Paşa'nın olası zaferi durumunda ortaya çıkacak yeni devletin Fransa kontrolünde olacak olmasıydı. Bu anlamda İngiltere; Rus gemilerinin boğaza gelişini, boğazda Fransa hâkimiyetinde kurulacak Mısır hükûmetine tercih edecekti (Grebeşikova, 2018, s. 45).

Rusya, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Edirne Antlaşması'yla elde ettiği büyük kazancını ve üstünlüğünü kaybetmek istemiyordu. Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin başına geçmesi, Rusya'nın kazançlarını kaybetme riskini doğurabilirdi. Bu nedenle yaygın kanaatin aksine, Mısır meselesinde II. Mahmud'un askerî yardım talebinden ziyade I. Nikolay'ın olaya dahil olma ve Mehmet Ali Paşa'yı durdurma isteği, ağır basmaktadır. Hatta bütün ihtimalleri dikkate alarak askerî anlamda planlamalar da yaptırmıştı. Olası savaş öncesinde Osmanlı coğrafyasını tanımak, askerî istihbarat toplamak, Mısır birliklerinin karadan ilerleyişi ve boğazlara düzenleyeceği operasyonda nasıl karşılık verileceğinin planlanması için 1832 sonbaharında Savaş Bakanı General A. İ. Çernışyov'un önerisiyle Albay A. O. Dugamel, Suriye tarafına gönderildi. Çernışyov, Dugamel'e verdiği talimatta ondan Suriye'nin durumu, Mısır'ın askerî gücü, içerideki rezervlerin miktarı, Suriye halkının kendi hükûmetine ve Mısır paşasına bakışıyla ilgili istihbarat toplamasını istiyordu. Çernışyov, Boğaz'ın kıyılarındaki savunma sistemlerini öğrenmek için de K. İ. Burno'yu göndererek rapor hazırlattı. Rapora göre Rus donanmasının çıkacağı en uygun koy, Asya yakasındaki Riva idi. Mısır donanmasına karşı durmak için de başkente yakın noktada, Büyükdere'de olmak gerekirdi. Bununla birlikte Suriye tarafına gönderilen Rus genelkurmayından seçilmiş kişiler, bilhassa Mısır ordusunun durumuyla ilgili istihbarat toplamışlardı (Grebeşikova, 2018, s. 45).

N. N. Muravyov'un Mısır'a Görevlendirilmesi ve İstanbul'daki Görüşmeleri

Gelişmelere dair Petersburg'a gelen haberlerden duyulan endişenin artması, Rusya hükûmetini daha somut adımlar atmaya sevk etti. Rusya, yeni ve üstelik güçlenmiş bir komşu istemiyordu. Savaş Bakanı K. V. Nesselrode, hükümet toplantısında; "Türkiye'nin Mehmed Ali Paşa tarafından ele geçirilmesi Türk tahtına yeni bir yüzün çıkmasını sağlayabilir ve çökmekte olan imparatorluğu canlandırabilir ve bizim Avrupa'dan dikkatimizi bu yöne çekmemize neden olabilir. Bu nedenle Çar, mutlaka Sultan'ın tahtında kalmasını sağlamalıdır" diyerek Mehmet Ali Paşa tehlikesine dikkat çekmekteydi. Sultan'ı bu tehlikeden kurtarmak amacıyla 3 (15) Ekim 1832'de General N. N. Muravyov'un Osmanlı ve Mısır'a özel görevle gönderilmesine karar verildi ve İmparator Nikolay'ın şu

talimatı kendisine verildi. “Bu savaş, hâlihazırda Avrupa ve özellikle Fransa'nın kışkırtmasının bir sonucudur. Cezayir'in işgali, zavallı X. Karl'ı da tahtından eden karışık kafaların işidir. Şu an onlar, etkilerini daha fazla genişlettiler ve Mısır savaşını çıkardılar. İstanbul'un işgaliyle vatansızların yuvası olacak bir komşuya sahip olacağız. Bu insanlar, rahat durmayacaklar. Şu anda Mehmet Ali Paşa'yı kucaklıyorlar ve onun ordu ve donanmasını güçlendiriyorlar. Benim etkiimi gerektiği şekilde doğunun meselesinde gösteriniz” (Ayrapetov, 2017a, s. 220).

Muravyov'a verilen talimatın içeriği, Rusya'nın endişelerine açıklık getirmekteydi. Buna göre Mehmet Ali Paşa isyanının başarılı olması, Sultan'ın mahvına sebep olabilirdi ve Rusya, Edirne Antlaşması'yla elde ettiği avantajları kaybedebilirdi. Bu durumda İmparator, elde edilen kazançları kaybetmemek için savaşa başvurmak durumunda kalabilirdi. İstanbul'un Mehmet Ali Paşa tarafından olası işgali durumunda burada Fransa hâkim olabilir ve Rusya'ya karşı düşmanca tavırlar sergileyebilirdi (Goryainov, 1907, s. 24). Bu nedenle Muravyov'un, İstanbul'da Sultan'ı Rusya'nın askerî yardımını kabul etmeye ikna etmesi gerekiyordu (Grebenşikova, 2018, s. 46).

Petersburg'dan 5 (17) Kasım 1832 gecesinde yola çıkan Muravyov, Tulçin üzerinden Hocabey (Odessa) ve buradan da Sivastopol'a geçerek kendisini İstanbul'a götürecektir geminin hazırlanmasını bekledi. Kış mevsimine bağlı gelişen don olayları nedeniyle gemilerde sıkıntılar yaşandığından bahseden Muravyov'un yazışmalarından anlaşıldığı üzere, kendisinin İstanbul'a gitmek için bir acelesi söz konusuydu. Nihayetinde 5 (17) Aralık'ta Sivastopol'dan Ştandart adlı gemiyle hareket edildi (Muravyov, 1869a, ss. 10-11).

9 (21) Aralık'ta General Muravyov'u taşıyan gemi, Büyükdere'ye vardı. İlk olarak Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Butenyev ile görüşen Muravyov, ilk defa tanıştığı büyükelçiden olumlu etkilendiğini, bir süre sonra yakınlık kurduklarını ve Türkiye'nin o günkü durumu hakkında bilgiler verdiğini notlarında aktarmaktadır. O günlerde, Konya civarında Türk ordusunun yenildiği haberi İstanbul'a ulaşmıştı. Muravyov'un bilhassa Boğazlarda Türk donanmasının durumuna dair gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Çanakkale'de Halil Paşa'nın yerine Tahir Paşa'nın atandığı ve bunda Halil Paşa'nın iftiralarından muzdarip olan Sadrazam'ın ısrarı olduğu, Halil Paşa'nın Mısırlılarla savaşmak yerine donanma komutanlığından ayrılmayı tercih ettiği ancak Sultan'ın Halil Paşa'nın hatırını önemseydiğinden, ona yeni görev verdiği gibi bilgileri edinmişti (Muravyov, 1869a, ss. 16-17).

Muravyov'un Büyükelçi Butenyev ile üzerinde durduğu konuların başında Türk heyetiyle yapılacak ilk görüşmede nasıl bir tutum takınılacağı geliyordu. Muravyov, Karadeniz donanmasının Sultan'ın yardım talebine göre hazır bulundurulduğunu söyleme konusunda kararsızdı. Ancak Butenyev'le yapılan

değerlendirmede Muravyov'un geliş amacının açıklanması konusunda karara vardılar. Butenyev, tercüman Frankini'yi Reis Efendi ve Serasker Hüsrev Paşa'ya göndererek Muravyov'un geldiğini ve kendileriyle görüşme isteğini ilettiler (Muravyov, 1869a, s. 18).

Muravyov, Osmanlı yetkilileriyle yapacağı görüşme öncesinde büyükelçinin daveti üzerine onun evine gitti. Burada, bir gün sonraki görüşmede neler konuşması gerektiğine dair aldığı notları gözden geçirdi. Bu görüşme, Muravyov'un ilk diplomatik görüşmesi olacaktı. Nitekim, geceyi uykusuz geçirdiğini yazacaktı (Muravyov, 1869a, s. 19).

Ertesi gün Babıali'ye doğru Büyükdere'den yola çıktıklarında Muravyov'u büyüleyici bir yolculuk bekliyordu. İki saat süren gemi yolculuğundan fevkalade etkilendiği, notlarından anlaşılmaktadır. İlk olarak Reisülküttap ile görüşmeye giden Muravyov, izlenimlerini şu cümlelerle anlatır:

Reis Efendi 36 yaşlarında⁶ ve hoş bir görünüme sahipti. Yanında Seraskerin meşhur dragomanı Rum Vogoridi bulunuyordu. Biz oturduk. Reis efendi biraz heyecanlıydı ve konuşmayı neyle başlatacağını bilmiyordu. Heyecanını belli etmemek için yüz çevirdi, gözlerini Vogoridi'ye dikti ve bir süre hiçbir şey söylemeden böyle bakmaya devam etti. Nihayet tütün ve kahve verdiler ve biraz sohbet sonrasında ben geliş amacımı aşağıdaki sözlerle açıkladım: Çar, Sultan'a yazdığı mektupla ve samimi ve kararlı bir şekilde Sultan'ın dostluğunu kazanmak için beni gönderdi (Muravyov, 1869a, ss. 21-22).

Muravyov; Reisülküttap, Osmanlı hem de Mısırlı yetkililerle yaptıkları görüşmelerin ağırlıklı olarak Fransızca yürütüldüğünden bahsetmektedir. Bunun nedenini Rusça bilen tercümanların eksikliği olarak aktarır. Kendisi bazen Fransızca bazen de Türkçe bilgisiyile konuşmalara ekleme yapmak için müdahalede bulunuyordu. Ancak Muravyov, Türkçeyi İran ve Türkistan'da öğrendiği için bildiği Türkçenin İstanbul Türkçesinden farklı olduğunu ve İstanbul'da yüksek seviyeli bir dil kullanıldığını, bunu serbestçe anlamak için de öncesince çaba göstermek gerektiğini belirtir. Bunun Arapça kelimelerden kaynaklandığını düşünen Muravyov, saray dışında yapılan sohbetlerde ve özellikle askerî birlikler ile tercüman olmadan sohbet edecek kadar Türkçe bilgisine sahipti (Muravyov, 1869a, ss. 22-23).

⁶ Burada Muravyov'un Paşa'nın genç görüldüğüne dair yorumu söz konusudur (Mustafa Tanrıverdi). Dönemin Reisülküttabı Akif Paşa, 25 Aralık 1787'de Bozok'ta (Yozgat) doğmuştur. Akif Paşa 1825'te âmedci, 1827'de beylikçi ve 1832'de reisülküttap olmuştur. Böylece Akif Paşa hem Divan-ı Hümayun kâtiplerinin başıydı hem de devletin dış ilişkilerine baktığından hariciye nazırlığı görevini üstlenmiş oluyordu. 1836'da reisülküttaplık hariciye nezaretine dönüştürülünce Akif Paşa, vezirlik rütbesi ile ilk hariciye nazırı oldu (Keklik, 2021, ss. 747-773).

Muravyov, Reis Efendi ile yaptığı görüşmede I. Nikolay'ın II. Mahmud'a yazdığı mektubun nüshasını da iletir. Görüşmede Reis Efendi'nin kendisini keyifle dinlediğini ancak az konuştuğunu belirten Muravyov, bu durumu Sultan'ın haberi olmadan yorum yapmak istememesine bağlar. Orada hazır bulunan Rus Büyükelçi Butenyev de Karadeniz donanmasının silahlandırıldığını ve Sultan'ın ilk talebinde yardım için gönderilebileceğini Reis Efendi'ye iletir. O da bu konu hakkındaki düşüncelerini gizlemeye çalışır (Muravyov, 1869a, s. 23).

Muravyov'a göre Reis Efendi'nin suskunluğunda, ona karşı duyduğu şüphenin etkisi vardı. Buna göre Reis Efendi, Rus görevlinin Mehmet Ali Paşa ile birtakım gizli görüşmeler yapabilmesi ihtimalini yok saymıyordu. Bu şüpheyi gidermek isteyen Muravyov; kendisinin asker kökenli bir görevli olduğunu, görevinin oldukça sınırlı ve geçici olduğunu ve eğer farklı hesaplar yapılmış olsaydı kendisinin değil de diploması kökenli bir görevlinin seçilebileceğini dile getirmiştir (Muravyov, 1869a, ss. 23-24).

Osmanlı yetkililerinin Muravyov'un Boğazlara gelişinden memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu memnuniyetsizliğin altında yatan sebep, Rusya'nın çelişkili bir siyaset yürütmesi idi. Sadaret kaymakamı tarafından Sultan'a sunulan takrirde, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından belirlenen savaş tazminatının ödenmesine devam edilmesi ve tazminat tutarının Mehmet Ali Paşa aleyhine kullanılabilmesi söz konusuysen Rusya'nın bu konuda yeni bir tavır belirlememesi eleştiriliyordu (Aydn, 2005, s. 55; BOA, HAT, 365/20176).

Muravyov, Osmanlı yetkililerini ikna etmekte zorlanmakla birlikte, kendisine verilen görevi yerine getirmek adına istihbarat toplamakta ve bu istihbarata bağlı olarak Osmanlı yetkilileriyle temasta bulunmaktaydı. Ancak Muravyov'un ve Rus büyükelçinin zaman zaman eksik ve yanlış istihbarat edindikleri anlaşılmaktadır. Konya'daki muharebenin Türk kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlandığına dair bilgi alan Muravyov, Reis Efendi'yi bu zaferden dolayı tebrik ettiğinde ondan bir cevap alamayınca elçi Butenyev, haberin doğruluğundan şüphe duymuştur. Reis Efendi'nin tepkisizliğini, haberin doğru olmama ihtimaline veya ne cevap vereceğini bilmemesine bağlamıştır. Çok geçmeden alınan istihbaratın yanlış olduğu anlaşılacaktır. Muravyov, derin düşüncelere daldığını hissettiği Reis Efendi'den, kendisini kabul etmesi için Sultan'a ricacı olmasını isteyerek Hüsrev Paşa'nın yanına gitmek üzere ayrılmıştır (Muravyov, 1869a, s. 24).

Hüsrev Paşa'nın huzuruna çıkan Muravyov'un gördüklerinden oldukça etkilendiği anlaşılmaktadır. Kendisini, sarayın giriş kapısındaki bir subay ile karşılıklı olarak hizaya girmiş genç yaşlarda 50 askerin karşıladığını kaydetmiştir. Tercüman Vogorid'in de hazır olduğu görüşme için Serasker'in huzuruna çıkılmıştır. Muravyov'un notlarında Hüsrev Paşa'nın aklına ve

görüşmeye yansıyan tecrübesine duyduğu hayranlık, dikkat çekmektedir. Ona göre Hüsrev Paşa, Türkiye'nin siyasi işlerine esasen de devletin bütün işlerine müdahil olan biriydi. Az rastlanan aklı ve deneyimi, ona sadece Sultan'ın değil halkın ortak görüşünde de önemli bir ağırlık kazandırmıştı. Uzun ömrü boyunca devletin yüksek kademelerinde görev yapmış, donanma ve ordunun komutanlığını üstlenmiş, vilayetleri idare etmiş, sarayda bulunmuş ve şahsi olarak Mısır paşasının düşmanı olan birisiydi. Onun dış görünüşüne dair edinilen ilk izlenim, kısa sürede doğal yeteneği nedeniyle—kayboluyordu. Muravyov'a göre Paşa'nın hoşgörülü tavırları, onu yabancılarla yakınlaştırıyordu. Köken olarak Gürcü olan, çocuk yaşlarda esir olarak alınmış ve o günlerde ortalama 70 yaşında olan Hüsrev Paşa; kısa boylu, biraz kambur, göbeği sarkık, ayakları çarpık, yüzü ise kırmızı biriydi. Muravyov, dikkatle incelediği Hüsrev Paşa'ya dair izlenimlerini şu sözlerle aktarmaktadır:

Çok uzun olmayan ak sakalı, ak saçları... Saçlar Müslümanlarda genellikle kesilmekle birlikte onun saçları kıvrımlı şekilde örgülüydü ve bazen kırmızı fesinin altından sarkıyorlardı. Kıyafeti mavi askerî parkadan oluşuyordu. Keçi derisi çizmeleri vardı. Bu giyinme biçimini nereden aldığını tahmin etmek zor. Onun düşüncesi elbette düzenli ordunun kıyafetlerini taklit etmekte ve o bunun Türkiye'deki en meraklılarından. Türkler ordunun yenilenmesini bütün halkın yenilenmesi ile karıştırmaktadır ve Avrupa askerî kıyafet biçimini her şeye uygulamaktadırlar. Aynı şekilde dışişleri bakanı Reis Efendi askerî biçimli parka giymektedir. Apoletleri ve önünde düğmeleri bulunmaktadır. Serasker, fiziki görünüşündeki zayıflık ve yaşlılığına rağmen fevkalade hareketliydi. O hep hareket hâlinde, hızlı ve eğlenceliydi. Hisleri sağlıklı ve konuşması esprilerle doluydu (Muravyov, 1869a, ss. 25-26).

Muravyov, Serasker Paşa ile yapılan görüşmeden memnun kalmıştır. Bulduğu ortamın samimiyetinden dolayı öncesinde Reisülküttap ile gerçekleştirdiği görüşmeyi, kelimesi kelimesine Hüsrev Paşa'ya aktardığından bahsetmektedir. Hüsrev Paşa, Muravyov'un İskenderiye'ye gideceğinden duyduğu memnuniyeti gizlememiş hatta gidiş tarihini ertelememesini önermiştir. Muravyov'a göre Paşa, Mısır paşasına duyduğu nefretle⁷ onun kurnaz birisi olduğunu ve kendisini tarafına çekmek için çabalayacağını ima etmiştir. Muravyov da İmparator'un, kendisini güvenilir olması nedeniyle seçtiğinden bahsederek bir anlamda Paşa'yı temin etmiştir. Rus elçi Butenyev'in donanmanın hazır olduğuna dair ettiği sözler, Paşa'yı endişelendirmiştir. Endişesinin temel nedeni, Rusya'nın Akdeniz'de yer alan donanmasından bahsedilme ihtimalidir. Konuyu netleştirmek için “Hangi

⁷ Hüsrev Paşa ve Mehmet Ali Paşa arasındaki ihtilafın sebebine dair ayrıntılı bilgi için bk. Çelik, 2013, ss. 241-249.

denizin donanması?" diye sorar ve "Karadeniz donanması" cevabını aldığında rahatlar. Bununla birlikte Hüsrev Paşa, beş parça geminin Mısır donanmasının üstesinden gelmek için yeterli olduğunu vurgular (Muravyov, 1869a, s. 26).

Muravyov ve Hüsrev Paşa görüşmesinde Halil Paşa'nın görevden alınması, Mısır birlikleri karşısında yeni strateji, vezirin Konya'yı alıp alamayacağı, donanmanın durumu, Trabzon'dan Osman Paşa'nın birlikleriyle yardıma gideceği ve daha önce Hüsrev Paşa'nın bulunduğu Kars, Ahıska, Acara, Erzurum ve İran; konuşulan konular arasındaydı. Muravyov, son konuşmaların çevirmen olmadan Türkçe gerçekleştiğini ve Paşa'nın memnuniyetle kendilerini içeride tuttuğunu aktarır (Muravyov, 1869a, ss. 26-30).

Görüşmelerde Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Butenyev de hazır bulunmuştu. Butenyev, Serasker ve Reis Efendi'nin görüşmeden dolayı memnuniyet duyduklarını aktarmaktadır. Bundan sonra sırada Sultan'ın huzuruna çıkmak vardı. 14 (26) Aralık akşamında Konya yakınlarında vezirin birlikleriyle birlikte mutlak yenilgiyi aldığı haberleri gelmeye başlamıştı. Muravyov, haberlerin dedikodudan öte doğru bilgiler olduğunu Reis Efendi'nin yüz ifadesinden ve Serasker'in ordu hakkındaki haberleri gizleme çabasından anladıklarını yazmaktadır (Muravyov, 1869a, s. 36).

Sultan II. Mahmud ve Muravyov Görüşmesi

Sultan'ın 15 (27) Aralık'ta Muravyov'u beklediği haberi alınmıştı. Bunun üzerine Muravyov, Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere Çırağan Sarayı'na⁸ doğru yola koyuldu. Saraya vardığında onun mütevazı görünüşü karşısında şaşkınlığını "Genişliği itibariyle yüksek rütbeli Türk yetkililerinin yazlıklarına erişemez. Yapı olarak Türk Sultanı'nın konaklayacağı bir yer ile uyuşmuyor" sözleriyle ifade edecekti. Küçük avlunun sol tarafında Muhafız alayından bir mızıka ve sağ tarafında da nöbetçi bulunuyordu. Muravyov, içeriye girdiğinde mızıka çalındığını, nöbetçinin de selama durduğunu yazmaktadır. Yanında Dugamel, Deniz Teğmen Serebryakov, yaveri Harnskiy ve çevirmen Frankini bulunan Muravyov; Türk subayları tarafından karşılanmış ve sağda yer alan merdiven altındaki özel bölme alana, Ahmet Paşa'nın yanına götürülmüştür.

⁸ Sarayın bulunduğu yerde, XVII. yüzyılda Kazancıoğlu bahçesi adıyla tanınan bir bahçe bulunuyordu. Evliya Çelebi, sonradan IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'a hediye ettiği bu bahçede sultan tarafından bir yalı köşkü yapıldığını ifade eder. Daha sonra Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yaptırdığı saray, varlık gösterir. Saray, bu dönemde bütün saray erkânının katıldığı çırağan (çerâğan) âlemlerinin yapılmasından dolayı Çırağan Sarayı adıyla anılmaya başlanmıştır. Çeşitli eklemelerle sarayın yapısı değiştirilmiştir. II. Mahmud döneminde de (1808-1839) yazlık saray olarak kullanılmıştır. Saray, yerine kâgir bir saray yaptırılması amacıyla 1859'da tamamen yıkılmıştır (Ertuğrul, 1993, s. 304).

Burada Reisülküttap ile görüşmüş ve Muravyov'a göre Reisülküttap ile sohbet yine durgun bir ortamda gerçekleşmiştir. Sohbet esnasında bazı bilgilere sahip olmak amacıyla lafi ordunun durumuna getiren Muravyov, vezirin ordusundan haberdar olup olmadığını sormuş; soruya bozulduğu belli olan Reis Efendi de herhangi bir yanıt vermemiştir. Muravyov'a göre sorunun yanıtının ne olabileceğini bilen ve olaylardan haberdar olan çevirmenler Frankini ve Vogoridi, her şeyden korkma alışkanlığıyla onun etrafını sararak Reis Efendi'yi cevap vermektan kurtarmayı amaçladılar. Bu durumda Muravyov, Serasker Paşa'ya yönelerek onunla konuşmaya başlamıştır. Reis Efendi ile konuşmaya devam eden Vogoridi, bir süre sonra Muravyov'a yaklaşarak Türklerin işinin yolunda olmadığını ve bu nedenle Reis Efendi'nin kendisine yanıt vermektan kaçtığını aktarmıştır. Muravyov'a göre Türk hükümeti yetkililerinin olayları saklama çabası vardı ve ona göre bu durum, Sultan'ın çevresinde özgüveni eksik kişilerin olduğunu gösteriyordu (Muravyov, 1869a, ss. 36-37).

Muravyov, Reis Efendi ile Serasker Paşa'nın yanında yarım saat kadar kaldıktan sonra yine avluya getirilerek burada kabul odasına alınır. Türk yetkililerin kendisine lüzumsuz bir laf ederiz korkusu taşıdıklarını belirten Muravyov, I. Nikolay'ın kendisine verdiği görevi yerine getirme konusundaki kararlılığını her fırsatta göstermekteydi. Sultan'ın huzuruna çıkmadan önce Reis Efendi'den kendisinin İskenderiye'ye gitme planıyla ilgili olarak Sultan'ın fikrini öğrenmesini ister. Reis Efendi ise Muravyov'un kendisinin doğrudan Sultan'dan durumu sormasının daha uygun olacağını belirtir. Bununla birlikte Reis Efendi ve Serasker Paşa, Sultan ile Türkçe konuşmasını isterler. Muravyov ise İstanbul'da konuşulan Türkçeye yabancı olduğunu belirterek bu isteği reddeder. Bunun üzerine paşalar; "Hükümdarların hislerini çevirmene ihtiyaç duymadan aktarmaları daha iyi olmaz mı? Biz daha sonra çıkarız ve siz Sultan'la baş başa kalırsınız" diyerek isteklerinde ısrarcı olmuşlardır. Ancak paşaların bu tavrından Muravyov'un rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre paşaların kendisine böyle davranmalarının nedeni, daha önce yapılan görüşmelerde kendisinin geliş amacının yeterince anlaşılması ve onun ziyaretinin esas amacından farklı sebeplere dayandığına inanmalarıydı (Muravyov, 1869a, s. 38).

Kısa süre sonra Muravyov, Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere Avrupa tarzında düzenlenmiş küçük bir odaya alındı. Muravyov notlarında Sultan'ın, ayaklarını uzatmış hareketsiz bir şekilde oturduğunu belirtmektedir. Ona göre Sultan'ın yüz ifadesi keyifli, yüz hatları hoş, bakışları ise biraz endişeliydi. Sultan'ın dış görünüşünü ayrıntılı bir şekilde tasvir eden Muravyov, Sultan'ın 50 yaşında olmasına rağmen oldukça genç görüldüğünü kaydetmektedir. Yine Sultan'ın burnunun ucunun kırmızıya döndüğünü ama bunun onu çirkinleştirmedığını, sakalının kesili ve boyalı olduğunu aktarmaktadır. Muravyov, tasvirini şu şekilde sürdürmektedir:

Kafasında kırmızı fes taşıyordu. Mavi çuha kaftanı aynı renkli elbisesinin üstünü örtüyordu ve Kazakların⁹ tarzına benziyordu. Ben sağ taraftan Sultan'a yaklaştım ve ona çevirmenler aracılığıyla Hükümdar'ın dostluk niyetini aktarmaya hazırlanmışken, Sultan aceleyle beni bölerek güler yüzle Türkçe konuş, Türkçe konuş, o Türkçe biliyor dedi. Ben de kısaca Türkçe olarak bir şeyler söyledim ve Çar'ın mektubunu kendisine ilettim, o da mektubu diğer tarafta yanında duran Seraskere verdi (Muravyov, 1869a, s. 38).

Çar'ın kendisini Mısır Paşası'na göndermekteki maksadını anlatmaya başlayan Muravyov'un konuşmasını, Sultan'ın sözleri bölmekteydi. Sultan; "Bu konuyla ilgili olarak ben Reis Efendiye cevabımı bildirdim, o size iletcek ve gereğini yapacaktır" dedi. Bununla birlikte Muravyov, Sultan'a kendi ağzından göreviyle ilgili bilgi vermekte kararlıdır ve tekrar söze başlayarak; "Sultan hazretleri, sizin huzurunuzda benim Mehmet Ali ile ilgili görevime dair birkaç söz etmek istiyorum. Bu sözler kısa ve anlaşılır. Ben Mehmet Ali'ye Çar'ın isyanın düşmanı; Sultan hazretlerinin de dostu olduğunu ilan edeceğim. Eğer Paşa inatla size itaatsizliğe devam eder ve askerî harekâtı devam ettirirse o zaman Rusya ile meselesi olacağını bildireceğim" diye özetledi geliş maksadını (Muravyov, 1869a, s. 39).

Sultan, Mehmet Ali Paşa'nın kendisine karşı yaptığı haksızlıkları anlatırken konu, ilginç bir şekilde aynı dönemde Rusya'nın Polonya ile mücadelesine gelir ve bu konuda bir kıyaslama yapılır. Muravyov, İmparator'un Polski (Leh) isyanını nasıl bastırdığını anlatırken II. Mahmud, onun sözünü keserek İmparator'un Polyaklarla ateşkes görüşmelerini kabul etmediğini söyler. Muravyov da hükümdarın onların hakkından geldiğini ve itaat ettirdiğini söyler. Kendisinin Mehmet Ali'ye gönderilmesinde Çar'ın iki amacı olduğunu belirtir. "İlki, Mehmet Ali'ye gözdağı vererek onu kötü niyetlerini bitirmeye zorlamak; ikincisi de Sultan'a daha önce Graf Orlov ve elçilik göreviyle gönderilen Halil Paşa aracılığıyla ilettiği dostluk hislerine sizi ikna etmek ister" dediğinde Sultan, Çar'ın dostluğunun önemli olduğu karşılığını verir. Ardından, Mehmet Ali Paşa konusunda Muravyov'u uyararak onun kurnaz, sinsi ve düzenbaz olduğunu ve görüşüklerinde Muravyov'u kendi tarafına çekmek için çabalayacağını söyler. Muravyov, daha önce de bu uyarıyı pašalardan duyduğu için durumun farkında olduğunu ve kendisinin asker olmasından hareketle diplomat gibi uzun değil kısa ve anlaşılır cümlelerle meseleye yaklaşacağını iletir. Yani Mehmet Ali ile yaptığı görüşmeyi çok uzatmayacağını ve onun entrikaları ile hilelerine kapılmayacağını vurgular (Muravyov, 1869a, s. 40).

Muravyov, Sultan'la ilk görüşmesinde yalnızca I. Nikolay'ın dostluk dileklerinden ve kendisinin Mehmet Ali Paşa'ya gözdağı vermek üzere

⁹ Rus Kazakları.

görevlendirildiğinden bahsederken, Karadeniz'den bir Rus donanmasının gönderilme niyetine dair herhangi bir söz etmemiştir. Daha önce Rus yetkililerin kendi aralarında konuştuğu bir konu olmakla birlikte Osmanlı yetkililerini bu konuda endişelendirmekten kaçınmışlardır. Muravyov'un hatıratından anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı yüksek bürokrasisinde Rusya'nın siyasetine güven duyulmuyordu. Osmanlı yetkilileri bilhassa donanma gönderilmesi ve Boğaz'daki istihkâmların kuvvetlendirilmesi konularında Rusya'yı meseleden uzak tutmak istiyorlardı.

Mehmet Ali Paşa ve Muravyov Görüşmesi

Muravyov, Mısır ordusunun Konya civarında Türk ordusu karşısında zafer kazandığı günlerde Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkmıştı. Zaferin kesinleştiği haberi geldiğinde İbrahim Paşa'nın İstanbul'u ele geçirebilme ihtimali de gündemi meşgul etmeye başlamıştı. Muravyov'a göre Rus donanması, Boğaz'a Mısırlılardan önce gelirse bu durumda Boğazlardan Mısır donanmasının geçmesine müsaade etmeyecekti. Bütün ihtimallerin değerlendirildiği bir raporu hazırlayarak ilk görüşmede Osmanlı yetkilileriyle paylaşmaya niyetlendi. Aynı gün, 24 Kasım'da Dışişleri Bakanı Graf Nesselrode'nin talimatı geldi. Nesselrode, Muravyov'un Mehmet Ali'yle nasıl bir görüşme yapması gerektiğini belirtiyordu. Buna göre, tehdit edercesine bir konuşma yapmamasını ve ne olursa olsun ilk etapta onu barışa ikna etmeye çalışmasını istedi. Donanma konusunu ise Paşa'nın barışmaya niyeti olmadığı zaman gündeme getirmesini istedi (Muravyov, 1869a, ss. 43-44).

Muravyov, kendisinin Mısır yolculuğu ve Dugamel'in, Boğazları korumak amacıyla istihbarat toplamak için kara yoluyla İbrahim Paşa'nın yanına gitme durumunu görüşmek üzere Serasker'e başvurarak Reis Efendi'ye gitmeyi teklif eder. Serasker kabul eder ve toplantı zamanı tayin edilir. Muravyov, elçi Butenyev ile birlikte konakladıkları Büyükdere'den yola çıkarak Seraskerin yanına giderler. Serasker, henüz toplantıya gelmediğinden Reis Efendi'ye konuyu açan Muravyov, Sultan'dan görev beklediğini ve bunu Sultan'dan öğrenip kendisine iletmesini istedi. Aynı zamanda Dugamel'in de İbrahim Paşa'ya gitme niyetinden bahsettiğinde, Reis Efendi'den olumlu yanıtı alır. Kısa süre sonra Sultan'ın yanında olan Serasker gelir ve Muravyov'un taleplerini öğrenmek ister. Muravyov, ayağa kalkarak donanma hakkında konuşmaya başladığında Serasker, müdahale ederek bu konuda Sultan'ın ancak ihtiyaç duyacağı bir zamanda donanmayı talep edeceğini belirtir. Bu yanıtın ardından Muravyov, Dugamel konusunu gündeme getirir. Bu tasarrufa itiraz eder Serasker. Konuya az evvel olumlu yaklaşan Reis Efendi'nin de tavrı değişir. Serasker'e göre Dugamel'in İbrahim Paşa'ya gitmesi faydasızdı. Bunun üzerine Muravyov, onu ikna etmek için Dugamel'in yapabileceklerini anlatır ve nihayet gönülsüz olmakla birlikte Serasker ikna olur (Muravyov, 1869a, ss. 46-47).

Bir yandan Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı yetkililerinin bazı görüşmeler yürüttüğü, öte yandan Fransa'nın meseleye dâhil olma çabalarının olduğu günlerde Muravyov, Sultan'ın Paşa'dan gelecek bir aracılığı kabul edip etmeyeceğini Serasker'e sorar. Buna yanıtı olumlu olur. Artık Muravyov'un Mısır'a, Dugamel'in de karayoluyla İbrahim Paşa'ya gitmesinde bir engel görünmemektedir. Muravyov'un kafasında çözümleyemediği önemli konulardan birisi, Osmanlı yetkililerinin kendisine duyduğu güvensizlik üzerinedir. Bunu sık sık hatıratında belirten Muravyov, paşaların kendisiyle ortak hareket etmek istemediğini ve kendisinin tamamen onlardan bağımsız davranmasını arzuladıklarını kaydeder. Ona göre bakanlar, en azından klasik bir Türk siyaseti yürüterek zaman kazanmaya çalışıyorlardı ve Fransız diplomasisinden çekiniyorlardı (Muravyov, 1869a, s. 49).

Osmanlı yetkililerinin Muravyov'a karşı mesafeli duruşları ve onun Mısır'a gitmesine dahi soğuk baktıkları, Meclis-i Vükela toplantısındaki konuşmalardan anlaşılmaktadır. Buna göre Muravyov'un Mısır'a gönderilmek istenmesi, doğrudan İmparator'un tasarrufuyla gerçekleşmiş olmakla birlikte bu adım, meselenin kesin olarak çözülmesi konusunda bir etki yaratmayacaktı. Ancak İmparator'un onu görevlendirmesindeki maksadın dostluğunu belli etmek olduğunu bildirmesinden dolayı Mısır'a gönderilmemesi hoş olmayacaktı. Muravyov'un Mısır'a gönderilmesi sağlanacaktı ancak bu konuda büyük devletlerin elçilerine ne denilmesi gerektiği konusunda düşünülecek çok şey olduğu vurgulanıyordu (BOA, HAT, 365/20176). Bu arada Mısır'a gönderilen Osmanlı murahhasları da Mehmet Ali Paşa'nın Muravyov hakkında kullandığı dilden şüpheye düşeceklerdi ve Muravyov ile Mısır'da temas kurmayacaklardı (Altundağ, 1988, s. 97).

Bu arada Rus donanmasının Boğazlara gönderilmesi konusu, gündemdeki yerini koruyordu. Sultan, I. Nikolay'ın donanma gönderme isteği olduğunu öğrendikten sonra bu konuda bir yanıt vermeyerek Rus elçiye meseleyi Reis Efendi ile görüşmesini işaret etmişti. Bundan birkaç gün sonra Butenyev, Babıali'nin I. Nikolay'ın donanma gönderme teklifini reddettiğini öğrendi. Ardından 23 Aralık'ta Muravyov, Mısır valisine İmparator'un mesajını iletmek üzere İstanbul'a geldiği firkateynle yola çıktı (Goryainov, 1907, ss. 24-25). Muravyov'a eşlik etmek üzere dragomanlardan Kiriko hazır bulundu. Rusya'nın İskenderiye eski konsolosu Fransız kökenli Lavizon ise hastalandığı gerekçesiyle seyahate katılamadı. Onun yerine dragoman Teodatti dâhil oldu (Muravyov, 1869a, s. 60).

Dugamel, Konya'ya giderek İbrahim Paşa ile görüşmeyi başarır. Mehmet Ali Paşa'nın yanına da Muravyov'un gönderildiğini ve bu görevlendirmede amacın Mısır valisine İmparator I. Nikolay'ın isyanın hasmı ve Sultan'ın da sadık dostu olduğunu iletmek olduğunu aktarır. Bununla birlikte Rusya'nın bu görüşmenin sonucunu önemseydiğini, Karadeniz'de Rus donanmasının hazırlık yaptığı ve

Sultan'ın talep etmesi durumunda İstanbul'da Haliç'e kadar gelebileceğini belirtir (BOA, HAT. 909/39800).

II. Mahmud, tehlikenin önlenemeyeceğini anladığında Rus elçisi A. P. Butenyev'e başvurarak kendisine daha önce söylenen donanmanın başkente uzanan tehdidin engellenmesi için gönderilmesini istedi. Aynı zamanda Halil Paşa, görüşmeleri başlatmak üzere Mısır'a gönderildi. Sultanın isteğiyle General Muravyov Mısır'a, Albay Dugamel de İbrahim Paşa'nın yanına gönderilmişti. Dugamel burada Babıali ve Mehmet Ali Paşa arasındaki görüşmelerin sonucunu bekleyecekti (Bazili, 1875, s. 166).

Muravyov, Halil Paşa'dan birkaç gün önce, Ocak 1833 ortalarında İskenderiye'ye vardı. Burada bir süre önce nüfus olarak yaklaşık 5000 Avrupalı yerleştirildiğinden ve bunların artık kendi vatanını unutup bu bölgeye adapte olduklarından bahsetmektedir. Bunların arasında Rossetti isimli birisi, Muravyov'un yanına gelerek ona istihbarat bilgisini sağlayacağını söyler. Ancak Muravyov, daha öncesinde uyarıldığından bunu kabul etmek istemez ve Rossotti'nin Mehmet Ali Paşa tarafından gönderilebileceğinden şüphelenir. Kimseyi araya koymadan meseleyi, doğrudan paşayla çözmeye odaklanır. Nitekim ertesi gün, sabahtan saraya gider. Gemiye iskeleye yanaştırıp demirlediklerinde kısa süre içinde Paşa'nın adamları, kendisini karşılamaya gelir. Muravyov'un yanında Serebryakov, yaveri ve iki çevirmen bulunmaktadır (Muravyov, 1869a, ss. 63-76).

Bu esnada İstanbul'a gelen yeni Fransız elçisi Amiral Roussin de Babıali'ye Fransa ile ilişkilerinin zarar göreceği konusunda tehditte bulunarak İbrahim ile kendisinin diyaloga geçebileceğini ve onun Torosların ardına geçmesini sağlamayı, Mehmet Ali Paşa'yı da Halil Paşa'nın teklifi konusunda ikna edebileceğini taahhüt ediyordu (Bazili, 1875, s. 168).

Kısa süre sonra Muravyov, Mehmet Ali Paşa ile görüşeceği salona orada bulunan Türk ve yabancı subayların eşliğinde geçer. Paşa, kılıcıyla ve sarığıyla oturmaktadır. Muravyov'u görünce, salonun köşesinde oturduğu sedirden kalkarak karşılamada bulunur. Muravyov'un ilk izlenimleri, Paşa'nın bakışlarının gizemli ve sinsi olduğu yönündedir. Dış görünüşüne dair de şu tasviri yapmaktadır:

Sarkık kaşlarının altında yüzeysel ve hızlı bakışlara sahip küçük gözleri vardı. Paşa'nın heyecanı onun tüm davranışlarını açıklıyordu. Hareket etme gerekliliği ve endişesi fark ediliyordu ve bu durumdan dolayı pek de Türklere benzemiyordu. Sık sık konum değiştiriyordu, sık sık kılıcının kabzasını tutuyor, onu yukarı kaldırıyor ve sedire yaslıyor veya kılıcını dizlerinin üstüne getiriyordu. Sözleri birbirinden bağımsızdı ve düşüncelerini tümüyle aktarmıyordu. Konuşkandı ve bazen dikkatleri çekecek tarzda konuşuyordu. Konuşması sık sık öksürüğüyle ve berbat kahkahalarıyla kesiliyordu (Muravyov, 1869a, ss. 76-77).

Muravyov, Mehmet Ali Paşa'nın görüntüsü ve tavrından hoşlanmamıştı. Kahve ve tütün ikramından sonra Muravyov'un bölgeye daha önce gelen kardeşi hakkında konuşmaya başladılar. Bir süre sonra çevirmenleri dışarı çıkararak baş başa bir görüşme gerçekleştirdiler. Muravyov, bu görüşmede geliş amacından bahsederek İmparator'un doğuda barış istediğini ve bunun için Paşa'nın akan kanın durmasını sağlaması ve Sultan'la barışmak için girişimlerde bulunması gerektiğini aktardı. Muravyov'u dikkatle dinleyen Paşa, kendisinin barıştan yana olduğunu ve kendi yasal hükümdarına karşı sadık olmayı istediğini ancak barış isteği önerilerinin reddedildiğini söyledi. Bunun üzerine Muravyov, "Eğer siz Hükümdarın dileğiyle de hem fikirseniz bu durumda Sultan'a yaptığınız başvuruyu yenileyiniz" diyerek Paşa'yı yeniden süreci başlatmaya davet etti. Paşa, bu davete olumlu yaklaşmakla birlikte Sultan'ın kendisine adil davranmadığından bahsederek sitemini şu sözlerle aktardı: "Bana gazetelerde iftira atıldılar. Onlardaki keyfiyet tamamen farklı görünüyor. Ben de kendimi aklamak için çok şey söyleyebilirdim; ancak bu iftiralar karşısında sessiz kalmayı tercih ettim" (Muravyov, 1869a, ss. 77-78).

Bu sözlerin ardından Muravyov, Çar'ın isteğini tekrarlayarak Paşa'dan yanıt almaya çalışır. Ancak Paşa, şu sözlerle biraz zaman ister: "Ben sıradan bir insanım, ancak adaleti severim. Bana düşünmem için biraz zaman verin, yanıtımı size yazılı olarak vereceğim. Şimdi bu konuyu burada bırakalım ve başka konular üzerine konuşalım" (Muravyov, 1869a, s. 78).

Böylece Muravyov, bu ilk görüşmede Mehmet Ali Paşa'dan istediği yanıtı alamamıştır. Bunun üzerine 17 Ocak sabahı, Mehmet Ali Paşa'yla ikinci görüşme gerçekleşti. Muravyov, Rusya'nın meseleye müdahil olduğunu ve askerî harekâtın İstanbul'a yönelmesi hâlinde Rusya'nın deniz ve kara gücüyle karşılaşacağını söyleyerek ikna etmeyi başardı (Bazili, 1875, s. 168; Aydın, 2005, s. 59)¹⁰. Mehmet Ali Paşa, İskenderiye'ye gelen Muravyov ile görüşmesinin ardından askerlerine dur emri verdi. Rus tarihçi Telpov'a göre bundan haberi olmayan Sultan, Butenyev'den donanmanın yanı sıra kara ordusu desteği de istedi (Teplov, 1891, s. 61). Mehmet Ali Paşa'dan dur emrini aldığı İbrahim Paşa, Kütahya'ya yaklaşmaktaydı. Şubat 1833'te Kütahya'ya varan İbrahim Paşa, burada birliklerine dur emrini verdi (Altundağ, 1988, s. 78).

Bu arada İbrahim Paşa birlikleri, kış mevsiminden dolayı ciddi sıkıntı yaşamaktaydı. Konya'ya doğru yaklaşan Dugamel, yolda Mısır ordusundan bir fırkanın ilerleyişine denk gelir. Bu fırka, dört bine yakın sekiz piyade taburundan ve bin kişilik iki alay süvariden ve on sekiz kıta toptan ibarettir. Bununla birlikte Dugamel, Kütahya'ya doğru giden Osmanlı askerlerinin de zor

¹⁰ Muravyov'un İskenderiye'ye varışından sonraki hadiseler ile ilgili Osmanlı Hükümeti'ne sunduğu rapor hakkında bk. (Aydın, 2005, ss. 51-76).

durumda olduğunu ve iyi bir komutana ihtiyacı olduğunu belirtir (BOA, HAT. 909/39800).

1833 yılı Şubat ayı başlarında Muravyov, İskenderiye'den dönüş yaptı. Mehmet Ali Paşa, Sultan'ın aleyhine askerî hareketliliği durduracak ve İbrahim Paşa, Bursa'ya doğru yönelmeyecekti. Goryainov'a göre bu haberler, Fransa elçiliğinin Rusya etkisini zayıflatmak ve Sultan'ın Rusya'nın planlarından endişe duymasını sağlamak amacıyla Mehmet Ali yanlısı olanların etkide bulunduğu Osmanlı nazırlarını, onlara itiraz noktasında cesaretlendirdi (Goryainov, 1907, s. 25).

Bununla birlikte, Mehmet Ali Paşa'nın isyanını sonlandıracağına dair haberlere İstanbul'da şüpheyle bakılıyordu. Bu nedenle Muravyov döndüğünde Babıali'ye davet edilerek meselenin aslı öğrenilmeye çalışılır. Muravyov, daha önce İstanbul'da ifade ettiklerinin aynısını Mehmet Ali Paşa'ya da aktardığını söyleyerek kendisinden askerî harekâtı durduracağına dair söz aldığını vurgulamıştır. Paşa'nın Halil Paşa'nın gelecek olmasından da memnuniyet duyduğu, onu kendi sarayında ağırlayacağı gibi sözler söylediğini aktarmıştır. Bununla birlikte Osmanlı yetkililerinin Mehmet Ali Paşa'nın hazırlıklarına devam etmesinin ne anlama geldiğini sorması üzerine Muravyov, bu durumu Paşa'dan sorduğunu ve kendisine “Siz terk hususuna söz vermişsiniz şimdi Anadolu'ya asker gönderiyormuşsunuz velev bunun yüz katı asker gönderseniz ve faraza İstanbul'a dahi varsanız Rusya İmparatoru Devlet'i Aliyye'nin hayırhah dostu olmakla askerinizi ihraç eder ve elbette siz zararlı çıkarsınız dediğimde Mehmet Ali, hayır ben asker göndermiyorum iyi olan hastalar taburlarına iade olunuyor dedi” diye cevap vermiştir (BOA, HAT, 370/20369).

Rusya'nın Karadeniz Donanmasının Boğaza Gönderilmesi Süreci ve Tepkiler

Muravyov'un İskenderiye'den İstanbul'a dönüşünden kısa bir süre sonra, 27 Ocak'ta (8 Şubat) düzenlenen ve Butenyev'in hazır bulunduğu toplantıda Osmanlı nazırları Muravyov'a Sultan'ın mesajını ileterek onu başarılı görevinden dolayı kutladılar. Bununla birlikte Reis Efendi ve birkaç nazır, Butenyev'e Rus donanmasını ve birliklerini çağırma durumunun iptalini istediler. Butenyev ise alınan kararların Sultan'ın iradesi doğrultusunda alındığını belirtti ve iptal isteğiyle ilgili Osmanlı Hükümeti'nden yazı talebinde bulundu. Ancak iki gün sonra elçiliğe gelen Müşir Ahmet Paşa, Muravyov'a Sultan'ın teşekkürlerini ileterek onu, Butenyev ile birlikte 30 Ocak'ta Sultan'ın huzuruna çıkmaya davet etti. Görüşmede Sultan, Muravyov'u ve Butenyev'i dostça karşıladı. Butenyev, bu görüşmede Sultan'ın, Rus donanmasının ve birliklerinin gönderilmelerinin iptaline yönelik bir söz söylemediğini aktarmaktadır (Goryainov, 1907, s. 26).

1833 Şubat başında A. P. Butenyev, Rusya'nın deniz kuvvetleri kumandanlığına yazarak Mısır Paşası'nın isyanının Osmanlı başkentini tehdit ettiğini ve İstanbul'un kaderinin Rus donanmasına bağlı olduğunu bildirdi. Butenyev, Sultan'ın resmî olarak I. Nikolay'dan askerî yardım talep ettiğini ve Sultan'ın bütün birliklerin olmasa bile en azından bir kısmının gelmekte acele etmesini istediğini aktardı (Grebensikova, 2018, s. 48).

Sivastopol'dan ayrılacak donanma birliklerinin stratejisinin nasıl olması gerektiği konusunda donanma komutanı Lazarev'e İmparator'un emri verildi. Buna göre donanmanın temel görevleri; boğazlara çıkmak, İstanbul'u Mısır birliklerinin saldırısından korumak, Türk hükümetini Karadeniz, Marmara Denizi'nde ve aynı şekilde İstanbul ve Çanakkale boğazlarında desteklemektir. Bununla birlikte, verilen emirde beklenmedik durumlar için de donanmanın tavrını belirleyecek bir yol haritası sunulmuştu. Eğer Türk hükümeti, Akdeniz adalarında bir müdahalede bulunulmasında ısrarcı olursa ertelenmeliydi. Ancak eğer Mısır donanması, Çanakkale'ye yaklaşarak Türk donanmasını tehdit eder hâle gelir ise derhal Türklere destek verilecekti. Bundan başka Lazarev'in sürekli olarak Büyükelçi Butenyev ile bağlantıda kalması emrediliyordu (Grebensikova, 2018, s. 48).

Rusya'nın Boğazlara donanma gönderme konusundaki isteği, kendisine yönelik olası tehdidi önleme planıyla yakından ilişkiliydi. Mısır valisinin Fransa'dan ve İngiltere'den aldığı cesaretle Sultan'a karşı başlattığı ayaklanma, sonuçları bakımından Boğazları da etkisi altına alabileceğinden Rusya'nın endişelenmesine neden oluyordu. Karadeniz'in güvenliği de söz konusu olduğundan bu denizdeki donanmayı idare edecek komutan olarak 1832 yılı başında Amiral Lazarev seçildi (Kapıcı, 2022, s. 67) ve onun komutasında dokuz gemiden oluşan Rus donanması, 9 (28) Şubat 1833'te Boğaz'a giriş yaptı ve Büyükdere önlerinde demirlediler. Rusya büyükelçiliğine gelerek donanma komutanına iyi dileklerini ileten Müşir Ahmet Paşa, donanmanın demirlediği Büyükdere'den biraz daha kuzeyde bir noktada demirlemesi konusunda Sultan'ın talebini dile getirmiştir. Buna gerekçe olarak ise Rusya donanmasının boğazlarda Fransa'nın art niyetini ve Mehmet Ali yanlılarının Rusya karşıtı bir algı oluşturmalarını önlemek olduğunu söylemiştir. Mesele Muravyov ve Lazarev arasında görüşülürken Butenyev de bu konuda sorumluluğu üzerine aldığı bildirerek donanmanın daha kuzeye demirlemesini sağlamıştır. Fransa elçisi Russen, Rusya hükümetinin amacını anlatmak ve Boğaz'a gelen Rus donanmasını göndermek için çabaladı. Ancak bu konuda başarılı olamadığı gibi Osmanlı hükümeti, Hocabay'den (Odessa) 10.000 kişilik piyade ve Sultan'ın olası bir tehlike anında Edirne'ye gitme planını dikkate alarak Tuna'da hazır olacak 30.000 kişilik birlik talebinde bulundu. 26 Mart'ta deniz yoluyla 5.000 Rus birliği, Büyükdere'ye geldi. Butenyev, aldığı emir gereğince Mehmet Ali Paşa'nın Sultan'la yapacağı anlaşmaya ve Anadolu'daki işgalini sonlandıracağı

güne kadar Rus donanmasının ve birliklerinin ayrılmayacağını Babıali'ye ilettiler (Teplov, 1891, s. 61; Goryainov, 1907, s. 27).

İstanbul'a yönelik tehdidin büyümesiyle Hocabey'den birliklerin tamamının gelmesinin zamanlaması, önem arz etmeye başladı. Reis Efendi, bu konuları görüşmek üzere Muravyov'u ve Rus elçisini konağına çağırdı. 5000 asker için hazırlanan gemilerin kalan 5000 asker için hazırlanamaması durumunda kara yoluyla ancak kırk günde gelebileceklerdi. Ancak gemiyle gelmeleri için Sivastopol'dan Hocabey'e gemilerin gönderilmesi gerekiyordu. Buradan üç güne Hocabey'e gemilerin gelmesi, beş günde askerin gemilere binmesi ve beş günde Boğazlara varışı mümkün olabilecekti. İbrahim Paşa'nın gelişmelerden haberdar olduğu ve Fransa ile İngiltere'nin devreye girebilecekleri konusunda Reis Efendi'nin endişe duyduğu anlaşılmaktadır (BOA, HAT, 366/20244).

Bununla birlikte Rus birliklerinin Boğaz'da sayılarının artması, Serasker Hüsrev Paşa gibi askerî öncelikli düşünen yetkilileri endişelendiriyordu. Bu anlamda Muravyov'un, İmparator'un İbrahim Paşa'nın Anadolu'ya ilerlemesi haberini aldıktan sonra Sultan'a karşı dostluk duygularını bir kez daha göstererek yardım maksadıyla ikinci çıkarma müfrezesini gönderme niyetinden bahsetmesi, Paşa'nın hoşuna gitmez. Muravyov, Serasker Paşa'nın konudan memnuniyet duymamasına rağmen hislerini gizleyerek ilkinde olduğu gibi ikinci müfrezeye de gerekli yardımı gösterecekleri sözünü verdiğini iletir (Muravyov, 1869b, s. 2).

Mart ve Nisan aylarında Karadeniz donanmasının 12.000 kişilik iki müfrezesi daha Boğaz'a geldi ve Hünkâr İskelesi'nde demirledi. General Muravyov, Boğaz'daki kara birliklerinin komutasını üstlendi. Donanmaya ise Lazarev, komutanlık edecekti (Bazili, 1875, s. 168).

Öte yandan karadan gelecek birlikler için de hazırlıklar yapılıyordu. Meclis-i Vükela'da yapılan toplantıda bu birliklere erzak dağıtımını idare etmek üzere komiser olacak tüccardan birinin tayini ve masrafların Osmanlı Devleti tarafından karşılanması hususları konuşulmuştu (BOA, HAT, 366/20249).

Sultan'ın donanmanın yanı sıra kara ordusu desteği talebinde bulunması, Rus yetkilerinin de beklemediği bir durumdu. Reis Efendi aracılığıyla Butenyev'e iletilen talepte Sultan, Tuna kıyılarından 30.000 kişilik birliğin İstanbul'u savunmak üzere gelmesini istiyordu. Butenyev, kendisinin yalnızca Odessa'dan gelecek donanma konusunda yetkili olduğunu ancak kara birlikleri için İmparator'un onayını almak gerektiğini bildirdi. Bunun için de Reis Efendi'den yazı talebinde bulundu ve sekreteri aracılığıyla yazı hazırlandı (Goryainov, 1907, s. 25; BOA, HAT, 370/20369).

Goryainov'a göre; Türkiye'nin politikasındaki belirsizlikten Fransız elçi Russen ve Mehmet Ali Paşa taraftarları faydalanıyorlardı. Bu ise Rus elçi Butenyev'i

zor durumda bırakıyordu. Butenyev'in karakter olarak ısrarlı olmayışı, Russen'in entrikalarıyla baş edememesine neden oluyordu. Bununla birlikte Butenyev'in elçi olarak kendi başına kararlar alma imkânı da bulunmuyordu. Daha aktif bir siyaset yürütülmesi amacıyla I. Nikolay, İstanbul'a geçici olarak fevkalade elçi statüsünde Graf Orlov'u gönderdi. İmparatorun Orlov'a güveni tamdı ve ona donanmaya ve İstanbul'daki birliklere komuta etme yetkisi de vererek onun gerekli durumlarda harekete geçebilmesi sağlandı. 1833 yılı Mayıs ayı başında İstanbul'a gelen Orlov'a verilen talimatta esas görevlerinin Sultan'ı ve onun danışmanlarını, İmparator'un yardımının tehlikeden kurtulmak için tek çare olduğuna ikna etmek; İstanbul'da Rusya'nın çıkarları ve ilgileri doğrultusunda çalışmak olduğu yer alıyordu (Goryainov, 1907, s. 28).

İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Sultan II. Mahmud ile görüşen Orlov, Sultan'ın İmparator'a güven duyduğunu ve onunla sıkı bir ittifak oluşturmak istediğini aktarır. Orlov'a göre Sultan, iyi ve asil hislerle dolu bir insandı ancak iradesiz ve değişkendi. Sultan Mahmud'un Rusya'nın niyetine güveni olmakla birlikte onun çevresindeki bazı entrikacılar, Graf Orlov'un aleyhine çalışıyorlardı. Rus donanmasının İstanbul'da bulunması, onları endişelendiriyordu ve her bir fırsatı donanmayı göndermek üzere değerlendirmek istiyorlardı. Bu düşüncelerinden hareketle Graf Orlov, Nesselrode'ye 12 Mayıs 1833'te "Türkü bir elinle okşayacaksın; ancak diğer elinle de yumruğunu göstereceksin" diye yazacaktı (Goryainov, 1907, s. 29).

Osmanlı nazırları, İbrahim Paşa'nın Kütahya'dan geriye çekileceğini ancak bunun için Rusların Boğazlardan çıkmasını istediğini bildirdiklerinde Orlov, Mısırlıların Torosların ardına çekilmemesi durumunda Boğaz'dan çıkmak bir yana Odessa'dan birlikleri çağıracağını aktardı (Goryainov, 1907, s. 29). Bu artık Rusya'nın Boğaz'da bir güç hâline geldiğini ve tehdit olarak ortaya çıkabileceğini gösteriyordu. Nitekim artık Rusya'nın İstanbul'daki en önemli diplomati olan Orlov'un Nesselrode'ye 12 (24) Mayıs 1833'te yazdığı mektuptaki ifadeler, bu tehdidin boyutlarını göstermektedir:

Biz Türklere biraz cesaret vermede başarılı olduk. Türkler, Amiral Russen'e direndiler. Russen şimdi anlamalı Çanakkale boğazından giriş yapamayacağını. Bu önemli bir sonuç. Ahmet Paşa bana Fransız donanmasının muhtemel gelişinden bahsettiğinde ben ona bu durumda sonunun geleceğini söyledim. Eğer İbrahim Torosları aşarsa ben pılımı pırtımı toplayacağım ama eğer yabancılar gelirse o hâlde sonun başlangıcı olur (Goryainov, 1907, ss. 29-30).

Rus birliklerinin bulunduğu noktaya Hüsrev Paşa geldiğinde kendisine ilgi gösterilerek yaptığı yardımlardan duyulan memnuniyet, askerlerin geçit töreniyle iletilmek istenir. Bu konuda henüz tam bir hazırlık olmasa da Türk tarafının, askerleri sıralı hâlde kıyıda görmek istedikleri düşünülür (Muravyov, 1869b, s. 2). Sultan dahi bu konuda ikna edilerek Tarabya'daki yazlık saraya

gelmesi sağlanır. Sultan'ın buraya gelişi, Ahmed Paşa tarafından Muravyov'a iletilir ve kendisi, Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere Tarabya'ya davet edilir (Muravyov, 1869b, s. 3).

Sultan'ın huzuruna çıkan Muravyov'un bir hayli heyecanlandığı ve kılık kıyafetinin ani gelişen bu görüşme için uygun olmadığından dolayı huzursuzluk duyduğu anlaşılmaktadır. Sultan'ın özenle kendisini karşılaması, gösterdiği ilgi ve alakanın da bunda etkili olduğu düşünülebilir. O anı, Muravyov notlarında şu şekilde aktarır: "Sultan bizi fevkalade mutlu bir şekilde karşıladı. Mutluluğu sözlerine ve yüzüne yansyordu. Sultan'ın sarı yünlü, uzun ve bol kaftanı ve omuzlarında yine yünden küçük apoletler vardı. Sade bir odanın ortasındaki koltukta oturuyordu. Redingotu ve ıslanmış hâlimle huzuruna çıktığımdan dolayı Sultan'dan özür dileyerek başladım. Bu durum konaklanacak yerin düzenlenmesiyle ilgilenmem ve Sultan'a gitmek için az bir zaman olmasından kaynaklanmıştı (Elbiselerim Büyükdere'de elçi evinde kaldı)." Bununla birlikte Sultan'ın sarayında kıyafetine dikkat edilmediğini ve Sultan'ın kendisini ona bu şekilde sunmasında bir gariplik görmediğini eklemiştir (Muravyov, 1869b, s. 3).

Muravyov ile görüşmesinde II. Mahmud, birliklerin durumu ve askerlerin sağlığını sorarak, kötü havaya rağmen Tarabya'ya geldiğini bildirerek onlara ne derece önem verdiğini dile getirmiştir. Nitekim Muravyov için en iyi konaklama imkânının sunulması konusunda Serasker'e emir vermiştir. Sultan, ilgisini daha ileri götürerek başkente gelen birliğin mensuplarının isim olarak tek tek kendilerini tanıtmaya istediğini iletterek Tarabya'dan ayrılmıştır (Muravyov, 1869b, s. 4).

Sultan II. Mahmud'un kendilerine gösterdiği ilgiyi Muravyov, şu sözlerle açıklıyordu: "Sultan'ın tavırları oldukça sıcaktı. Onun konuşmasını yalnızca benim araya girerek söylediğim, ona hizmet etmek ve onun için faydalı olma niyetli sözlerim kesiyordu" (Muravyov, 1869b, s. 4). Bu ilgiden oldukça memnun kalan Muravyov, Sultan ile konuşmasında Büyükdere'ye gelecek ikinci müfreze konusunun açılmamasının şans olduğunu belirterek aksi bir durumda, Sultan'ın tavrının olumsuz olabileceğinden endişe ediyordu (Muravyov, 1869b, s. 5).

Muravyov, İstanbul'da Mart ayında soğuk bir havanın hâkim olduğundan bahsetmektedir. Soğuk olmasının yanında yağmur ve birkaç defa kar yağmıştı. Geceleri ise don olayı gerçekleşiyordu. Bu arada Rus askerlerinin 95'i hastalanmıştı. 30 Mart'ta Sultan'ın emrine binaen Müşir Ahmet Paşa, hasta Rus askerlerinin ve genel olarak birliklerin sağlığını öğrenmek için Büyükdere'ye gelmişti. Muravyov'la birlikte birlikleri gezen Müşir Ahmet Paşa, askerlerle ilgilenmiş ve mutfaklarında pişmiş (sıcak yemek) tatmış ve Sultan'ın dahi oraya bir ziyaret gerçekleştireceğini bildirmiştir (Muravyov, 1869b, s. 8).

Sultan II. Mahmud'un Rusya'dan gelen müfrezeeye verdiği önem, generallere ve yüksek rütbeli subaylara verilmek üzere Müşir Ahmet Paşa aracılığıyla gönderdiği 50 iyi cins at hediyesinden anlaşılmaktadır. Birliklerin henüz yerleşememesi nedeniyle Muravyov, atların kendilerine biraz geç teslim edilmesi isteğinde bulundu. Bunun üzerine atları, Birinci Hafif Süvari alayının kışlasına gönderdiler. Atlar, bir süre sonra geri getirilerek yukarıda zikredilen kişilere verildi (Muravyov, 1869b, s. 8).

Muravyov'un konakladığı yerin Selviburnu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada Müşir Ahmet Paşa ile yaptığı sohbet, kendisinin bazı dedikodulardan dolayı endişelendiğinden bahsetmektedir. Muravyov'un kulağına bölge halkının Rusların geliştinden büyük rahatsızlık duyduğu gelmişti. Türk askerlerinden bir kısmı da öfkeliydiler ve hatta İbrahim'in tarafına geçmekle tehdit ediyorlardı. Muravyov, dedikoduların aslı olup olmadığını öğrenmek için Ahmet Paşa'ya sordu. Paşa, bunların doğru olmadığını bildirerek birliklerin Sultan'a sadık olduğunu, şüphesiz içlerinde memnuniyetsizlik duyanlar olsa bile bunun dikkat verilmemesi gereken bir durum olduğunu ekledi. Bu tür söylentileri ve başkentte olup bitenlere dair duyumların akıbetini yakından takip etmekteydi. Bu duyumlardan biri, İbrahim Paşa'nın yanından iki Fransız'ın İstanbul'a gelerek bazı evlere propaganda içeren ilanlar dağıttığı yönündeydi. Ahmet Paşa, bu iddiayı doğrulamış ancak bu insanları tanımadığını belirtmiştir. Muravyov'un dikkatini çeken bir diğer konu ise İstanbul'da Türk yetkililerden hiç kimsenin Rusya'dan gelecek olan ikinci müfrezeeye dair bir soru sormamalarıydı. Hatta Tarabya'daki görüşmede Sultan'ın da ikinci müfrezeeye dair hiçbir şey söylemediğini belirterek bunun bir manada garibine gittiğini ifade ediyordu. Ahmet Paşa, Sultan'ın orada pek çok kişinin bulunması nedeniyle meseleyi söz konusu etmediğini, Sultan'ın yeni birlikleri memnuniyetle beklediğini ve ilk gelenler gibi onu da olumlu karşılayacağını ilettiler (Muravyov, 1869b, s. 9).

Muravyov'un Askerî İstihbarat Faaliyetleri ve Osmanlı Hükümeti'ne Önerileri

Rusya'da henüz daha XVIII. yüzyılda, düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte askerî istihbarat faaliyetlerinde de kurumsallaşmaya gidildiği görülmektedir. Askerî topografyanın gelişmesiyle birlikte muhtemel savaş sahalarının öğrenilmesi amaçlı seyahatler veya görev zamanlarında bu amaca yönelik faaliyette bulunmalar, görevin bir parçası olarak görüldü. Bu konuda en önemli örnek, 1793-1794 tarihlerinde Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olarak atanan

Mihail Kutuzov'un II. Katerina'ya ve Rusya hükümetine yazdığı askerî istihbarat içerikli raporlardır¹¹.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Türk-Rus savaşlarında kazanan Rusya olmuş ve bu zaferler, Rusya'ya daha da ileriye gitme imkânı ve inancını vermişti. Nitekim bu savaşların ardından Osmanlı coğrafyasını yakından tanımak maksadıyla Rusya'nın 2. Ordu Komutanı General P. D. Kiselyöv, "barış zamanlarında Türk vilayetlerinden topoğrafik bilgiler toplama imkânı ve gerekliliği" konulu bir rapor hazırladı. Bu rapora göre, Rus subaylarını çeşitli görevlerle Türkiye'ye göndermek gerekiyordu. İstanbul'daki büyükelçilikte özel birim oluşturularak topoğrafya çalışmaları yaptırılması ve Balkanlarda konsoloslukların sayısının artırılması, öneriler arasındaydı (Rijenkov, 2021, s. 6).

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yla birlikte kalkıştığı isyan, Osmanlı başkentini tehdit edecek boyuta ulaştığında I. Nikolay, isyanı bitirmesi için aracılık yapmak üzere General Muravyov'u seçecekti. Muravyov, görevi boyunca hazırladığı raporlarında kalelere, boğaz tabyalarına ve Türk askerinin durumuna dair askerî istihbarat içerikli bilgilere yer verdi. Muravyov'un yanında görevlendirilen Albay Dugamel de bu faaliyetlerde önemli rol oynadı. Odesa'dan İstanbul'a yaptığı yolculuk boyunca Türk kalelerinin konumu ve son Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından kalelerde yapılan güçlendirme çalışmaları ile ilgili bilgiler topladı. Dugamel'in İstanbul'daki görevi de karadaki ve denizdeki Türk birliklerinin durumuna dair bilgilere ulaşmaktı. Muravyov'un Mısır'a yapacağı yolculukta yer alarak Türk ordusunun bölgedeki gücüne, Suriye'nin durumuna, bölge halkının ruh hâline ve Mısır ordusuna dair izlenimlerde bulunacaktı. Dugamel, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın kara ve deniz gücünün ne olduğu ve savaşın devamında neler yapabileceğine dair bilgileri edinmekle vazifeliydi. Dugamel, edindiği bilgileri doğrudan Rusya Savaş Bakanı'na rapor olarak gönderiyordu. Muravyov, Dugamel'in rahat bir şekilde bilgi toplamasına yönelik önlemler alıyordu (Rijenkov, 2021, s. 8).

1833 yılında Boğaz'a gelen Rus askerleri arasında Dugamel gibi özel görevli başka askerî uzmanlar da yer alıyordu. Yarbay Mend, Yüzbaşı Davidov ve Vronçenko, Teğmen Boldıryev ve Daynezi gibi isimler Türkiye topraklarında gerçekleştirdikleri topoğrafik çizimleri bir araya getirmek üzere Rusya'ya döner dönmez çalışmaya başlamışlardı (Rijenkov, 2021, s. 9).

Muravyov'un diplomatik misyonunun askerî yönü ön plana çıkmaktaydı. Bir taraftan Rus birliklerini düzene koyarken, öte yandan "düşman" olarak nitelendirdiği İbrahim Paşa'ya yönelik istihbarat toplamaya çalışıyordu.

¹¹ Mihail Kutuzov'un İstanbul büyükelçiliği görevi süresince yürüttüğü askerî faaliyetler ile ilgili bk. (Tanrıverdi, 2022, ss. 1-22).

Muravyov, bu amaçla birkaç kez Ermenilerden ve Rumlardan seçtiği kişileri, İbrahim Paşa'nın ordugâhına gönderdiğinden bahsetmektedir. Ancak bu kişilerin korkuları nedeniyle çok verimli bilgileri elde edemediklerini belirtmektedir. Müşir Ahmet Paşa'nın, Mısır'dan dönen adamı Osman Bey aracılığıyla Muravyov'a bilgi verdiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre Rus birlikleri, Boğaz'a gelmeden önce Kütahya'da iki piyade alayı, üç süvari alayı, 300 yüz Arap süvari ve 8'i daha önce gelen 32 top bulunuyordu (Muravyov, 1869b, s. 10).

Yaptığı gözlemlerin ardından, "Mısır tarafının askeri hazırlıklarını durdurmaması nedeniyle ben Türk hükümetini uyardıma devam ettim" der Muravyov. Ahmet Paşa ile yaptığı görüşmede de Mısır ordusuna dikkat çeker. Muravyov, anlattıklarının ancak Ahmet Paşa tarafından tümüyle anlaşıldığını düşünmektedir (Muravyov, 1869b, s. 11).

Muravyov, istihbarat temelinde önemli bilgileri Müşir Ahmet Paşa'dan almaktaydı. Müşir Ahmet Paşa ise daha önce Mısır ordusundan kaçarak Türk ordusuna sığınan bir askerden aldığı bilgileri kendisiyle paylaşıyordu. Askerin verdiği bilgilere göre Mısır ordusu daha çok, ihtiyat askerlerinden oluşuyordu. Bununla birlikte Muravyov, Ahmet Paşa'nın kendisine, kısa bir süre önce istihbarat faaliyetlerinde bulunmaları için bazı kişileri Kütahya civarına götüren emekli Albay Hasan Bey'i göndereceği sözünü verdiğini aktarmaktadır (Muravyov, 1869b, s. 11).

Hasan Bey ile görüşmesini şu şekilde aktarmaktadır Muravyov: "Hasan Bey ertesi gün yanıma geldi. 25 gün kadar önce Mısır ordusunun subaylarının geri çekilme planı hakkında konuştuklarını; ancak şimdi askerî harekâtı yeniden başlatmak konusunda konuşmaya başladıklarını bildirdi." Hasan Bey'in verdiği bilgilere göre Mısır ordusu lehine Aydın, Adana ve Antalya taraflarından erzak yardımı yapılıyordu ve hatta Kütahya'da epey erzak bulunuyordu ve Antalya'ya Mısır'dan 20 torba dolusu paranın getirilmesi söz konusuydu. Anadolu'nun farklı vilayetlerinde İbrahim Paşa'ya duyulan ilgi ve onun yanında savaşmak üzere askere yazılmak isteyenler vardı ama henüz bu, gerçekleşmemişti. Hasan Bey, birliklerin eğitim bahanesiyle geceleri Kütahya'dan çıkartıldığını ve gündüz de bu birliklerin bir kısmının dışarıya çıkartılmasıyla İbrahim Paşa'nın İzmir yönünde askerî birtakım ilerlemeler gerçekleştirdiğini aktarıyordu. Gayrimuntazam süvarilerin büyük bir kısmı, yaklaşık 3000 kadarı, Bedevilerden bir kısmı da Deli ve Kürtlerden oluşuyordu. Bu birlikler, Kayseri civarında bulunuyorlardı ve olası hücum harekâtında Ankara tarafına hareket ederek Mısır ordusunu sağ kanattan muhafaza edebileceklerdi (Muravyov, 1869b, s. 12).

Hasan Bey'in verdiği bilgilerden hareketle Muravyov'un konuyu ciddiye aldığı ve Rusya açısından ne gibi riskler doğuracağını hesapladığı görülmektedir. Muravyov'a göre İbrahim Paşa'nın İzmir tarafına olası bir ilerlemesi

neticesinde Çanakkale Boğazı da tehdit altında olacaktı ve buna Rusya'nın özellikle dikkat etmesi gerekmekteydi. Çanakkale Boğazı'nın elde edilmesi durumunda donanmayla birlikte İstanbul'a denizden saldırı yapabilme imkânına sahip olunacaktı. Ona göre Rusya'yla da dost görünme durumları olan İngiltere'nin ve Fransa'nın tavırları şüpheliydi ve kendi donanmalarını Mısırınkiyle birleştirebilirlerdi. O zaman Rusya'nın Akdeniz'de bulunan Baltık donanması Karadeniz'e girişin önünü kesmeliydi diye düşünen Muravyov, İbrahim'in hücumu geçmesi durumunda ya da en azından düşman donanması konvoyunun arkasından yetişerek saldırıda bulunmayı planlıyordu. Kara tarafından saldırıya açık olan Çanakkale tabyaları ve özellikle Anadolu tarafı, savunmaya müsait hâle getirilmeliydi. Bu konuda birçok defa, henüz daha Mısır'a gitmeden önce Serasker ile görüşmeler gerçekleştirmişti. Ancak onun tarafından alınan önlemler, zayıftı ve bu nedenle İbrahim'in niyetlerini öğrendikten sonra kararlı bir şekilde gerekli planları yapmaya yönelik olarak Rus subayların bir kısmını Çanakkale'ye göndererek tatbikat yapmalarını istedi. Muravyov'un bu konudaki kararlı tutumu, Hüsrev Paşa'ya güvenmemekten ileri gelmekteydi. Ona göre Hüsrev Paşa, anlatılanları dikkate almıyordu ve bu nedenle düşüncelerimi Sultan'a kadar aktarmaya ihtiyaç duyuyordu. Bu durumda Serasker, Muravyov'un talebine açıkça karşı koyamadı ve Rus subaylarının isteklerini yerine getirmek amacıyla Çanakkale'ye birkaç piyade ve Türk mühendis Mehmed Bey'i gönderdi. Çanakkale Boğazı Muhafızı Salih Paşa, ortaya konulan projeye destek olmak için emir aldı ve gerekenler yapıldı. Daha sonra Serasker Paşa da alınan emrin gerekliliği konusunda ikna oldu" (Muravyov, 1869b, ss. 12-13).

Muravyov, Çanakkale'ye yapılacak bir müdahaleyi önlemek için gerekli önlemleri almak üzere Dugamel'i görevlendirmişti. Onun yardımcısı olarak mühendis-yarbay Burno atanmıştı (Muravyov, 1869b, s. 13).

Boğazlara dair gerçekleştirilen bütün bu askerî gözlemler, ilerleyen zamanda Rusya'nın karar alıcılarının işine yarayacak bir rapora dönüştü. Muravyov, Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki tabyaların konumlarını, durumunu ve Osmanlı askerî birliklerine dair oldukça ayrıntılı bilgileri detaylı olarak anlatmaktadır.

Sonuç

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı, gelişimi ve İstanbul'u tehdit eder hâle gelmesiyle Rusya'yı ciddi şekilde endişelendirmişti. İsyanın başarıya ulaşarak Osmanlı başkentinin Fransa etkisindeki Mehmet Ali Paşa'nın kontrolüne geçmesi ihtimali, Rusya'yı elde ettiği kazanımları kaybetme ve dahası aleyhine olacak birtakım risklerle karşı karşıya bıraktı. Sonuç olarak Rusya ordusunun önemli komutanlarından General N. N. Muravyov'un İstanbul'a özel bir görevle gönderilmesi, Rusya açısından gerektiğinde askerî müdahale kartını göstermek

anlamına geliyordu. Nihayet Muravyov da Mehmet Ali Paşa'nın isyana devam ederek İstanbul'a ilerlemesi hâlinde artık muhatabının Rusya olacağını dile getirdi.

Muravyov'un bilhassa İstanbul'daki faaliyetleri, Türkiye-Rusya ilişkileri bakımından ilginç bir döneme denk gelmekteydi. O tarihe kadar büyük çaplı Türk-Rus savaşları yaşanmış ve son savaş olan 1828-1829 savaşının ardından dostluk diyalogu başlamıştı. Ancak Türk ve Rus tarafları, geçmiş savaşların tarihte kaldığını ve ileride kesintisiz bir barışın hâkim olduğu komşuluk ilişkisinin süreceğine inanmıyorlardı. Bu anlamda Rusya, daha sonraki savaşlar için askerî hazırlıklarına devam etmiştir. Bu hazırlığın önemli bir tarafını da askerî istihbarat faaliyetleri oluşturmuştur. Bu anlamda Muravyov, İstanbul'da bulunduğu sıradaki faaliyetlerini, gözlemlerini ve değerlendirmelerini yazarak Rusya karar alıcıları için önemli veriler sunmuştur. Bununla birlikte 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın zeminin oluşmasında da ciddi katkıları olmuştur. Bu antlaşmayla Osmanlı-Rus ittifakı resmîyet kazanmıştır.

1832-1833 yıllarında Osmanlı topraklarından yoğun diplomasi faaliyetleri yürüten Muravyov'un bu diplomatik görevinin önemli bir kısmını da askerî gözlemler oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında ancak Muravyov'un diplomatik görüşmelerine ağırlık verilebildi. Ancak onun askerî istihbarat faaliyetleri bağlamında bilhassa Boğazlara yönelmek faaliyetleri ayrı bir konu olarak ele alınmayı hak etmektedir.

Kaynakça

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HAT, 365/20176.

BOA, HAT, 366/20244.

BOA, HAT, 366/20249.

BOA, HAT, 370/20369.

BOA, HAT. 909/39800.

Kitap ve Makaleler

Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aydın, M. (2005). Mısır Meselesinde İlk Rus Hamlesi: Muravyev ve Raporu. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, 51-76.

Aydın, M. (2008). Rus Filosu İstanbul'da (20 Şubat-10 Temmuz 1833). *Osmanlı Araştırmaları*, XXXII, 323-344.

Ayrapetov, O. (2017a). *İstoriya Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii 1801-1914 Vneşnyaya Politika İmperatora Nikolaya I 1825-1855*. Moskva: Kuçkovo Pole.

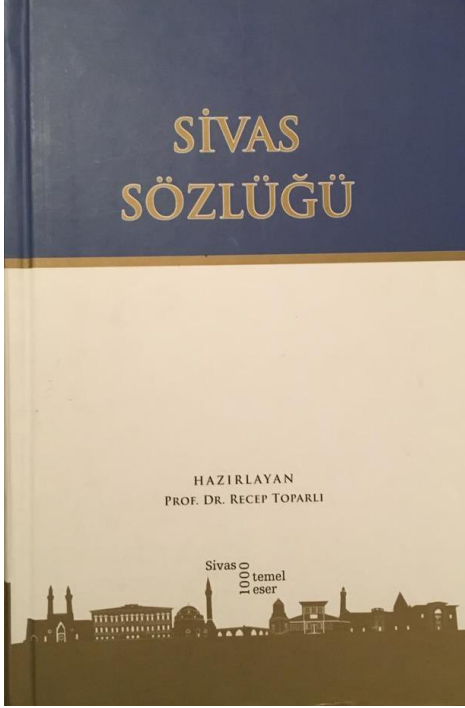
- Ayrapetov, O. (2017b). *General-Adutant Obruçev (1830-1904)*. Moskva.
- Bazili, K. (1875). *Siriya i Palestina pod Turetskim Pravitelstvom v İstoriçeskom i političeskom otnoşeniyah, Çast I*. S-Petersburg.
- Çapraz, H. (2019). Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Boğazları Ele Geçirme Planları. *Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri* içinde (ss. 191-226). İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Çaycıoğlu, S. O. (2022). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Müstakil Kafkasya Kolordu Komutanlığı'nın Boğazlara Yönelik Askerî Harekât Planları. *Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri 12 Haziran 2019* içinde (ss. 23-33). İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, Y. (2013). *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa – II. Mahmud Devri'nin Perde Arkası*. Ankara.
- Ertuğrul, S. (1993). Çırağan Sahilsarayı. *DİA* içinde (C. 8, ss. 304-306). İstanbul.
- Goryainov, S. (1907). *Bosfor i Dardanelli*. S-Peterburg.
- Grebenşikova, G. A. (2018). Bosforskaya Voennno-Morskaya Operatsiya 1833 god. *Voennno-İstoriçeskiy Jurnal*, (7), 44-51.
- Kapıcı, Ö. (2022). İkinci Osmanlı-Rus Yakınlaşması ve Boğazlar'da Rus Nüfuzunun Oluşumu Üzerine Bir Değerlendirme (1833-1841). *Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri 12 Haziran 2019* içinde (ss. 65-87). İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Keklik, E. (2021). Akif Paşa'nın Yargılanması: Tanzimat'ın Uygulanması mı, Siyasî Bir Hesaplaşma mı?, *DTCF Dergisi*, 61(2), 747-773.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı: Mehmet Ali Paşa'dan II. Abbas Hilmi Paşa'ya*. İstanbul.
- Kocaoğlu, M. (1997). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyamı (1831-1841) ve Sonuçları. *Bilig*, (4/Kış 97), 61-69.
- Krivopalov, A. A. (2022). 1853-1856 Kırım Savaşı Arifesinde Rus Savaş Stratejisi ve İstanbul Boğazı Çıkarma Harekâtı. *Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri 12 Haziran 2019* içinde (ss. 93-107). İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Kutluoğlu, M. (1998). *The Egyptian Question (1831-1841)*. İstanbul.
- M.T.B. (1891). Muravyov. *Entsiklopediya Veonnih i Morskikh Nauk* içinde (Tom V, 257. S-Peterburg.
- Muravyov, N. N. (1869a). *Turtsiya i Egipet v 1832 godah Diplomatiçeskiya Snoşeniya Tom III*. Moskva.
- Muravyov, N. N. (1869b). *Turtsiya i Egipet iz Zapisok N. N. Muravyova (Karsskago) 1832 i 1833 godov – Russkiye na Bosfore Tom IV*. Moskva: Tipografya A. İ Mamontova.
- Rijenkov, M. R. (2021). Russkiye Ofitserı Generalnogo Ştaba v Aziatskoy Turtsii v 1830-x godah. *Vostoçnyy Arhiv*, 1(43), 5-16.
- Rostunov, İ. (1977). *Russko-Turetskaya Voyna 1877-1878*. Moskva.

- Tanrıverdi, M. (2017). Karadeniz Donanması Komutanı Kolçak'ın İstanbul ve Boğazları İşgal Hazırlığı (1916-1917). *VII. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu Türk-Rus İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (ss. 534-543). Giresun.
- Tanrıverdi, M. (2022). Mihail Kutuzov'un İstanbul Büyükelçiliği ve Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1793-1794). *Çarlık Rusyası ve Boğazlar Harp Tarihi Çalıştayı Bildirileri 12 Haziran 2019* içinde (ss. 1-22). İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Yayınları.
- Teplov, V. (1891). *Ruskiye Predstaviteli v Tsargrade 1496-1891*. S-Peterburg.
- Ünal, F. (2013). Ruslar Tarafından 1833'de Beykoz/Selvi Burnu'nda Dikilen Kaya Anıtı. "Moskof Taşı". *Türkiyat Mecmuası*, 23(2), 187-206.

TANITMA
VE
DEĞERLENDİRMELER

Recep Toparlı (2019). *Sivas Sözlüğü*. Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı. 398 s., ISBN: 978-975-17-4248-3*

Ömer GÜVEN**

Türk kültürünün ve medeniyetinin en önemli kaynaklarından biri dilimizdir. 8. yüzyıldan beri yazılı metinlerle takip edebildiğimiz Türkçe, bu tarihî seyri içinde pek çok değişime ve gelişime sahne olmuştur. Bu değişim ve gelişimi bulabileceğimiz alanlardan biri de ağızlardır. Ağızlar sayesinde Türkçenin hangi evrelerden geçtiğini, tarihî seyri içinde neleri barındırdığını, buna karşın nelerin unutulmaya yüz tuttuğunu görebiliriz. Ayrıca ağız çalışmaları Türkiye Türkçesiyle diğer Türk lehçe ve şiveleri ile karşılaştırma yapma imkânı da veren bir çalışma alanıdır.

Ağız terimi “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri”

(Korkmaz, 2003, s. 4) şeklinde tanımlanır.

Türkiye’de ağız çalışmalarının tarihi oldukça eskidir. Türkiye Türkçesi ağızları üzerine bilinen en eski çalışma 1867’de Maksimov tarafından yapılan çalışmadır. Ağız çalışmalarının bu ilk dönemi yabancı araştırmacılar dönemi olarak da bilinmektedir. 1940 yılında Ahmet Caferoğlu tarafından Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden yapılmaya başlanan derleme çalışmaları, ağız çalışmalarında yerli araştırmacılar döneminin de başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Akar, 2006, ss. 38-39).

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar, genel olarak metin derlemeleri, derlenen bu metinler üzerinde dil incelemeleri ve metinlerdeki söz

* Tanıtım Yazısının Geliş ve Kabul Tarihi: 04.04.2022 - 01.06.2022

** Dr.Öğr.Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya, Türkiye. omer.guven@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9376-3538.

varlığının ortaya konulması şeklinde gerçekleştirilmektedir. Çoğunlukla metin derlemeleri üzerinde fonetik ve morfolojik incelemeler yapılmaktadır. Bunun yanında yapılan çalışmalarda sözlük bölümlerine de yer verilmektedir. Ancak bu çalışmaların bir parçası olan sözlük bölümleri diğer bölümlere göre daha kısa tutulmaktadır. Bu hususu Mehmet Ölmez şu şekilde dile getirir: “Araştırmacılar açısından hazine değerinde olan ağız çalışmalarının hacimlerine göre belki de en zayıf yanları, daha doğrusu en kısa alınan bölümü sonlarında yer alan sözlük bölümleridir. Derlenen metinlerin yazıya aktarımı açısından çoğunlukla bir hayli dikkatli ve ayrıntılı olan bu çalışmalar sözlük bölümlerine gelince çok kısa tutulmakta, sözlüğe neredeyse kitabın 10/1’i kadar yer ayrılmaktadır. Sözlükte ele alınan kelimelerse çok kısa olarak karşılıklarıyla verilmekte, bazen geçtiği metinler gösterilmekte, çoğunlukla da gösterilmemektedir” (Ölmez, 2006, s. 205). Bu bakımdan Türkiye Türkçesi ağızları üzerinde söz varlığı çalışmalarının artırılması bu alanda çalışan araştırmacılarından beklenen işlerin başında gelmektedir.

Ağız sözlüğü¹, belirli bir bölgede konuşulan, yazı dilinde yer almayan yahut anlam farklılığı olan kelimelerin sözlüğüdür. Bu sözlükler, aynı zamanda konuşulan dilin kelimelerini içermeleri bakımından dilin eşzamanlı sözlükleri olarak kabul edilmektedir. Eşzamanlılık, ağız araştırmalarının canlı dil verilerine dayandığı gerçeğini yansıtmaya bakımından doğru olmasına rağmen, mesele, dilin standartlaşma evreleri bakımından ele alındığında, standart bir yazı dilinin henüz gelişmediği çağlarda meydana getirilen sözlüklerin yerini tespit etmek müşkül duruma gelmektedir (Akar, 2009, s. 4).

Söz konusu sözlükler, aynı zamanda tek dilli ve eş zamanlı sözlüklerdir. “Malzemeye yaklaşımları ve içinde bulunulan zamana ait sözcükleri içermeleri bakımından eş zamanlı, unutulmakta olan kelimeleri kaydetmeleri bakımından da art zamanlı sözlüklerdir” denilebilir (Demir, 1999, s. 69).

¹ Ağız sözlükçülüğü hakkında geniş bilgi için bk. Nurettin Demir (1999). Ağız Sözlükçülüğü. *Kebikeç*, S. 7-8, 67-75; Ali Akar, (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I. *Turkish Studies*, Volume 4/4, Erzincan, 1-11; Ali Akar (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar II. *Turkish Studies*, Volume 4/8, 216-224; Zeynep Korkmaz (2000). Türkiye’de Ağız Sözlükleri. *Türk Dili*, S. 583, 7-14; Mehmet Dursun Erdem (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkish Studies*, Volume 8/95, 95-102; Ahmet Büyükakkaş (2009). Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme. *Turkish Studies*, Volume 4/4, 184-195; Bilge Gökter (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye’de Ağız Sözlükçülüğü, İlke ve Yöntemler*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara; Şükrü Halûk Akalın (2008). Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü sanal ortamda. *Türk Dili*, 676, 303-315; Nurettin Demir ve Süer Eker (2010). Ankara Ağızları Sözlüğü Örneğinde Ağız Sözlükçülüğü Hakkında Bazı Tespitler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* II, 91-102.

Türkiye’de hazırlanan ağız sözlüğü çalışmaları sınıflandırılırken, genel ağız sözlükleri ve dar bölge ağız sözlükleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Derleme Sözlüğü gibi sözlükler genel ağız sözlükleri kategorisinde yer alırken, il ve ilçe gibi yerleşim bölgelerindeki söz varlığını içeren sözlükler ise dar bölge ağız sözlükleri kategorisinde bulunmaktadır. Dar bölge ağız sözlükleri ile ilgili çeşitli araştırmacılar tarafından pek çok çalışma yapılmıştır. Yapılan bu çalışmaların bazıları şunlardır: *Ömer Asım Aksoy’un Gaziantep Ağzı adlı eserin 3. cildi, Efrasiyap Gemalmaz’ın Erzurum İli Ağızları adlı eserin 3. cildi, Ahmet Günşen’in Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü, A. Arif Uyguç’un Aydın Ağzı ve Sözlüğü, Ceyhun Vedat Uygur’un Denizli İli Ağız Sözlüğü (Yapı-Köken), Esat Bozyiğit’in Ankara İli Ağzı Sözlüğü, Faruk Güçlü’nün Nevşehir ve Yöresi Ağzı Sözlüğü, Gülseren Tor’un Mersin Ağzı Sözlüğü, Hüseyin Hüsnü’nün Kayseri Sözlüğü, Mehmet Emin Ergin’nin Urfa Ağzı Sözlüğü, Ali Abbas Çınar’ın Muğla İli Ağzı Sözlüğü, Kudret Emiroğlu’nun Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü, Mümin Ateş’in Ordu Ağzı Sözlüğü, Feridun Tekin ve Samet Cantürk’ün Giresun ve Yöresi Ağzı Sözlüğü.*

Dar bölge ağız sözlükleri kategorisinde değerlendirilebilecek bir çalışma da Recep Toparlı tarafından yapılmıştır. *Recep Toparlı (2019). Sivas Sözlüğü. Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı.* Recep Toparlı, hazırlamış olduğu bu sözlükle Sivas ili ağızlarına ait kelimelerin bir arada görülmesini sağlamıştır. Bu yönüyle de çalışma Sivas ili ağızları hakkında yapılacak başkaca çalışmalara da kaynaklık edebilecek niteliktedir. Sivas Kongresi ve Millî Mücadele’nin 100. yılı anısına hazırlanan eser, Sivas Valisi Salih Ayhan’ın *Takdim* (ss. 7-8) yazısıyla başlar. Ayhan, takdim yazısında millet olmanın önemine, dilin milletler için ne ifade ettiğine, dilin zenginliğine ve yerel sözcüklere değinerek Sivas hakkında çeşitli değerlendirmelerde bulunur.

Ön Söz (ss. 9-10) bölümünde Recep Toparlı eser hakkında kısaca bilgi verir. Toparlı’nın bildirdiğine göre eser, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nde yer alan Sivas ve ilçelerine ait sözlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi sonucu oluşturulmuştur (Toparlı, 2019, s. 9). Yazar çalışmayı hazırlamadaki amaçlarını “unutulmaya yüz tutmuş olan sözlerimizi bir araya getirerek kültür zenginliğimizi ortaya koymak” (Toparlı, 2019, s. 9) şeklinde açıklamaktadır. Bu bölümde ayrıca sözlükte yer alan kelimeler hakkında istatistiki bilgilere de yer verilmiştir. Buna göre eserde 8505 madde başı yer almaktadır. Bu söz varlığının Sivas’ın bütün söz varlığı olmadığını dile getiren Toparlı, yeni derleme ve araştırmalarla sözlüğün zenginleşeceğini ifade eder.

Kısaltmalar (s. 11) bölümünde eserde kullanılmış olan kısaltmaların listesine yer verilmiştir.

Giriş mahiyetindeki bu bölümlerin ardından eserin asıl bölümü olan sözlük bölümüne (ss. 13- 398) geçilir. Bu bölüm, Toparlı'nın da belirttiği gibi, *Derleme Sözlüğü*'nde yer alan Sivas ve ilçelerine ait sözlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi sonucu oluşturulmuştur. Sözlükten alınan bazı örnekler şu şekildedir:

esükleme Tökezlemek, sendelemek, ayağı kaymak, ayağı süreçmek. (Gürün).

kızıkıvrım Kuluçka tavuğun yumurtaların üzerinde gereği kadar yatmaması nedeniyle yumurtadan çıkamayıp ölen civciv. (Çepni/Gemerek, Hacılyas/Koyulhisar).

melmeçir Ezilmekten, çok pişmekten eriyip karmakarışık olmuş meyve, sebze, yemek. (Maksutlu/Şarkışla).

seyis İki üç yaşında enenmiş erkek keçi. (Hacılyas/Koyulhisar, Maksutlu/Şarkışla).

übermek Bir savı kanıtlamak için boşuna çalışmak. (Arslandoğmuş/Yıldızeli).

Çalışmada sözcüklerin eş anlamlı karşılıkları için birbirine gönderme yapılmıştır.

başşaklamak Tahıl ve meyveleri devşirdikten sonra geriye kalan döküntüleri toplamak. **krş. başşahlamak, başşak etmek.** (Divriği, Gürün).

iyseran Teknelerdeki hamuru kazımaya yarayan araç. **krş. istirani** (Vazıldan/Divriği)

mengürde Büyükbaş hayvanları bağlamak için ağaçtan yapılmış "u" biçimindeki halka. **krş. mengil-2, mengirde, mengirdek, menğil** (Sivas).

Sözlükte maddebaşı yapılan kelimelerin gösteriminde transkripsiyon işaretlerine yer verilmemiş, yalnızca standart yazıda gösterilmeyen damak n'si ile bazı ünlülerin uzun şekilleri kullanılmıştır.

vañılamak 1. Bağlamak. **krş. beğermek, vañıldamak** (Zara). 2. İnsanı tedirgin eden bir sesle ağlamak (Çöplü/Gürün). 3. Uzaklaşım gitmek. (Gürün).

ârı -den doğru, -den yana: **Doğudan ârı bir fırtına koptu.** (Sivas).

dûne Tünek. **krş. dünek-2** (Sincan/Divriği).

sâ Şap. **krş. seğ** (Maksutlu/Şarkışla).

têmek Tavan. **krş. arısdah, arıstah, arıstak, arustah-1, çamdi-1, çamdi, çandı-1** (Hacılyas/Koyulhisar).

Sözlükte maddebaşı yapılan kelimelerin birden fazla anlamı varsa bu anlamlar 1., 2., 3. şeklinde numaralandırılarak açıklanmıştır.

follamak 1. Öküzün boynuzu dibinden kırılmak. (Zara) 2. Vurulan yer birdenbire şişmek. (Sivas).

herek 1. Asma dallan ve fasulyelerin sarkmaması için destek olarak dikilen sırık. (Koyulhisar, Karaözü/Gemerek). 2. Çirkin ve uzun boylu adam. (Palhal/Divriği). 3. Kıvırcık koyun. (Koyulhisar/Yıldızeli).

mazman 1. Kıldan ip büken, çuval dokuyan, keçe yapan (kimse). (Sivas). 2. İki yaşındaki kuzu. (Zara.) 3. Üç yaşına girmiş koyun (Kangal).

Sözlükte maddebaşı yapılan bazı kelimelerin açıklanmasından sonra örnek cümlelere yer verilmiştir.

abaç Annesi gibi, annesine çeken, annesi ahlâkında: **Zeynep, abaç bir kız.** (Çepni/Gemerek).

çile Sağlık, şişmanlık: **Hayvanların çilesi bu yıl iyi, kışı geçirirler inşallah.** (Gürün).

varavarası Eni sonu, olup olacağı: **Askerliğin varavarası iki yıl.** (Sivas).

Sonuç olarak Recep Toparlı tarafından hazırlanmış olan *Sivas Sözlüğü* adlı eser, Derleme Sözlüğü'nde Sivas ve ilçelerine ait sözlerin gözden geçirilerek düzenlenmesi sonucu oluşturulmuş bir çalışmadır. Çalışmada Sivas ve yöresine ait söz varlığı toplu olarak ortaya konulmuştur. Toparlı'nın da belirttiği gibi eserdeki söz varlığı Sivas ve yöresinin tüm söz varlığını karşılamaktan uzaktır. Zira Derleme Sözlüğü'nün pek çok eksikliği bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi için zaman zaman çeşitli araştırmacılar tarafından "Derleme Sözlüğü'ne Katkılar" adıyla pek çok yayın yapılmıştır. Bu yayınlarda da ortaya konulduğu üzere Derleme Sözlüğü Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığını yansıtmaktan uzaktır (Gülensoy, 1999). Yapılacak yeni derleme ve araştırmalarla söz varlığının zenginleşeceğine şüphe yoktur. Benzer durumu *Sivas Sözlüğü* adlı eser için de söylemek mümkündür. Sivas ve ilçelerinden yapılacak yeni derlemeler ve araştırmalar ile sözlüğün kelime hazinesi genişleyebilecektir. Sivas ili ve yöresine ait söz varlığının toplu olarak ortaya konulduğu bu çalışma için Recep Toparlı hocamızı tebrik ediyoruz.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2008). Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü Sanal Ortamda. *Türk Dili*, 676, 303-315.
- Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*, 1/2, 37-53.
- Akar, A. (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar I. *Turkish Studies*, 4/4, 1-11.
- Akar, A. (2009). Ağız Sözlükleri: Yöntem ve Sorunlar II. *Turkish Studies*, 4/8, 216-224.
- Aksoy, Ö. A. (1946). *Gaziantep Ağızı III*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Ateş, M. (2015). *Ordu Ağız Sözlüğü* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ordu.
- Bozyiğit, A. E. (1998). *Ankara İli Ağız Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Büyükakkaş, A. (2009). Türkiye Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine Bir Deneme. *Turkish Studies*, 4/4, 184-195.
- Çınar, A. A. (2004). *Muğla İli Ağzı Sözlüğü*. Muğla: Mermenciler Derneği Yayınları.
- Demir, N. (1999). Ağız Sözlükçülüğü. *Kebikeç*, (7-8), 67-75.
- Demir, N. ve Eker, S. (2010). Ankara Ağızları Sözlüğü Örneğinde Ağız Sözlükçülüğü Hakkında Bazı Tespitler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 58(2), 91-102.
- Emiroğlu, K. (1989). *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*. Ankara: Gülen Ofset.
- Erdem, M. D. (2013). Ağız Sözlükçülüğü Üzerine. *Turkish Studies*, 8(13), 95-102.
- Ergin, M. E. (1982). *Urfa Ağzı Sözlüğü*. Şanlıurfa: Harran Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları* (C. III). Ankara: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Gökter, B. (2010). *Sözlükbilim Temelinde Türkiye’de Ağız Sözlükçülüğü, İlke ve Yöntemler* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Güçlü, F. (1999). *Nevşehir ve Yöresi Ağzı Sözlüğü*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Günşen, A. (2001). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Hüsni, H. (1934). *Kayseri Sözlüğü*. Kayseri: Yeni Matbaa.
- Korkmaz, Z. (2000). Türkiye’de Ağız Sözlükleri. *Türk Dili*, (583), 7-14.
- Korkmaz, Z. (2003). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, M. (2006). Türkiye’deki Ağız Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağız Sözlükleri Araştırmaları. *Türk Dili Araştırmaları*, 205-210.
- Tekin, F. ve Cantürk, S. (2018). *Giresun ve Yöresi Ağzı Sözlüğü*. Arı Sanat Yayınevi.
- Toparlı, R. (2019). *Sivas Sözlüğü*. Sivas: Sivas Vilayet Kitaplığı.
- Tor, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 38.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-II-III-IV-V-VI* (3. bs.). (2009). Ankara: (Birleştirilmiş tıpkıbasım), TDK Yayınları.
- Uyguç, A. A. (2005). *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*. Aydın: Tunç Ofset ve Matbaacılık.
- Uygur, C. V. (2007). *Denizli İli Ağzı Sözlüğü (Yapı-Köken)*. Denizli: Fakülte Kitabevi.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve uluslararası nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazıların Turnitin programı ile taranarak benzerlik oranlarına bakılır. Benzerlik oranı %10'un üzerinde olan makaleler dergiye kabul edilmez. Benzerlik oranı %10'un altında olanlar ve Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere yazar adı gizlenerek iki alan uzmanına gönderilir. Hiçbir şekilde yazarlar hakem adlarını, hakemler yazar adlarını göremez. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştirisi, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

Dergipark adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/turkiyat> adresinden giriş yapılarak gönderilmelidir.

Yazarların görev yaptığı kurum, unvan, iletişim bilgileri ve ORCID bilgisi makalelerinin ilk sayfasında, altta belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletilmesine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildirimler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle ve 11 punto yazı karakteriyle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 10 punto yazı karakteriyle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, koyu ve italik yazılmalı. Yazar görev yaptığı kurum, unvan, e-posta bilgilerinin ve ORCID numarasını makalenin ilk sayfasında, sayfa altında belirtmelidir.

Öz/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Öz içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir öze yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizceden farklı bir dilde hazırlanmış makalelerde sırasıyla Türkçe, İngilizce ve üçüncü dilde hazırlanmış özler yer almalıdır. Özler içerik yönünden birbirinin aynı olmalı, 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özün hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar kelime verilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır ve 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5cm, yüksekliği 23,5cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıklı ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından üst 2,6cm, alt 1,8cm, sağ ve soldan 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter

tuşu kullanılmamalıdır. Paragraf aralarında boşluk bırakmak için öncesi ve sonrasına 6nk aralık verilmelidir.

Alt Başlıklar: İkinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Üçüncü düzey ve daha alt düzeydeki başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar APA kaynak gösterme sistemine göre yapılmalıdır. Kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişinin adı, soyadı, görüşme tarih ve yeri bilgilerini içermelidir. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Kaynakça Örnekleri:

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Beş satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre girinti bırakılarak, blok halinde, 10 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntoyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşınmalıdır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını (16,5cm-23,5cm) aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve “konu” her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies (HUTAD), is a referred journal published semi annually since 2004, by the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal covers theoretic and/or practical studies on historical, social, cultural, economic, political aspects related to Turkish Studies as well as contemporary issues in an interdisciplinary approach.

Evaluation

The articles sent to the journal for publication are scanned with the Turnitin program and their similarity indexes are checked. Articles with a similarity rate of more than 10% are not accepted to the journal. Those with a similarity rate of less than 10% and those found suitable as a result of the preliminary evaluation of the Editorial Board are sent to two field experts, with the name of the author hidden, to be reviewed and reported. In line with double-blind review, authors cannot see referee names and referees cannot see author names under no circumstances. In cases where both reports are positive, the article is accepted to the journal; If one of the reports is negative, the opinion of a third expert is sought. Articles, for which two negative reports have been issued, cannot be published in the journal. Authors are expected to take the criticism, evaluation and suggestions of the Editorial Board or experts into account; however, the authors also have the right to examine the reports and express their own opinions. Referee reports are kept for a period of two years. Articles sent to the journal are not returned whether they are published or not. The authors bear full responsibility for their opinions expressed in published articles.

General Rules

Contact: Authors should use the following address for their communication with the Journal:

Hacettepe University
Institute of Turkish Studies
Beytepe Campus 06532 Ankara
Tel: + 90.312.2977182 / 2976771
Fax: + 90.312.2977171
E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Important Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the address <http://dergipark.gov.tr/turkiyat>. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

Articles sent to HUTAD should not been previously published or sent to another journal.

Title: Not longer than 12 words, the title should be written in bold and capital letters. The translation in English should be accurate and placed above the English abstract in bold and small letters with capitalised initials.

Author's Name: The name and the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles.

Abstract: It should be between 100 and 200 words and prepared in a manner that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form and chart. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language other than these languages, there should be a third abstract in the relevant language. The abstracts should have the same content.

Key words: At least 5, at most 10 key words should follow the abstract, written in Turkish, English or a third language if relevant.

Article Text: The texts should have width 16,5 cm and height 23,5 cm written single-spaced and with 11 point letter size. The indent should be 2cm and page numbers begin in the second page (considering the title page as the first page). The texts should not be longer than 10.000 words typed in MS Word program and Times New Roman font or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: References and quotations follow the APA system. Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. Interviews include the persons' name and surname and the date and place the interview was held. When electronic source material is used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronic Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012 tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=

Quotations: Three-lined or less quotations should be given in the text using inverted commas. Longer quotations should be indented 1cm on both sides in a block that is single-spaced and 10-point letter type.

Footnote: General clarifications apart from quotations are given in numbered footnotes. The footnotes should be written in letter point size 10 and appear on the relevant page.

Tables and Graphics: Each table should have be numbered and bear a name title. The explanation for symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the relevant text sections.

Pictures to be published should be either professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the ‘topic’ should be clearly pointed out following each graphic. Their last digitalised two-coloured-white/black- and colourful pictures’ resolution should be 300dpi whereas line drawings should be 800-1200 dpi. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish, but upon Editorial Board approval, articles in Turkic Languages, and English, French, German and Russian are published up to one third of the journal. Articles written in Turkish ought to be follow the rules of the Turkish Language Association’s Dictionary.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. Articles or part of them cannot be reproduced without the written permission of the publisher. Third parties can quote articles, pictures and shapes provided that they will give full reference. Permission for the copy of the pictures, tables, and shapes are the exclusive right of the author.